

TURAN

Stratejik Araştırmalar Merkezi

Uluslararası Bilimsel Hakemli Mevsimlik Dergi

p-ISSN: 1308-8041
e-ISSN: 1309-4033

TURAN

Stratejik Araştırmalar Merkezi

(TÜRKİYE TÜRKÇESİNDE)

TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Mevsimlik Dergi için Yazım Kuralları:

- Makaleler word formatında 30 sayfaı geçmemelidir
- Makalelerin 150 kelimeyi geçmeyen Türkçe özetı ve İngilizce abstract bulunmalıdır
- Makaleler 12 punto ile Times New Roman ile yazılmalıdır. Altın, üstten, sağdan ve soldan 3 cm boşluk bırakılmalıdır
- Makalelerde yazarların adı, soyadı, babasının adı, e-posta adresi, telefonu, kurumu ve adresi açıkça belirtilmelidir
- Kullanılan dipnotlarda bilimsel yazım kurallarına dikkat edilmelidir
- Makaleler genel olarak: Özet, Giriş, Alt Bölümler, Sonuç ve Kaynakça şeklinde hazırlanmalıdır.

(AZƏRBAYCAN TÜRKÇƏSİNDƏ)

TURAN-SAM Beynəlxalq Elmi Arbitrlı Mövsümlük Jurnal Üçün Məqalə Yazma Qaydaları:

- Məqalələr word formatında 30 səhifəni keçməməlidir.
- Məqalələrin 150 sözü keçməyən Türk dilində məzmunu (ÖZET) və İngilis dilində ABSTRACT yer almalıdır.
- Məqalələr 12 şrift ilə Times New Roman ilə yazılmalıdır. Altdan, üstdən, sağdan və soldan 3 sm abzas buraxılmalıdır.
- Məqalələrdə yazıçıların adı, soyadı, atasının adı, e-poçt ünvanı, telefon, Təşkilat və ünvanı göstərilməlidir.
- İstifadə edilən haşiyələrdə(index) elmi yazma qaydalarına riayət edilməlidir.
- Məqalələr ümumiyyətlə: Məzmun, Giriş, Alt Hissələr, Nəticə və Ədəbiyyat şəklində hazırlanmalıdır.

(ENGLISH)

TURAN-SAM International Journal for the Scientific Seasonal Writing Refereed:

- Articles should not exceed 30 pages in word format.
- The article does not exceed 150 words of the abstract should include an abstract in Turkish and English.
- Articles must be written in Times New Roman 12 pt. Bottom, top, right and left 3 cm margins should be left.
- Articles of the author's name, surname, father's name, e-mail address, phone and address of institution should be clearly stated.
- Used in footnotes to the rules of scientific writing should be considered.
- The article in general: Summary, Introduction, Sub-Chapters, Conclusion, and References should be prepared in the form.

(РУССКИЙ)

Требования к рукописям, предоставляемым в международный научно рецензируемый сезонный журнал "ТУРАН-SAM"

- Объем статьи не должен превышать 30 страниц в формате MS Word.
- Статьи должны содержать резюме на турецком и английском языках объем которых не должны превышать 150 слов.
- Текст статьи должен быть набран шрифтом Times New Roman, 12пт. Параметры страницы (поля): верхнее, нижнее, левое и правое – 3,0 см.
- Статьи оформляются по образцу: название; имя отчество и фамилия авторов; полное название учреждений, в которых выполнялось исследование, их почтовые и электронные адреса
- Используемые в примечаниях к правилам научного письма должны быть рассмотрены.
- Статьи в целом должны содержать: аннотацию, введение, подзаголовки, выводы и список литературы

VOLUME: 18 YEAR: 2026 MONTH: SEPTEMBER SUMMER ISSUE: 71

CİLT: 18 YIL: 2026 AY: EYLÜL YAZ SAYI: 71

Stratejik Araştırmalar Merkezi

TURAN

CİLT: 18 YIL: 2026 AY: EYLÜL YAZ SAYI: 71
VOLUME: 18 YEAR: 2026 MONTH: SEPTEMBER SUMMER ISSUE: 71

Uluslararası
Bilimsel
Hakemli
Mevsimlik
Dergi

TURAN

Stratejik Araştırmalar Merkezi

Uluslararası Bilimsel Hakemli Mevsimlik Dergi

TURAN-SAM (TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezinin) Uluslararası Endekslerce Taranıp Dizinlenen Bilimsel Mevsimlik Dergisi, 18 yıldan beri kesintisiz yayımlanan Hakemli bir Dergidir. TURAN-SAM dergisi 3 ayda bir, yılda dört kez olmak üzere yayınlanmaktadır.

CİLT: 18 YIL: 2026 AY: EYLÜL YAZ SAYI: 71
VOLUME: 18 YEAR: 2026 MONTH: SEPTEMBER SUMMER ISSUE: 71

p-ISSN: 1308-8041 (BASILI * PRINTED) e-ISSN: 1309-4033 (DİJİTAL * DIGITAL)

DERGİ İMTİYAZ SAHİBİ: TURAN-SAM (TURAN Stratejik Araştırmaları Merkezi)
Kurucu Genel Başkanı Prof. Dr. Elnur Hasan MİKAİL

Dergi Sorumlu Yazı İşleri Müdürü: Sabina MİKAİL

Genel Yayın Yönetmeni: Prof. Dr. Ata ATUN

Baş Editör: Prof. Dr. Elnur Hasan MİKAİL

Editörler Kurulu: Prof. Dr. Haluk YÜCEL; TÜRKİYE
Prof. Dr. Oktay KIZILKAYA; TÜRKİYE
Prof. Dr. Ötügen SENER; TÜRKİYE
Prof. Dr. Süleyman DOĞAN; TÜRKİYE
Doç. Dr. A. Nurdan TÜMBEK TEKEOĞLU; TÜRKİYE
Doç. Dr. Hakan ÇORA; TÜRKİYE
Doç. Dr. Saadet Ela PELENK; TÜRKİYE
Dr. Öğr. Üyesi Sahib RAMAZANOV; AZERBAIJAN
Dr. Öğr. Üyesi Ulaş ÇINAR; TÜRKİYE
Dr. Öğr. Üyesi Zeynep Deniz ALTINSOY; TÜRKİYE

Baskı ve Cilt: SAGE Matbaacılık

Baskı Tarihi: 21 EYLÜL, 2026

Matbaa: SAGE Yayıncılık Rek. Mat. San. Tic. Ltd. Şti.
Serhat Mah. Uzuncağı Cad. 1128 Sokak No:6
Ostim / Ankara
Tel: 444 9 296 , 0312 341 00 02
Eposta: bilgi@bizimdijital.com

Yönetim Yeri Adresi: **Merkez Ofis**
TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi
Kars Kafkas Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü
Merkezi Kampüs 36100, Kars/TÜRKİYE CUMHURİYETİ
Telefon / Belgegeçer (Faks): +90 474 225 15 50 (+1842)
Web adresi: http://www.turansam.com
E-posta: emikail@turansam.org

Şube:
Sabina MİKAİL "TURAN-SAM YAYINCILIK"
Ortakapı Mahallesi, Gazi Ahmet Paşa Muhtar Caddesi, Cennet Apt. No: 79
İç Kapı No: 4 Merkez, 36000 Kars / Türkiye Cumhuriyeti
Kars Vergi Dairesi, Vergi Kimlik Numarası: 0900559052

Türkiye Cumhuriyeti Gümrük ve Ticaret Bakanlığı
Esnaf ve Sanatkarlar Genel Müdürlüğü
Esnaf ve Sanatkar Bilgi Sistemi (ESBİS)
Oda Sicil Numarası: 5127
ESNAF ve SANATKAR Sicil Numarası: 27011

TURAN

Stratejik Araştırmalar Merkezi

Uluslararası Bilimsel Hakemli Mevsimlik Dergi

DANIŞMA KURULU

Ordinaryüs Prof. Dr. Ermentay SULTANMURAT; KAZAKİSTAN
Prof. Dr. Ahmet ÖZALP; TÜRKİYE
Prof. Dr. Akif MUSAYEV; AZERBAIJAN
Prof. Dr. Alaittin Kazım KİRTİŞ; TÜRKİYE
Prof. Dr. Ali Osman ENGİN; TÜRKİYE
Prof. Dr. Alparslan AÇIKGENÇ; TÜRKİYE
Prof. Dr. Ata ATUN; KKTC
Prof. Dr. Damla BULUT; TÜRKİYE
Prof. Dr. Elman HAZAR; BORÇALI/GÜRCİSTAN
Prof. Dr. Emmanuel OBIESIE; ABD
Prof. Dr. Fatih KIRIŞCIOĞLU; TÜRKİYE
Prof. Dr. Ferit BULUT; TÜRKİYE
Prof. Dr. Gazi UÇKUN; TÜRKİYE
Prof. Dr. Giray SAYNUR DERMAN; TÜRKİYE
Prof. Dr. Hacer HÜSEYİNOVA; AZERBAIJAN
Prof. Dr. Hacı DURAN; TÜRKİYE
Prof. Dr. Halim KAZAN; TÜRKİYE
Prof. Dr. Harun DEMİRKAYA; TÜRKİYE
Prof. Dr. Hasan LATİF; TÜRKİYE
Prof. Dr. Hasan TOSUN; TÜRKİYE
Prof. Dr. Hayati AKTAŞ; TÜRKİYE
Prof. Dr. Hayriye ATİK; TÜRKİYE
Prof. Dr. Hikmet KORAŞ; TÜRKİYE
Prof. Dr. Himmet KARADAL; TÜRKİYE
Prof. Dr. İsmail Hakkı NUR; TÜRKİYE
Prof. Dr. Kamile GÜLÜM; TÜRKİYE
Prof. Dr. Karjaubay SARTKOJAOĞLU; KAZAKİSTAN
Prof. Dr. Kaya YILDIZ; TÜRKİYE
Prof. Dr. Mahire QULİYEVA; AZERBAIJAN
Prof. Dr. Mehmet GÜNAV; TÜRKİYE
Prof. Dr. Mehmet KARAGÜL; TÜRKİYE
Prof. Dr. Mikail EROL; TÜRKİYE
Prof. Dr. Minire GARAYEVA; AZERBAIJAN
Prof. Dr. Muharrem KASIMLI; AZERBAIJAN
Prof. Dr. Muhsin HALİS; TÜRKİYE
Prof. Dr. M. Murat HATİPOĞLU; TÜRKİYE
Prof. Dr. Musa QASIMLI; AZERBAIJAN
Prof. Dr. Nadir MEMMEDLİ; AZERBAIJAN
Prof. Dr. Nurten KIMTER; TÜRKİYE
Prof. Dr. Orhan ELMACI; TÜRKİYE
Prof. Dr. Oktay KIZILKAYA; TÜRKİYE
Prof. Dr. Ötügen SENER; TÜRKİYE
Prof. Dr. Salih ŞİMŞEK; TÜRKİYE
Prof. Dr. Samettin GÜNDÜZ; TÜRKİYE
Prof. Dr. Sani HACİYEVA; AZERBAIJAN
Prof. Dr. Sebhattin BEKTAŞ; TÜRKİYE
Prof. Dr. Serpil AĞCAKAYA; TÜRKİYE
Prof. Dr. Sevinç MUHARREMOVA; AZERBAIJAN
Prof. Dr. Sharon BURAK; ABD
Prof. Dr. Sibel TURAN; TÜRKİYE
Prof. Dr. Süleyman DÖNMEZ; TÜRKİYE
Prof. Dr. Şüreddin MEMMEDLİ; TÜRKİYE
Prof. Dr. Teymur KERİMLİ; AZERBAIJAN
Prof. Dr. Timur VURAL; TÜRKİYE
Prof. Dr. Toğrul İSMAYIL; AZERBAIJAN
Prof. Dr. Türkân ERDOĞAN; TÜRKİYE
Prof. Dr. Ufuk TAVKUL; TÜRKİYE
Prof. Dr. Uğur GÜVENÇ; TÜRKİYE
Prof. Dr. Vefa KURBAN; TÜRKİYE
Prof. Dr. Yıldırım TORUN; TÜRKİYE
Prof. Dr. Yücel GELİŞLİ; TÜRKİYE

YAYIN (BİLİM) KURULU

Doç. Dr. Atilla JORMA; MAKEDONYA
Doç. Dr. Ayım YERİMBETOVA; KAZAKİSTAN
Doç. Dr. Aynur FAMILQIZI; AZERBAIJAN
Doç. Dr. Bakıtgül GÜLCANOVA; KAZAKİSTAN
Doç. Dr. Çağatay BENHÜR; TÜRKİYE
Doç. Dr. Dilaram HAMRAEVA; ÖZBEKİSTAN
Doç. Dr. Emin GERİBLİ; AZERBAIJAN
Doç. Dr. Erkan SEZGİN; TÜRKİYE
Doç. Dr. Fuat UÇAR; TÜRKİYE
Doç. Dr. Hakan ÇORA; TÜRKİYE
Doç. Dr. Haluk YÜCEL; TÜRKİYE
Doç. Dr. Hüseyin YILMAZ; TÜRKİYE
Doç. Dr. Gülnare GOCAEVA MEMMEDOVA; TÜRKİYE
Doç. Dr. İbrahim USTA; TÜRKİYE
Doç. Dr. İlkin GULUSOY; TÜRKİYE
Doç. Dr. Kamile Bahar AYDIN; TÜRKİYE
Doç. Dr. Kasım TATLILIOĞLU; TÜRKİYE
Doç. Dr. Kazım YILDIRIM; TÜRKİYE
Doç. Dr. Meşkure YILMAZ; TÜRKİYE
Doç. Dr. Mustafa SEVER; TÜRKİYE
Doç. Dr. Nebiye KONUK KANDEMİR; TÜRKİYE
Doç. Dr. Necmettin KARABULUT; TÜRKİYE
Doç. Dr. Neşide YILDIRIM; TÜRKİYE
Doç. Dr. Ramazan BİÇER; TÜRKİYE
Doç. Dr. Ramil QULİYEV; AZERBAIJAN
Doç. Dr. Rısgül ABİLHAMİTKIZI; KAZAKİSTAN
Doç. Dr. Sadagat ABBASOVA; TÜRKİYE
Doç. Dr. Şengül ÇELİK; TÜRKİYE
Dr. Öğr. Üyesi Abbas KARAĞAÇLI; TÜRKİYE
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet AYTAÇ; TÜRKİYE
Dr. Öğr. Üyesi Akif ABDULLAH; TÜRKİYE
Dr. Öğr. Üyesi Aleksandr KUZNETSOV; ÇUVAŞİSTAN/RUSYA
Dr. Öğr. Üyesi A. Nurdan TÜMBEK TEKEOĞLU; TÜRKİYE
Dr. Öğr. Üyesi Celal GÜLŞEN; TÜRKİYE
Dr. Öğr. Üyesi Dursun KÖSE; TAYVAN
Dr. Öğr. Üyesi Efe DÜNDAR; TÜRKİYE
Dr. Öğr. Üyesi Ekrem Yaşar AKÇAY; TÜRKİYE
Dr. Öğr. Üyesi Emine LEYLA KİYAT; TÜRKİYE
Dr. Öğr. Üyesi Ertuğrul BAYER; TÜRKİYE
Dr. Öğr. Üyesi Fethi Ahmet YÜKSEL; TÜRKİYE
Dr. Öğr. Üyesi İlhan KAÇİRE; TÜRKİYE
Dr. Öğr. Üyesi Kadir TUTKAVUL; TÜRKİYE
Dr. Öğr. Üyesi Kemal KOÇAK; TÜRKİYE
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Ali SEVEN; TÜRKİYE
Dr. Öğr. Üyesi Muhammet Faruk ÇAKIR; TÜRKİYE
Dr. Öğr. Üyesi Namık HÜSEYİNLİ; TÜRKİYE
Dr. Öğr. Üyesi Nurhodjha AKBULAEV; AZERBAIJAN
Dr. Öğr. Üyesi Osman Gazi AKSOY; TÜRKİYE
Dr. Öğr. Üyesi Osman Nuri ŞAHİN; TÜRKİYE
Dr. Öğr. Üyesi Osman SÖNMEZ; TÜRKİYE
Dr. Öğr. Üyesi Refet RAMİZ; KKTC
Dr. Öğr. Üyesi Sefer GÜMÜŞ; TÜRKİYE
Dr. Öğr. Üyesi Seyfi KILIÇ; TÜRKİYE
Dr. Öğr. Üyesi Shanay QULİYEVA; TÜRKİYE
Dr. Öğr. Üyesi Sudan ALTUN; TÜRKİYE
Dr. Öğr. Üyesi Şahin BULUT; TÜRKİYE
Dr. Öğr. Üyesi Tuba KALÇIK; TÜRKİYE
Dr. Öğr. Üyesi Yiğit Anıl GÜZELİPEK; TÜRKİYE
Dr. Öğr. Üyesi Zhalı BABASHOVA; TÜRKİYE
Dr. Öğr. Üyesi Zülfıyye İSMAYIL; NAHÇIVAN/AZERBAIJAN
Öğr. Gör. Dr. Hande ÖZOLGUN AKKURT; TÜRKİYE
Dr. Aygün MEHERREMOVA; AZERBAIJAN
Dr. Gülşen MEHERREMOVA; AZERBAIJAN
Dr. Alan CASTLE; A.B.D.
Dr. Andaç KARABULUT; TÜRKİYE
Dr. Aslı KAYA; TÜRKİYE
Dr. M. Dylan CASTLE; A.B.D.
Dr. Rıza ALTUN; TÜRKİYE
Dr. Zekeriya BİNGÖL; TÜRKİYE
Arş. Gör. Dr. Halil ŞENOL; TÜRKİYE

TURAN-SAM Dergisinin Tarandığı Endeksler

www.turansam.com

İÇİNDEKİLER

(1)

Prof. Dr. Yener PAZARCIK; Prof. Dr. Pelin KANTEN

*SOCIO-EMOTIONAL WEALTH AND EMOTIONAL DYNAMICS IN FAMILY BUSINESS
MANAGEMENT: A QUALITATIVE STUDY*

AİLE İŞLETMELERİNİN YÖNETİMİNDE SOSYO-DUYGUSAL ZENGİNLİK VE DUYGUSAL
DİNAMİKLER: NİTEL BİR ARAŞTIRMA

SAYFA 6

(2)

Prof. Dr. Seher UÇKUN; Prof. Dr. C. Gazi UÇKUN

YAPAY ZEKA LUDİZMİ HORTLATIR MI?
WILL ARTIFICIAL INTELLIGENCE RESURRECT LUDDISM?

SAYFA 22

(3)

Doç. Dr. Cemile ÇETİN; Berfu AYAN

KENDİNİ SUSTURMA DAVRANIŞI VE PSİKOLOJİK DAYANIKLILIK İLİŞKİSİ
*THE RELATIONSHIP BETWEEN SELF-SILENCING BEHAVIOR AND PSYCHOLOGICAL
RESILIENCE*

SAYFA 27

(4)

Doç. Dr. Nihat DEMİRTAŞ; Dr. Öğr. Üyesi Fikret GÖKÇE; Ahmet YILMAZ

HATAY-ARSUZ İLÇESİ'NİN EKOTURİZM POTANSİYELİ VE STRATEJİK GELİŞİM
ÖNERİLERİ

*ECOTOURISM POTENTIAL AND STRATEGIC DEVELOPMENT RECOMMENDATIONS FOR
ARSUZ DISTRICT OF HATAY*

SAYFA 41

(5)

Doç. Dr. Yasin AKKUŞ

RADYO YAYINCILIĞI, RADYO İŞLETMELERİ VE YÖNETİM ALANLARININ
BİBLİYOMETRİK ANALİZİ

*A BIBLIOMETRIC ANALYSIS OF RADIO BROADCASTING, RADIO BUSINESSES AND
MANAGEMENT FIELDS*

SAYFA 56

(6)

Doç. Dr. Yasin AKKUŞ

AÇIK VE UZAKTAN EĞİTİM YÖNETİMİ VE YENİ SESSİZLİK TRENDLERİ
BİBLİYOMETRİK ANALİZİ

*A BIBLIOMETRIC ANALYSIS OF OPEN AND DISTANCE EDUCATION MANAGEMENT AND
NEW TRENDS IN SILENCE*

SAYFA 63

(7)

Ashı KAHRAMAN; Doç. Dr. Umut Tolga GÜMÜŞ; Dr. Öğr. Üyesi Ersin MENGEŞ; Öğr. Gör. Ümran GÜMÜŞ

EKONOMİK KATMA DEĞERDE FİNANSAL PERFORMANS ANALİZİ: BİST100'DE İŞLEM GÖREN SANAYİ SEKTÖRÜNDEKİ FİRMALAR ÜZERİNE BİR UYGULAMA
FINANCIAL PERFORMANCE ANALYSIS BASED ON ECONOMIC VALUE ADDED: AN APPLICATION ON INDUSTRIAL SECTOR FIRMS TRADED ON THE BIST100

SAYFA 70

(8)

Damla KARAAĞAÇ; Doç. Dr. Kadir GÜNDOĞAN

FUEL OIL YANMA GAZLARINDA SU VE ASİT ÇİĞLENME NOKTALARININ UŞAK İLİ BAĞIL NEM KOŞULLARINA BAĞLI OLARAK EES İLE İNCELENMESİ
AN ANALYSIS USING EES OF THE WATER AND ACID DROPLET FORMATION POINTS IN FUEL OIL COMBUSTION GASES AS A FUNCTION OF RELATIVE HUMIDITY CONDITIONS IN UŞAK PROVINCE

SAYFA 80

(9)

Dr. Öğr. Üyesi Onur KOŞAR

SEASONAL CO-OCCURRENCE OF HIGH-DENSITY ALTITUDE AND RUNWAY CROSSWIND CONDITIONS: A PRELIMINARY ASSESSMENT FOR ANTALYA AIRPORT
YÜKSEK YOĞUNLUKLU İRTİFA VE PİST RÜZGAR KOŞULLARININ MEVSİMSSEL OLARAK BİRLİKTE GÖRÜLMESİ: ANTALYA HAVALİMANI İÇİN ÖN DEĞERLENDİRME

SAYFA 93

(10)

Dr. Öğr. Üyesi Recep KAYA

DİJİTAL DEVLETEN ALGORİTMİK YÖNETİME: TÜRKİYE'DE KAMU BÜROKRASİSİNİN DİJİTAL DÖNÜŞÜMÜ
FROM DIGITAL GOVERNMENT TO ALGORITHMIC GOVERNANCE: THE DIGITAL TRANSFORMATION OF PUBLIC BUREAUCRACY IN TÜRKİYE

SAYFA 100

(11)

Murat ERTAN; Dr. Öğr. Üyesi Onur KOSAR

COMPARATIVE WIND FARM SUITABILITY ANALYSIS OF KÜTAHYA DISTRICTS BASED ON WASP SIMULATIONS
WASP SİMÜLASYONLARINA DAYALI OLARAK KÜTAHYA İLÇELERİNİN RÜZGÂR ENERJİSİ SANTRALİ UYGUNLUĞU AÇISINDAN KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ

SAYFA 108

(12)

Dr. Öğr. Gör. İrade KERİMOVA

AZERBAIJAN DİLİNDE ŞAHIS VE İŞARET ZAMİRLERİNİN PRAGMATİK ÖZELLİKLERİ
PRAGMATIC FEATURES OF PERSONAL AND DEMONSTRATIVE PRONOUNS IN THE AZERBAIJANIAN LANGUAGE

SAYFA 119

(13)

Şebnem GULİYEVA Şükür kızı

AZERBAIJAN DİLİNDE SAYILARIN DİL-KÜLTÜRBİLİMSEL ÖZÜ
LINGUO-CULTURAL ESSENCE OF NUMERALS IN THE AZERBAIJANIAN LANGUAGE
SAYFA 124

(14)

Arş. Gör. Serdar Roni SÜMER

İŞİD'İN ÖTESİNDE: RUSYA'NIN SURİYE'DEKİ TERÖRLE MÜCADELE STRATEJİSİ, 2014–2024
BEYOND ISIS: RUSSIA'S COUNTERTERRORISM STRATEGY IN SYRIA, 2014–2024
SAYFA 130

(15)

Öğr. Gör. Onur TOPRAK

KUTSALIN GRAFİK DİLİ: HAÇ, HİLAL VE DAVUT YILDIZI'NIN İKONOĞRAFİK KÖKENLERİ ÜZERİNE GÖRSEL İLETİŞİM ODAKLI BİR İNCELEME
THE GRAPHIC LANGUAGE OF THE SACRED: A VISUAL COMMUNICATION STUDY ON THE ICONOGRAPHIC ORIGINS OF THE CROSS, THE CRESCENT AND THE STAR OF DAVID
SAYFA 145

(16)

Hasan Basri YELEK

TÜRKİYE'DE DIŞ YARDIMLARIN KURUMSAL DÖNÜŞÜMÜ (2005–2020): KAMU DİPLOMASİSİ BAĞLAMINDA TİKA, TÜRK KIZILAY VE İHH
THE INSTITUTIONAL TRANSFORMATION OF FOREIGN AID IN TURKEY (2005–2020): TİKA, THE TURKISH RED CROSS, AND İHH IN THE CONTEXT OF PUBLIC DIPLOMACY
SAYFA 158

(17)

Khalida WAKIL ZADA LAME

CANADA'S SPECIAL IMMIGRATION AND REFUGEE PROGRAMS FOR AFGHANS (2021–PRESENT): LEGAL BASIS, ACHIEVEMENTS, AND MAIN CHALLENGES
KANADA'NIN AFGANLARA YÖNELİK ÖZEL GÖÇMENLİK VE MÜLTECİ PROGRAMLARI (2021–GÜNÜMÜZ): HUKUKİ TEMEL, BAŞARILAR VE BAŞLICA ZORLUKLAR
SAYFA 164

(18)

Mehmet Ali HARMANŞA; Sadiye HARMANŞA

TURİZM İŞLETME BELGELİ KONAKLAMA İŞLETMELERİNİN SÜRDÜRÜLEBİLİR TURİZM YAKLAŞIMLARININ ÇEVRESEL BOYUTU: OTEL WEB SİTELERİ ÜZERİNE BİR İNCELEME
THE ENVIRONMENTAL DIMENSION OF SUSTAINABLE TOURISM APPROACHES IN ACCOMMODATION ESTABLISHMENTS WITH TOURISM BUSINESS LICENSES: A STUDY OF HOTEL WEBSITES
SAYFA 171

(19)

Semra HASANZADE

**DİLBİLGİSEL METAFOR KAVRAMININ OLUŞUMU: KONGRÜENTLİKTEN
İNKONGRÜENTLİĞE**

***THE FORMATION OF THE THEORY OF GRAMMATICAL METAPHOR: FROM CONGRUENCE
TO INCONGRUENCE***

SAYFA 183

(20)

Şevki ÇELEBİ

**TEMRİZ VE CEZM ARASINDA: ZEMAHŞERÎ’NİN KEŞŞÂF’TA İSRÂİLİYYÂT
RİVAYETLERİNİ AKTARIM ÜSLUBU**

***BETWEEN TEMRİZ AND CEZM: ZEMAHŞERÎ’S STYLE OF TRANSMITTING ISRAILIIYYAH
NARRATIVES IN THE *Keşşâf****

SAYFA 189

(21)

Yunus Emre YILDIRIM

**TÜRKİYE’NİN İÇ POLİTİKA, EKONOMİ VE GÜVENLİK DENKLEMİNİN ULUSLARARASI
İLİŞKİLERİNE ETKİLERİ (1990-2010)**

***THE IMPACT OF TURKEY’S DOMESTIC POLITICAL, ECONOMIC AND SECURITY EQUATION
ON ITS INTERNATIONAL RELATIONS (1990-2010)***

SAYFA 195

(22)

Doç. Dr. Mehmet TAMER; Dr. Öğr. Üyesi Rahime ÇERÇİ

**GELİR DAĞILIMININ AİLE İÇİ ŞİDDETE ETKİSİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME: KUMLU
ÖRNEĞİ**

***AN EVALUATION OF THE IMPACT OF INCOME DISTRIBUTION ON DOMESTIC VIOLENCE:
THE KUMLU CASE STUDY***

SAYFA 206

(23)

Dr. Öğretim Üyesi Özgür DOĞAN; İsmail Hakkı TAŞALAN

**SPOR İŞLETMELERİNDE ALGILANAN HİZMET KALİTESİ: BİR ALAN ARAŞTIRMASI
PERCEIVED SERVICE QUALITY IN SPORTS BUSINESSES: A FIELD STUDY**

SAYFA 217

(1)

Prof. Dr. Yener PAZARCIK¹; Prof. Dr. Pelin KANTEN²

SOCIO-EMOTIONAL WEALTH AND EMOTIONAL DYNAMICS IN FAMILY BUSINESS MANAGEMENT: A QUALITATIVE STUDY

AİLE İŞLETMELERİNİN YÖNETİMİNDE SOSYO-DUYGUSAL ZENGİNLİK VE DUYGUSAL DİNAMİKLER: NİTEL BİR ARAŞTIRMA

ABSTRACT

Family businesses are organizations established primarily for economic purposes in which family members play a critical role in managerial processes, particularly in today's highly competitive, uncertain, and dynamic business environment. Accordingly, factors such as emotional relationships among family members, mutual trust, commitment, and family values can be regarded as fundamental elements shaping managerial processes in family firms. In the literature, the socioemotional wealth (SEW) perspective provides a theoretical framework for explaining family members' influence and control over the business through dimensions such as family identification with the firm, social and emotional ties, family legacy, and transgenerational continuity. This study aims to examine the role of socioemotional wealth and emotional dynamics in the management processes of family businesses through the lens of the SEW perspective. To achieve this objective, semi-structured interviews were conducted with family business owners and family-member managers. The interview data were coded and categorized using MAXQDA qualitative data analysis software. Frequency, comparative, and relational analyses were employed to examine and visualize the relationships among the codes and categories. The analysis resulted in the identification of main themes and subthemes. The findings reveal that emotional dynamics among family members and socioemotional wealth components play an important role in shaping managerial processes, decision-making practices, and organizational relationships within family businesses.

Keywords: Family Businesses, SEW Model, Emotional Dynamics, Qualitative Study.

ÖZ

Aile işletmeleri, özellikle günümüzün yüksek düzeyde rekabetçi, belirsiz ve dinamik iş çevresinde, aile üyelerinin yönetsel süreçlerde kritik bir rol oynadığı ve öncelikli olarak ekonomik amaçlarla kurulan örgütlerdir. Bu doğrultuda, aile üyeleri arasındaki duygusal ilişkiler, karşılıklı güven, bağlılık ve aile değerleri gibi faktörler, aile işletmelerindeki yönetsel süreçleri şekillendiren temel unsurlar olarak değerlendirilebilir. Literatürde sosyo-duygusal zenginlik (SEW) yaklaşımı; ailenin işletmeyle özdeşleşmesi, sosyal ve duygusal bağlar, aile mirası ve kuşaklararası devamlılık gibi boyutlar aracılığıyla aile üyelerinin işletme üzerindeki etkisini ve kontrolünü açıklamaya yönelik kuramsal bir çerçeve sunmaktadır. Bu çalışma, sosyo-duygusal zenginlik yaklaşımı çerçevesinde, sosyo-duygusal zenginlik ve duygusal dinamiklerin aile işletmelerinin yönetim süreçlerindeki rolünü incelemeyi amaçlamaktadır. Bu amaç doğrultusunda, aile işletmesi sahipleri ve aile üyesi yöneticilerle yarı yapılandırılmış görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Görüşmelerden elde edilen veriler, MAXQDA nitel veri analizi yazılımı kullanılarak kodlanmış ve kategorilere ayrılmıştır. Kodlar ve kategoriler arasındaki ilişkilerin incelenmesi ve görselleştirilmesi amacıyla frekans, karşılaştırmalı ve ilişkisel analizlerden yararlanılmıştır. Analiz sonucunda ana temalar ve alt temalar belirlenmiştir. Bulgular, aile üyeleri arasındaki duygusal dinamiklerin ve sosyo-duygusal zenginlik bileşenlerinin aile işletmelerindeki yönetsel süreçlerin, karar alma uygulamalarının ve örgütsel ilişkilerin şekillenmesinde önemli bir rol oynadığını ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Aile İşletmeleri, Sosyo-duygusal zenginlik, Duygusal Dinamikler, Nitel Araştırma.

¹ Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Biga Uygulamalı Bilimler Fakültesi, ORCID: 0000-0002-7651-9349, ypazarcik@comu.edu.tr

² Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, ORCID: 0000-0002-6487-0203 pelinkanten@comu.edu.tr

1. Introduction

Family businesses are regarded as organizational entities that have existed since the era of ancient civilizations and have played a significant role in the development of Western civilization. From Greek civilization to the Roman Empire and throughout the Middle Ages, economic activities were largely controlled by families. Family-controlled businesses, particularly during the period of industrialization, served as an important mechanism for fostering economic development. Today, many large corporations in the United States, Asia, Europe, and Türkiye continue to operate as family businesses (Bird et al., 2002: 338). In this context, family businesses are widely regarded as one of the oldest forms of business organization, and their prevalence in the global economy has generated growing scholarly interest in the field. This growing interest can be attributed to the substantial contributions of family businesses to national economies through employment generation, the creation of economic value and wealth, as well as their significant role in the industrialization process (Dharmadasa, 2009: 30; Arief and Tasman, 2026: 1141). Despite their longstanding importance in national economies, family businesses constitute a distinct organizational form that often emerges from individual or family entrepreneurial initiatives. However, family businesses have been conceptualized from various perspectives, and no universally accepted definition of the family business has yet emerged (Akkaya, 2021: 227).

From a general perspective, family businesses are defined as “businesses owned and managed by a family, in which management is transferred from one generation to the next, strategic decisions are made by family members, and management is either controlled or significantly influenced by the family (Koçel, 2004: 9-10). Accordingly, family businesses are generally conceptualized in terms of the combination of family ownership and family involvement in management. This perspective emphasizes family involvement in organizational processes and suggests that intra-family cooperation and trust constitute fundamental characteristics of family businesses (Shi et al., 2015: 820). In other words, alongside rules, procedures, and profitability considerations, emotionally rooted factors arising from communication and interaction also play a prominent role in family businesses (Varışlı, 2021: 123). These non-financial and affective considerations can be understood through the concept of socioemotional wealth (SEW). Socio-emotional wealth encompasses the **non-financial aspects of the firm that involve emotional elements such as identity, the family’s ability to exercise influence over the business, and the perpetuation of the family across generations**. The SEW perspective thus provides an important theoretical basis for distinguishing family firms from non-family firms (Newbert and Craig, 2017: 340).

Family businesses can also be viewed as organizational systems that are strongly shaped by emotional dynamics. In other words, the emotional characteristics inherent in family businesses and their potential departure from rationality may conflict with the principles of rational decision-making and profitability. In this context, some perspectives have suggested that business interests should take precedence over family interests and that emotional processes within the family may introduce irrationality into organizational decision-making (Labaki et al., 2013: 741-742). Against this background, the present study examines the role of socio-emotional wealth components and emotional dynamics in the management processes of family businesses. More specifically, the study explores emotional dynamics within family businesses, the role of socioemotional wealth and emotional dynamics in decision-making processes, and the relevance of these non-financial factors to intergenerational continuity. In addition, the study seeks to identify the perceived advantages and disadvantages of operating as a family business, as well as the key factors associated with family business success.

2. Literature Review

In the management processes of family businesses, it is necessary to consider not only financial factors but also the non-financial goals and emotional dynamics arising from family members’ direct involvement in business activities and management. Compared with non-family firms, socioemotional factors tend to be more prominent in family businesses. Accordingly, the literature review first addresses characteristics of family businesses, the theoretical foundations of the SEW perspective and then examines how socioemotional wealth and emotional dynamics are reflected in the management processes of family businesses.

2.1. Family Businesses and the Social-Emotional Wealth Model

Family businesses constitute a major component of the global business landscape and represent one of the most widespread forms of business organization worldwide. Globally, family businesses are estimated to account for approximately 80% to 90% of all businesses. Operating across different scales, family businesses represent a substantial proportion of firms in both developed and emerging economies and are estimated to contribute approximately 70% to 90% of global GDP and 80% of global employment (Hernández-Perlines et al., 2026: 4). Despite their long history and substantial economic importance, family businesses were not widely recognized as a distinct field of academic inquiry until the 1990s. Since the 1990s, family business research has increasingly developed into a distinct field of study and attracted growing scholarly attention (Dharmadasa, 2009: 31). The delayed recognition of family business research as a distinct field can partly be attributed to its historical association with negative perceptions of small businesses, including limited growth and innovation and the image of the traditional “mom-and-pop” business. In addition, the emphasis on practices related to the transfer of family business assets across generations and among siblings, along with the treatment of family business under the broader umbrella of entrepreneurship, delayed its recognition as a distinct and independent field of study (Bird et al., 2002: 339). By the end of the first quarter of the twenty-first century, family business research appears to have entered a new phase characterized by evolving theoretical and empirical priorities. Although scholars have sought to develop a distinctive and comprehensive “theory of the family firm,” much of the literature has focused on understanding how established theories from the fields of management and entrepreneurship apply to the family business context. This approach has contributed significantly to advancing knowledge of the heterogeneity of family firms, that is, the differences among family businesses themselves (McLarty et al., 2026: 867).

Family businesses generally exhibit more informal organizational structures than non-family firms and tend to rely more heavily on trust-based management practices than on formalized and codified procedures. In addition, family businesses tend to exhibit more centralized decision-making structures influenced by the personal values of family members. Although balancing financial and family-oriented goals is important in family businesses, the values, goals, and practices of family managers tend to exert a particularly strong influence on decision-making processes (Bartolacci et al., 2026: 2900). Family businesses may also differ from non-family firms in their approaches to leadership, innovation, and marketing. Moreover, family businesses may experience organizational life cycles characterized by periods of both success and difficulty. Throughout these organizational life cycles, family members may experience a wide range of emotional states and processes, including periods of happiness, sadness, and heightened emotional intensity. In such circumstances, emotional dynamics among family members may become particularly salient (Ratten, 2026: 2-3). Within this context, family members’ strong identification with the business, close social ties, and high levels of commitment contribute to the creation and preservation of socioemotional wealth alongside financial wealth (Kızıldağ, 2021: 386).

Socioemotional wealth (SEW) represents one of the key theoretical perspectives for understanding the distinctive behaviors and decision-making processes of family firms. The SEW perspective emphasizes the non-financial priorities that shape decision-making in family businesses, including the preservation of family control, emotional attachment to the firm, and continuity of the family legacy (Assenmacher et al., 2026: 504-507). Socioemotional wealth encompasses non-financial elements, such as trust, mutual support, shared goals, and shared values, that emerge through interactions among family members in the business context (Zagorcheva et al., 2026: 4). The socioemotional wealth model introduced by Gómez-Mejía et al. (2007) builds on behavioral agency theory, which was developed in earlier work by Wiseman and Gómez-Mejía (1998) and Gómez-Mejía, Welbourne, and Wiseman (2000). Behavioral agency theory integrates elements of prospect theory, the behavioral theory of the firm, and agency theory. At the core of behavioral agency theory is the proposition that organizational choices are shaped by the reference points of dominant decision-makers. These decision-makers are therefore expected to favor choices that protect accumulated endowments or existing sources of value within the firm. Therefore, when family businesses are considered from the

perspective of behavioral agency theory, it can be argued that family members tend to make decisions aimed at preserving their socioemotional endowments (Berrone et al., 2012: 261).

2.2. The Role of the SEW Model and Emotional Dynamics in Management Processes

Socio-emotional wealth (SEW), a key concept in the family business literature, captures the non-financial value that a family derives from its involvement in the business. Preserving the elements of socio-emotional wealth that provide intrinsic value to family members is therefore particularly important in family businesses, and these elements represent a key characteristic that distinguishes family firms from non-family firms (Kazdal and Yükselen, 2023: 4). For example, family members' ability to exercise authority, their sense of belonging, emotional closeness and intimacy, the preservation of family values, the perpetuation of the family dynasty, the preservation of the family firm's social capital, the fulfillment of family obligations based on blood ties rather than strict competence criteria, and opportunities for altruistic behavior toward family members can be regarded as manifestations of socioemotional wealth (Gómez-Mejía et al., 2007: 108). These components demonstrate the multidimensional nature of SEW and highlight its capacity to provide a holistic framework for understanding the socioemotional endowments of family members. Studies on SEW have frequently relied on secondary data, and its underlying dimensions have not always been examined directly. Based on existing research, the socio-emotional wealth model is conceptualized through five key dimensions, collectively referred to as **FIBER** (Berrone et al., 2012: 262). The FIBER framework comprises five dimensions: F—Family Control and Influence; I—Family Members' Identification with the Firm; B—Binding Social Ties; E—Emotional Attachment; and R—Renewal of Family Bonds to the Firm through Dynastic Succession (Reina-Gutiérrez and Pla-Barber, 2026: 16). Taken together, these dimensions suggest that non-financial considerations may play an important role, alongside financial considerations, in the sustainability and long-term orientation of family businesses.

Alongside financial considerations, socioemotional wealth components are particularly important in shaping the priorities of family businesses. The importance that family members attach to these components may shape both decision-making processes and organizational behavior within family firms (Debicki et al., 2016: 48). Moreover, SEW components may facilitate cooperation and the sharing of information and resources within family businesses while also fostering entrepreneurial behavior (Lee and Lin, 2024: 4301). In addition, socio-emotional wealth components emphasize the importance of long-term family legacy and relationships over short-term financial gains, leading to decisions that may diverge from traditional economic logic. Accordingly, the SEW perspective provides a useful framework for understanding phenomena such as risk aversion, succession preferences, and stakeholder relationship management in family businesses. In other words, factors such as trust, loyalty, and a long-term orientation may strengthen intergenerational continuity and stakeholder relationships, thereby contributing to competitive advantage (Assenmacher et al., 2026: 507). Socio-emotional wealth is regarded as one of the dominant factors in understanding strategic management, non-financial goals, and financial performance in family businesses. For example, soft factors such as emotions, interpretations, beliefs, perceptions, and interpersonal relationships are emphasized in information processing and decision-making processes (Hernández-Perlines et al., 2026: 14). Examining emotional dynamics is particularly relevant in the family business context because family relationships can generate heightened emotional intensity within organizational processes. For example, emotions may shape how family members approach the future of the business, engage in informal decision-making, and display altruistic behavior toward other family members. Therefore, emotions are considered one of the key drivers of individual and collective strategic decisions and actions in family businesses, ultimately influencing firm outcomes (De Massis et al., 2023: 2-3).

The literature suggests that socioemotional wealth components and emotional dynamics—including family members' identification with the business, the preservation of family legacy, altruistic behavior, and the maintenance of family ties—play an important role in decision-making and the long-term orientation of family businesses. Previous studies by Davila et al. (2023), Plana-Farran and Gallizo (2021), Kazdal and Yükselen (2023), Mintarza and Pratono (2024), and Ouiakoub and Schmitt (2025) have suggested that socio-emotional wealth components have a significant influence on the long-term sustainability of family

businesses. Furthermore, Razzak and Mustamil (2019), Bratnicka-Myśliwiec et al. (2019), Ballal and Bapat (2020), and Reina-Gutierrez and Pla-Barber (2026) have indicated that socio-emotional wealth components influence the resilience and performance of family businesses. Moreover, Berrone et al. (2012) and De Massis et al. (2023) emphasized that emotional dynamics play a decisive role in the operations and decision-making processes of family businesses. Taken together, these studies indicate that both socioemotional wealth components and emotional dynamics are relevant to the performance, sustainability, and decision-making processes of family businesses. Accordingly, the present study examines the role of socioemotional wealth components and emotional dynamics in the management processes of family businesses. Although previous research has examined the relationships between socioemotional wealth and outcomes such as firm performance, resilience, innovation, and sustainability, qualitative studies integrating socioemotional wealth components and emotional dynamics within a common analytical framework remain limited. To address this gap, the study integrates socioemotional wealth components with emotional dynamics to explore how these factors are reflected in the management processes of family businesses. Based on this theoretical framework and the identified research gap, the study addresses the following research questions:

- 1) What meanings do family business owners and board chairpersons attribute to the family business?
- 2) How do family members identify with the family business?
- 3) What are the emotional dynamics within the family?
- 4) How are decision-making processes and power dynamics structured within family businesses?
- 5) What factors are perceived as necessary for ensuring intergenerational continuity in family businesses?
- 6) What are the perceived advantages and disadvantages of operating as a family business?
- 7) What factors are perceived as critical to the success of family businesses?

3. Research Methodology

The socioemotional wealth (SEW) perspective provides a theoretical framework for understanding family members' influence and control over family firms through dimensions such as identification with the firm, social and emotional ties, family legacy, and transgenerational succession. Accordingly, this study examines the role of socioemotional wealth components and emotional dynamics in the management processes of family businesses through the lens of the SEW perspective. In line with this objective, the study addresses the research questions presented above. This study adopts a qualitative research design and employs qualitative content analysis to explore participants' perceptions and experiences of socio-emotional wealth and emotional dynamics in family businesses. The qualitative design was considered appropriate because it enables an in-depth exploration of how second-, third-, and fifth-generation family business owners and board chairpersons perceive and experience socioemotional wealth and emotional dynamics in the management of their firms.

3.1. Sample of the Research

The study sample comprised 10 participants, each representing a different family business. The participants were second-, third-, or fifth-generation family business owners or board chairpersons from firms operating in the construction, food, textile, forest products, and retail sectors in Türkiye. Creswell (1998) suggested that qualitative studies may involve samples ranging from 10 to 30 participants. However, qualitative methodologists have emphasized data saturation and information sufficiency as more meaningful criteria for determining an appropriate sample size (Patton, 2014). Participants were selected using purposive sampling. Accordingly, participants were selected based on their ability to provide relevant and information-rich accounts of the research topic and to articulate their experiences and perceptions clearly. The sampling process also considered both participant- and firm-level characteristics, including the participant's generation within the family business, the firm's year of establishment, whether the board chairperson was the founder or a member of a subsequent generation, and the industry in which the firm operated.

Table 1. Respondent Profile

Industry		Year of Establishment		Generation		Chair of the Board or Business Owner		Marital Status		Age		Education Level	
Construction	3	1950- 1980	5	Second Generation	4	Female	5	Married	8	42-49	4	High School	1
Food	3	1981 and later	5	Third Generation	3	Male	5	Single	2	50 and above	6	Bachelor	6
Textile	2			Fifth Generation	3				Post Graduate			3	
Forest Products	1												
Retail	1												

3.2. Data Collection Method

In this study, a semi-structured interview method was used for data collection. To prepare the interview forms, previous studies related to the research topic were reviewed, and the final version of the form was developed accordingly. The content validity of the interview form was ensured through expert evaluation by two specialists. The interview form consisted of 30 open-ended and eight demographic questions. The interview questions explored participants' perceptions of emotional dynamics, decision-making processes, the advantages and disadvantages of operating as a family business, and the factors associated with family business success. The interviews were conducted either face-to-face at the participants' workplaces or online via digital communication platforms between March and April 2026. Each interview lasted approximately 45–60 minutes. All participants were informed about the purpose of the study and provided informed consent prior to participation.

3.3. Data Analysis

MAXQDA 24 software and content analysis were used to analyze the collected data. Content analysis is a qualitative research method used to systematically identify, categorize, and interpret patterns and themes within qualitative data. Content analysis can be conducted using either an inductive or deductive approach and generally involves three main phases: preparation, organization, and reporting (Elo et al., 2014: 1-2). The qualitative data analysis began with open coding, during which initial codes were generated from the raw data in accordance with the research objectives. The initial codes were subsequently grouped into broader categories and subcategories based on their conceptual similarities and relationships. In the next stage, the categories and subcategories were refined and organized around the main themes identified in the data. Finally, comparative and relational analyses were conducted to examine the relationships among the identified themes and to develop an integrative representation of the findings.

4. Research Findings

Inter-coder reliability was assessed through independent expert coding. An academic with expertise in the field independently categorized the data, and the resulting categories were compared with those developed by the researcher. The comparison revealed 241 coding agreements and 51 coding disagreements. Inter-coder reliability was calculated using the formula proposed by Miles and Huberman (1994): $\text{Reliability} = \frac{\text{Agreement}}{(\text{Agreement} + \text{Disagreement})} \times 100$. Based on this formula, the inter-coder agreement rate was calculated as 82%, indicating an acceptable level of coding consistency. As a result of the data analysis, seven categories and 280 open codes were identified within the conceptual structure formed by the relationships among the codes.

The seven categories were: (1) meanings attributed to the family business; (2) family members' identification with the family business; (3) emotional dynamics among family members; (4) decision-making processes and power dynamics; (5) requirements for intergenerational continuity; (6) perceived advantages and disadvantages of operating as a family business; and (7) factors associated with family business success. Frequency tables and graphs, density tables, and code maps were used to summarize and visualize the coding results.

The first category examined was “Meaning Attributed to the Family Business. Participants attributed ten distinct meanings to the family business. The findings indicate that the concept was interpreted by participants through ten distinct meanings. Notably, when asked what the family business represented to them, the owners and chairpersons of family businesses most frequently described it in terms of three key concepts: “paternal legacy” (15%), “first love” (15%), “unity and togetherness” (15%). Furthermore, the participants associated the meaning of the family business with concepts such as “my family” (10%); “a sense of belonging” (10%); “the meaning of life” (10%); “continuity” (10%); “sharing” (5%); “a protective instinct” (5%), and “preserving family traditions” (5%). The complete distribution of coded responses is presented in Table 2.

As participants could provide more than one response, the frequencies and percentages reported in the tables represent coded responses rather than the proportion of participants.

Table 2. Meanings Attributed to the Family Business by Participants

Meaning Attributed to the Family Business	Frequency (f)	Percentage (%)
Paternal legacy	3	15
First love	3	15
Unity and togetherness	3	15
Sense of belonging	2	10
My family	2	10
The meaning of life	2	10
Continuity	2	10
Sharing	1	5
Protective instinct	1	5
Preserving family traditions	1	5
Total	20	100

The findings reveal that family business owners and board chairpersons most strongly identify with their family businesses as an integral part of their identity (43%). This is followed by viewing the business as their child (19%), nurturing its growth (14%), protecting the business (12%), and maintaining a strong sense of commitment (12%). The distribution of coded responses related to identification is presented in Table 3.

Table 3. Forms of Identification with the Family Business

Framework of Identification	Frequency (f)	Percentage (%)
Part of one's identity	7	43
Viewing the Business as their child	3	19
Nurturing Its Growth	2	14
Protecting the Business	2	12
Commitment	2	12
Total	16	100

As part of the study, the owners and managers of family businesses were asked to identify the dominant emotional dynamics within their families. The findings indicate that **trust** was the most prominent emotional dynamic, accounting for **43%** of all responses. Trust was followed by **respect** and **feeling valued**, each representing **19%** of the responses. In addition, **commitment** and **love** each accounted for **9.5%** of the identified emotional dynamics. These findings suggest that the predominance of trust as the core emotional dynamic plays a critical role in ensuring the intergenerational continuity and long-term sustainability of family businesses. The emotional dynamics within the family are presented in Figure 1.

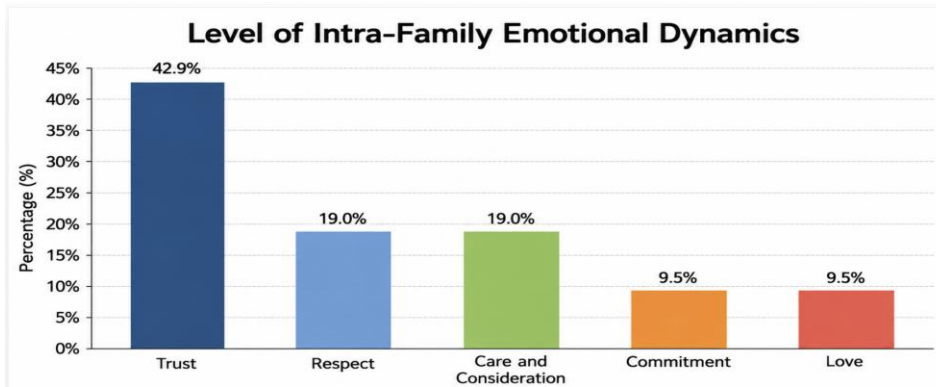

Figure 1. Emotional Dynamics within Family Businesses

In line with the research objectives, participants were asked about the distribution of power and decision-making authority within their family businesses. As shown in Figure 2, centralized decision-making was the most frequently reported approach, accounting for 73.3% of the coded responses. This pattern indicates that decision-making authority was largely concentrated among family business owners and board chairpersons.

The findings indicate that, as shown in **Figure 2**, **centralized decision-making** was the dominant approach, accounting for **73.3%** of the responses. This result suggests that decision-making authority is concentrated at the highest management level, namely among the business owners and chairpersons of the board. The proportion of **partial delegation of authority** was **20%**. This finding indicates that family business owners and chairpersons delegate decision-making authority to professional managers only to a limited extent. Furthermore, **joint decision-making with professional managers** was found to be relatively low, accounting for only **6.7%** of the responses.

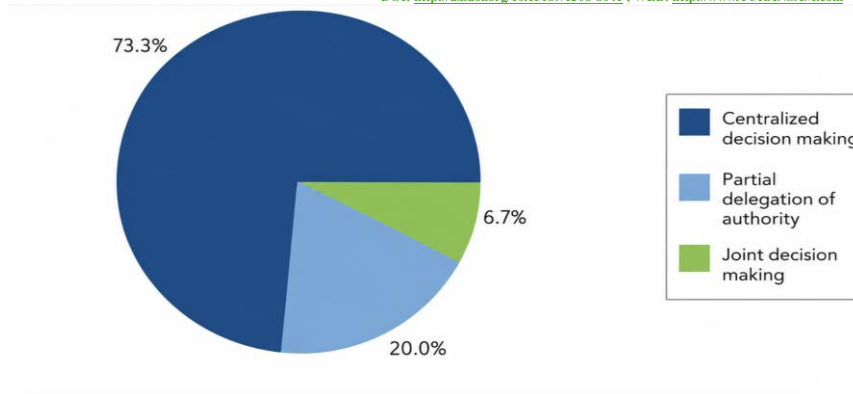

Figure 2. Decision-Making Structure in Family Businesses

Regarding the distribution of power within family businesses, “respect for elders” was the most frequently reported theme (33.3%). This finding suggests that authority and decision-making power tended to be concentrated among senior family members, particularly fathers and grandfathers, whose views were perceived as highly influential within the family business. Although the views of younger family members are also considered (20%), the findings further reveal that, in addition to the father, the **elder brother** also plays a significant role (20%) in the family power structure and decision-making process. Figure 3 summarizes the distribution of power within the participating family businesses.

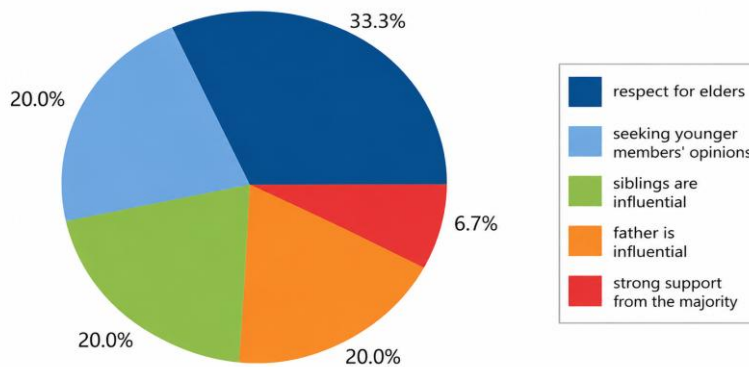

Figure 3. Power Structure in Family Businesses

Participants were asked what they considered necessary to ensure the continuity of their family businesses across future generations. Participants most frequently emphasized the importance of motivating next-generation family members to become involved in the business. They also highlighted early exposure to the family business, the development of relevant managerial competencies, a strong sense of belonging, and the establishment of a professional management system as important factors for intergenerational continuity. In Figure 4, larger red squares indicate themes that were mentioned more frequently by participants.

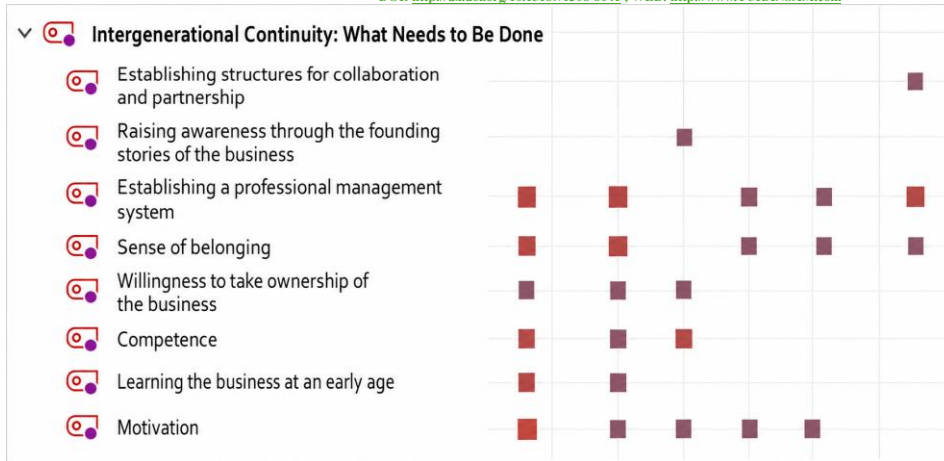

Figure 4. Intergenerational Continuity Factors

Family business owners and chairpersons of the board were also asked about the barriers to intergenerational continuity. The most frequently identified barriers included insufficient appreciation of family values, differences in perspectives across generations, uncertainty regarding successor selection, concerns about the competence of potential successors, and the reluctance of next-generation family members to assume leadership of the business. In Figure 5, larger red squares indicate the themes most frequently mentioned by participants.

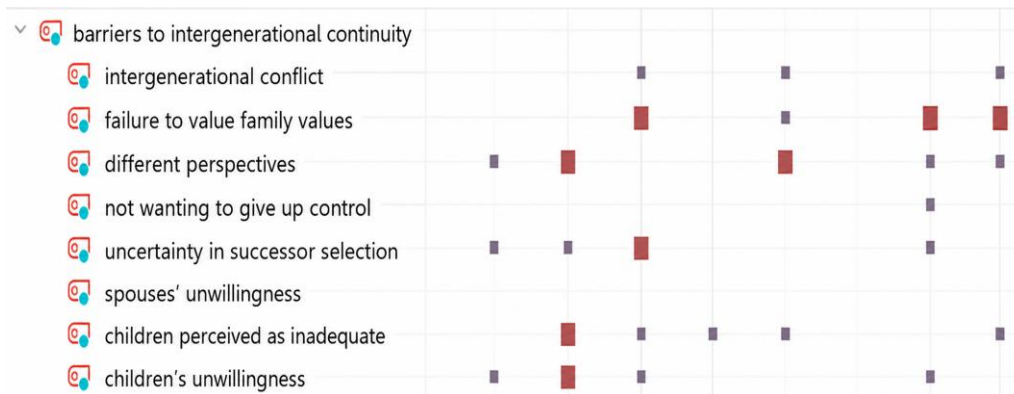

Figure 5. Challenges to Intergenerational Continuity

Participants were asked about the perceived advantages and disadvantages of operating as a family business. The most frequently reported advantages were unity and togetherness, strong commitment, rapid decision-making, and the ability to reach consensus. In terms of the disadvantages, the most mentioned issues were the lack of institutionalization, the predominance of emotions in decision-making, and the fact that decisions affect the entire family. In Figure 6, bold lines indicate the most frequently mentioned themes.

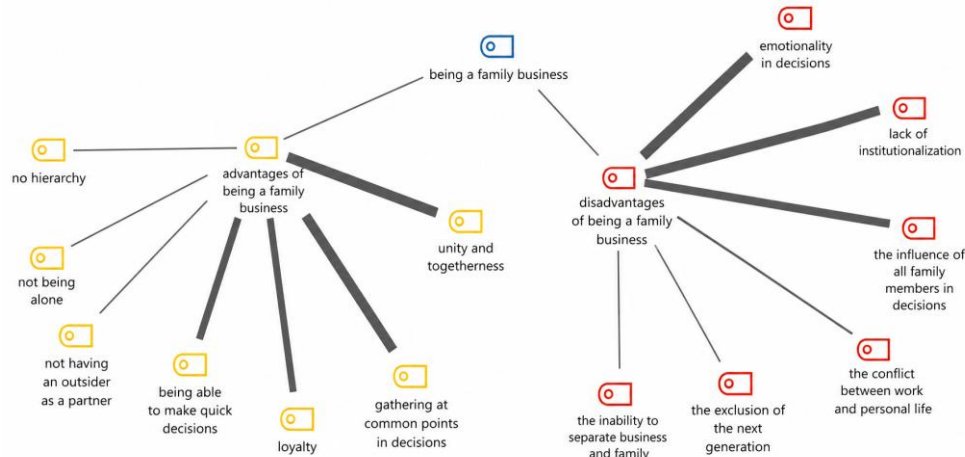

Figure 6. Advantages and Disadvantages of Being a Family Business

When the success criteria of family businesses were evaluated, family business owners and chairpersons of the board most frequently emphasized the ability to make quick and rational decisions, as well as experience and knowledge, from an individual perspective. In addition, the absence of jealousy among family members, proactive behavior, and competence were also identified as important factors. At the organizational level, institutionalization emerged as one of the most frequently emphasized factors associated with family business success. Furthermore, clearly defined roles and job descriptions, strong family relationships, and the preservation of family values were also considered essential contributors to the success of family businesses. In Figure 7, bold lines indicate the themes most frequently mentioned by participants.

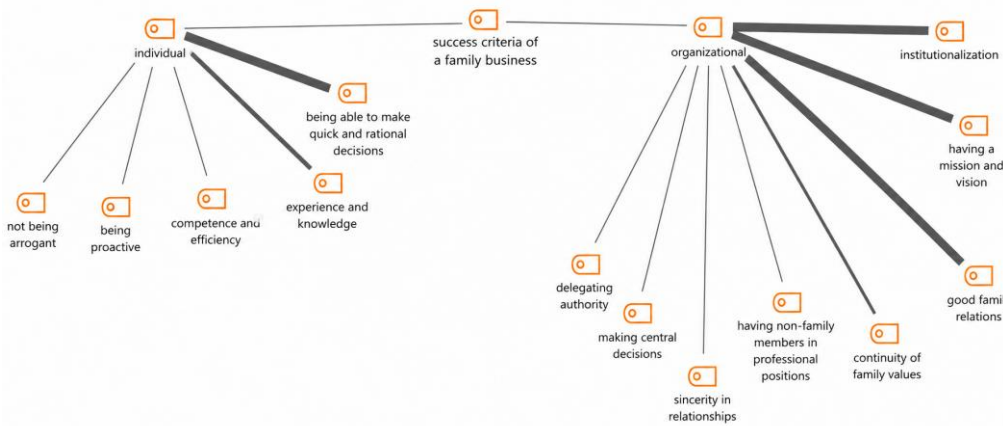

Figure 7. Success Criteria of Family Business

5. Conclusion and Discussion

Family businesses are organizations that occupy a significant position in the global economy and play a critical role in creating employment and contributing to social welfare. Despite their key socioeconomic function in societies, the sustainability of these organizations remains a subject of ongoing debate. This concern is particularly relevant because many family businesses fail to achieve successful continuity across successive generations, with relatively few surviving into the third and fourth generations. Socioemotional wealth components have been identified as important factors in understanding intergenerational continuity in family businesses. Factors such as a sense of belonging, emotional bonds among family members, strong identification with the business, the preservation of family values and family legacy, dynastic continuity, and altruistic behavior may shape decision-making processes and contribute to the long-term orientation of family

businesses. Although socioemotional wealth components may support cohesion and continuity, they may also generate adverse consequences, including overly emotional decision-making, departures from rational decision-making, reliance on informal practices, insufficient institutionalization, and power struggles among family members. Despite these potential disadvantages, the SEW perspective remains useful for explaining how family control, emotional attachment, and non-financial priorities shape managerial behavior in family businesses.

Emotional dynamics also play an important role in shaping decision-making processes within family businesses. An excessive emphasis on emotions may lead to deviations from rational decision-making and the prioritization of family interests over business interests. Therefore, both socio-emotional wealth components and emotional dynamics can be regarded as key determinants of the sustainability of family businesses. Accordingly, this study examines socio-emotional wealth components and emotional dynamics in family businesses. The findings showed that participants frequently associated the family business with concepts such as “paternal legacy,” “first love,” and “unity and togetherness.” This finding suggests that participants perceived the family business not merely as an economic entity but also as a family legacy, a source of unity and continuity, and an asset to be preserved across generations. From the perspective of the FIBER dimensions of SEW, “paternal legacy” can be associated with the **renewal of family bonds through dynastic succession**, whereas “unity and togetherness” reflects **binding social ties and emotional attachment**.

When family business owners and managers were asked about the extent to which they identified with the business, they reported a high level of identification, regarding the business as an integral part of their identity. This finding suggests that, for many participants, the boundary between family identity and business identity was highly permeable, with the family business being perceived as an extension of the self. In addition, when the emotional dynamics within family businesses were examined, **trust emerged as the most prominent emotional factor**. This finding highlights the central role of trust in relationships among family members and suggests that trust may provide an important relational foundation for family business continuity. From the perspective of the FIBER framework, perceiving the family business as an “integral part of one’s identity” directly reflects the **identification with the firm** dimension, while trust can be associated with **binding social ties**.

The examination of power distribution and decision-making processes further revealed that decision-making authority was largely concentrated among family business owners and board chairpersons, reflecting a highly centralized management structure. Only limited authority was delegated to other family members or professional managers, while decision-making power remained concentrated at the senior management level. Furthermore, the findings indicated that senior family members exerted considerable influence on decision-making processes. These senior figures, typically fathers, grandfathers, or elder brothers, appeared to occupy particularly influential positions within the family power structure. Nevertheless, the findings also suggest that the views of younger family members were taken into consideration to some extent. Within the FIBER framework, the concentration of decision-making authority and the prominent role of senior family members can be interpreted as manifestations of the **family control and influence** dimension of socioemotional wealth.

The findings emphasized the importance of ensuring the intergenerational continuity of family businesses. Participants emphasized that next-generation family members should be motivated to continue the business, become familiar with it from an early age, develop the competencies required for future managerial responsibilities, take ownership of the business, and establish a strong sense of belonging to the family firm. At the same time, participants identified several barriers to successful intergenerational continuity. These barriers included weak attachment to family values among next-generation members, differences in perspectives across generations, uncertainty regarding successor selection, concerns about successor competence, and reluctance among younger family members to assume leadership of the business. In addition, participants identified distrust of non-family managers’ competence, reluctance to delegate authority, and the absence of formal systems and procedures as important barriers to professionalization. These findings suggest that family businesses seeking greater institutionalization and professionalization may benefit from employing qualified non-family managers, delegating appropriate levels of authority, and involving these managers more actively in decision-making processes. According to the research findings, socioemotional components

emerge as prominent advantages of being a family business. In other words, a sense of family unity and togetherness, emotional attachment, the ability to reach common ground in decision-making, and the capacity to make decisions quickly can be regarded as advantages associated with the socioemotional wealth model. These findings are parallel with the previous studies such as Razzak et al. (2019), Bratnicka-Myşliwiec et al. (2019), Ballal and Bapat (2020), and Gutierrez and Pla-Barber (2026). However, participants also identified several disadvantages, including overly emotional decision-making, insufficient institutionalization, and the spillover of business decisions into family relationships. Taken together, the findings suggest that participants associated family business success with strong emotional bonds, the preservation of family values, institutionalization, clearly defined roles and responsibilities, managerial experience and competence, and the ability to maintain rationality in business decision-making.

In conclusion, the findings suggest that socioemotional wealth components and emotional dynamics have important implications for intergenerational continuity, decision-making processes, power distribution, institutionalization, sustainability, and perceived success in family businesses. Similar findings have also been reported in previous studies, including those by Davila et al. (2023), Plana-Farran and Gallizo (2021), Kazdal and Yükselen (2023), and Mintarza and Pratono (2024). Therefore, maintaining family members' emotional attachment, sense of belonging, and altruistic behaviors is expected to have important implications for the strategic management processes of these organizations. At the same time, the findings point to the importance of balancing emotional and family-oriented considerations with rational decision-making, professional management, and appropriate delegation of authority. Such a balance may support the successful transfer of family businesses across generations. In successor selection, particular attention should also be given to the knowledge, experience, competence, and motivation of potential next-generation successors. This study involved second-, third-, and fifth-generation family businesses operating in a limited number of sectors. No fourth-generation family businesses were represented in the sample, and the number of fifth-generation firms was limited. Future research could therefore extend the present study by including larger and more diverse samples, with particular attention to fourth- and fifth-generation family businesses. A further limitation is that the study focused exclusively on family business owners and family-member managers. Future studies could broaden this perspective by including non-family managers and employees and examining their experiences and evaluations of family businesses through the lens of socioemotional wealth.

References

1. Akkaya, M.A. (2021). Aile şirketlerinin Alt Yapı, Beşeri, Hukuk ve Bürokratik Sorunları. Yılmaz, O. and Tüzüner, V.L. (Eds). *Aile şİşletmelerinde Yönetim ve İnsan Kaynakları*. Gazi Kitabevi, Ankara.
2. Arief, M. and Tasman, A. (2026). Family Involvement And Innovation in Family Business in Indonesia: The Moderating Role of Family Member Composition, *JIBEMA: Jurnal Ilmu Bisnis, Ekonomi, Manajemen, dan Akuntansi*, 4 (1), 1141-1153.
3. Assenmacher, M., Glowka, G., Zehrer, A. and Nickel, V. (2026). What makes a successor? Values, personality, and succession intentions in family businesses, *Journal of Family Business Management*, 16 (2), 503-521.
4. Ballal, J.M. and Bapat, V. (2020). Socioemotional Wealth and Its Effect on Family Firm Performance, *Handbook of Research on the Strategic Management of Family Businesses*. Indian Institute of Technology, Bombay, India
5. Bartolacci, F., Gobbo, R.D. and Soverchia, M. (2026). How are family businesses approaching the double materiality principle? A multiple case study, *Management Decision*, 64 (7), 2899-2917.

6. Berrone, P., Cruz, C. and Gomez-Mejia, L.R. (2012). Socioemotional Wealth in Family Firms: Theoretical Dimensions, Assessment Approaches, and Agenda for Future Research, *Family Business Review*, 25(3), 258–279.
7. Bratnicka-Myśliwiec, K., Dyduch, W., and Bratnicki, M. (2019). Theoretical foundations of dynamic capabilities measurement: A multi-logic approach. *Przegląd Organizacji*, 12, 4–13.
8. Cresswell, J. W. (1998). *Qualitative Inquiry and Research Design: Choosing Among Five Traditions*. Sage Publications.
9. Davila, J., Duran, P., Gómez-Mejía, L. and Sanchez-Bueno, M.J., (2023). Socioemotional wealth and family firm performance: A meta-analytic integration. *Journal of Family Business Strategy*, 14 (2), 1-13.
10. Debicki, B.J., Kellermanns, F.W., Chrisman, J.J., Pearson, A.W. and Spencer, B.A. (2016). Development of a socioemotional wealth importance (SEWi) scale for family firm research, *Journal of Family Business Strategy*, 7, 47–57.
11. De Massis, A., Eddleston, K.A., Hatak, I., Humphrey, R.H., Piva, E. and Tang, Y. (2023). Emotions in the strategic management of family business organizations: Opening up the black box, *Long Range Planning*, 56, 1-10.
12. Dharmadasa, P. (2009). Organisational Learning, Innovation and Performance in Family-Controlled Manufacturing Small and Medium-Sized Enterprises (SMEs) in Australia, Doctor of Philosophy, Faculty of Business, Technology and Sustainable Development, Bond University Queensland, Australia.
13. Elo, S., Kääriäinen, M., Kanste, O., Pölkki, T., Utriainen, K. and Kyngäs, H. (2014). *Qualitative Content Analysis: A Focus on Trustworthiness*, SAGE Open, 1–10.
14. Hernandez-Perlines, F., Prado-Roman, C., Cachon-Rodriguez and Blanco-Gonzalez, A. (2026). Innovative capacity and socioemotional wealth as determinants of the well-being of family CEOs, *Review of Managerial Science*, 1-34.
15. Gomez-Mejia, L.R., Welbourne, T.M. and Wiseman, R.M. (2000). The Role of Risk Sharing and Risk Taking under Gainsharing. *The Academy of Management Review*, 25 (3), 492-507.
16. Gómez-Mejía, L.R., Haynes, K.T., Núñez-Nickel, M., Jacobson, K.J.L. and Moyano-Fuentes, J. (2007). Socioemotional Wealth and Business Risks in Family-controlled Firms: Evidence from Spanish Olive Oil Firms. *Administrative Science Quarterly*, 52, 106-137.
17. Kazdal, Ö. S. and Yükselen, C. (2023). Aile İşletmelerinde Sosyo-Duygusal Zenginliğin Rekabet Avantajına ve Sürdürülebilir Yaşama Etkisi: İnovasyon Yeteneğinin Aracılık Rolü. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 18(1), 1-36.
18. Kızıldağ, D. (2021). Aile İşletmelerinde Yetenek Yönetimi, Yılmaz, O. and Tüzüner, V.L. (Eds). *Aile İşletmelerinde Yönetim ve İnsan Kaynakları*. Gazi Kitabevi, Ankara.

19. Koçel, T. (2004). Aile işletmelerinde yönetim sorunları ve yeniden yapılanma gerekliliği. Koçel (Ed.), *1. Aile İşletmeleri Kongresi Kongre Kitabı*. İstanbul Kültür Üniversitesi.
20. Labaki, R., Michael- Tsabari, N. and R.K. Zachary (2013). Emotional dimensions within the family business: towards a conceptualization. Smyrniotis, K.X., Poutziouris, P.K. and Goel, S. (Eds). *Handbook of Research on Family Business, Second Edition*. Edward Elgar Cheltenham, UK, Northampton, MA, USA
21. Lee, T. and Lin, J. (2024). A socioemotional wealth and social capital perspective on demonstrating how government ties and cooperation affect the entrepreneurship of family firms, *Technology Analysis & Strategic Management*, 36 (12), 4298–4311.
22. McLarty, B.D., Vardaman, J., Liguori, E., Marler, L.E. De Massis, A.D. (2026). Family business research: The next generation, *Journal of Small Business Management*, 64 (3), 867-886.
23. Miles, M. B. and Huberman, A. M. (1994). *Qualitative data analysis: An expanded sourcebook* (2nd ed.). Sage Publications.
24. Mintarza, J. and Pratono, A.H. (2024). Socioemotional Wealth Theory: Case Study of Family Businesses in Swiftlet Nest House, 1-10.
25. Newbert, S. and Craig, J. B. (2017). Moving beyond socioemotional wealth: Toward a normative theory of decision making in family business. *Family Business Review*, 30(4), 339-346.
26. Quiakoub, M. and Schmitt, C. (2025). From Socio-Emotional Wealth to Sustainable Business Model: A Multidimensional and Temporal Dynamic in Family Firms, *Finance Contrôle Stratégie, Business, Environmental Science, Sociology*.
27. Patton, M. Q. (2014). *Nitel Araştırma ve Değerlendirme Yöntemleri*. (M. Bütün & S. B. Demir, Çev.).Ankara: Pegem Akademi.
28. Plana-Farran, M. and Gallizo,J.L. (2021). The Survival of Family Farms: SocioemotionalWealth (SEW) and Factors Affecting Intention to Continue the Business. *Agriculture*, 11, 520, 1-16.
29. Ratten, V. (2026). Mental health in family businesses in the artificial intelligence era *Journal of Family Business Management*, p-ISSN: 2043-6238, 1-12.
30. Razzak, M.R., Bakar, R.A. and Mustamil, N. (2019). Socioemotional wealth and performance in private family firms, *Journal of Entrepreneurship in Emerging Economies*, 11 (3), 392-415
31. Reina-Gutierrez, W. and Pla-Barber, J. (2026). Enhancing performance in family businesses through socio-emotional wealth: The role of resilience, *International Entrepreneurship and Management Journal*, 22:16, 1-28.
32. Shi, H.X., Shephard, D.M. and Schmidts, T. (2015). Social capital in entrepreneurial family businesses: the role of trust, *International Journal of Entrepreneurial Behavior & Research*, 21 (6), 814-841.

33. Varışlı, N. (2021). Aile İşletmelerinde Liderlik Süreci. Yılmaz, O. and Tüzüner, V.L. (Eds). *Aile İşletmelerinde Yönetim ve İnsan Kaynakları*. Gazi Kitabevi, Ankara.
34. Zagorcheva, D., Pavlov, D., Wójcik-Karpacz, A., Alieva, D. and Murzina, (2026). J. Family As a Source of Emotional Health and Entrepreneurial Support, *Veredas do Direito*, 23, e236184, 1-18.
35. Wiseman, R. M., & Gomez-Mejia, L. R. (1998). A behavioral agency model of managerial risk taking. *The Academy of Management Review*, 23(1), 133–153.

(2)

Prof. Dr. Seher UÇKUN³; Prof. Dr. C. Gazi UÇKUN⁴
YAPAY ZEKA LUDİZMİ HORTLATIR MI?
WILL ARTIFICIAL INTELLIGENCE RESURRECT LUDDISM?

ÖZ

Yapay zekâ, özellikle üretken yapay zekâ sistemlerinin yaygınlaşmasıyla birlikte, çalışma hayatı, meslekler, üretim biçimleri ve toplumsal eşitsizlikler üzerinde önemli etkiler doğurmaktadır. Bu dönüşüm, 19. yüzyılda İngiltere’de tekstil makinelerine karşı ortaya çıkan Luddite hareketini yeniden düşündürmektedir. Ludizm, çoğu zaman teknoloji düşmanlığı olarak anlaşılmakla birlikte, tarihsel bağlamda daha çok emeğin değersizleşmesi, geçim kaynaklarının ortadan kalkması ve işçilerin karar alma süreçlerinden dışlanması karşısında gelişen bir tepki olarak değerlendirilmelidir. Yapay zekâ, Ludizmi iki yönden etkiler: Bir yandan iş kaybı, beceri aşınması, gelir eşitsizliği ve denetim kaygılarını artırarak neo-Luddite eğilimleri güçlendirebilir; diğer yandan doğru politikalarla desteklendiğinde çalışanların verimliliğini artıran, yeni iş alanları yaratan ve teknolojik dönüşüme karşı daha yapıcı bir toplumsal yaklaşım geliştiren bir araç hâline gelebilir. Bu nedenle yapay zekânın Ludizmi güçlendirip güçlendirmeyeceği, teknolojinin kendisinden çok, bu teknolojinin nasıl yönetileceğine bağlıdır.

Anahtar Kelimeler: Yapay zekâ, Ludizm, teknoloji, iş gücü.

ABSTRACT

Artificial intelligence, particularly with the proliferation of generative AI systems, is having significant impacts on working life, professions, modes of production, and social inequalities. This transformation is prompting a rethinking of the Luddite movement that emerged in 19th-century England against textile machinery. While Luddism is often understood as hostility towards technology, in its historical context it should be considered more as a reaction to the devaluation of labor, the disappearance of livelihoods, and the exclusion of workers from decision-making processes. Artificial intelligence affects Luddism in two ways: on the one hand, it can strengthen neo-Luddite tendencies by increasing job losses, skill erosion, income inequality, and concerns about control; on the other hand, when supported by the right policies, it can become a tool that increases employee productivity, creates new job opportunities, and develops a more constructive social approach to technological transformation. Therefore, whether artificial intelligence strengthens Luddism depends more on how this technology is managed than on the technology itself.

Keywords: Artificial intelligence, Luddism, technology, workforce.

³ Kocaeli Üniversitesi, Ali Rıza Veziroğlu MYO, uckun@kocaeli.edu.tr, ORCID ID:0000-0002-7840-2363

⁴ Kocaeli Üniversitesi, Hereke Ö.İ.Uzunyol MYO, gazi.uckun@kocaeli.edu.tr, ORCID ID:0000-0002-0169-5401

1.GİRİŞ

Ludizm, tarihsel olarak 19. yüzyıl başlarında İngiltere’de ortaya çıkan Luddite hareketine dayanmaktadır. Luddite hareketi, özellikle tekstil sektöründe çalışan zanaatkarların ve işçilerin, geçim kaynaklarını tehdit ettiğini düşündükleri makineleri hedef alan tepkileriyle bilinmektedir. Britannica’ya göre Luddite hareketi 1811 yılı sonlarında Nottingham çevresinde başlamış, daha sonra Yorkshire, Lancashire, Derbyshire ve Leicestershire bölgelerine yayılmıştır. Hareket, tekstil makinelerinin işçileri yerinden etmesi ve çalışma koşullarını değiştirmesiyle doğrudan bağlantılıdır (Britannica, 2026). ([Encyclopedia Britannica](#))

Günümüzde “Luddite” kelimesi çoğu zaman teknolojik yeniliğe karşı çıkan kişi anlamında kullanılmaktadır. Ancak bu kullanım, kavramın tarihsel derinliğini tam olarak yansıtmaz. MIT Press Reader’da yayımlanan değerlendirmeye göre Ludditeler teknolojiden doğrudan nefret eden kişiler değildi; onların tepkisi daha çok kötü çalışma koşulları, iş güvenliğinin zayıflığı ve işçileri temsil edecek kurumsal yapıların yokluğu ile ilişkiliydi (Cherry, 2021). ([The MIT Press Reader](#))

Bu bağlamda yapay zekâ, Ludizm tartışmasını güncel bir zemine taşımaktadır. Çünkü yapay zekâ yalnızca fiziksel emeği değil; hukuk, finans, eğitim, medya, yazılım, müşteri hizmetleri ve büro işleri gibi zihinsel emeğe dayalı birçok mesleği de dönüştürmektedir. Bu nedenle yapay zekâ karşısında ortaya çıkan kaygılar, basit bir “teknoloji korkusu” olarak değil, iş güvencesi, gelir dağılımı, mesleki kimlik, insan emeğinin değeri ve toplumsal adalet bağlamında değerlendirilmelidir.

2. Yapay Zekanın Ludizme Etkileri

Yapay zekânın Ludizm üzerindeki en önemli etkilerinden biri, teknolojik gelişmenin çalışma hayatında yarattığı belirsizlikleri yeniden görünür hâle getirmesidir. Tarihsel Ludizm, çoğu zaman yanlış biçimde “makine düşmanlığı” olarak tanımlansa da aslında işçilerin geçim kaynaklarını, mesleki becerilerini ve toplumsal konumlarını tehdit eden ekonomik dönüşüme karşı verdikleri bir tepki olarak değerlendirilmelidir. 19. yüzyıldaki Ludditeler, makinelerin kendisinden çok, bu makinelerin işverenler tarafından emeğin değerini düşürmek, ücretleri azaltmak ve geleneksel zanaatkarlık düzenini ortadan kaldırmak için kullanılmasına karşı çıkmışlardır. Bu nedenle günümüzde yapay zekâyâ yönelik tepkiler de yalnızca teknoloji karşıtlığı olarak görülmemelidir. Yapay zekâ karşısında ortaya çıkan kaygılar, daha çok iş güvencesi, gelir dağılımı, mesleki kimlik, insan emeğinin değeri ve toplumsal adaletle ilgilidir.

Yapay zekâ, özellikle üretken yapay zekâ sistemlerinin gelişmesiyle birlikte yalnızca bedensel emeğe dayalı işleri değil, zihinsel emeğe dayalı meslekleri de etkilemeye başlamıştır. Önceki sanayi devrimlerinde makineler daha çok fiziksel üretim süreçlerini dönüştürürken, yapay zekâ metin yazma, veri analizi, çeviri, tasarım, yazılım geliştirme, hukuki araştırma, müşteri hizmetleri, muhasebe ve eğitim gibi alanlarda da kullanılabilmektedir. Bu durum, beyaz yakalı çalışanların da teknolojik dönüşüm karşısında kendilerini güvencesiz hissetmesine neden olmaktadır. IMF’nin değerlendirmesine göre yapay zekâ, dünya genelindeki istihdamın önemli bir bölümünü etkileme potansiyeline sahiptir; özellikle gelişmiş ekonomilerde bu etkinin daha yüksek olması beklenmektedir (IMF, 2024). Bu nedenle yapay zekâ, klasik otomasyon tartışmalarından farklı olarak daha geniş bir çalışan kitlesini ilgilendiren bir dönüşüm yaratmaktadır.

Bu dönüşüm, modern anlamda neo-Ludist düşüncelerin güçlenmesine yol açabilir. Neo-Ludizm, teknolojinin bütünüyle reddedilmesini değil, teknolojinin toplumsal sonuçlarının sorgulanmasını ifade eder. Yapay zekâ sistemlerinin büyük şirketler tarafından geliştirilmesi, kişisel verilerin yoğun biçimde kullanılması, algoritmik karar alma süreçlerinin şeffaf olmaması ve çalışanların dijital araçlarla daha sıkı biçimde denetlenmesi, bu eleştirileri güçlendirmektedir. Örneğin bir çalışanın performansının algoritmalarla ölçülmesi, işe alım süreçlerinde yapay zekâ sistemlerinin kullanılması veya müşteri hizmetleri gibi alanlarda insanların yerini sohbet botlarının alması, çalışanlarda kontrol kaybı hissi doğurabilir. Bu durum, teknolojinin insanı özgürleştiren değil, onu daha fazla denetleyen bir mekanizma hâline geldiği yönündeki eleştirileri artırır.

Yapay zekânın Ludizm üzerindeki bir diğer etkisi, mesleki becerilerin değersizleşmesi endişesidir. Birçok meslek, belirli bilgi birikimi, deneyim ve uzmanlık üzerine kuruludur. Ancak yapay zekâ sistemleri bazı görevleri çok kısa sürede yerine getirebildiğinde, insanların yıllar içinde kazandığı becerilerin ekonomik değeri azalabilir. Örneğin çeviri, içerik üretimi, temel hukuki araştırma, grafik tasarım veya veri sınıflandırma

gibi alanlarda yapay zekânın kullanılması, bu işleri yapan kişilerin mesleki konumunu tartışmalı hâle getirebilir. Eloundou ve arkadaşlarının çalışması, büyük dil modellerinin iş gücü piyasasında çok sayıda görevi etkileyebileceğini ortaya koymaktadır (Eloundou vd., 2023). Bu durum, yapay zekânın yalnızca bazı işleri ortadan kaldırma ihtimalini değil, aynı zamanda mevcut mesleklerin içeriğini değiştirme ihtimalini de gündeme getirmektedir.

Bununla birlikte yapay zekânın Ludizmi yalnızca güçlendireceği söylenemez. Çünkü teknolojik gelişmeler tarih boyunca bazı işleri ortadan kaldırırken yeni iş alanları da yaratmıştır. Acemoglu ve Restrepo'ya göre otomasyon, bazı görevlerde insan emeğinin yerine geçebilir; ancak yeni görevlerin ortaya çıkması, emeğe olan ihtiyacı farklı biçimlerde yeniden artırabilir (Acemoglu & Restrepo, 2019). Yapay zekâ da benzer şekilde bazı rutin görevleri azaltırken, yapay zekâ sistemlerini denetleme, veri kalitesini kontrol etme, etik riskleri değerlendirme, algoritmik kararları açıklama ve insan-yapay zekâ iş birliğini yönetme gibi yeni alanlar yaratabilir. Bu nedenle yapay zekânın etkisi yalnızca “iş kaybı” üzerinden değil, “işlerin dönüşümü” üzerinden de değerlendirilmelidir.

2. Yapay Zeka- Ludizm İlişkisinde Çalışma Hayatı

Yapay zekânın olumlu bir araç hâline gelebilmesi için çalışanların bu teknolojiyi yalnızca bir tehdit olarak değil, kendi işlerini destekleyen bir yardımcı unsur olarak görebilmesi gerekir. Örneğin bir öğretmen yapay zekâyı ders materyali hazırlamak için, bir avukat ön araştırma yapmak için, bir doktor hasta verilerini daha hızlı değerlendirmek için, bir mühendis tasarım sürecini hızlandırmak için kullanabilir. Bu durumda yapay zekâ, insan emeğinin yerine geçen değil, insan emeğini tamamlayan bir araç olarak işlev görür. ILO'nun üretken yapay zekâ üzerine yaptığı çalışmada da yapay zekânın birçok meslekte tamamen ikame edici olmaktan ziyade destekleyici bir rol oynayabileceği belirtilmektedir (ILO, 2023). Ancak bu olumlu senaryonun gerçekleşebilmesi için çalışanların yeni teknolojilere uyum sağlayabilecek eğitim imkânlarına erişmesi gerekir.

Bu noktada eğitim ve yeniden beceri kazandırma politikaları büyük önem taşır. Yapay zekânın yol açtığı dönüşüme karşı yalnızca bireylerin kendi çabalarıyla uyum sağlamasını beklemek yeterli değildir. Devletler, üniversiteler, meslek kuruluşları ve işverenler, çalışanların dijital becerilerini geliştirecek programlar oluşturmalıdır. Aksi hâlde teknolojik dönüşüm, belirli bir kesimin gelirini ve üretkenliğini artırırken diğer kesimleri iş gücü piyasasının dışına itebilir. Bu da Ludist tepkilerin güçlenmesine neden olur. Dünya Ekonomik Forumu'nun raporlarında da geleceğin iş gücü piyasasında teknoloji okuryazarlığı, analitik düşünme, yaratıcılık ve uyum sağlama becerilerinin giderek daha önemli hâle geldiği vurgulanmaktadır (WEF, 2025). Dolayısıyla yapay zekâ çağında temel sorunlardan biri, teknolojik dönüşüme kimin hazırlanabildiği ve kimin geride kaldığıdır.

Yapay zekânın Ludizmle ilişkili bir başka boyutu da gelir eşitsizliğidir. Teknolojik gelişmelerden doğan ekonomik kazançların toplumun geneline yayılmaması, teknolojiye karşı tepkiyi artırabilir. Eğer yapay zekâ sayesinde şirketler daha az çalışanla daha fazla üretim yapabilir, fakat bu verimlilik artışından çalışanlar pay alamazsa, toplumsal huzursuzluk derinleşebilir. Tarihsel Ludizmde de işçilerin temel kaygısı, makinelerin üretimi artırması değil, bu artışın işçilerin aleyhine kullanılmasıydı. Benzer şekilde günümüzde de sorun yapay zekânın daha verimli üretim sağlaması değil, bu verimlilikten elde edilen değer nasıl paylaştırılacağıdır. Bu nedenle yapay zekâyı ilişkin tartışmalar yalnızca teknolojik değil, aynı zamanda ekonomik ve siyasal bir nitelik taşır.

Ayrıca yapay zekâ, çalışma ilişkilerinde güç dengesini işverenler lehine değiştirebilir. İşverenlerin çalışanları izlemek, performanslarını ölçmek, işe alım veya işten çıkarma kararlarını desteklemek için yapay zekâ sistemlerinden yararlanması, işçilerin karar süreçlerinden daha fazla dışlanmasına yol açabilir. Algoritmik yönetim olarak adlandırılan bu durum, işyerinde şeffaflık, hesap verebilirlik ve itiraz hakkı gibi konuları önemli hâle getirir. OECD, yapay zekânın işyerlerinde verimlilik ve iş kalitesi açısından fırsatlar sunduğunu, fakat aynı zamanda mahremiyet, ayrımcılık, iş yoğunluğu ve çalışan denetimi gibi riskler doğurduğunu belirtmektedir (OECD, 2023). Bu nedenle yapay zekânın iş hayatında kullanılmasına ilişkin kuralların belirlenmesi, modern Ludist kaygıların azaltılması bakımından önemlidir.

Yapay zekâya karşı gelişen tepkilerin bir kısmı da insan emeğinin anlamıyla ilgilidir. Çalışma, yalnızca gelir elde etme aracı değildir; aynı zamanda bireyin kimlik, aidiyet, üretkenlik ve toplumsal değer duygusuyla bağlantılıdır. Bir kişinin uzun yıllar emek vererek edindiği mesleki uzmanlığın kısa sürede yapay zekâ tarafından taklit edilebilir hâle gelmesi, yalnızca ekonomik değil, psikolojik ve kültürel bir sorun da yaratır. Bu nedenle yapay zekâ karşısındaki Ludist tepki, insanın çalışma hayatındaki yerini koruma talebi olarak da okunabilir. İnsanların teknolojiye karşı çıkışı bazen işlerini kaybetme korkusundan, bazen de yaptıkları işin değersizleşeceği endişesinden kaynaklanır.

Bununla birlikte yapay zekâya karşı her eleştiriyi gerici veya irrasyonel bir teknoloji korkusu olarak nitelendirmek doğru değildir. Tarihsel Ludditeler nasıl ki kendi dönemlerinin ekonomik koşullarına karşı anlaşılabilir bir tepki göstermişlerse, günümüzde yapay zekâya yönelik eleştiriler de çoğu zaman meşru toplumsal kaygılara dayanmaktadır. Yapay zekânın etik kullanımı, veri güvenliği, ayrımcılık riski, telif hakları, iş güvencesi ve demokratik denetim gibi başlıklar, modern toplumların ciddi biçimde tartışması gereken konulardır. Bu nedenle Ludizm, günümüzde teknolojinin tamamen reddi değil, teknolojik gelişmenin insan merkezli biçimde yönetilmesi gerektiğini savunan eleştirel bir yaklaşım olarak yeniden yorumlanabilir.

Sonuç olarak yapay zekâ, Ludizmi hem güçlendiren hem de dönüştüren bir etkiye sahiptir. Eğer yapay zekâ çalışanların yerine geçen, gelir eşitsizliğini artıran, emeği değersizleştiren ve karar süreçlerini şeffaf olmayan algoritmalara bırakan bir araç olarak kullanılırsa, modern Ludist tepkiler kaçınılmaz olarak artacaktır. Buna karşılık yapay zekâ çalışanları destekleyen, yeni beceri alanları oluşturan, iş yükünü azaltan ve toplumsal faydayı artıran bir teknoloji olarak yönetilirse, Ludist tepki daha sınırlı kalabilir. Bu nedenle yapay zekânın Ludizm üzerindeki etkisi, teknolojinin kendisinden çok, bu teknolojinin hangi ekonomik, hukuki ve etik çerçevede kullanılacağına bağlıdır.

3.Sonuç

Ludizm, Sanayi Devrimi'nde makineleşmenin emek üzerindeki baskısına verilen tepkiydi; yapay zekâ tartışmaları da dijital çağda aynı gerilimin yeni versiyonudur. Fark şu ki bugün asıl mesele yalnızca makinelerin işi alması değil, işi nasıl yeniden tanımladığı, çalışanı nasıl izlediği ve ekonomik değeri nasıl dağıttığıdır.

Yapay zekâ, Ludizmi hem güçlendirebilecek hem de dönüştürebilecek bir teknolojidir. Eğer yapay zekâ yalnızca maliyet düşürme, işçi azaltma ve üretkenliği artırma aracı olarak görülürse, tarihsel Ludizmde olduğu gibi emeğin korunmasına yönelik tepkiler yeniden ortaya çıkacaktır. Bu tepki, makineleri kırma biçiminde değil; sendikal talepler, iş yaşamını düzenleme çağrıları, yapay zekâ karşıtı toplumsal kampanyalar, etik teknoloji talepleri ve dijital hak mücadeleleri şeklinde görülebilir.

Buna karşılık yapay zekâ, sosyal politika ve eğitim politikalarıyla desteklenirse Ludist tepkiyi azaltabilir. Çalışanlara yeniden beceri kazandırılması, iş güvencesinin korunması, algoritmik karar alma süreçlerinin şeffaflaştırılması, verilerin adil kullanılması ve teknolojik dönüşümden elde edilen kazançların toplumla paylaşılması bu açıdan önemlidir. Bu nedenle yapay zekâ karşısındaki asıl soru, “Teknoloji iyi mi kötü mü?” sorusu değildir. Asıl soru, teknolojinin kim tarafından, hangi amaçla, hangi denetim mekanizmalarıyla ve kimin yararına kullanıldığıdır. Yapay zekâyı yasaklanacak bir tehdit olmaktan çıkarıp kuralları ve kazanımları paylaşılmış bir üretkenlik aracına dönüştürmektir. Böylece neo-Ludist tepki, teknoloji karşıtlığına değil, teknoloji yönetişiminin demokratikleşmesine evrilebilir.

Sonuç olarak yapay zekâ, Ludizmi basit bir teknoloji karşıtlığından çıkararak daha kapsamlı bir emek, adalet ve yönetim tartışmasına dönüştürmektedir. Bu nedenle modern Ludizm, teknolojiyi tümden reddetmek yerine, teknolojik gelişmenin insan onuruna, adil çalışma koşullarına ve toplumsal faydaya uygun şekilde yönlendirilmesini talep eden eleştirel bir yaklaşım olarak okunmalıdır.

KAYNAKÇA

1. Acemoglu, D., & Restrepo, P. (2019). “Automation and New Tasks: How Technology Displaces and Reinstates Labor.” *Journal of Economic Perspectives*, 33(2), 3–30.
2. Britannica. (2026). “Luddite.” *Encyclopaedia Britannica*.

3. Cherry, M. A. (2021, 19 de enero). The future encyclopedia of Luddism. *The MIT Press Reader*. <https://thereader.mitpress.mit.edu/the-future-encyclopedia-of-luddism/>
4. Eloundou, T., Manning, S., Mishkin, P., & Rock, D. (2023). “GPTs are GPTs: An Early Look at the Labor Market Impact Potential of Large Language Models.” arXiv:2303.10130v5 [econ.GN] 21 Aug 2023.
5. International Labour Organization. (2023). “Generative AI and Jobs: A global analysis of potential effects on job quantity and quality”. <https://www.ilo.org/publications/generative-ai-and-jobs-global-analysis-potential-effects-job-quantity-and>.
6. International Monetary Fund. (2024). “AI Will Transform the Global Economy. Let’s Make Sure It Benefits Humanity.” <https://www.imf.org/en/blogs/articles/2024/01/14/ai-will-transform-the-global-economy-lets-make-sure-it-benefits-humanity>.
7. OECD. (2023). *OECD Employment Outlook 2023*. https://www.oecd.org/content/dam/oecd/en/publications/reports/2023/07/oecd-employment-outlook-2023_904bcef3/08785bba-en.pdf.
8. World Economic Forum. (2025). *The Future of Jobs Report 2025*. https://reports.weforum.org/docs/WEF_Future_of_Jobs_Report_2025.pdf.

(3)

Doç. Dr. Cemile ÇETİN⁵; Berfu AYAN⁶

KENDİNİ SUSTURMA DAVRANIŞI VE PSİKOLOJİK DAYANIKLILIK İLİŞKİSİ THE RELATIONSHIP BETWEEN SELF-SILENCING BEHAVIOR AND PSYCHOLOGICAL RESILIENCE

ÖZ

Çalışmanın amacı kendini susturma davranışı ile psikolojik dayanıklılık ilişkisini üniversite öğrencileri örnekleminde incelemektir. Araştırma İzmir’de bir devlet üniversitesinde okuyan ve gönüllü 79 öğrenci ile gerçekleştirilmiştir. Veriler Kendini Susturma Ölçeği ve Kısa Psikolojik Dayanıklılık Ölçeği ile sosyodemografik sorular kullanılarak elde edilmiştir. Ana hipotez “Öğrencilerin kendini susturma davranışları ile psikolojik dayanıklılıkları arasında negatif yönlü anlamlı bir ilişki vardır” şeklinde oluşturulmuştur. Güvenirlik analizi, tanımlayıcı istatistikler ile bağımsız örneklem T testi, ANOVA testi ve korelasyon analizleri sonucunda kendini susturma davranışı ve psikolojik dayanıklılık arasında ilişki bulunamamıştır. Çalışmada yalnızca erkek öğrencilerin psikolojik dayanıklılıkları kız öğrencilerden yüksek oluşmuştur. Diğer sosyodemografik değişkenlerle ilişki elde edilememiştir. Sonuçlar tüm bulgularla birlikte değerlendirilerek öneriler oluşturulmuştur.

Anahtar kelimeler: Kendini susturma davranışı, psikolojik dayanıklılık, üniversite öğrencisi, fedakarlık.

JEL Kodları: J21, J28, J81, M12, M54.

ABSTRACT

The aim of this study is to examine the relationship between self-silencing behavior and psychological resilience in a sample of university students. The research was conducted with 79 volunteer students studying at a state university in Izmir. Data were collected using the Self-Silencing Scale, the Short Psychological Resilience Scale, and socio-demographic questions. The main hypothesis was formulated as "There is a significant negative relationship between students' self-silencing behaviors and their psychological resilience." Reliability analysis, descriptive statistics, independent samples T-test, ANOVA test, and correlation analyses revealed no relationship between self-silencing behavior and psychological resilience. In the study, only male students showed higher psychological resilience than female students. No relationship was found with other sociodemographic variables. The results were evaluated together with all the findings and suggestions were created.

Keywords: Self-silencing behavior, psychological resilience, university students, sacrifice.

JEL Codes: J21, J28, J81, M12, M54.

⁵ Doç. Dr. Cemile ÇETİN, Dokuz Eylül Üniversitesi, İİBF, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü, cemile.gurcay@deu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-6659-4855>

⁶ Berfu AYAN, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İnsan Kaynakları Yönetimi Yüksek Lisans Programı Öğrencisi, berfuayan1@gmail.com, <https://orcid.org/0009-0007-4075-6995>

GİRİŞ

Okullar, genç öğrencilerin akademik ve sosyo-duygusal gelişimleri için önemli gelişimsel bağlamlar olarak kabul edilmektedir (Pittman & Richmond, 2008). Üniversite öğrencileriyle yapılan kapsamlı araştırmalar, öğrencilerin kişisel, sosyal ve duygusal yaşamlarının çeşitli yönlerinde karşılaştıkları çoklu değişiklikler nedeniyle üniversiteye geçiş sırasında psikolojik sıkıntının büyük bir sorun olduğunu göstermektedir (Pidgeon et al., 2014). Öğrenciler akademik aşırı yüklenme, sürekli başarı baskısı, akranlarıyla rekabet ve bazı ülkelerde mali yükün yanı sıra gelecek kaygıları gibi birçok stres faktörüyle karşı karşıya kalmaktadır (Tavolacci et al., 2013). Aynı zamanda akademik taleplere ek olarak finansal ve yaşam düzenlemeleri, yeni sosyal ağların oluşumu, yeni ailevi ve toplumsal rollere uyum sağlama gibi zorluklarla da yaşamaktadırlar.

Bilgi, “bilme ve anlama gücüdür” demektir. Bilgiyi aynı zamanda sosyal koşullarını değiştirmek için kullanabilenler için güçtür şeklinde de tamamlamaktadır. Bilginin sosyal ilişkilerde kök saldıgını ve eylem yoluyla işbirliği içinde üretildiğinde en güçlü olduğunu da varsaymaktadır. İnsanlar gerçekliklerini katılım, deneyim, hayal güçleri ve sezgilerinin yanı sıra düşünceleri ve eylemleri yoluyla yaratmaktadır. Bu noktada sınıf sessizliği, sorulara yanıt vermeme ve derse katılmama şeklinde gelişen davranış örüntüleri özellikle üniversite öğrenci popülasyonunda belirgin olan olumsuz bir sınıf performansı biçimi olup yaygınlığı dikkat çekicidir (Shor, 1992).

Üniversitelerde öğrenim gören gençlerin psiko-sosyal özelliklerinin iyi bilinmesi, sorunlarının incelenerek sorun kaynaklarının anlaşılması ve elde edilen bilgilere bağlı olarak öğrencilerin uyumlarını artırıcı yaklaşımlar geliştirilmesine olan ihtiyaç her geçen gün artmaktadır (Güngörmüş vd., 2015). Bu kapsamda çalışmada, Türkçe literatürde üniversite öğrencileri örnekleminde çalışılmamış olan kendini susturma davranışı ve psikolojik dayanıklılık ilişkisi eğitim hayatlarına devam eden üniversite 3ncü sınıf öğrencilerinden elde edilen verilerin analizine dayalı olarak ele alınmıştır. Bulgular değerlendirilerek öneriler oluşturulmuştur.

KENDİNİ SUSTURMA DAVRANIŞI

Kendini susturma (Jack, 1991) ilişkisel teoriye dayanmaktadır ve yakın, heteroseksüel ilişkiler bağlamında meydana gelen susturmayı incelemektedir (Banks & Xu, 2013). Jack (1991), bireylerin herhangi bir anlaşmazlıktan ve mevcut ilişkilerini kaybetme olasılığından kaçınmak için benlik ifadelerini veya eylemlerini bastırabileceğini ve yakın ilişkilerinde uyumu korumak için benlik kimliklerinin önemli kısımlarını ifade etmemeyi tercih edebileceklerini belirtmiştir. Kendini susturma teorisi üzerine yaptığı temel çalışma, klinik olarak depresyonda olan kadınlarla gerçekleştirdiği boylamsal analize dayanmaktadır. Bu kadınlarla olan deneyimine dayanarak kendini susturma davranışını kadınların yakın ilişkilerini sürdürmek için 'belirli duyguları, düşünceleri ve eylemleri susturdıkları' bir ilişkisel strateji olarak kavramsallaştırmıştır. Bu susturma düşük öz saygıya ve "kendini kaybetme" duygusuna yol açabilmektedir (Jack & Dill, 1992). Kendini susturma, yakın ilişkilerde kendini ifade etmenin kısıtlanması ve cinsiyetlendirilmiş bir toplumun ürünüdür. Cinsiyet kavramı ise özellikle kişilerarası ilişkiler bağlamında, erkekler ve kadınlar için bir dizi ideal ve beklentiye içermektedir. Kendini susturma yapısı, kendinden önce başkasını önemsemeyi temsil etmektedir (Kim, 2023). Bir diğer ifade ile kendini susturma, başlangıçta bazı kadınların yakın heteroseksüel ilişkilerinde bu yakın ilişkileri sürdürmek için kullandıkları "sesini kaybetme" olgusunu tanımlamak için geliştirilen bir kavramdır (Baeza et al., 2022). Bir başka değerlendirmede kendini susturma, yakın ilişkilerde ses veya sessizlik kriterlerine göre şekillenmektedir. Genel olarak sessizlik, bireysel veya kolektif sessizlik bağlamında incelenmektedir. Bireysel sessizlik ise kendini susturma olarak değerlendirilmektedir. Kolektif sessizlik ise gruplar arası ilişkilerde dikkat çekmektedir. Diğer gruplar üzerinde baskı uygulayan gruplarda yaygın olan kolektif sessizlikte, bireyler tartışmamaktadır. Grup tarafından belirlenen normlara uygun karar verilmekte itirazlara karşı koyma güçleri genel olarak zayıf gerçekleşmektedir (Demir-Kaya ve Çok, 2021). Bir başka tanımda ise “kadınların ilişkilerde çatışmalardan kaçınmak ve fiziksel güvenlik sağlamak için sıklıkla benimsediği bir ilişki stratejisi” olarak ifade edilmektedir (Yih, 2024). Bir başka ifade ile kadınların "yakın ilişkilerini sürdürmek için kişisel seslerini ve görüşlerini bastırdıkları" ilişkisel bir stratejidir (Harper et al., 2006).

Kendini susturma davranışının dışa vurulmuş benlik algısı (kadınların kendilerini başkalarının onlar hakkındaki görüşlerine göre tanımlamaları), özveri olarak bakım (kadınların bakımı bir ilişkide yaptıkları fedakarlıklar açısından tanımlamaları), benliğin susturulması (kendini susturma veya otantik benliği bastırma eylemi) ve bölünmüş benlik (benliğin bir kısmı toplumsal olarak belirlenmiş "iyi kadın" rollerine uymak isterken diğer kısmın gerçek benliğini en otantik biçimde ifade etmediği için öfke ve suçluluk duyması) olmak üzere dört kategoriden oluştuğunu ileri sürmüşlerdir (Jack & Dill, 1991; Karakuş ve Göncü-Köse, 2023; Remen et al., 2002; Maji & Dixit, 2024; Jack, 2011). Susturma davranışları, başkalarının ihtiyaçlarını önceliklendirmeyi, gerçek duyguları sansürlemeyi ve bastırmayı ve kendilerini dış standartlara göre yargılamayı içermektedir (Cramer & Thoms, 2003). Kadınların başkalarının seslerini kendi seslerinin önüne koyan inançları (kendini susturma inançları) benimsemeleri günlük kişilerarası cinsiyetçilik biçimlerine karşı davranışsal olarak kendilerini susturma eğilimini ortaya çıkarabilmektedir. Kendini susturma inançları, kadınlar için kuralcı cinsiyet rolleriyle tutarlıdır. İlişkilerde çatışmadan kaçınılması, başkalarının ihtiyaçlarının kendi ihtiyaçlarının önüne konulması, kişisel ve kamusal benlik arasındaki tutarsızlığın kabul edilmesi ve davranışların dış standartlara göre değerlendirilmesi gerektiğini belirtmektedir (Swim et al., 2010).

PSİKOLOJİK DAYANIKLILIK

Latince "resilire" fiilinden türemiş olan dayanıklılık terimi "geri sıçramak" veya "geri dönmek" anlamına gelmektedir. Dayanıklılık, ekolojiden gelmekte ve bir ekosistemin bozulduğunda iyileşme veya hasarı önleme yeteneğini ifade etmektedir. Üzerinde uzlaşmış bir tanımlı olmamasına rağmen birçok alanda kullanılan dayanıklılık ile ilgili tüm tanımlar hem olumsuzluklara hem de olumlu sonuçlara atıfta bulunmaktadır. Nitekim, dayanıklılık genellikle olumsuz bir olay veya duruma rağmen olumlu sonuçlar elde etmek için bir tür olumsuzluğun üstesinden gelme veya geri dönme yeteneği olarak ifade edilmektedir. (Vella & Pai, 2019; Smith et al., 2008). Geri dönüş, toparlanma, koruyucu faktörler, bireysel özellikler ve olumlu sonuçlar da dayanıklılık için kullanılmaktadır (Liu et al., 2017).

Araştırmalar dayanıklılığın bağlam, zaman, yaş, cinsiyet ve kültürel kökenin yanı sıra farklı yaşam koşullarına maruz kalan bir bireyin içinde değişen çok boyutlu bir özellik olduğunu göstermiştir. Bu değişkenliğe ilişkin bir teori geliştirilmiştir (Richardson, 2002). Buna göre biyopsikospiritual denge ("homeostaz") noktasından başlayarak kişi bedenini, zihnini ve ruhunu mevcut yaşam koşullarına uyarlamaktadır. İçsel ve dışsal stres faktörleri her zaman mevcuttur ve kişinin bu olaylarla başa çıkma yeteneği, önceki bozulmalara karşı hem başarılı hem de başarısız adaptasyonlardan etkilenmektedir. Bazı durumlarda, bu tür adaptasyonlar veya koruyucu aktörler etkisiz kalmakta ve biyopsikospiritual homeostazın bozulmasına yol açmaktadır. Zamanla, bu bozulmaya verilen yanıt, dört sonuçtan birine yol açan yeniden bütünleştirici bir süreç olarak ortaya çıkmaktadır: (1) **Bozulma**, büyüme ve artan direnç için bir fırsatı temsil etmektedir. Bozulmaya adaptasyon, yeni ve daha yüksek bir homeostaz seviyesine yol açmaktadır. (2) **Bozulmanın sadece üstesinden gelme** veya onu aşma çabası ile temel homeostaza dönüşülmektedir. (3) **Kayıpla iyileşme**, daha düşük bir homeostaz seviyesi oluşturmaz. 4) Stres faktörleriyle başa çıkmak için **uyumsuz stratejilerin** (kendine zarar veren davranışlar) **kullanılması** ise işlevsiz bir durumdur. Dayanıklılık, kişinin fiziksel acı yolculuğunda olumlu duygularıyla iyi oluşunu ve başa çıkma yeteneğini artırmaktadır (Maji & Dixit, 2019).

Psikolojik dayanıklılık ise yaşam koşullarına olumlu bir şekilde uyum sağlama yeteneği olup zaman içinde gelişen dinamik bir süreçtir. Özellikle zorluklarla karşılaşıldığında başlangıçtaki dengeyi yeniden kazanmayı veya bunu bir büyüme fırsatı olarak değerlendirmeyi sağlayan bir tür uyum sağlama işlevini içermektedir (Sisto et al., 2019; Rutter, 2006). Psikolojik dayanıklılık, sürekli olumsuzluklara veya potansiyel olarak travmatik olaylara maruz kalan bireylerin zaman içinde olumlu psikolojik uyum sağladığı gelişimsel ve psikososyal bir süreç olarak da ifade edilmektedir (Graber et al., 2015). Nitekim bir bireyin travmatik bir olaydan sonra iyileşme veya olumsuz bir olayla karşılaştığında psikolojik olarak güçlü kalma yeteneği olarak da tanımlanmaktadır (deTerte et al., 2014). Amerikan Psikoloji Birliği tarafından psikolojik dayanıklılık, 'olumsuzluk, travma, trajedi, tehditler veya aile ve ilişki sorunları, ciddi sağlık sorunları veya mali sorunlar gibi diğer önemli stres kaynakları karşısında iyi bir uyum süreci' olarak tanımlanmıştır (Amerikan Psikoloji Derneği [APA], 2018).

ARAŞTIRMA

Araştırmanın Amacı

Kişilerin kendini susturma davranışları “başkalarıyla ilişkilerini ve bağlantılarını sürdürme motivasyonuna dayanmaktadır” (Maji & Dixit, 2019). Bu noktada öğrenciler tarafından özellikle derslerde sorulara yanıt vermemek, derse aktif katılım sağlamamak ya da fikrini açıklamamak şeklinde ortaya çıkan davranışların her geçen gün daha yoğun yaşanıyor olması kendini susturma davranışı ile psikolojik dayanıklılık ilişkisinin üniversite öğrencileri örnekleminde analiz edilmesinin araştırmanın öncelikli amacı olarak belirlenmesine yol açmıştır. Aynı zamanda araştırmada öğrencilerin bazı sosyodemografik özellikleri - yaş, cinsiyet, medeni durum, algılanan sosyoekonomik düzey, genel mizaç, sigara ve alkol kullanma alışkanlıkları- ile kendini susturma davranışı ve psikolojik dayanıklılıkla ilişkisi de bir diğer amaç olarak ele alınmakta elde edilen bulgular ışığında öneriler oluşturulmaktadır.

Araştırmanın Örneklemi ve Yöntemi

Araştırma, Dokuz Eylül Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü 2025-2026 Güz Yarıyılı Lisans üçüncü sınıf öğrencileri ile gerçekleştirilmiştir. 83 katılımcıya ulaşılmıştır. Dört kişi kontrol sorularında elendiği için veri setine dahil edilmemiştir. Veri seti 79 katılımcıdan oluşmuştur. Katılımcılar araştırmaya yönelik oluşturulmuş anketi doldurmuştur.

Ankette yaş, cinsiyet, medeni durum, algılanan sosyoekonomik düzey, genel mizaç, sigara ve alkol kullanma alışkanlıkları ile ilgili sosyodemografik sorular ile kullanılan ölçeklere ilişkin sorular yer almıştır.

Kendini Susturma Ölçeği (KSÖ); bireylerin hetoreseksüel romantik ilişkilerinde, kendi duygu ve düşüncelerini ifade etmeyi engellemelerini içeren suskunluk düzeylerinin derecesini değerlendirmek amacıyla Jack (1991) tarafından geliştirilmiş olan 31 maddelik kendini değerlendirme türü bir envanterdir. Türkçe geçerlik ve güvenilirlik çalışması ile ilgili ilk çalışma Kurtiş (2010) tarafından gerçekleştirilmiş olup, Kurtiş’in önerileri doğrultusunda, yalnızca kadınlarla yürütülmüş ve bazı maddelerin anlaşılması sebebiyle revizyona ihtiyaç duyulmuştur. Bu kapsamda yüksek lisans tez çalışması kapsamında yeniden Türkçe geçerlik ve güvenilirlik çalışması gerçekleştirmiştir (Doyum Birtane, 2017). Ölçek 5’li Likert tipinde, 31 madde ile dört alt boyuttan oluşmaktadır. Bunlar; dışsallaştırılmış benlik algısı, fedakarlık (kendini kurban olarak görme), kendini susturma ve bölünmüş benliktir. **Dışsallaştırılmış benlik algısı;** bireyin kendisini diğer insanlar tarafından belirlenmiş olan standartlara dayalı olarak değerlendirme ve yargılama eğilimi ile ilgili 6 maddeden oluşmaktadır. **Fedakarlık;** kişinin başkalarının ihtiyaçlarını kendi ihtiyaçlarının önüne koyarak, ilişkilerini güvenceye alma hakkındaki eğilimlerine ilişkin olup 8 madde içermektedir. **Kendini susturma;** kişilerin kendilerini ifade etmeyi engellemelerini ve romantik ilişkilerinde olası bir anlaşmazlık, çatışma, intikam ya da kayıp gibi negatif durumları yaşamaktan kaçınmak ile ilişkilerindeki güveni korumak amaçlı kendilerini ifade etmeyi bastırma eğilimlerini değerlendirmeyi içeren 9 maddeden oluşan bir alt boyuttur. **Bölünmüş benlik** ise kişi kendisi için önemli bir yakın ilişki içindeyken, kendi duygu ve düşüncelerini saklayıp bastırmasından doğan, gerçek benliği ve geliştirdiği sahte benlik duygusu arasındaki uyumsuzluğun yarattığı tutum ve davranışları değerlendirmeyi içermektedir. 7 maddeden oluşmaktadır (Doyum Birtane, 2017).

Kısa Psikolojik Dayanıklılık Ölçeği (KPSÖ); Smith ve arkadaşları (2008) tarafından kişilerin psikolojik dayanıklılığını ölçme amacıyla geliştirilmiş olan Kısa Psikolojik Dayanıklılık Ölçeği (KPDÖ) tek boyutlu olup, 5’li likert tipinde ve 6 maddeden oluşmaktadır. Çalışma kapsamında Türkçe uyarlaması Doğan (2015) gerçekleştirilmiş ölçek kullanılmıştır.

Bu araştırmanın örneklemine ait verilerin bir kısmı Aralık 2025 tarihinde online bir veri toplama platformu olan Google Forms üzerinden bir kısmı ise yüz yüze katılımcıların yüz yüze anket doldurması ile elde edilmiştir. Çalışmanın katılımcıları, gönüllü olarak çalışmada yer almışlardır. Katılımcılara “Bilgilendirilmiş Onam Formu” ile bilgi verildikten sonra sırasıyla Demografik Bilgi Formu, KSÖ ve KPDÖ doldurmaları istenmiştir. İstatiksel işlemler Jamovi (2.3.28) programı ile yürütülmüştür.

Araştırmanın Hipotezi

Örneklem sınırlılığında üniversite öğrencilerinde kendini susturma davranışı ile psikolojik dayanıklılıkları arasında ilişki var mıdır? sorusuna yanıt bulmak için oluşturulan araştırma hipotezleri ve alt hipotezleri

H1: “Öğrencilerin kendini susturma davranışları ile psikolojik dayanıklılıkları arasında negatif yönlü anlamlı bir ilişki vardır”

H_{1a}: “Öğrenci kendini susturma davranışı ile sosyodemografik özellikler arasında ilişki vardır”

H_{1b}: “Öğrenci psikolojik dayanıklılığı ile sosyodemografik özellikler arasında ilişki vardır” şeklinde oluşturulmuştur.

Araştırmanın Kısıtları

Hiçbir çalışma sınırlamalardan muaf değildir ve mevcut çalışmanın da birkaç sınırlaması vardır. Öncelikle çalışma kesitsel bir tasarıma sahiptir. Gelecekteki çalışmalarda, daha kesin ve nedensel sonuçlar sağlamak için boylamsal bir tasarım kullanılabilir. Aynı zamanda örneklem büyüklüğü nispeten orta düzeydedir. Veriler İzmir’de bir üniversitesinin bir fakültesindeki tek bir bölümden toplanmıştır. Bu nedenle, bulgular genellenebilir değildir. Son sınırlama ise, verilerin üniversite öğrencilerinden öz bildirim yoluyla toplanmış olmasıdır. Bu sınırlamalara rağmen, mevcut araştırma, yeterince incelenmemiş bir olgu olan üniversite öğrencilerinin kendini susturma davranışı ile psikolojik dayanıklılık ilişkisine yönelik farkındalığa katkı sağlamaktadır.

İstatistiksel Analiz

Verilerin analize hazırlanması için bazı adımlar uygulanmıştır. İlk olarak frekans değerleri incelenmiş ve verilerin girilmesi aşamasında yapılan hatalar belirlenip düzeltilmiştir. Ardından ölçeklerin gerekliliklerine uygun olarak ters kodlanan maddeler işlenmiştir. Son olarak boş bırakılan verilerin yerine grup ortalamalarının atanması gerçekleştirilmiştir. Bu işlemlerin ardından veri uç değerler ve normallik varsayımları açısından değerlendirilmiştir. Çalışmada ele alınan tüm değişkenlerin Skewness-Kurtosis değerleri incelenmiş ve değerlerin +/- 2 aralığında olduğunun tespit edilmesi üzerine değişkenlerin normal bir dağılıma sahip olduğu kabul edilmiştir (Hair et al., 2022).

BULGULAR

Örneklemin Sosyodemografik Özellikleri

Örneklemin, 46’sı kadın (%58.2), 33’ü erkek (%41.8) öğrencidir.

Yaş aralığı 20-25 olarak belirlenmiştir. Kız (Ort=21.1) ve erkek (Ort=21.5) öğrencilerin yaş ortalamaları benzerdir. Örneklemin (Erkek = 33, Kadın = 46) yaş dağılımı incelendiğinde %26.6’sı 20, %39.2’si 21, %17.7’si 22, %13.9’u 23, %2.5’i 24 yaşındadır.

%52’sinin ($n = 41$) ilişkisinin olmadığı, %48’inin ($n = 38$) ilişkisinin olduğu bir örneklem söz konusudur.

Sosyoekonomik düzey açısından %60’ısı ($n = 47$) orta düzey, %29’u ($n = 23$) orta-üst düzey, %10’u ($n = 8$) orta-alt düzey ve %1’i ($n = 1$) alt düzey gelire sahip olduklarını belirtmiştir.

Öğrencilerin çevreleri tarafından %34’ünün ($n = 27$) “barışçıl”, %33’ünün ($n = 26$) “popüler”, %24’ünün ($n = 19$) “güçlü” ve %9’unun ($n = 7$) da “tertipli” olarak tanımladığı bilgisi elde edilmiştir.

Öğrencilerin %42’si ($n = 33$) sigara kullanırken, %29’u ($n = 23$) da alkol kullanmaktadır. Sigara ve alkol kullanmayan öğrenci sayısının kullananlardan daha yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Güvenirlilik Analizi

Kendini susturma davranışı ve psikolojik dayanıklılık ölçeklerine ilişkin güvenirlik analizi, iç tutarlılık Cronbach Alpha katsayı hesaplaması sonucunda, kendini susturma davranışı ve psikolojik dayanıklılık ölçekleri güvenirlik oranları ,63 ve ,83 olup elde edilen oranlar sosyal bilimler için kabul edilebilir

düzyededir. KSDÖ dışsallaştırılmış benlik algısı, fedakarlık, kendini susturma ve bölünmüş benlik alt boyutlarının güvenilirlik oranlarının sırasıyla ,64 ve ,49 ve ,66 ve ,52 olduğu bulgusu elde edilmiştir (Tablo 1).

Kendini susturma ölçeğinin alt boyutlarından bölünmüş benlik boyutunun güvenilirlik katsayısı ,49 hesaplanmış 17. maddenin ölçekten çıkarılması ile güvenilirlik düzeyi ,52 olarak gerçekleşmiştir.

Tablo 1: Kendini Susturma Davranışı ve Psikolojik Dayanıklılık Ölçekleri ile Alt Boyutları Güvenirlik Oranları

Ölçekler	Madde Sayısı	N	Cronbach Alpha
KSDÖ	29	79	,63
Dışsallaştırılmış Benlik	6	79	,64
Algısı			
Fedakarlık	7	79	,49
Kendini Susturma	10	79	,66
Bölünmüş Benlik	6	79	,52
PDÖ	6	79	,83

Ölçeklere İlişkin Tanımlayıcı İstatistikler

Araştırmaya katılan öğrencilerin KSDÖ ve alt boyutları ile ve PDÖ'ne ilişkin maksimum, minimum değer ile ortalama ve standart sapmalarının değerlerine Tablo 2'de yer verilmiştir.

Tablo 2: Kendini Susturma Davranışı Ölçeği ve Alt Boyutları ile Psikolojik Dayanıklılık Ölçeği Tanımlayıcı İstatistikleri

N=79	N	Minimum	Maksimum	Ortalama	Standart Sapma
KSDÖ	79	1.64	3.64	2.60	.41
Dışsallaştırılmış Benlik	79	1.5	4	2.59	.69
Fedakarlık	79	1.29	4.29	2.86	.59
Kendini Susturma	79	1.22	3.78	2.51	.55
Bölünmüş Benlik	79	1.33	4.17	2.46	.59
PDÖ	79	1	4.50	3,04	,79

KSDÖ ortalaması 2,60 iken PDÖ ortalaması 3,04'tür. Ölçek değerlendirme skalasına göre örnekleme yer alan öğrencilerin psikolojik dayanıklılıklarının kendini susturma davranışı sergilemelerinden daha yüksek olduğu söylenebilir.

Bağımsız Örneklem T Testi

Bağımsız örneklem T testi sonucuna göre öğrencilerin ilişki durumu, sigara ve alkol alışkanlıkları ile ilgili analizlerde kendini susturma davranışı ve alt boyutları arasında anlamlı ilişki saptanamamıştır.

Kendini susturma davranışının alt boyutlarının cinsiyete göre farklılaşıp farklılaşmadığını incelemek için varsayımlar araştırmacılar tarafından kontrol edilmiştir. **Dışsallaştırılmış benlik** boyutunun normal dağılım ($p < .05$) ve homojenlik ($F(1,77) = 4.85, p = .031$) varsayımını karşılamadığı gözlenmiştir. Diğer alt boyutlar normal dağılım göstermiş ve homojenlik varsayımını karşılamıştır.

Analizler sonucunda **fedakarlık alt boyutunun cinsiyete** göre anlamlı düzeyde farklılık gösterdiği gözlenmiştir ($t(77) = 2.06, p = .04, Cohen's d = 0.47$). Fark incelendiğinde, erkeklerin ($Ort = 3.02, SS = .62$), kadınlara ($Ort = 2.75, SS = .54$) göre daha yüksek fedakarlık düzeyine sahip olduğu sonucu elde edilmiştir. Buna karşılık **kendini susturma** ($t(77) = 1.54, p = .13, Cohen's d = 0.35$) ve **bölünmüş benlik** ($t(77) = -.73, p = .47, Cohen's d = -.17$) alt alt boyutlarında cinsiyete göre anlamlı bir farklılık bulunmamıştır. Aynı zamanda dışsallaştırılmış benlik alt boyutunda varyansların homojenliği varsayımı sağlanmadığından Student's

Testi'nin yardımıyla türetilen Welch's t Testi yürütülmüştür. Dışsallaştırılmış benlik ($t(76) = -.23, p = .81$, $Cohen's d = -.05$), alt boyutunda da cinsiyete göre anlamlı bir farklılık gözlenmemiştir. Elde edilen bulgular kendini susturma davranışının sadece fedakarlık alt boyutunda cinsiyete duyarlılık gösterdiği, diğer alt boyutlarda ise kadınlar ve erkekler arasında anlamlı bir farklılık olmadığını ortaya koymuştur. **H_{1a}**: “Öğrenci kendini susturma davranışı ile sosyodemografik özellikler arasında ilişki vardır” alt hipotezi kısmi olarak kabul edilmiştir.

Bağımsız örneklem T testi sonucuna göre ilişki durumu, sigara ve alkol alışkanlıkları ile ilgili psikolojik dayanıklılık anlamlı farklılık saptanamamıştır. Cinsiyet ile psikolojik dayanıklılık arasında anlamlı farklılık saptanmıştır (Tablo 3).

Tablo 3: T Testi Sonuçları

PDÖ	N	Ortalama	Standart Sapma	T	P
Cinsiyet					
Kadın	46	16.1	4.74	5.85	<.001
Erkek	33	21.2	2.86		
İlişki durumu					
İlişkisi	var 38	18.5	5.06	-.49	.63
Sigara alışkanlığı	İlişkisi yok 41	18.0	4.49	.98	.33
			4.91	-.95	
Alkol alışkanlığı					
Var	33	18.8	4.63		.34
Yok	46	17.8	4.66		
	23	17.4	4.78		
	56	18.6			
Var					
Yok					

Cinsiyet özelinde PDÖ farklılaşıp farklılaşmadığı incelendiğinde erkek öğrencilerin kız öğrencilere göre psikolojik dayanıklılık düzeyinin daha yüksek olduğu saptanmıştır. Psikolojik dayanıklılık ($p = .43$) normal dağılım gösterirken varyans homojenliği varsayımı karşılanmamıştır ($F(1,77) = 5.87, p = .02$). Bu nedenle Student's Testi'nin yardımıyla türetilen Welch's t Testi yürütülmüştür. Welch t-testi sonuçlarına göre, kadın ve erkek katılımcıların psikolojik dayanıklılık düzeyleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark gözlenmiştir ($t(75.1) = 5.85, p < .001, Cohen's d = 1.28$). Erkek katılımcıların ($Ort = 21.2, SS = 2.86$), kadın katılımcılara ($M = 16.1, SD = 4.74$) kıyasla daha yüksek psikolojik dayanıklılığa sahip olduğu görülmüştür. **H_{1b}**: “Öğrenci psikolojik dayanıklılığı ile sosyodemografik özellikler arasında ilişki vardır” alt hipotezi kısmi olarak kabul edilmiştir.

Tek Yönlü Anova Testi

Örneklem özelinde güçlü, popüler, barışçıl ve tertipli olmak şeklinde tanımlanan mizaç türleri ile kendini susturma davranışı ve alt boyutları ile psikolojik dayanıklılık arasında saptanamamıştır.

KORELASYON ANALİZİ

Araştırma kapsamında kendini susturma davranışı ve alt boyutları ile psikolojik dayanıklılık arasında ilişki olup olmadığı Pearson korelasyon analizi ile ölçülmüştür.

Tablo 4: Kendini Susturma Davranışı ve Alt Boyutları ile Psikolojik Dayanıklılık Korelasyon Analizi

N=79	KSDÖ	PDÖ	Dışsallaştırılmış Benlik	Fedakarlık	Kendini Susturma	Bölünmüş benlik
KSDÖ	1					
PDÖ	-.14	1				
Dışsallaştırılmış Benlik	.80***	-.34**	1			

Fedakarlık	.60***	.05	.40***	1		
Kendini Susturma	.72***	-.004	.41***	.19	1	
Bölünmüş benlik	.58	-.09	.38***	.05	.22*	1

Not. * $p < .05$, ** $p < .01$, *** $p < .001$

H1: “Öğrencilerin kendini susturma davranışları ile psikolojik dayanıklılıkları arasında negatif yönlü anlamlı bir ilişki vardır” şeklinde oluşturulmuş olan ana hipoteze ilişkin bulgu ($r_p = -.14$, $p = .21$) olarak oluşmuştur. Bu bağlamda öğrencilerin kendini susturma davranışları ile psikolojik dayanıklılıkları arasında ilişki yoktur. **H1 hipotezi red edilmiştir.**

PDÖ ile KSDÖ alt boyutlarından dışsallaştırılmış benlik alt boyutu ile %99 güven aralığında anlamlı, zayıf ve negatif yönlü bir ilişki gözlenmiştir ($r_p = -.34$, $p = .002$). Bu sonuca göre öğrencilerin kendilerini diğer insanlar tarafından belirlenmiş olan standartlara dayalı olarak değerlendirme ve yargılama eğilimi arttıkça psikolojik dayanıklılıkları azalmaktadır.

SONUÇ ve TARTIŞMA

Üniversite öğrenciliği (en azından kısmen) bir dizi zorluk ve güçlüklerle karşı karşıyadır. Öğrencilerin hem kişisel hem de üniversite olumsuzlukları bağlamında başarılı olabilmeleri ve tatmin edici kariyerler sürdürebilmeleri için onları desteklemenin yenilikçi yollarını araştırmak ve oluşturmak gerekmektedir. Bu kapsamda yükseköğretim alanında öğrencilerin kendini susturma davranışları ve sonuçları hem tam olarak araştırılmamış hem de kavranmamıştır. Çalışma (sınırlı bir örneklem özelinde) lisans öğrencilerinde kendini susturma davranışının varlığını ortaya koymak ve bazı sorulara yanıt aramaktadır. Kendini susturma davranışı ile sosyodemografik değişkenler arasında ilişki var mıdır? Başa çıkma stratejilerinden biri olarak değerlendirilmesi gereken psikolojik dayanıklılık ile sosyodemografik değişkenler ilişkisi nasıl gerçekleşmektedir? Kendini susturma davranışı ve psikolojik dayanıklılık ilişkisi söz konusu mudur?

3ncü sınıfta okuyan 79 üniversite öğrencisi özelinde gerçekleştirilen çalışmanın ana hipotezi **H1: “Öğrencilerin kendini susturma davranışları ile psikolojik dayanıklılıkları arasında negatif yönlü anlamlı bir ilişki vardır”** şeklinde oluşturulmuştur. Korelasyon analizi sonucunda, kendini susturma davranışı ile psikolojik dayanıklılık arasında anlamlı bir ilişki saptanmamış ve **H1 hipotezi red edilmiştir.**

Araştırmadan elde edilen diğer sonuçlar sosyodemografik değişkenler bağlamında değerlendirildiğinde aşağıda yer alan bilgiler oluşmaktadır.

Literatürde **cinsiyet** ve **kendini susturma davranışı** arasındaki bağlantı açısından ciddi bir belirsizlik ve çeşitlilik söz konusudur. Smolak (2010), bu konunun kültürel bir analizini yaparak, erkek ve kadınların kendini susturma konusunda benzer puanlara sahip olsalar bile, bunun ardındaki motivasyon açısından farklılık gösterebileceklerini öne sürmektedir. Erkekler, duygusal kırılganlıklarını gizlemek ve metanetli bir imaj sergilemek için kendilerini susturabilmektedir. Baskın bireylerin sosyal kınamadan korkarak hassas düşüncelerini bastırma olasılıkları daha yüksek (Cramer et al., 2005) olabilmektedir. Kadınların kendilerini susturmaları ise “iyi bir kadın” olmanın ne anlama geldiğini belirleyen kültürel zorunlulukları karşılama girişimlerinden kaynaklanabilmektedir (Jack, 1991). Kendini susturmanın, pasiflik, beden utancı, korku ve kırılganlık ve nezaketle işaretlenmiş bir cinsiyet rolünü doldurma girişimini temsil ettiği de varsayılmaktadır (Jack & Ali, 2010). Bu ise kadın kimliğinde kadınlık ve kendini susturma arasında pozitif bir bağlantıyı erkek kimliğinde ise kendini susturma ile negatif ilişkiyi açıklamaktadır.

Çalışmada **cinsiyet** açısından öğrencilerin **kendini susturma davranışlarında farklılık elde edilmemiştir**. Benzer sonuç Kanada’da üniversite 3ncü sınıf öğrencisi 167 kişilik örneklemde gerçekleştirdikleri araştırma (Besser et al., 2003) ile 113 katılımcılı bir çalışmadan da elde edilmiştir (Spratt et al., 1998).

Cinsiyet açısından tek anlamlı farklılık **cinsiyet** ile **kendini susturma davranışı fedakarlık alt boyutu** arasında elde edilmiştir. Bu farklılık **erkek öğrencilerden kaynaklanmaktadır**. Bir diğer ifade ile **erkek öğrencilerin fedakarlık düzeyleri kız öğrencilerden daha yüksek oluşmuştur**.

Benzer şekilde 14-17 yaş aralığında 569 ergenle gerçekleştirilen çalışmada erkekler kızlardan daha yüksek düzeyde kendini susturma davranışı bildirmişlerdir. Olası neden erkeklerin kendilerine atanan geleneksel cinsiyet rolleri nedeniyle duygularını kızlardan daha fazla gizleme olasılığına sahip olmaları (Karakuş ve Göncü-Köse, 2023) şeklinde ifade edilmiştir. 227 erkek ve 598 kadın üniversite öğrencisi arasında gerçekleştirilen araştırmada da erkek katılımcıların kendini susturma puanları kadın katılımcılardan yüksek elde edilmiştir (Cramer & Thoms, 2003). Pakistan'daki bir çalışmada ise 75 evli ve 75 bekar erkek ile 75 evli ve 75 bekar kadından oluşan 300 kişilik örneklemde erkekler kadınlara kıyasla daha yüksek düzeyde kendini susturma davranışı gösterirken daha düşük duygusal ifade sergilediği bulunmuştur. Cinsiyet temelli farklılık Pakistan toplumunda erkeklerde metanet ve duygusal kısıtlamayı önceliklendiren kültürel beklentilere ve toplumsal normlara bağlanarak açıklanmıştır (Awan et al., 2024).

Çalışmada **cinsiyet ile psikolojik dayanıklılık** arasında **anlamli farklılık elde edilmiştir**. Farklılık **erkek öğrencilerden** kaynaklanmaktadır. Bir diğer ifade ile **erkek öğrencilerin psikolojik dayanıklılık düzeyleri kız öğrencilerden daha yüksek olmuştur**.

Literatürde psikolojik dayanıklılık ve cinsiyet ilişkisi konusunda da farklı sonuçlar yer almaktadır. Bir çalışmada erkekler kızlardan daha yüksek düzeyde dayanıklılık göstermişlerdir (Karakuş ve Göncü-Köse, 2023). Benzer sonuç 183 İtalyan üniversite öğrencisi ile gerçekleştirilen çalışmada (Sagone & De Caroli, 2014) ve Çin'de 2069 tıp fakültesi öğrencisi ile gerçekleştirilen araştırmalarda da elde edilmiştir (Peng et al., 2012). İzmir'de bir kamu üniversitesinde öğrenci örneklemine gerçekleştirilen araştırmalarda (Çetin ve Anuk, 2023a; Çetin ve Anuk, 2023b) ulaşılan sonuç ile 596 üniversite öğrencisinden oluşan örneklem sonucunda da erkek öğrencilerin dayanıklılığının kız öğrencilerden yüksek (Erdoğan vd., 2015) olması şeklinde bulunmuştur. Tersine kadınların dayanıklılığının yüksek bulunduğu çalışmalarda bulunmaktadır (Çetin ve Anuk, 2024; Jamebozorgi, 2022; Önder ve Gülay, 2008). Literatürde cinsiyet ile psikolojik dayanıklılık arasında ilişkinin bulunmadığı araştırma sonuçları da yer almaktadır (Soriano-Sánchez, 2025; Tepeli-Temiz ve Tari-Cömert, 2018; Çetin ve Anuk, 2020; Acibal vd., 2023; Seçer ve Çakmak Yıldızhan, 2020).

Çalışmada **yaş ile kendini susturma davranışı ve psikolojik dayanıklılık arasında ilişki bulunamamıştır**. Benzer bir sonuç 739 kişilik bir örneklem ile gerçekleştirilen araştırmada yaş ile dayanıklılık arasında ilişki elde edilememiştir (Soriano-Sánchez, 2025) şeklinde gerçekleşmiştir. Altı çalışmanın nitel olarak değerlendirildiği bir araştırma yaşın psikolojik dayanıklılık üzerindeki etkisi belirsiz olarak ifade edilmiştir. Sadece dört çalışmada yaşın etkisi anlamlı bulunmuştur (Rodriguez-Llanes et al., 2013). Yaş ve dayanıklılık ilişkisi bir başka çalışmada gençlerde dayanıklılık düzeyinin yaşlılara göre daha düşük olduğu sonucu ile ortaya konulmuştur. Bulgu, dayanıklılığın yaşla birlikte arttığını gösteren araştırmalarla tutarlıdır olarak ifade edilmiştir (Takiguchi et al., 2022). Benzer şekilde 764 kişilik örneklem ile gerçekleştirilen bir çalışmada da 18-24 yaş aralığının diğer yaş gruplarına göre dayanıklılığının daha az olduğu tespit edilmiştir (Campbell-Sills et al., 2009).

Çalışmada **medeni durum ile kendini susturma davranışı ve psikolojik dayanıklılık arasında ilişki bulunamamıştır**. Pakistan'da gerçekleştirilen çalışmada evli ve evli olmayan bireyler arasında kendini susturmada farklılıklar tespit edilmiştir. Evli bireyler bekar bireylere kıyasla daha yüksek düzeyde kendini susturma davranışı sergilemişlerdir (Awan et al., 2024). Bir başka çalışma 262 evli kadın ile gerçekleştirilmiştir. Kendini susturma davranışının kadınlarda depresyonu açıklayabileceği sonucu elde edilmiştir (MamSharifi et al., 2024). Medeni durum ile psikolojik dayanıklılık ilişkisinde bir çalışmanın sonucu evlilerin puanları bekarlardan daha yüksek bulunmuştur. Bir diğer ifade ile evlilerin psikolojik dayanıklılıkları bekarlardan daha yüksektir (Soriano-Sánchez, 2025). Benzer sonuçlar (Riaz et al., 2023; Bazan ve Çetin, 2025) çalışmalarında da elde edilmiştir.

Çalışmada **sosyo-ekonomik düzey değerlendirmesi ile kendini susturma davranışı ve psikolojik dayanıklılık arasında ilişki bulunamamıştır**. Benzer şekilde 250 kadın ile gerçekleştirilmiş bir çalışmada da gelir düzeyi ile kendini susturma davranışı arasında ilişki elde edilememiştir (Haylı vd., 2023).

Literatürde gelir düzeyi ve psikolojik dayanıklılık ilişkisinin varlığına ilişkin araştırma sonuçları bulunmaktadır. 810 öğrenci ile gerçekleştirilen bir çalışmada psikolojik dayanıklılık puanları üzerinde gelirin anlamlı bir ana etkisi olduğu bulunmuştur (Sakız & Aftab, 2018). 835 kişilik bir örneklemde aylık gelir arttıkça psikolojik dayanıklılık toplam puanlarının da anlamlı bir biçimde arttığı sonucuna ulaşılmıştır (Bektaş ve

Özben, 2016). Benzer şekilde bir çalışmada da ekonomik durumu iyi olan öğrencilerin psikolojik dayanıklılıklarının daha yüksek olduğu saptanmıştır. Araştırma sonucunda ekonomik yeterliliğin psikolojik dayanıklılığı etkileyen önemli bir olgu olduğu ifade edilmiştir (Güngörmüş vd., 2015).

Araştırmacılar dayanıklılığı, bireyleri olumsuzluklara karşı koruyucu bir tampon olarak görmektedir (Jackson et al., 2007). Genel olarak küresel bulgular özellikle üniversite ortamındaki dayanıklılığın daha iyi zihinsel sağlıkla, üniversite hayatına başarılı geçiş ve uyumla olumlu bir şekilde ilişkili olduğunu göstermektedir (Peng et al., 2012). Nitekim, dayanıklılık, üniversite ortamına uyumla ilişkili önemli bir değişkendir. Çalışmalar, dayanıklılığın psikolojik sıkıntı riskini azalttığını, akademik taleplerin yönetimine yardımcı olduğunu, akademik sonuçları iyileştirdiğini ve akademik baskılarla karşılaşıldığında etkili başa çıkma stratejilerini kolaylaştırdığını göstermektedir. Dayanıklılığın yokluğunda, üniversite öğrencilerinin karşılaştığı stres faktörleri, zihinsel sağlıklarını olumsuz etkileyebilmekte, psikolojik sıkıntıyı artırabilmekte ve daha büyük uyum sorunlarına yol açabilmektedir (Pidgeon et al., 2014).

Stallman (2011), üniversite öğrencilerinde dayanıklılık eğitiminin verilmesi ve sonrasında etkisini incelediği çalışmasında bu deneyimin öğrenciler tarafından olumlu karşılandığını bulmuştur. Çalışmada kendini susturma davranışı bilgilendirmesi ve ölçütleri yer almamıştır. Bu tür programların müfredata entegre edilmesi, öğrencilere dayanıklılığın eğitimlerinin önemli bir parçası olarak görüldüğü ve sadece sorun yaşayan öğrenciler için değil tüm öğrenciler için geçerli bir şey olarak algılandığı konusunda net bir mesaj verebilmektedir. Bu uygulama sırasında öğrencilerin diğer öğrencilerden kendi deneyimlerine benzer yorumlar ile değerlendirmeler duymaları dayanıklılık ile ilgili süreçlerinde yardımcı olabilmektedir.

Bulgular üniversite öğrencileri arasında kendini susturma davranışı ve psikolojik dayanıklılık ilişkisini inceleyen literatüre ve sınırlı araştırmalara değerli bir katkı sağlamıştır. Mevcut çalışmanın bulguları, üniversite ortamında dayanıklılığı artırma ve kendini susturma davranışını azaltmaya yönelik faktörleri belirleme gerekliliği konusunda umut vaat etmektedir. Bu noktada öğrenciler için dayanıklılığı artırıcı programlar geliştirme ve uygulama noktasında da bir temel sağlayabilir. Bu da yalnızca üniversite öğrencilerine değil, aynı zamanda daha geniş bir değerlendirme ile topluma ve geleceğine sayısız fayda sağlayacaktır.

Bu çalışmanın fark edilme gerekliliğini ortaya koyduğu olgulardan biri, kendini susturma davranışı düşük, duygu ve düşüncelerini rahatça ifade edebilen aynı zamanda psikolojik dayanıklılığı yüksek bireylere özellikle de gençlere olan ihtiyaçtır. Toplumların bu becerilere sahip bireylerle gelişebileceği gerçeği göz ardı edilmeksizin kısa, orta ve uzun vadeli düzenlemelerle uygulamaların hayata geçirilmesinin zorunluluğu anlaşılmalıdır.

Sosyal politika, psikoloji, sosyal psikoloji ve uygulama alanları kendini susturma davranışı sergileyen gençlere odaklanmalı sosyal, akademik hatta psikolojik güçlendirme fırsatları sağlanması konularında kararlı, planlı ve sürdürülebilir çalışmalar başlatılmalıdır. En önemlisi özellikle toplumun geleceğini yapılandırma sorumluluğu olan sosyal politika yapımcılar bu bilinç çerçevesinde üniversiteler ve akademisyenlerle güçlü bağlar kurmalı, iş birliği içinde çalışmalıdır. Unutulmamalıdır ki tüm psiko-sosyal ve eğitimsel faktörler etkileşim halinde olup öğrenciler üzerinde ortak bir etki yaratmaktadır.

KAYNAKÇA

1. Acibal, B., Kaya, M. Fernández-Batanero, J. M., & Çötök, N. (2023). The relationship between perceived spouse support and levels of psychological resilience in married individuals. *International Journal of Educational Research and Innovation (IJERI)*, 19, 67-79 ISSN: 2386-4303 <https://doi.org/10.46661/ijeri.7381>
2. Amerikan Psikoloji Derneği (2018). Resilience. <https://dictionary.apa.org/resilience> (Erişim tarihi: 25.03.2026)
3. Awan, K. S., Gillani, A., Awan, S., & ul Ain, N. (2024). Exploring the impact of self-silencing on family functioning and emotional expression among adults. *Research Journal for Social Affairs*, 02 (04). 57-67

4. Baeza, M. J., De Santis, J. P., & Cianelli, R. (2022). A concept analysis of self-silencing. *Issues in Mental Health Nursing*, 43(8), 766-775. <https://doi.org/10.1080/01612840.2022.2053009>
5. Banks, J., & Xu, J. (2013). Self-silencing as a predictor of physical activity behavior. *Issues in Mental Health Nursing*, 34, 505–513. <https://doi.org/10.3109/01612840.2013.774076>
6. Bektaş, M. ve Özben, Ş. (2016). Evli bireylerin psikolojik dayanıklılık düzeylerinin bazı sosyo-demografik değişkenler açısından incelenmesi. *CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(1), 542-548. <https://doi.org/10.18026/cbusos.16929>
7. Besser, A., Flett, G. L., & Davis, R. A. (2003). Self-criticism, dependency, silencing the self, and loneliness: A test of a mediational model. *Personality and Individual Differences*, 35, 1735–1752. [https://doi.org/10.1016/S0191-8869\(02\)00403-8](https://doi.org/10.1016/S0191-8869(02)00403-8)
8. Campbell-Sills, L., Forde, D. R. & Stein, M. B. (2009). Demographic and childhood environmental predictors of resilience in a community sample. *Journal of Psychiatric Research*, 43, 1007-1012. <https://doi.org/10.1016/j.jpsychires.2009.01.013>
9. Cramer, K. M., & Thoms, N. (2003). Factor structure of the silencing-the-self scale in women and men. *Personality and Individual Differences*, 35, 525–535. [https://doi.org/10.1016/S0191-8869\(02\)00216-7](https://doi.org/10.1016/S0191-8869(02)00216-7)
10. Cramer, K. M., Gallant, M. D., & Langlois, M. W. (2005). Self-silencing and depression in women and men: Comparative structural equation models. *Personality and Individual Differences*, 39(3), 581–592
11. Çetin, C. ve Anuk, Ö. (2020). COVID-19 Pandemi sürecinde yalnızlık ve psikolojik dayanıklılık: Bir kamu üniversitesi öğrencileri örnekleme. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi (ASEAD) Eurasian Journal of Researches in Social and Economics (EJRSE)*, 7 (5), 170-189
12. Çetin, C. ve Anuk, Ö. (2023a). COVID-19 sürecinde merhamet ve psikolojik dayanıklılık ilişkisi: Sağlık hizmetleri meslek yüksekokulu öğrencileri üzerine bir uygulama. *Anasay*, 7(26), 216- 237. <https://doi.org/10.33404/anasay.1377525>
13. Çetin, C. ve Anuk, Ö.(2023b). Davranışsal salgın olarak yalnızlık ile psikolojik dayanıklılık ilişkisi -COVID 19 deneyiminde üniversite öğrencileri örnekleme-. Ö.H. Çavuş ve D. Alımanoğlu Yemişçi (Ed.) *21. yüzyılda çalışma ilişkileri* (ss. 9-38). Ankara: Efe Akademi Yayınları. ISBN: 978-625-6796-79-9
14. Çetin, C. ve Anuk, Ö. (2024). COVID-19 deneyimi sonrası psikolojik dayanıklılık ve şefkat ilişkisi: Bir kamu üniversitesi öğrencileri uygulaması. *International Journal of Social and Humanities Sciences Research (JSHSR)*, 11(104), 321-335. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10732027>
15. Bazan M. ve Çetin, C. (2025). Stres ve psikolojik dayanıklılık ilişkisi. *UMTEB - XVII International Scientific Research Congress May 4-6, Prague, Czech (The Proceedings Book)*, 741-756. ISBN: 979-8-89695-081-3
16. Demir-Kaya, M. ve Çok, F. (2021). Self-silencing among young women. *Current Approaches in Psychiatry*, 13(3), 428–440. <https://doi.org/10.18863/pgy.798241>
17. deTerte, I., Stephens, C., & Huddleston, L. (2014). The development of a three part model of psychological resilience, *Stress Health*, 30, 416–424. <https://doi.org/10.1002/smi.2625>
18. Doğan, T. (2015). Kısa psikolojik sağlamlık ölçeği'nin Türkçe uyarlaması: Geçerlik ve güvenirlik çalışması. *The Journal of Happiness & Well-Being*, 3(1), 93-102
19. Doyum Birtane, B. (2017). *Kendini susturma ölçeği'nin Türkçeye uyarlama, geçerlik ve güvenirlik çalışması*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Okan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
20. Erdogan, E., Özdoğan, Ö. ve Erdoğan, M. (2015). University students' resilience level: The effect of gender and faculty. *5th World Conference on Learning, Teaching and Educational Leadership, WCLTA 2014. Procedia - Social and Behavioral Sciences* 186, 1262 – 1267

21. Graber, R., Pichon, F., & Carabine, E. (2019). Psychological resilience state of knowledge and future research agendas. *Overseas Development Institute (ODI), Working Paper*; 425. ISSN (online): 1759-2917 ISSN (print): 1759-2909
22. Güngörmüş, K., Okanlı, A. ve Kocabeyoğlu, T. (2015). Hemşirelik öğrencilerinin psikolojik dayanıklılıkları ve etkileyen faktörler [factors influencing resilience in nursing students]. *Journal of Psychiatric Nursing*, 6(1), 9-14. <https://doi.org/10.5505/phd.2015.80299>
23. Hair, J. F., Black, W. C., Babin, B. J., & Anderson, R. E. (2022). *Multivariate data analysis*, 8th ed. Cengage Learning
24. Harper, M. S., Dickson, J. W., & Welsh, D. P. (2006). Self-silencing and rejection sensitivity in adolescent romantic relationships. *Journal of Youth and Adolescence*, 35(3), 435–443
25. Haylı, Ç. M., Sakallı, A., Avcı, M. Z. ve Yar, D. (2023). Suskun (susturulmuş, bastırılmış) kadınların incelenmesi. *Social Sciences Research Journal*, 12 (6), 773-786
26. Somalak, L. (2010). Gender as culture: the meaning of self-silencing in women and man. Jack, D. C., ve Ali, A. (Ed.) *Silencing the self across cultures: Depression and gender in the social world* (ss. 129-146). Oxford, UK: Oxford University Press
27. Jack, D. C. (1991). *Silencing the self: Women and depression*. USA: Harvard University Press ISBN: 9780674808157
28. Jack, D. C., & Dill, D. (1992). The silencing the self scale: Schemas of intimacy associated with depression in women. *Psychology of Women Quarterly*, 16, 97–106
29. Jack, D. C. (2011). Reflections on the silencing the self scale and its origins. *Psychology of Women Quarterly*, 35(3), 523-529. <https://doi.org/10.1177/0361684311414824>
30. Jamebozorgi, M. H., Karamoozian, A., Bardsiri, T. I., & Sheikhbardsiri, H. (2022). Nurses burnout, resilience, and its association with socio-demographic factors during covid-19 pandemic. *Front. Psychiatry, Sec. Public Mental Health*, 14(12). <https://doi.org/10.3389/fpsy.2021.803506>
31. Jackson, D., Firtko, A., & Edenborough, M. (2007). Personal resilience as a strategy for surviving and thriving in the face of workplace adversity: A literature review. *Journal of Advanced Nursing*, 60, 1-9. <http://dx.doi.org/10.1111/j.1365-2648.2007.04412.x>
32. Karakuş, C. ve Göncü-Köse, A. (2023). Relationships of domestic violence with bullying, silencing-the-self, resilience, and self-efficacy: Moderating roles of stress-coping strategies. *Curr Psychol*, 42, 13913–13926. <https://doi.org/10.1007/s12144-022-02726-7>
33. Kim, C. (2023). The gendered landscape of self-silencing. *Applied Psychology Opus*. Retrieved November 3. https://wp.nyu.edu/steinhardt-appsych_opus/the-gendered-landscape-of-self-silencing/
34. Liu, J. J. W., Reed, M., & Girard, T. A. (2017). Advancing resilience: An integrative, multi-system model of resilience. *Personality and Individual Differences*, 111, 111–118. <http://dx.doi.org/10.1016/j.paid.2017.02.007>
35. Maji, S., & Dixit, S. (2019). Self-silencing and women's health: A review. *International Journal of Social Psychiatry*, 65(1), 3–13. <https://doi.org/10.1177/0020764018814271>
36. Maji, S., & Dixit, S. (2024). Gender stigma consciousness, imposter phenomenon, and self-silencing: A mediational relationship. *Psychol Stud.*, 69(4), 375–384. <https://doi.org/10.1007/s12646-023-00724-8>
37. MamSharifi, P., Asadi, M., & Mamaqani, E. D. (2024). Model of self-silencing and depression in married women with the mediating role of emotion regulation. *Rooyesh-e-Ravanshenasi Journal(RRJ)*, 13(6), 211-220
38. Önder, A. ve Gülay, H. (2008). İlköğretim 8. sınıf öğrencilerin psikolojik sağlamlığının çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Dergisi*, 23, 192-197

39. Peng, L., Zhang, J., Li, M., Li, P., Zhang, Y., Zuo, X., & Xu, Y. (2012). Negative life events and mental health of chinese medical students: The effect of resilience, personality, and social support. *Psychiatry Research*, 196, 138. <http://dx.doi.org/10.1016/j.psychres.2011.12.006>
40. Pidgeon, A., Rowe, N., Stapleton, P., Magyar, H., & Lo, B. (2014). Examining characteristics of resilience among university students: An international study. *Open Journal of Social Sciences*, 2(11), 14–22. <https://doi.org/10.4236/jss.2014.211003>
41. Pittman, L. D., & Richmond, A. (2008). University belonging, friendship quality, and psychological adjustment during the transition to college, *The Journal of Experimental Education*, 76(4), 343–362. <https://doi.org/10.3200/JEXE.76.4.343-362>
42. Remen, A. L., Chambless, D. L., & Rodebaugh, T. L. (2002). Gender differences in the construct validity of the Silencing the Self Scale. *Psychology of Women Quarterly*, 26, 151–159
43. Riaz, M., Ashraf, M., Sheikh, I., Hyat, U., Khan, Z. K., & Ahmad, N. u. a. (2023). Role of marital status in the impact of forgiveness on psychological resilience among women. *Bbe*, 12(3), 799–802. <https://doi.org/10.61506/01.00127>
44. Richardson, G. E. (2002). The meta theory of resilience and resiliency. *J Clin Psychol*, 58(3), 307–321. <https://doi.org/10.1002/jclp.10020>
45. Rodriguez-Llanes, J.M., Vos, F., & Guha-Sapir, D. (2013). Measuring psychological resilience to disasters: are evidence-based indicators an achievable goal? *Environ Health*, 12, 115. PubMed PMID: 24359448. PMCID: PMC3893382
46. Rutter, M. (2006). Implications of resilience concepts for scientific understanding. *Annals New York Academy of Sciences*, 1094, 1–12. <https://doi.org/10.1196/annals.1376.002>
47. Sagone, E., ve De Caroli ,M. E. (2014). A correlational study on dispositional resilience, psychological well-being, and coping strategies in university students. *American Journal of Educational Research*, 2(7), 463–471. <https://doi.org/10.12691/education-2-7-5>
48. Sakız, H., & Aftab, R. (2019). Academic achievement and its relationships with psychological resilience and socio-demographic characteristics. *International Journal of School & Educational Psychology*, 7(4), 263–273. <https://doi.org/10.1080/21683603.2018.1446372>
49. Seçer, E. ve Çakmak Yıldızhan, Y. (2020). The relationship between physical activity levels and psychological resilience of university students. *Propós. Represent.* 8, 598, 1-12. <https://doi.org/10.20511/pyr2020.v8nSPE2.598>
50. Shor, I. (1992). The First Day is Class: Passing the Test. *Empowering education critical teaching for social change* (ss. 1-10). Chicago and London: The University of Chicago Press
51. Sisto, A., Vicinanza, F., Campanozzi, L. L., Ricci, G., Tartaglini, D., & Tambone, V. (2019). Towards a transversal definition of psychological resilience: A literature review. *Medicina*, 55(11), 745. <https://doi.org/10.3390/medicina55110745>
52. Smith, B.W., Dalen, J., Wiggins, Tooley K. E. , Christopher P., & Bernard J. (2008). The brief resilience scale: Assessing the ability to bounce back. *Int. J. Behav. Med.*, 15, 194–200. <https://doi.org/10.1080/10705500802222972>
53. Soriano-Sánchez, J. G. (2025). Resilience and emotional intelligence in spanish army personnel: The impact of marital status. *Psychology International*, 7(1), 7, 1-13. <https://doi.org/10.3390/psycholint7010007>
54. Spratt, C. L., Sherman, M. F., & Gilroy, F. D. (1998). Silencing the self and sex as predictors of achievement motivation. *Psychological Reports*, 82, 259–263. <https://doi.org/10.2466/pr0.1998.82.1.259>
55. Stallman, H. M. (2011). Embedding resilience within the tertiary curriculum: a feasibility study. *Higher Education Research & Development*, 30(2), 121–133. <https://doi.org/10.1080/07294360.2010.509763>
56. Swim, J. K., Eyssell, K. M., Murdoch, E. Q. & Ferguson, M. J. (2010). Self-silencing to sexism. *Journal of Social Issues*, 66(3), 493—50

57. Tabachnick, B. G., Fidell, L. S., & Ullman, J. B. (2007). *Using multivariate statistics*, 5th ed., Pearson: Boston, MA
58. Takiguchi, Y., Matsu, M., Kikutani, M., & Ebina, K. (2022). The relationship between leisure activities and mental health: The impact of resilience and COVID-19. *Appl Psychol Health Well-Being*, 15, 133–151. <https://doi.org/10.1111/aphw.12394>
59. Tavoracci, M. P., Ladner, J., Grigioni, S., Richard, L., Villet, H., Dechelotte, P. (2013). Prevalence and association of perceived stress, substance use and behavioral addictions: a cross-sectional study among university students in France, 2009–2011. *BMC Public Health*, 13, 724. <https://doi.org/10.1186/1471-2458-13-724>
60. Tepeli-Temiz, Z. ve Tari-Comert, I. (2018). The relationship between life satisfaction, attachment styles, and psychological resilience in university students. *Dusunen Adam The Journal of Psychiatry and Neurological Sciences*, 31, 274- 283. <https://doi.org/10.5350/DAJPN2018310305>
61. Vella, S-L. C., & Pai, N. B. (2019). A theoretical review of psychological resilience: defining resilience and resilience research over the decades. *Archives of Medicine and Health Sciences*, 7(2), 233-239. https://doi.org/10.4103/amhs.amhs_119_19
62. Yih, C. (2024). Theological reflection on self-silencing. *Practical Theology*, 17(1), 17–26. <https://doi.org/10.1080/1756073X.2023.2271739>

(4)

Doç. Dr. Nihat DEMİRTAŞ⁷; Dr. Öğr. Üyesi Fikret GÖKÇE⁸; Ahmet YILMAZ⁹
HATAY-ARSUZ İLÇESİ'NİN EKOTURİZM POTANSİYELİ VE STRATEJİK GELİŞİM
ÖNERİLERİ

ECOTOURISM POTENTIAL AND STRATEGIC DEVELOPMENT RECOMMENDATIONS FOR
ARSUZ DISTRICT OF HATAY

ÖZ

Hatay şehrinin önemli turizm bölgelerinden biri olan Arsuz, bünyesinde barındırdığı doğal, tarihi ve kültürel değerler ile turizm sektöründe önemli potansiyele sahiptir. Bu çalışmanın temel amacı, Arsuz ilçesinin mevcut turizm kaynaklarının potansiyelini ortaya koymak ve alternatif turizm yaklaşımı kapsamında eko turizm yönünden ne şekilde değerlendirileceğini incelemektir. Çalışmada, kitle turizminin kaynaklar üzerindeki baskısını azaltıcı alternatif seçenekler sunarak, alandaki turizm faaliyetlerini daha geniş bir zamana ve daha kapsayıcı kitlelere yayacak çalışma hedeflerini ortaya koymak hedeflenmiştir. Araştırmada birincil veri olarak alandaki gözlem ve tespitler ile nitel araştırma yöntemlerinden doküman incelemesi teknikleri kullanılarak derlenen verilere içerik analizi ve GZFT (SWOT) tekniği uygulanarak sonuçlara ulaşılmıştır. Elde edilen bulgulara göre, Arsuz ilçesinin doğal ve kültürel yönden önemli turizm kaynaklarının olduğu, ancak altyapı, kurumsal koordinasyon, tanıtım ve pazarlama alanlarında eksiklerinin olduğunu göstermektedir. Sonuç olarak kaynakların amaca uygun bir şekilde değerlendirilmesi ve alanın turizm yönünden rekabet gücünü artırmak için mevcut durum tespitinin yanı sıra, SO (Güçlü Yön – Fırsat) ve WT (Zayıf Yön – Tehdit) matrislerine dayalı stratejik çözüm yolları geliştirilerek öneriler sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Alternatif turizm, ekoturizm, GZFT (SWOT) Analizi, Arsuz.

JEL Kodu: L83.

ABSTRACT

Arsuz, one of the important tourism destinations of Hatay, has significant tourism potential due to its natural, historical, and cultural assets. The main purpose of this study is to reveal the potential of the existing tourism resources of Arsuz district and to examine how these resources can be evaluated in terms of ecotourism within the framework of an alternative tourism-oriented approach. The study aims to develop strategies that reduce the pressure of mass tourism on natural and cultural resources by offering alternative tourism options and to extend tourism activities over a longer period of time while reaching broader and more inclusive target groups. In the research, content analysis and SWOT analysis techniques were applied to the data obtained through field observations and assessments as primary data, as well as document analysis, one of the qualitative research methods. The findings indicate that Arsuz has significant natural and cultural tourism resources; however, the district has deficiencies in infrastructure, institutional coordination, promotion, and marketing. Consequently, in order to utilize these resources appropriately and enhance the competitiveness of the destination in terms of tourism, strategic solutions and recommendations were developed based on the current situation assessment, as well as the SO (Strengths – Opportunities) and WT (Weaknesses – Threats) matrices.

Keywords: Alternative tourism, ecotourism, SWOT Analysis, Arsuz.

JEL Code: L83.

⁷ Doç. Dr. Nihat DEMİRTAŞ, İskenderun Teknik Üniversitesi Turizm Fakültesi, nihat.demirtas@iste.edu.tr, Orcid: 0000-0002-4245-6909

⁸ Dr. Öğr. Üyesi Fikret GÖKÇE, İskenderun Teknik Üniversitesi, Turizm Fakültesi, fikret.gokce@iste.edu.tr, Orcid: 0000-0001-7101-1872

⁹ Yüksek Lisans Öğrencisi, Ahmet YILMAZ, İskenderun Teknik Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Turizm ve Otel İşletmeciliği Anabilim Dalı, ayilmaz.lee25@iste.edu.tr, Orcid: 0009-0006-1210-8440

1. GİRİŞ

Son zamanlardaki hızlı nüfus artışı, şehirleşme, sanayileşmenin ve teknolojik gelişmelerle beraber yaşanan yoğun hayat temposu, insanları zihinsel ve fiziksel olarak zorlamakta; bu durum insanları şehirlerin karmaşasından ve koşuşturmasından kaçarak doğayla iç içe olabilecekleri farklı arayışlara itmektedir (Uzun ve Müderrisoğlu, 2010). Tüketicilerin eğitim seviyelerinin ve çevresel farkındalıklarının artmasıyla birlikte, yaz tatili odaklı kitle turizminin fiziksel, sosyal ve kültürel çevre üzerinde yarattığı olumsuz etkilere karşı sürdürülebilir alternatif turizm çeşitlerine yönelim artmıştır. Kitle turizminin yok edici etkisine bir tepki olarak ve değişiklik arayışıyla ortaya çıkan ekoturizm; bozulmamış doğal alanlara çevresel açıdan sorumlu seyahat etmeyi, yerel halkın sosyo-ekonomik refahını artırmayı ve kültürel bütünlüğe saygı duymayı temel alan farklı bir yaklaşımdır. Ekoturizm, yalnızca çevresel değerleri tüketmek yerine koruma bilinciyle hareket eder ve doğal ekosistemlerin sürdürülebilirliğine katkı sağlamayı amaçlamaktadır (Demir ve Çevirgen, 2006; Başay, 2018).

Turizm potansiyeli açısından değerlendirildiğinde, Hatay ilinin dördüncü büyük ilçesi olan Arsuz, 462 kilometrekarelik yüzölçümü ve çok güzel coğrafi konumuyla bölgenin ilgi odağı haline gelmektedir (Süslü, Eryılmaz ve Demir, 2021). İlçenin batısında Hatay'ın en uzun ikinci kıyı şeridini oluşturan yaklaşık 40 kilometrelik Akdeniz sahili bulunurken, doğusunda zengin bir bitki örtüsüne sahip Amanos Dağları bulunmaktadır. İlçe topraklarının %50,5'ini dağlık alanlar oluşturmakta olup, ilçe merkezinde 3 metre olan rakım, Amanos Dağları'ndaki Daz Tepe'de 1.755 metreye kadar ulaşmaktadır. Dağ ve denizin iç içe geçtiği bu hareketli topoğrafya, makiliklerden başlayıp yükseklerde kızılçam ve sedir ormanlarına uzanan bitki örtüsü ve Zilli Çayı ile Arabin Gölü kanyonu gibi tatlı su kaynaklarıyla birleşerek bölgeyi doğa temelli turizm için oldukça elverişli bir destinasyon haline getirmektedir (Doğu Akdeniz Kalkınma Ajansı [DOĞAKA], 2018).

Arsuz, biyolojik ve coğrafi zenginliklerinin yanı sıra köklü bir tarihi geçmişe sahiptir. Antik çağlarda Rhosus adıyla bilinen ilçe, tarih boyunca Selevkoslar, Romalılar, Bizanslılar ve Memlûklüler gibi birçok farklı medeniyete ev sahipliği yapmış önemli bir antik liman kentidir (Arsuz Kültür ve Dayanışma Derneği, 2026). Dünyanın en eski kiliselerinden biri kabul edilen Maryo Hanna Kilisesi, Arsuz Kalesi, Yanartaş ve Hacıahmetli köyü yakınlarındaki Meryem Ana Havuzu gibi tarihi ve inanç turizmi merkezleri ilçenin kültürel zenginliğini oluşturmaktadır (DOĞAKA, 2018). Sahip olduğu bu tarihi derinlik ve doğal potansiyel, Arsuz'u kitle turizmine alternatif ve sürdürülebilir bir ekoturizm modeli için ideal bir çalışma alanı konumuna getirmektedir (Süslü vd., 2021).

2. ÇALIŞMANIN AMACI, ÖNEMİ VE KAPSAMI

Kitle turizminin denize kıyısı olan bölgelerde yarattığı yoğun baskı ve çevresel tahribat dikkate alındığında, Arsuz'un sahip olduğu biyolojik çeşitliliğin, tarımsal potansiyelin ve tarihi mirasın koruma-kullanma dengesi içerisinde turizme kazandırılması bölgesel kalkınma açısından kritik bir zorunluluk haline gelmiştir (DOĞAKA, 2018). Bu bağlamda çalışmanın temel amacı; Hatay şehrinin tarihi, kültürel ve doğal zenginlikleriyle öne çıkan önemli turizm bölgelerinden biri olan Arsuz ilçesinin mevcut turizm kaynaklarına ait potansiyeli ortaya koymak ve sürdürülebilirlik yaklaşımı kapsamında eko turizm yönünden ne şekilde değerlendirileceğini incelemektir.

Araştırmanın yöntemsel hedefi bağlamında, ilçede var olan doğa, macera, tarih, inanç ve gastronomi kaynaklarının alanda yapılan gözlem ve tespitler, Doğu Akdeniz Kalkınma Ajansı (DOĞAKA) verileri ve konuyla ilgili literatür verileri ışığında GZFT (SWOT) analizi ile bütüncül olarak değerlendirilmesi yapılmıştır. Bu analiz aracılığıyla bu turizm bölgesinin içsel dinamiklerini oluşturan güçlü ve zayıf yönleri tespit edilecek; eşzamanlı olarak dış çevreden kaynaklanan bölgesel fırsat ve tehditler stratejik bir bakış açısıyla değerlendirilmiştir.

Araştırmanın önemi, bölgedeki turistik değerlerin zayıf kalan tanıtım stratejilerini gözden geçirmek ve altyapı/üstyapı eksikliklerini ampirik bir zeminde tespit etmektir. Araştırmacı Yanmış'ın tespitlerine göre, Arsuz'un köklü geçmişine dair rehber olabilecek bilgilerin dağınık olması ve yetersizliği, ziyaretçilerin bölgenin kültür turizmine ilgi duymasını zorlaştırmaktadır (Yanmış, 2023). Bu nedenle, söz konusu değerlerin restore edilerek kültür ve ekoturizm pazarına entegre edilmesi ve eksikliklerin giderilmesi, Hatay'ın genel

turizm gelirlerinden alacağı payı artıracak stratejilerin belirlenmesi alanın turizm kullanımı açısından önemli katma değer yaratacaktır (DOĞAKA, 2018; Yanmış, 2023).

Sonuç itibarıyla bu araştırma; Arsuz'un yalnızca yaz aylarında deniz-kum-güneş üçgenine sıkışmış bir "yazlık kıyı şeridi" imajından sıyrılarak; yerel halkın da sürece dâhil edildiği, turizm hareketliliğinin on iki aya yayıldığı sürdürülebilir bir alternatif turizm (ekoturizm, gastronomi, macera ve inanç turizmi) merkezine dönüşebilmesi için yerel yönetimlere, kalkınma ajanslarına ve turizm yatırımcılarına somut, yol gösterici çözüm önerileri sunmayı amaçlamaktadır (Belediye Gazetesi, 2022; DOĞAKA, 2018).

3. KURAMSAL ÇERÇEVE VE LİTERATÜR TARAMASI

3.1. Kitle Turizminden Alternatif Turizme Geçiş ve Ekoturizm Kavramı

Sanayi Devrimiyle yoğunluk kazanan insan ve onun çalışma ve yaşama ortamlarında ortaya çıkan iş – zaman ve mekâna ait değişimler turizm talebini de derinden etkilemiş, ilerleyen süreçte turizm kavram ve uygulamalarının yeniden düzenlenmesini zorunlu kılmıştır. Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde, dünya ve insan tanımlamalarına ilişkin bu köklü değişimin derinlemesine kavranabilmesi turizmin geleceği açısından son derece önemlidir. Türkiye, coğrafi konum, iklim ve peyzaj zenginliği ile rakiplerine oranla daha geniş ve kapsamlı kaynaklara sahiptir. Bu özellik, turizm kaynaklarına ait yatırımlarını, eskilerini yıkmak zorunda kalmadan, değişen piyasa koşullarına uyum sağlama imkânı tanımaktadır (Demirtaş, 2011, 203).

Turistik talebin oluşturulmasında, yaşanan ve çalışılan mekanların nitelikleri birinci derecede etkilidir. Turizmin bir sanayi ve ticaret sektörü olarak gelişmeye başladığı II. Dünya Savaşından 1970 yılına kadar olan ve Birinci Kuşak Turizm (BKT) olarak adlandırılacak dönemde, turizme aktif olarak katılanların neredeyse tümüne yakın bir bölümü, yakın bir geçmişte tarım sektöründen transfer olmak zorunda kalmış sanayi sektörü çalışanlarından oluşmaktaydı. Bu insanlar kırsal alanda bulamadıkları sosyal, kültürel ve eğlence olanaklarından yararlanmak istedikleri kentlere göçmüş, bu nedenle de geldikleri kırsal alan ile ilişkilerini tamamen koparmamış kırsal kökenli kentlilerden oluşmaktaydı. Sanayi sektörü çalışanı ve kırsalla ilişkisini tümüyle kesmemiş diğer bir deyişle çiçeği burnunda kentliler bu dönem turistin beliren kimliğini oluşturmuştur. Çalışma alanındaki bu köklü değişimin yanında, İKT'de yaşama alanında da köklü bir değişim yaşanmıştır. Öncesinin kırsalla ilişkisini henüz tümüyle koparmamış ve kentin sunduğu nimetlerle mutlu turistlerin yerini, sonraları hızla, kentte doğup büyümüş ve kentlerin kalabalık, gürültülü ve kirli ortamından kaçmak isteyen turistler almaya başlamıştır. Bu durumda kent cazibesini kaybederken, kır aranan bir mekan, özlenen bir ekosistem niteliği kazanmaya başlamıştır. Otel ile turizm yapılan mekanın farklılaşmaya başlaması, otelin merkezi konumunu ortadan kaldırmış ve turizm bir 'hat'tan bir 'satih'a yayılmaya başlamıştır. Yayılma kıyılardan açık denizlere olduğu gibi, kıyılardan içerilere doğru da gelişmeye başlamıştır. Bu durum ise BKT anlayışına göre farklı turizm yaklaşımlarını gerektiren önemli ve köklü bir değişime neden olmuştur (Demirtaş, 2011, 202).

Tablo – 1: Değişen Turizm Anlayışı ve Talep

Birinci Kuşak Turizm (BKT) 1970 Öncesi	
Turist Tipi	Turistik Tüketim (Talep) Biçimi
Sanayi sektörü çalışanı turist Bedensel yorgun turist Kent sever turist	Kum – deniz – güneş ağırlıklı turizm Otel merkezli turizm Hat turizmi Kitle turizmi
İkinci Kuşak Turizm (İKT) 1970 Sonrası	
Turist Tipi	Turistik Talep (Tüketim) Biçimi
Hizmet sektörü çalışanı turist Zihinsel yorgun turist Kırsal sever turist	Egzotik ve doğa ağırlıklı turizm Kültür ağırlıklı turizm Alan merkezli turizm Satih turizmi Bireysel turizm

Kaynak: (Neyişçi, 2000, s. 113'den aktaran, Demirtaş, 2003).

Turizm sektörü uzun yıllar boyunca deniz, kum ve güneş odaklı kitlesel turizm üzerine kurulmuş olsa da; değişen turist profili ve kitle turizminin fiziksel ve sosyal çevreye verdiği onarılmaz zararlar alternatif arayışları beraberinde getirmiştir (Altanlar ve Kesim, 2007). Günümüzde kitle turizminin çevresel, kültürel ve sosyal yönden meydana getirdiği yıpratıcı etkileri ortadan kaldırmak, kaynakları etkin kullanmak, turizmi sürdürülebilir kılmak ve dört mevsime yaymak amacıyla alternatif turizm türlerine yönelim hız kazanmıştır (Surat, 2019). Kitle turizminin yok edici etkisine bir reaksiyon olarak ve farklılık arayışıyla ortaya çıkan ekoturizm anlayışı; salt ekonomik getiri odaklı değil, çevrenin korunması, turizm faaliyeti gerçekleştirilen bölgedeki kültür ve sosyal hayatın muhafaza edilmesi felsefesine dayanmaktadır (Kaypak, 2012).

Bu felsefi dönüşümün temelinde, turizm destinasyonlarının ekolojik taşıma kapasitelerinin aşılmasının yarattığı krizler de etkili olmuştur. Kitle turizminin kontrolsüz niceliksel büyümesi, doğal kaynakların hızla tükenmesine, yerel habitatların bozulmasına ve destinasyonların çekiciliğini yitirmesine sebep olmaktadır. Dolayısıyla alternatif turizm, yalnızca bir pazar çeşitlendirmesi stratejisi değil, aynı zamanda turizmin ekolojik ayak izini küçültmeyi hedefleyen yapısal bir onarım sürecidir. Bu süreç, kısa vadeli kârlılık yerine uzun vadeli sürdürülebilirliği merkeze alarak turizm endüstrisinde köklü bir paradigma değişimini zorunlu kılmıştır. Söz konusu paradigma değişiminin en belirgin yansıması olan ekoturizm kavramı, çeşitli uluslararası kuruluşlar tarafından standartlaştırılmıştır. Uluslararası Doğa Koruma Birliği (IUCN) ekoturizmi; doğayı ve kültürel peyzaj değerlerini anlayarak korumayı destekleyen, düşük ziyaretçi etkisi olan ve yerel halka sosyo-ekonomik fayda sağlayan, çevresel açıdan sorumlu seyahat olarak açıklamaktadır (Sarı Nayim ve Yaman, 2019; Sungur, 2012). Uluslararası Ekoturizm Topluluğu (TIES) ise ekoturizmi; doğayı koruyan, yerel halkın refahına katkıda bulunan ve sorumluluk duygusu içinde doğal alanlara yapılan bir seyahat türü olarak tanımlamaktadır (Altanlar ve Kesim, 2007). Kapsamlı bir tanımla ekoturizm, sadece çevresel değerleri tüketen değil, aksine doğaya, tarihsel ve mimari değerlere uygun olarak gerçekleştirilen, yörenin karakteristik yapısını bozmadan turist memnuniyeti ile çevre ahlakını bütünleştiren bir turizm türüdür (Tuğun, 2014; Başay, 2018).

Ekoturizm tanımlarında öne çıkan en kritik unsur, yerel halkın turizm faaliyetlerine aktif katılımının sağlanmasıdır (Ross ve Wall, 1999; IUCN, 1996). Kitle turizmde sıklıkla karşılaşılan "kültürel metalaşma" ve "gelir sızıntısı" sorunlarına karşı ekoturizm, gelirlerin yerel ekonomide kalmasını sağlayan toplum temelli bir yaklaşım sunmaktadır (Kahraman ve Türkay, 2004). Ziyaretçilerin yerel kültürle otantik bir etkileşim kurmasına olanak tanırken, yöre halkının da kendi doğal ve kültürel miraslarını koruma konusunda bilinçlenmesini teşvik eder (Demir ve Çevirgen, 2006). Bu sayede, "koruma-kullanma dengesi" teorik bir söylem olmaktan çıkarak, destinasyon yönetiminde pratik bir uygulamaya dönüşmektedir (Erdoğan, 2003).

Sonuç itibarıyla ekoturizm, salt bozulmamış doğada vakit geçirmeyi ifade eden geleneksel doğa turizminden çok daha derin bir çevresel etik anlayışını temsil etmektedir (Kuter ve Ünal, 2009). Doğal kaynakların birer "tüketim nesnesi" olarak görülmesini reddederek, biyolojik çeşitliliğe, endemik flora ve faunaya karşı yüksek bir sorumluluk bilinci gerektirmektedir (Bukonya, 2001). Bu stratejik vizyon, turizm faaliyetlerinin gerçekleştirildiği alanın ekosistemini bir bütün olarak ele alır ve gelecek nesillerin de aynı doğal mirastan faydalanabilmesi için proaktif bir sürdürülebilirlik kalkını oluşturmaktadır (Ayten, Yıldız ve Bayır, 2016).

3.2. Ekoturizm Politikaları ve Hatay

Türkiye'de alternatif turizm ve ekoturizm politikaları, Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından hazırlanan "Türkiye Turizm Stratejisi 2023" ve Kalkınma Planları ile resmi bir zemin kazanmıştır (BAKA, 2020). Türkiye Turizm Stratejisi 2023 belgesinde; ülkenin kıyı turizmi odaklı yapısından kaynaklanan Akdeniz-Ege kıyılarındaki aşırı yığılmanın ve çarpık yapılaşmanın önüne geçilmesi ile çevresel sorunların engellenmesi hedeflenmiştir (BAKA, 2020). Bu vizyon doğrultusunda turizm kaynaklarının noktasal ölçekte planlanması yerine, gelişim aksları boyunca 9 turizm gelişim bölgesi, 7 tematik koridor ve 5 ekoturizm bölgesi oluşturulması benimsenmiştir (DOĞAKA, 2018; BAKA, 2020),.

Hatay bölgesi özelinde ise ekoturizm ve alternatif turizm politikalarının omurgasını, Doğu Akdeniz Kalkınma Ajansı (DOĞAKA) koordinasyonunda hazırlanan "Hatay İl Turizm Stratejisi ve Eylem Planı

(HİTSEP)" oluşturmaktadır (DOĞAKA, 2018). Türkiye Turizm Stratejisi 2023 vizyonu ile uyumlu olarak hazırlanan bu plan kapsamında Hatay; gastronomi, inanç ve kültür turizmi temelli oluşturulan "Doğu Akdeniz ve Güneydoğu İnanç ve Gurme Turizmi Aksı" içerisinde son derece stratejik bir noktada konumlandırılmıştır (DOĞAKA, 2018). Ayrıca, Hatay ilinin tabiat turizmi potansiyelinin değerlendirilmesi ve sürdürülebilir olarak ekonomiye kazandırılması amacıyla Orman ve Su İşleri Bakanlığı tarafından "Hatay İli Tabiat Turizmi Master Planı ve Tabiat Turizmi Uygulama Eylem Planı" yürürlüğe konmuştur (Orman ve Su İşleri Bakanlığı, 2020).

4. ARAŞTIRMA ALANI: ARSUZ DESTİNASYONU

Bu çalışmanın araştırma alanını, Hatay ilinin kıyı turizmi açısından en yüksek potansiyele sahip ilçelerinden biri olan Arsuz İlçesi oluşturmaktadır. Doğu Akdeniz Havzası'nda stratejik bir konuma sahip olan destinasyon, barındırdığı coğrafi, ekolojik ve kültürel kaynaklar bağlamında bölge turizminin önemli bir çekim merkezidir (DOĞAKA, 2018).

4.1. Demografik Yapı ve Turizm

Arsuz'un demografik yapısı, turizm arz ve talebindeki mevsimsel değişimlere bağlı olarak yüksek oranda dalgalanma sergilemektedir. 2024 yılı itibarıyla TÜİK verilerine göre Arsuz ilçe nüfusu 109.550 kişi olup ilçenin nüfus artış hızı %3,2 olarak kaydedilmiştir (T.C. Arsuz Kaymakamlığı, 2026).

Yerleşik nüfusun temel ekonomik faaliyetlerini tarım, balıkçılık ve hizmet sektörü oluştururken; yaz sezonunda özellikle ikinci konut (yazlık) turizmi ve günübirlik ziyaretçi akını sebebiyle ilçe nüfusunda belirgin bir artış yaşanmaktadır. Nüfusta meydana gelen bu dönemsel yığılmalar, destinasyonun fiziksel taşıma kapasitesi ve altyapı olanakları üzerinde baskı yaratmakta ve sürdürülebilir turizm yönetimini zorunlu kılmaktadır (Süslü vd., 2021).

4.2. Coğrafi Konum ve İklim Özellikleri

İskenderun Körfezi'nin güney kıyılarında konumlanan Arsuz; kuzeyinde İskenderun, doğusunda Belen ve güneyinde Samandağ ilçeleri ile çevrilidir. Batı sınırı tamamen Akdeniz ile çizilmiş olan ilçe, sahil şeridi ile dağlık alanlar arasındaki dar bir kıyı ovası üzerinde uzanmaktadır (DOĞAKA, 2018). Araştırma alanında yazları sıcak ve kurak, kışları ise ılık ve yağışlı geçen tipik Akdeniz iklimi özellikleri hakimdir. İklimsel koşulların elverişliliği, bölgede deniz turizmi sezonunun uzun sürmesine olanak tanıyarak destinasyonun rekabet gücünü artırmaktadır (T.C. Orman ve Su İşleri Bakanlığı, 2020). İlçe, deniz, kum, güneş üçlüsünün yanı sıra tarihi dokusu, zengin mutfak ve çeşitlenen turizm yatırımlarıyla dikkat çekmektedir. Arsuz, sahip olduğu doğal güzellikler ve kültürel zenginliklerle bölgenin önemli turizm merkezlerinden biridir. 6 Şubat depremlerinin ardından bölgenin nefes alma alanı haline gelen Arsuz, turizm potansiyelini daha da geliştirerek ulusal ve uluslararası bir cazibe merkezi olma yolunda ilerlemektedir (Üstün, 2025).

4.2. Fiziki Coğrafya Özellikleri

Bölgenin morfolojik ve ekolojik yapısı büyük ölçüde kıyıya paralel uzanan Amanos (Nur) Dağları tarafından şekillendirilmektedir. Arsuz Çayı ve Avcıarsuyu gibi hidrolojik kaynaklar, Amanoslar üzerinden Akdeniz'e dökülerek hem biyoçeşitliliği desteklemekte hem de doğa turizmi faaliyetleri için doğal koridorlar oluşturmaktadır (DOĞAKA, 2018). Amanos Dağları'nın farklı fitocoğrafik bölgelerin (Avrupa-Sibirya, Akdeniz, İran-Turan) kesişim noktasında yer alması, ilçeyi endemik bitki türleri açısından oldukça zengin kılmaktadır (T.C. Orman ve Su İşleri Bakanlığı, 2020). Sahil kuşağında maki formasyonları yayılım gösterirken, yükseltiye bağlı olarak kızılçam, karaçam ve sedir ormanlarının varlığı, bölgenin yaban hayatını (fauna) desteklemekte ve ekoturizm potansiyelini pekiştirmektedir.

4.3. Doğal ve Kültürel Turizm Kaynakları

Sahil ve Plajlar: Arsuz'un en belirgin doğal zenginliği, yaklaşık 10 kilometrelik kumsal şerididir. İlçe, mavi bayraklı plajlarıyla özellikle yaz aylarında yoğun ilgi görmektedir (Turizm Ajansı, 2025). Arsuz Plajı, ince kumu ve sığ suları ile aileler için ideal bir tatil ortamı sunmaktadır. İlçede dikkat çeken bir diğer önemli proje ise Hatay Büyükşehir Belediyesi tarafından 10 bin metrekarelik alan üzerine inşa edilen Büyükdere

Plajı'dır. Bu tesis, Hatay'ın en büyük plajı olma özelliğini taşımakta olup, giyinme odaları, duş kabinleri, WC, oturma grupları, dinlenme alanları ve çocuk oyun parkı gibi donatılarıyla konforlu bir tatil deneyimi sunmayı hedeflemektedir (Aydınlık, 2025). Özellikle Gülcihan Mahallesi, altın renkli kumlarıyla öne çıkan sahilleriyle bilinirken, bu bölgede yaklaşık 70 dönümlük alana kamp ve karavan alanları kurulması planlanmaktadır. Gözcüler Sahili'nde ise doğal plaj alanları korunarak halk plajı oluşturulması çalışmaları devam etmektedir (Hürriyet, 2026).

Su Altı ve Su Sporları: Arsuz, yalnızca yer üstü doğa güzellikleriyle değil, aynı zamanda su altı zenginlikleriyle de öne çıkmaktadır. İlçe, dalış turizmi ve su sporları için elverişli imkanlara sahiptir. Bu potansiyeli değerlendirmek amacıyla belirlenen yeni alanlarla Arsuz, macera ve deniz tutkunlarını kendine çekmeye hazırlanmaktadır (Hürriyet, 2026).

Yat Turizmi ve Modernizasyon: Arsuz'un deniz turizmindeki en önemli projelerinden biri Madenli Yat Limanı'nın modernizasyonudur. Depremde oluşan hasarları gidermek amacıyla başlatılan "Hatay Valiliği Madenli Yat Limanı Deprem Hasarları ve Modernizasyon Projesi" kapsamında liman kapasitesi iki adet 75'er metrelik yüzer iskele eklenerek yaklaşık 100 yat daha artırılması planlanmaktadır. Projeye, Arsuz'un Doğu Akdeniz'in yükselen yıldızlarından biri olma yolunda yat turizmine güçlü bir destek sağlayacaktır. Liman içerisinde yer alacak kafe ve restoranlar hem ziyaretçilerin keyifli vakit geçirmesine olanak tanıyacak hem de yöresel lezzetlerin tanıtımına katkı sunması beklenmektedir (Son Dakika, 2024).

Tarihi ve Kültürel Miras: Arsuz, antik dönemden kalma kalıntıların izlerini taşıyan köklü bir geçmişe sahiptir. Antik dönemde "Rhosus" adıyla bilinen ilçenin tarihi dokusu, antik liman kalıntıları gibi kültürel turlara imkan tanıyan önemli miras alanlarını barındırmaktadır (Turizm Ajansı, 2025). Kültürel miras bağlamında, Maryo Hanna Kilisesi, Şeyh Yusuf El-Hekim Türbesi ve antik dönem kalıntıları ile bölgenin inanç ve kültür turizmi altyapısını oluşturmaktadır. Buna ek olarak, destinasyonun yöresel deniz ürünleri ve geleneksel mezeleri, Hatay'ın gastronomik kimliğiyle bütünleşerek turistik ürün çeşitliliğine doğrudan katkı sağlamaktadır (Süslü vd., 2021).

Gastronomi Turizmi: Hatay mutfağının zenginlikleri Arsuz'da da kendini göstermektedir. İlçe, Arap, Türk ve Akdeniz mutfaklarının etkilerini birleştiren eşsiz lezzetleriyle gastronomi turizmi açısından büyük potansiyele sahiptir (Turizm Ajansı, 2025). Arsuz Belediyesi'nin kurmayı planladığı Gastronomi Evi, unutulmaya yüz tutmuş yöresel tatları yeniden sofralara taşımayı hedeflemektedir. Deniz ürünleri ve karides başta olmak üzere bölgenin lezzet zenginliğinin dünyaya tanıtılması amaçlanmaktadır (Hürriyet, 2026).

Eko-Turizm ve Tarım: Arsuz, eko-turizm ve tarımın buluştuğu özel bir noktada yer almaktadır. Belediye tarafından planlanan tarım temelli hobi bahçeleri, özellikle çocuklara doğayı tanıtır ve tarım faaliyetlerine katılma fırsatı sunması amaçlanmaktadır. İlgili projeye, çevresel ve eğitimsel bir dönüşüm olarak görülmekte olup, konaklamanın ücretsiz olacağı çiftlik evi konseptiyle tasarlanması planlanmıştır (Hürriyet, 2026).

Bungalov Turizmi: Arsuz, Hatay'daki bungalov tesislerinin yaklaşık %75'ine ev sahipliği yapmaktadır. Pandemi sonrası dönemde doğayla iç içe, özel konaklama arayışının artmasıyla birlikte bungalov otelleri büyük ilgi görmüştür. 2025 yaz sezonunda Arsuz'daki bungalov tesisleri %92'lik doluluk oranına ulaşmış ve önceki yıla kıyasla %40 daha fazla rezervasyon almıştır. Bu tesisler, denize yakın konumları, doğayla iç içe tasarımları ve sundukları huzurlu atmosferle tatilcilerin gözdesi haline gelmiştir (Turizm Ajansı, 2025).

Etkinlik ve Festivaller: Arsuz'un turizm potansiyelinin artırılması amacıyla düzenlenen etkinlikler de kültürel turizmin önemli bir parçasını oluşturmaktadır. MilyonFest etkinlikleri kapsamında üç gün boyunca yaklaşık 400 bin kişi ağırlanmaktadır. Ayrıca triatlon, su sporları, yelken, sörf, koşu ve bisiklet maratonları gibi spor etkinliklerinin yanı sıra müzik konserleri ve kültürel organizasyonlarla ilçenin cazibe merkezi haline getirilmesi hedeflenmektedir (Hatay Büyükşehir Belediyesi, 2025).

Diğer Özellikler: Araştırma alanı, kıyı turizmi başta olmak üzere alternatif turizm türleri açısından da çok boyutlu bir potansiyele sahiptir. Yaklaşık 90 kilometrelik sahil şeridi ve rekreasyonel koylar birincil çekicilik unsuru iken; Meryem Ana Havuzu (Seydi), Arabın Gölü, Yanan Taşlar gibi eşsiz oluşumlar da yer almaktadır. Doğal sit alanları kamp, karavan ve doğa yürüyüşü gibi ekoturizm faaliyetlerine zemin

hazırlamaktadır (DOĞAKA, 2018; T.C. Orman ve Su İşleri Bakanlığı, 2020). Bahsedilen alanlara yönelik yerel yönetim tarafından hem doğa yürüyüşleri hem de piknik faaliyetleri için planlanmakta olup, turizme kazandırılması hedeflenmektedir (Hürriyet, 2026). Zeytinliklerle çevrili tepeler, narenciye bahçeleri arasından geçen patikalar ise trekking severler için biçilmiş kaftandır (Turizm Ajansı, 2025).

4.5. Gelecek Vizyonu ve Sürdürülebilirlik

Arsuz'un turizm potansiyelini tam olarak değerlendirebilmesi için altyapı çalışmaları büyük önem taşımaktadır (Hürriyet, 2026). Belediye Başkanı Sami Üstün, altyapı projeleri tamamlandıktan sonra Arsuz'un modern ve sürdürülebilir bir turizm kenti haline geleceğini vurgulamaktadır. Hatay Büyükşehir Belediye Başkanı Mehmet Öntürk ise Arsuz ile Samandağ arasında kalan 35 km'lik alanı turizm merkezi haline getirme projesini duyurmuştur. Bu projeyle bölgede oteller, kafe ve restoranlar, spor tesisleri ve alışveriş caddeleri oluşturularak ulusal ve uluslararası yatırım çekilmesi hedeflenmektedir (Habertürk, 2026).

Turizm potansiyelinin sürdürülebilir olması için hizmet kalitesi ile fiyat dengesinin korunması da büyük önem taşımaktadır. Son dönemde fahiş fiyat politikalarına yönelik şikayetler, Arsuz'un turizm imajına zarar verme riski taşımaktadır (Expedia, 2026). Sürdürülebilir turizm vizyonu ile hareket edilmesi ve misafir memnuniyetinin merkeze alınması, ilçenin uzun vadeli başarısı için hayati öneme sahip olacaktır.

5. MATERYAL VE YÖNTEM

5.1. Araştırma Tasarımı ve Veri Seti

Bu çalışmada, araştırma alanının bütüncül bir şekilde incelenebilmesi için birincil veri olan yerinde gözlemler ile ikincil veri olarak değerlendirilen doküman analizi teknikleri beraberce kullanılmıştır (Yıldırım ve Şimşek, 2016). Araştırmanın veri setini oluşturmak amacıyla amaçlı örnekleme (purposive sampling) tekniğinden yararlanılmıştır. Bu kapsamda, Arsuz, Hatay ve Türkiye genelindeki ekoturizm potansiyelini, sürdürülebilirliği ve destinasyon yönetimini inceleyen toplam 20 akademik makale ile alana yönelik olarak yürütülen 3 temel resmi bölgesel kalkınma raporu DOĞAKA - Hatay Turizm Stratejisi, BAKA - Ekoturizm Sektör Raporu ve KUDAKA - Bisiklet Turizmi Raporları analiz sürecine dâhil edilmiştir (DOĞAKA, 2018; BAKA, 2020). Veri setine dâhil edilecek kaynakların seçiminde; araştırmaların hakemli bilimsel dergilerde yayınlanmış olması, doğrudan GZFT/SWOT uygulamaları barındırması ve araştırma alanına odaklanmaları temel kriterler olarak belirlenmiştir. Ayrıca araştırmacıların alanda ve yakın çevresinde ikâmet etmeleri araştırma alanını gözlemleri ve gelişmeleri yerinde izlemeleri araştırma açısından etkili olmuştur.

Arsuz destinasyonunun sahip olduğu bu zengin coğrafî, doğal ve kültürel turizm arzı, araştırmanın ilerleyen bölümlerinde gerçekleştirilen GZFT (SWOT) analizlerinin mekânsal ve tematik zeminini oluşturmaktadır.

Tablo-2: Araştırmanın Veri Setini Oluşturan Araştırmalar ve Raporlar

Yazar / Yazarlar ve Yıl	Araştırma Türü	Araştırmanın Amacı	Araştırma Yöntemi	Araştırma Sonucu / Temel Bulgular
DOĞAKA (2018)	Resmi Rapor	Hatay ilinin 2018-2023 yılları arası turizm potansiyelini stratejik bir eylem planına dönüştürmek.	Paydaş Analizi ve SWOT (GZFT)	Hatay'ın doğa, inanç ve gastronomi ekseninde geliştirilmesi ve destinasyon altyapı eksikliklerinin giderilmesi gerektiği saptanmıştır.
BAKA (2020)	Resmi Rapor	Batı Akdeniz bölgesindeki ekoturizm sektörünü, arz kaynaklarını ve pazar payını analiz etmek.	Sektörel Analiz ve Literatür Taraması	Ekoturizmin kırsal kalkınmadaki doğrudan rolü vurgulanmış, agro-turizm ve mağara turizmi gibi potansiyel alt dallar belirlenmiştir.

KUDAKA (2024)	Resmi Rapor	Erzincan ilinde alternatif turizm türü olarak "Bisiklet Turizmi" potansiyelini ortaya koymak.	Saha Çalışması ve Tematik Analiz	Bisiklet dostu şehir uygulamaları ve ekolojik spor koridorları için altyapı gelişim stratejileri tespit edilmiştir.
Süslü, Eryılmaz ve Demir (2021)	Makale	Arsuz ilçesinin mevcut turizm arz kaynaklarını incelemek ve potansiyelini değerlendirmek.	Nitel Araştırma (İçerik Analizi)	Arsuz'un kitle turizmine alternatif çok güçlü bir doğa/kültür potansiyeline sahip olduğu, ancak tanıtım ve altyapı eksikliği bulunduğu saptanmıştır.
Saçlı ve Kahraman (2019)	Makale	Arsuzfest yamaç paraşütü etkinliğine katılanların rekreasyonel motivasyonlarını ölçmek.	Nitel Araştırma (Anket)	Macera ve doğa sporlarının destinasyon memnuniyetine ve turizm imajına olumlu katkı sağladığı belirlenmiştir.
Sarı Nayim ve Yaman (2019)	Makale	Eskipazar (Karabük) peyzajının ekoturizm açısından potansiyelini değerlendirmek.	GZFT (SWOT) Matrisi ve A'wot Analizi	Doğal ve kültürel değerlerin koruma-kullanma dengesi içerisinde "açık hava müzesi" konseptiyle değerlendirilmesi gerektiği bulunmuştur.
Atabey, Gürdoğan ve Yokaş (2016)	Makale	Muğla Çandır köyünde organik tarım tabanlı ekoturizm uygulamalarının farkındalığını ölçmek.	Nitel Analiz ve Saha Araştırması	Agro-turizmin (tarım turizmi) yerel halkın gelirine ve kırsal refahın artmasına doğrudan katkı sağladığı kanıtlanmıştır.
Kaypak (2012)	Makale	Ekolojik turizmin sürdürülebilir kırsal kalkınma aracı olarak etkisini incelemek.	Literatür Taraması ve Kavramsal Analiz	Ekoturizmin çevresel tahribatı önleyerek bölgesel kalkınma için uzun vadeli stratejik bir vizyon olduğu saptanmıştır.
Nayir, Özaltın ve Gül (2008)	Makale	Türkiye'de ekoturizm kavramının gelişimini ve ülke potansiyelini analiz etmek.	Betimsel Analiz ve GZFT	Ekoturizmin fırsatları ve bilinçsiz uygulamaların doğuracağı tehditler stratejik boyutta listelenmiştir.
Surat (2019)	Makale	Alternatif turizmde ürün çeşitliliği oluşturmada ekoturizmin Şavşat örneğini incelemek.	Vaka İncelemesi (Durum Çalışması)	Yöresel ürünlerin, ahşap mimarinin ve yerel gastronominin kırsal turizme entegre edilmesinin şart olduğu belirlenmiştir.
Doğan ve Yamak (2021)	Makale	Elazığ İçme beldesinin ekoturizm potansiyelini değerlendirmek.	Doküman İncelemesi	Sağlık turizmi (termal) ile doğa turizmi entegrasyonunun alternatif turizm pazarında önemli fırsatlar yarattığı görülmüştür.
Demir ve Çevirgen (2006)	Makale	Ekoturizm yönetimi ve sürdürülebilir gelişme yaklaşımlarını incelemek.	Teorik Çerçeve Derlemesi	Doğal ekosistemlerin korunması için "taşıma kapasitesi" hesaplamalarının destinasyon yönetiminde zorunlu olduğu bulunmuştur.
Alaeddinoğlu (2017)	Makale	Türkiye'de kitle turizminden alternatif turizme geçiş	Kavramsal Analiz	3S (Deniz-Kum-Güneş) turizminin yarattığı yığılmalara

		arayışlarını tarihsel süreçte incelemek.		karşı alternatif doğa turizmi arayışlarının hız kazandığı saptanmıştır.
Akbulak (2016)	Makale	Ardahan ilindeki kırsal turizm potansiyelini sayısallaştırılmış analizlerle ölçmek.	SWOT Analizi (AHP Tabanlı)	Kırsal kalkınmada tarım-turizm entegrasyonunun bölgenin dezavantajlı konumunu fırsata çevireceği belirlenmiştir.
Başay (2018)	Makale	Organik ürünlerin ekoturizme ekonomik katkılarını Antalya ili örneğinde ölçmek.	İçerik Analizi	Kırsal bölgelerde yetişen organik ürünlerin doğrudan turistlere satılmasının (çiftçi pazarları) geliri artırdığı saptanmıştır.
Dalgıç, Güler ve Birdir (2016)	Makale	Hatay'daki yöresel restoran şikayetlerini çevrimiçi platformlar üzerinden analiz etmek.	Nitel Araştırma (Tripadvisor Analizi)	Gastronomi turizminde hizmet kalitesi, otantik sunum ve hijyenin turist memnuniyetini doğrudan şekillendirdiği belirlenmiştir.
Eskin, Tuncer ve Demirçivi (2017)	Makale	Hasan Dağı örneğinde ekolojik turizmin kırsal alana etkilerini incelemek.	Saha Çalışması (Gözlem)	Dağlık ve ormanlık alanlardaki alternatif turizm çekiciliğinin, yerel istihdamı güçlendirdiği vurgulanmıştır.
Güngör ve Arslan (2004)	Makale	Beyşehir'deki turizm ve rekreasyon stratejilerini görsel kalite değerlendirmesiyle ölçmek.	SWOT ve Görsel Kalite Analizi	Turizm tesislerinin doğaya uyumlu (ekolojik mimari) tasarlanmasının destinasyonun estetik çekiciliğini artırdığı görülmüştür.
Kasalak, Yurcu ve Akıncı (2018)	Makale	Ekolojik çiftliklerin Antalya'daki girişimcilik kapasitelerini değerlendirmek.	Yarı Yapılandırılmış Görüşme	Çiftlik turizminin (Agro-turizm) özellikle genç nesil girişimciler için sürdürülebilir bir iş modeli olduğu kanıtlanmıştır.
Kılıç ve Kurnaz (2010)	Makale	Alternatif turizmde ekolojik tatil çiftliklerinin (Pastoral Vadi) ürün çeşitliliğine etkisini incelemek.	Vaka İncelemesi (Nitel)	Turistlerin hasat süreçlerine katılmasının (kendin topla-kendin pişir) destinasyon ömrünü uzattığı belirlenmiştir.
Marangoz ve Karadağ (2017)	Makale	Marmaris örneğinde sürdürülebilir turizm açısından alternatif turizmin önemini araştırmak.	Literatür Taraması	Kitle turizmine doymuş kıyı kentlerinde ekoturizmin, doğal tahribatı durdurmak için tek çözüm olduğu savunulmuştur.
Merdan ve Okuroğlu (2016)	Makale	Gümüşhane ilinde alternatif turizm çeşitlerinin yerel halk ekonomisine etkisini analiz etmek.	Nitel Araştırma (Anket)	Alternatif turizm farkındalığının bölgesel düzeyde artırılmasının iç göçü önlemede stratejik rol oynadığı saptanmıştır.
Kuter ve Ünal (2009)	Makale	Ekoturizmin çevresel, ekonomik ve sosyo-kültürel etkilerini sürdürülebilirlik kapsamında analiz etmek.	Kuramsal Derleme	Ekoturizmin yalnızca doğa gezisi olmadığı, yüksek çevre ahlakı ve yerel kültürlere saygı gerektirdiği tespit edilmiştir.

Kaynak: Literatür taramasıyla yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

5.2. Verilerin Analizi ve GZFT (SWOT/TOWS) Matrisi

Elde edilen veriler, "içerik analizi" ve "GZFT (SWOT) analizi" teknikleri ile sistematik olarak çözümlenmiştir. İçerik analizi aşamasında, dokümanlardan elde edilen bulgular destinasyonun doğal, kültürel, kırsal ve gastronomik kaynakları bağlamında tematik kodlara ayrılarak sınıflandırılmıştır (Süslü vd., 2021). Ardından, turizm alanının içsel (güçlü-zayıf yönler) ve dışsal (fırsatlar-tehditler) dinamiklerini stratejik bir zeminde değerlendirmek için araştırma modeli olarak GZFT analizi kullanılmıştır (Sarı Nayim ve Yaman, 2019; Nayir vd., 2008). Çalışmada yalnızca durum tespiti yapan betimsel bir GZFT listelemesiyle yetinilmemiş; dış çevresel fırsatları değerlendirmek ve tehditleri bertaraf etmek amacıyla TOWS matrisi mantığıyla SO (Güçlü Yön-Fırsat), ST (Güçlü Yön-Tehdit), WO (Zayıf Yön-Fırsat) ve WT (Zayıf Yön-Tehdit) stratejik eşleştirmeleri yapılarak analitik bir çözümleme modeli benimsenmiştir.

6. BULGULAR VE TARTIŞMA

Arsuz ilçesinin turizm arz kaynaklarına yönelik kazanılan bulgular, kitle turizmine alternatif modeller bağlamında kabul edilmiş ve konu ile alakalı literatürdeki diğer turizm bölgeleriyle karşılaştırılarak aşağıda tartışılmıştır.

6.1. Doğa ve Macera Turizmi Bağlamında Karşılaştırmalı Durum

Bulgular, Arsuz'un Amanos Dağları ile Akdeniz arasındaki coğrafi konumunun ekoturizm ve macera turizmi için büyük bir kapasite vaad ettiğini göstermektedir. Özellikle "Arsuzfest" kapsamında düzenlenen yamaç paraşütü etkinlikleri, rekreasyonel açıdan önemli bir çekim gücü yaratmaktadır (Saçlı ve Kahraman, 2019). Fakat bu potansiyel, Türkiye'deki benzer turizm bölgeleriyle karşılaştırıldığında kurumsal altyapı eksiklikleri barındırmaktadır. Örneğin Fethiye-Babadağ bölgesinde yamaç paraşütü uluslararası bir sektör haline gelmişken, Arsuz'da bu etkinlikler festival dönemiyle sınırlı kalmaktadır. Öte yandan, Arsuz ile Samandağ arasında inşa edilen 26 kilometrelik sahil bisiklet yolu, önemli bir bölgesel avantajdır. Erzincan'da yapılan bisiklet turizmi araştırmaları (KUDAKA, 2024), kesintisiz rotaların Avrupa'daki bisiklet dostu şehir konseptlerine entegrasyon sağladığını kanıtlamaktadır. Arsuz'un bu altyapısı, doğru pazarlandığı takdirde bölgeyi uluslararası bisiklet turizmi haritasına yerleştirme potansiyeline sahiptir.

6.2. Gastronomi ve Kırsal Turizm Entegrasyonu

Hatay'ın UNESCO "Dünya Gastronomi Şehri" ağına dâhil olması, Arsuz mutfağını doğrudan bir turizm ürününe dönüştürmüştür (DOĞAKA, 2020). İlçe, deniz ürünleri ve tarımsal çeşitlilik (narenciye, zeytin vb.) açısından zengin bir altyapı sunmaktadır. Literatürde Şavşat (Artvin) üzerine yapılan ekoturizm araştırmaları (Surat, 2019), yöresel gastronominin kırsal turizmle (agro-turizm) entegre edilmesinin bölgesel halkın ekonomik düzeyini artırdığını göstermektedir. Arsuz'da da turistlerin hasada bizzat katılabileceği "kendin topla" konseptli eko-çiftliklerin yaygınlaştırılması, Şavşat ve Akçakoca örneklerinde olduğu gibi (Altanlar, 2007; Surat, 2019), sürdürülebilir bir kırsal kalkınma modeli oluşturabileceği öngörülmektedir.

6.3. Kültürel Mirasın Kullanımı ve Sorunlar

Arsuz; Meryem Ana Havuzu, Maryo Hanna Kilisesi ve antik dönem kalıntıları ile güçlü bir kültür turizmi potansiyeline sahiptir (DOĞAKA, 2018). Ancak bulgular, bu alanların tanıtım ve koruma-kullanma dengesinde yetersiz olduğunu göstermektedir. Eskipazar (Karabük) örneğinde yapılan Hadrianapolis Antik Kenti araştırması (Sarı Nayim ve Yaman, 2019), kültürel mirasın bir açık hava müzesi konseptiyle sergilenmesinin destinasyon ömrünü uzattığını ortaya koymuştur. Arsuz'daki arkeolojik değerlerin de benzer bir stratejiyle bütüncül bir turizm bölgesi planına dâhil edilmesi gerektiği anlaşılmaktadır.

7. ARSUZ TURİZMİ İÇİN STRATEJİK GZFT (SWOT) VE TOWS MATRİSİ ANALİZİ

Araştırmada bu bölümünde, DOĞAKA, BAKA, KUDAKA raporları ile alanla ilgili yapılan araştırma verileri (Tablo-2) temel alınarak belirlenen faktörler stratejik bir analize tabi tutulmuştur. Sadece durum tespiti yapmakla yetinilmeyip, literatürdeki stratejik destinasyon yönetimi yaklaşımlarına (Doğan ve Yamak, 2021) uygun olarak SO, ST, WO ve WT stratejilerini içeren bir TOWS matrisi geliştirilmiştir (Süslü vd., 2021).

7.1. İçsel ve Dışsal Faktörlerin Tespiti (Durum Analizi)

- **Güçlü Yönler (G):** Deniz-dağ ekosisteminin bir arada olması, zengin endemik flora, hoşgörülü demografik yapı, gastronomi zenginliği ve çok katmanlı inanç/kültür mirasına (Meryem Ana Havuzu, Arsuz Kalesi vb.) sahip olması.
- **Zayıf Yönler (Z):** Nitelikli konaklama ve altyapı (atık su, otopark, yol) eksikliği, profesyonel destinasyon yönetim ve tanıtım organizasyonunun bulunmaması, kırsal çekim merkezlerine ulaşım zorlukları. Alt yapı ve üst yapı yetersizlikleri, reklam ve tanıtım eksiklikleri.
- **Fırsatlar (F):** Arsuz-Samandağ bisiklet yolu, planlanan teleferik ve yat limanı projeleri, Expo 2021'in yarattığı bölgesel farkındalık, alternatif doğa sporlarına yönelik küresel talebin artması. çok büyük bir turizm potansiyelinin olması. Deniz kum güneş turizminin yanı sıra denizin dağa yakın olması dolayısıyla turiz faaliyetlerinin çeşitlendirebilir ve sürdürülebilir olması.
- **Tehditler (T):** Sanayi tesislerinin yarattığı çevresel riskler, geçmiş dönemlerde var olan ancak algısal olarak günümüze yansıyan Suriyeli göçmenlerin etkileri ve komşu ülkelerdeki siyasi ve ekonomik istikrarsızlıkların (Suriye krizi ve göç dalgası) yarattığı algısal güvenlik kaygıları, plansız yapılaşma baskısı. Gelişen , büyüyen ve sürdürülebilir esasları dikkate almayan sanayi ve turizmin bölge ekosistemine zarar verebilecek olması.

7.2. TOWS Matrisi Stratejik Eşleştirmeleri

Destinasyonun içsel ve dışsal faktörlerinin kesiştirilmesiyle şu somut stratejiler elde edilmiştir:

- **SO (Güçlü Yön - Fırsat) Stratejileri:** Arsuz'un doğa sporlarına uygun topoğrafyası (Güçlü Yön) ile yeni yapılan Arsuz-Samandağ bisiklet yolu (Fırsat) entegre edilerek, uluslararası düzeyde bir "Ekolojik Spor ve Bisiklet Koridoru" oluşturulmalıdır. Bütün bunların yanında zengin mutfak kültürü, Expo 2021'in getirdiği ivmeyle birleştirilerek uluslararası nitelikte gastronomi rotaları planlanmalı ve ulusal ev uluslararası yarışmalar, organizasyonlar ve festivaller düzenlenmelidir.
- **WO (Zayıf Yön - Fırsat) Stratejileri:** Bölgedeki konaklama, tesis ve alt yapı yetersizliği (Zayıf Yön), alternatif turizme yönelik devlet teşvikleri ve fonlar (Fırsat) kullanılarak giderilmelidir. Büyük otel yatırımları yerine, kırsal kalkınmayı destekleyen butik eko-pansiyonculuk teşvik edilerek yatak kapasitesi doğaya zarar vermeden artırılabilir.
- **ST (Güçlü Yön - Tehdit) Stratejileri:** Bölgedeki jeopolitik istikrarsızlık ve göçmen sorunlarının yarattığı negatif algı (Tehdit), ilçenin çok kültürlü, barışçıl ve güvenli demografik yapısı (Güçlü Yön) ön plana çıkarılarak kırılmalıdır. "Hoşgörü ve barış destinasyonu" temalı ulusal iletişim kampanyaları düzenlenmelidir.
- **WT (Zayıf Yön - Tehdit) Stratejileri:** Atık su arıtma altyapısındaki eksiklikler (Zayıf Yön) ile ağır sanayinin ekolojik baskısı (Tehdit) birleştiğinde bölge için geri döndürülemez çevresel riskler doğmaktadır. Bu durumu bertaraf etmek için, hassas kıyı ve orman bölgelerinde "ekolojik taşıma kapasitesi" sınırları belirlenmeli ve katı imar kısıtlamaları (koruma amaçlı imar planları) acilen yürürlüğe konmalıdır.

8. SONUÇ VE ÖNERİLER

Arsuz, zengin doğal güzellikleri, tarihi ve kültürel mirası, gastronomi zenginliği ve gelişen turizm altyapısıyla Hatay'ın önemli turizm merkezlerinden biridir. Mavi bayraklı plajları, modernize edilen yat limanı, popüler bungalov tesisleri, su sporları imkanları ve eko-turizm projeleriyle ilçe, yerli ve yabancı turistler için cazibe merkezi olma yolunda ilerlemektedir. Doğal ve kültürel kaynakların korunarak sürdürülebilir bir anlayışla geliştirilmesi, Arsuz'un turizm potansiyelini en üst düzeye çıkaracak ve bölgenin ekonomik kalkınmasına önemli katkı sağlayacak potansiyele sahiptir.

Mevcut çalışmada, Hatay ili Arsuz ilçesinin yaz (deniz, kum, güneş) turizmine alternatif oluşturabilecek sürdürülebilir ekoturizm potansiyeli nitel araştırma yöntemleri kullanılarak araştırılmıştır. Bu çalışmalardan ortaya çıkan bulgular, Arsuz'un doğa, kültür, deniz ve gastronomi ekseninde çok yüksek bir turizm potansiyeline sahip olduğunu göstermektedir. Ancak gerçekleştirilen GZFT (SWOT) ve TOWS matrisi analizleri; altyapı yetersizliği, profesyonel örgütlenme eksikliği, markalaşma sorunları ve tanıtım ve reklam

eksikliği sebebiyle bu potansiyelin yerel kalkınmaya yeterince yansıtılamadığını ortaya koymaktadır. Bu turizm bölgesinde rekabet avantajı sağlanması ve turizmin sürdürülebilirliğinin sağlanması amacıyla aşağıda belirtilen stratejik hedeflerin uygulanması önerilmektedir:

- **Altyapı, Sürdürülebilirlik ve Taşıma Kapasitesi Yönetimi (WT ve WO Stratejileri):** Arsuz turizm bölgesinin zayıf yönlerinin geliştirilmesi ve çevresel tehditlerin etkisizleştirilmesi için öncelikle "ekolojik taşıma kapasitesi" dikkate alınmalıdır. Kıyı ve ormanlık alanlarda plansız yapılaşmanın önüne geçilmeli; kitle turizmine yönelik büyük otel yatırımları yerine, kırsal kalkınmayı destekleyen butik ve doğayla uyumlu konaklama tesislerinin (eko-pansiyon, ahşap/taş evler vb.) sayısı bölgesel teşviklerle artırılmalıdır. En acil fiziksel altyapı ihtiyacı olarak, deniz kirliliği riskini önlemek amacıyla kıyı bandındaki atık su ve arıtma sistemlerinin modernizasyonu tamamlanmalıdır. Ayrıca, ilçeye yapılması planlanan feribot ve yat yanaşma yeri (marina) projesi derinleştirilerek bölgenin deniz yolu erişilebilirliği güçlendirilmelidir.

- **Örgütlenme, Markalaşma ve Destinasyon Yönetimi (SO ve ST Stratejileri):** Arsuz'un güçlü yönleri ile bölgesel fırsatların entegre edilebilmesi için, kamu ve özel sektör paydaşlarını bir araya getiren "Destinasyon İstişare Kurulu (DMO)" niteliğinde profesyonel bir turizm yönetim örgütlenmesi kurulmalıdır. Destinasyonun doğa ve su sporları potansiyeli; yamaç paraşütü, yelken ve dalış gibi alanlarda düzenlenen yerel festivallerin (örneğin Arsuzfest) ulusal ve hatta uluslararası platformlara taşınmasıyla markalaştırılmalıdır. Ek olarak, inşa edilen Arsuz-Samandağ sahil bisiklet yolu, Avrupa'daki bisiklet turizmi ağlarına entegre edilerek uluslararası bir "Ekolojik Spor Koridoru"na dönüştürülmelidir. Gastronomi alanında ise, Hatay'ın sahip olduğu UNESCO tescilli mutfak kültürü, kırsal alanlardaki "agro-turizm (tarım turizmi)" faaliyetleriyle birleştirilmeli; yerel üreticinin doğrudan turizm gelirinden pay almasını sağlayacak yollar oluşturulmalıdır.

8.1. Teorik Katkı

Bu çalışma, literatürde genellikle kitle turizmi ekseninde veya Hatay geneli üzerinden incelenen Arsuz turizm bölgesini, spesifik olarak sürdürülebilir ekoturizm ve alternatif turizm bağlamında ele alarak alan yazındaki spesifik destinasyon incelemesi boşluğunu doldurmaktadır. Geleneksel betimsel GZFT listelemelerinin ötesine geçilerek, bulgular TOWS matrisi aracılığıyla analitik stratejilere (SO, ST, WO, WT) dönüştürülmüş ve destinasyon yönetimi teorisine metodolojik bir katkı sağlanmıştır.

8.2. Pratik Katkı (Yönetmelik Öneriler)

Yerel yönetimler ve kalkınma ajansları için en kritik pratik bulgu, altyapı sorunlarının (atık su arıtma, otopark, kırsal yollar) ekoturizmin gelişmesinin önündeki birincil bariyer olduğudur. Yönetmelik bir adım olarak, plansız yapılaşmanın önüne geçmek adına "ekolojik taşıma kapasitesi" hesaplamaları yapılmalı; büyük otel yatırımları yerine, halkın gelir elde edebileceği agro-turizm ve butik eko-pansiyonculuk desteklenmelidir. Ayrıca Arsuzfest ve benzeri etkinliklerin sayılarının, kalitelerinin artması profesyonelce hazırlanması ve pazarlanması sağlanmalıdır.

8.3. Gelecek Çalışmalar İçin Öneriler

Mevcut çalışma alandaki mevcut potansiyelin kullanım olanaklarına ve ağırlıklı olarak ikincil verilere ve doküman analizine dayanmaktadır. Müteakip çalışmalarda, bölgeye gelen yerli ve yabancı turistlere yönelik geniş çaplı nicel anket uygulamaları yapılarak turist profili ve memnuniyet düzeylerinin ölçülmesi önerilmektedir. Ayrıca, Coğrafi Bilgi Sistemleri araçlarıyla modellenerek alanın taşıma kapasitesi üzerinden alana uygun turizm türlerinin araştırılması alandaki kaynakların sürdürülebilirliği açısından faydalı olacaktır.

KAYNAKÇA

1. Akbulak, C. (2016). Ardahan ilindeki kırsal turizm potansiyelini sayısallaştırılmış analizlerle ölçmek. *Turizm ve Kırsal Kalkınma Dergisi*, 12(3), 45-60.

2. Alaeddinoğlu, F. (2017). Türkiye'de kitle turizminden alternatif turizme geçiş arayışları. *Alternatif Turizm Araştırmaları Dergisi*, 5(2), 112-128.
3. Altanlar, A. ve Kesim, G. A. (2007). Ekoturizm ve sürdürülebilirlik kavramları üzerine bir inceleme. *Çevre Bilimleri Dergisi*, 9(1), 33-47.
4. Arsuz Kültür ve Dayanışma Derneği. (2026). *Arsuz tarihi ve kültürel mirası*. Arsuz Kültür Yayınları.
5. Atabey, A., Gürdoğan, A. ve Yokaş, H. (2016). Muğla Çandır köyünde organik tarım tabanlı ekoturizm uygulamalarının farkındalığını ölçmek. *Turizm Akademik Dergisi*, 3(1), 22-35.
6. Aydınlik. (2025, Haziran 19). *Hatay'ın en büyüğü! Arsuz ilçesinde açılacak*. Erişim adresi: <https://www.aydinlik.com.tr/haber/hatayin-en-buyugu-arsuz-ilcesinde-acilacak-532203> Erişim Tarihi: 18.06.2026
7. Ayten, A. M., Yıldız, N. ve Bayır, Z. (2016). Ekoturizmin sürdürülebilirlik kalkını oluşturmadaki rolü. *Doğa Bilimleri ve Çevre Dergisi*, 14(4), 89-102.
8. BAKA (Batı Akdeniz Kalkınma Ajansı). (2020). Batı Akdeniz bölgesi ekoturizm sektör raporu. Kalkınma Ajansları Genel Müdürlüğü Yayınları.
9. Başay, S. (2018). Organik ürünlerin ekoturizme ekonomik katkıları: Antalya ili örneği. *Tarım Ekonomisi Dergisi*, 11(2), 55-68.
10. Belediye Gazetesi. (2022). *Arsuz'da turizm projeleri ve alternatif turizm merkezleri*. Yerel Yönetimler Yayıncılık.
11. Bukenya, J. O. (2001). Ekoturizm faaliyetlerinde yüksek sorumluluk bilinci. *Uluslararası Çevre Etiği Dergisi*, 7(3), 110-125.
12. Dalgıç, A., Güler, O. ve Birdir, K. (2016). Hatay'daki yöresel restoran şikayetlerini çevrimiçi platformlar üzerinden analiz etmek. *Gastronomi ve Turizm Dergisi*, 2(1), 77-90.
13. Demir, C. ve Çevirgen, A. (2006). Ekoturizm yönetimi ve sürdürülebilir gelişme yaklaşımları. *Turizm İşletmeciliği Dergisi*, 6(2), 40-54.
14. Demirtaş, N. (2003). Turistik Ürün Çeşitlendirmede Otantik Değerler Örnek Olay: Beypazarı. *Türkiye'nin Alternatif Turizm Potansiyeli ve Güncel Sorunları Konferansı*, 3-4 Mayıs, Çankırı.
15. Demirtaş, N. (2011). *Turizm ve Çevre*, Ankara Üniversitesi Uzaktan Eğitim Yayınları, Yayın No: 91, Ankara.
16. DOĞAKA (Doğu Akdeniz Kalkınma Ajansı). (2018). *Hatay il turizm stratejisi ve eylem planı (HİTSEP)*. Doğu Akdeniz Kalkınma Ajansı Yayınları.
17. DOĞAKA (Doğu Akdeniz Kalkınma Ajansı). (2020). *UNESCO dünya gastronomi şehri ağı raporu*. Doğu Akdeniz Kalkınma Ajansı Yayınları.
18. Doğan, M. ve Yamak, O. (2021). Elazığ İlçe beldesinin ekoturizm potansiyelini değerlendirmek. *Anadolu Turizm Araştırmaları Dergisi*, 15(3), 134-149.
19. Erdoğan, N. (2003). Destinasyon yönetiminde koruma-kullanma dengesi uygulamaları. *Çevre ve Turizm Araştırmaları*, 8(1), 23-38.
20. Eskin, İ., Tuncer, M. ve Demirçivi, B. (2017). Hasan Dağı örneğinde ekolojik turizmin kırsal alana etkilerini incelemek. *Kırsal Turizm Dergisi*, 10(2), 56-72.
21. Güngör, S. ve Arslan, M. (2004). Beyşehir'deki turizm ve rekreasyon stratejilerini görsel kalite değerlendirmesiyle ölçmek. *Peyzaj Mimarlığı Dergisi*, 5(4), 11-26.
22. Hürriyet. (2026, Mart 23). *Madenli Yat Limanı modernize ediliyor*. Erişim adresi: <https://www.hurriyet.com.tr/yerel-haberler/hatay/iskenderun/madenli-yat-limani-modernize-ediliyor-43134586> Erişim Tarihi: 18.06.2026
23. IUCN (Uluslararası Doğa Koruma Birliği). (1996). *Ekoturizm ve sürdürülebilir doğa yönetimi rehberi*.
24. Kahraman, N. ve Türkay, O. (2004). Gelir sızıntısı ve yerel ekonominin desteklenmesi. *Turizm Ekonomisi Dergisi*, 4(2), 88-103.

25. Kasalak, M. A., Yurcu, G. ve Akıncı, Z. (2018). Ekolojik çiftliklerin Antalya'daki girişimcilik kapasitelerini değerlendirmek. *Girişimcilik ve İnovasyon Dergisi*, 12(1), 34-49.
26. Kaypak, Ş. (2012). Ekolojik turizmin sürdürülebilir kırsal kalkınma aracı olarak etkisini incelemek. *Yerel Yönetimler ve Kalkınma Dergisi*, 9(3), 20-35.
27. Kılıç, B. ve Kurnaz, A. (2010). Alternatif turizmde ekolojik tatil çiftliklerinin ürün çeşitliliğine etkisini incelemek. *Turizm Pazarlaması Dergisi*, 7(2), 65-80.
28. KUDAKA (Kuzeydoğu Anadolu Kalkınma Ajansı). (2024). *Erzincan ili alternatif turizm ve bisiklet turizmi raporu*. KUDAKA Yayınları.
29. Kuter, N. ve Ünal, H. E. (2009). Ekoturizmin çevresel, ekonomik ve sosyo-kültürel etkilerini sürdürülebilirlik kapsamında analiz etmek. *Sosyo-Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 13(1), 45-61.
30. Marangoz, M. ve Karadağ, L. (2017). Marmaris örneğinde sürdürülebilir turizm açısından alternatif turizmin önemini araştırmak. *Turizm ve Çevre Dergisi*, 8(4), 92-108.
31. Merdan, E. ve Okuroğlu, O. (2016). Gümüşhane ilinde alternatif turizm çeşitlerinin yerel halk ekonomisine etkisini analiz etmek. *Bölgesel Kalkınma Dergisi*, 11(2), 70-85.
32. Nayir, N., Özaltın, G. ve Gül, A. (2008). Türkiye'de ekoturizm kavramının gelişimini ve ülke potansiyelini analiz etmek. *Turizm Coğrafyası Dergisi*, 6(3), 15-30.
33. Neyişçi, T. (2000). Ekoturizm Bakış Açısıyla Türk Turizminin Değerlendirilmesi, 1. *Ulusal Türkiye Turizmi Sempozyumu*, İzmir. s. 113.
34. Ross, S. ve Wall, G. (1999). Ekoturizm ve toplum temelli katılım modelleri. *Sürdürülebilir Turizm Yönetimi*, 5(2), 18-34.
35. Saçlı, Ç. ve Kahraman, O. (2019). Arsuzfest yamaç paraşütü etkinliğine katılanların rekreasyonel motivasyonlarını ölçmek. *Rekreasyon Araştırmaları Dergisi*, 14(1), 22-38.
36. Sarı Nayim, S. ve Yaman, M. (2019). Eskipazar (Karabük) peyzajının ekoturizm açısından potansiyelini değerlendirmek. *Peyzaj ve Çevre Dergisi*, 16(3), 44-59.
37. Son Dakika. (2024, Temmuz 31). *Depremlerden etkilenen Hatay'ın Arsuz ilçesinde bungalov evler ve prefabrik tesislerde tatil*. Erişim adresi: <https://www.sondakika.com/guncel/haber-depremlerden-etkilenen-hatay-in-arsuz-ilcesinde-bu-17574169/> Erişim Tarihi: 18.06.2026
38. Sungur, A. (2012). IUCN standartlarına göre doğa koruma. *Ekoloji Dergisi*, 10(4), 77-89.
39. Surat, H. (2019). Alternatif turizmde ürün çeşitliliği oluşturmada ekoturizmin Şavşat örneğini incelemek. *Alternatif Turizm Araştırmaları*, 7(2), 50-66.
40. Süslü, C., Eryılmaz, G. ve Demir, N. (2021). Arsuz ilçesinin mevcut turizm arz kaynaklarını incelemek ve potansiyelini değerlendirmek. *Turizm Akademik Dergisi*, 18(1), 105-120.
41. T.C. Arsuz Kaymakamlığı. (206). *Arsuzun nüfusu*. Erişim adresi: <https://www.arsuz.gov.tr/arsuzun-nufusu> Erişim Tarihi: 18.06.2026
42. T.C. Hatay Büyükşehir Belediyesi. (2025, Eylül 24). *Arsuz Karaağaç Plajı projesi başladı*. Erişim adresi: <https://hatay.bel.tr/haberler/arsuz-karaagac-plaji-projesi-basladi> Erişim Tarihi: 18.06.2026
43. T.C. Orman ve Su İşleri Bakanlığı. (2020). *Hatay ili tabiat turizmi master planı ve tabiat turizmi uygulama eylem planı*. Doğa Koruma ve Milli Parklar Genel Müdürlüğü.
44. Tuğun, V. (2014). Karakteristik yapıların korunması ve turizm. *Mimarlık ve Çevre Dergisi*, 11(3), 33-48.
45. Turizm Ajansı. (2025, Eylül 19). *Hatay bungalovlarında yazın en çok tercih edilen Arsuz lokasyonu oldu*. Erişim adresi: <https://www.turizmajansi.com/haber/hatay-bungalovlarında-yazın-en-cok-tercih-edilen-arsuz-lokasyonu-oldu-tatilox-com-h70260> Erişim Tarihi: 18.06.2026
46. Uzun, S. ve Müderrisoğlu, H. (2010). Doğayla iç içe arayışlar: Şehirleşmenin rekreasyonel eğilimlere etkisi. *Kent ve Toplum Dergisi*, 8(2), 60-75.
47. Yanmış, M. (2023). Arsuz'un köklü geçmişi ve kültür turizmine entegrasyonu. *Tarih ve Turizm Araştırmaları*, 12(4), 88-102.

48. Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2016). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri* (10. Baskı). Seçkin Yayıncılık.

(5)

Doç. Dr. Yasin AKKUŞ¹⁰

**RADYO YAYINCILIĞI, RADYO İŞLETMELERİ VE YÖNETİM ALANLARININ
BİBLİYOMETRİK ANALİZİ**
***A BIBLIOMETRIC ANALYSIS OF RADIO BROADCASTING, RADIO BUSINESSES AND
MANAGEMENT FIELDS***

ÖZ

Radyo yayıncılığı, 21. yüzyılda dijitalleşmenin etkisiyle hem dinleyici kitlesi hem de iş modelleri bakımından köklü bir dönüşüm yaşamaktadır. Bu dönüşüm, radyo işletmelerinin yönetimini iletişim ve işletme disiplinlerinin kesiştiği ayrı bir alt alan hâline getirmiştir. Bu araştırmada, radyo yayıncılığı, radyo işletmeleri ve yönetim alanlarında üretilen bilimsel bilginin yapısal ve ilişkisel örüntülerinin ortaya konulması amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda Web of Science Core Collection veri tabanında yürütülen tarama sonucunda ulaşılan 26 yayın, performans analizi ve bilim haritalama eksenlerinde VOSviewer programı aracılığıyla çözümlenmiştir. Elde edilen bulgular, yayınların yarısından fazlasının son üç yılda gerçekleştiğini, Çin Halk Cumhuriyeti ve İngiltere'nin üretimde öne çıktığını ve çalışmaların ağırlıklı yönetim bilim alanında toplandığını göstermektedir. Anahtar kelime analizinde 168 kelimenin 12 küme içerisinde yer aldığı, radyo yayıncılığının yapay zekâ ve bilgi yönetimi ile yoğun ilişki içinde olduğu tespit edilmiştir. Bu bulgular, alanda önemli araştırma fırsatlarının bulunduğu işaret etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Radyo Yayıncılığı, Radyo İşletmeleri, Yönetim, Bibliyometrik Analiz.

ABSTRACT

Radio broadcasting has undergone a major transformation in the twenty-first century, in both its audience base and its business models. This transformation has turned the management of radio businesses into a distinct subfield at the intersection of communication and business. This study aims to reveal the structural and relational patterns of the scientific knowledge produced in radio broadcasting, radio businesses and management. To this end, 26 publications retrieved from the Web of Science Core Collection were analysed with VOSviewer along the axes of performance analysis and science mapping. The findings show that more than half of the publications appeared in the last three years, that China and the United Kingdom lead in output, and that studies concentrate mainly in management. The keyword analysis revealed 168 keywords across 12 clusters, indicating a close relationship between radio broadcasting, artificial intelligence and knowledge management. The field therefore offers notable research opportunities.

Keywords: Radio Broadcasting, Radio Businesses, Management, Bibliometric Analysis.

¹⁰ ORCID: 0000-0003-3225-4251

GİRİŞ

Radyo yayıncılığı 21. yüzyıl itibariyle önemli değişimler yaşamış ve yaşamaya devam etmektedir. Farklı iletişim kanallarının yaygınlaşmasıyla radyo yayıncılığının dinleyici kitlesinde de onlara sunduğu değer önerisinde de yeni modeller ortaya çıkmaya başlamıştır (Fernández-Sande & Rodríguez-Pallares, 2022). 1940'lı yıllardan 1980'li yıllara kadar prime time iletişim alanı olan radyo özel kanalların yaygınlaşmasıyla 1990'lı yıllardan itibaren yerini televizyona bırakmaya başlamıştır. 2000'li yıllardan itibaren ise internetin yaygınlaşması ile internet radyoculuğu gelişmeye başlamıştır. Bu seyir halinde radyonun dinlenme zamanı ve mekânında değişimler olmaya başlamıştır. Artık radyo prime time iletişim aracı değil drive time iletişim haline gelmiştir. İnsanlar şehirleşmenin getirdiği trafiklerle beraber arabalarında daha fazla vakit geçirmek zorunda kalmaya başlamakta ve bu sırada farklı bir iletişim kanalı ile meşgul olmaları mümkün (ve yasal) olmadığı için radyo dinlemeyi tercih etmektedir. Ancak radyonu yöneldiği diğer alan olan internette de büyük fırsatlarla karşılaşmıştır. İlk planda kendisine alternatif olarak değerlendirilen sosyal medya platformlarının radyo yayıncılığı için çeşitli fırsatlar ve yeni iş modelleri sunduğu görülmüştür. İnternet sayesinde radyo frekans sınırlarını da aşarak dünyada internete erişimi olan bütün insanlara ulaşabilir biçime gelmiştir (Kurnia vd., 2023).

Radyonun gelişmesi kurumsal ve kamuya ait biçimlerde başlamış ancak zamanla özel sektörün dahil olmasıyla ivme kazanmıştır. Kamu kurumları yönetimindeki radyo yayıncılığının birçok ülkede halen devam ettiği görülmektedir. Ancak radyo yayıncılığındaki esas ticari faaliyetlerin özel radyo işletmeleri tarafından yürütüldüğünü söylemek mümkündür. Ticari faaliyet yürüten bu özel radyoların işletilmesi ve yönetilmesi ayrı bir alt disiplin haline gelmiştir. Radyo yayıncılığı hem iletişim yönetimi hem de işletme yönetimi alanlarında gösterilmektedir (Pallares & Faustino, 2017). Disiplinlerarası incelemeyi gerektiren bu alanı incelemek için bir bibliyometrik analiz gerçekleştirilmektedir. Bu sayede radyo yayıncılığı, radyo işletmeleri ve radyo yönetimi alanlarındaki akademik yayınların durumu ortaya konulabilecek ve bu konulardaki yayın fırsatları için yol haritası oluşturulabilecektir.

YÖNTEM

Bu araştırma, radyo işletmeleri yönetimi alanında üretilen bilimsel bilginin yapısal ve ilişkisel örüntülerini ortaya koymayı amaçlayan, nicel temelli betimsel bir bibliyometrik çalışma olarak desenlenmiştir. Bibliyometri, en yalın tanımıyla yazılı iletişim ürünlerine matematiksel ve istatistiksel yöntemlerin uygulanması olarak kavramsallaştırılmakta (Pritchard, 1969) ve bir bilim alanının entelektüel yapısını, sosyal ağlarını ve kavramsal sınırlarını nesnel ölçütlerle betimleme imkânı sunmaktadır. Geleneksel anlatısal alanyazın taramalarının araştırmacı öznelliğine ve seçici okumaya açık olan doğasından farklı olarak bibliyometrik çözümleme, geniş hacimli bilimsel veriyi tekrarlanabilir ve şeffaf bir prosedürle işleyerek alanın haritasını çıkarmaya elverişlidir (Donthu vd., 2021; Zupic & Čater, 2015).

Çalışmanın metodolojik konumlanması, Donthu vd. (2021)'nin bibliyometrik çözümlemeyi performans analizi ve bilim haritalama olmak üzere iki temel ekseninde sınıflandıran çerçevesine dayanmaktadır. Performans analizi, alandaki aktörlerin (yazarlar, kurumlar, ülkeler, dergiler) üretkenlik ve etki düzeylerini betimleyici göstergelerle ortaya koyarken; bilim haritalama, bu aktörler ve onların ürettiği kavramlar arasındaki ilişkisel bağları ağ analizi mantığıyla görselleştirmektedir. Mevcut araştırmada bu iki eksen birbirini tamamlayıcı biçimde kullanılmış, yalnızca "kim ne kadar üretti" sorusuyla yetinilmeyip "alan hangi düşünsel kümelerle ayrışıyor ve bu kümeler zaman içinde nasıl dönüşüyor" sorusuna da yanıt aranmıştır. Zupic ve Čater (2015) yönetim ve örgüt araştırmalarında bibliyometrik yöntemlerin kullanımına ilişkin önerdiği beş aşamalı prosedür — araştırma tasarımı, bibliyometrik verinin derlenmesi, analiz için veri hazırlığı, analizin yürütülmesi ve bulguların yorumlanması — çalışmanın işlem sırasını belirleyen omurga olarak benimsenmiştir.

Araştırmanın veri kaynağı olarak Clarivate Analytics bünyesindeki Web of Science Core Collection (WoS) veri tabanı tercih edilmiştir. Bu tercih üç gerekçeye dayanmaktadır. Birincisi, WoS'un atıf indeksleme geleneğinin derinliği ve geriye dönük kapsamının genişliğidir; özellikle sosyal bilimlerde uzun soluklu zaman serisi analizlerine imkân tanımaktadır. İkincisi, veri tabanının dışa aktardığı kayıtlarda tam atıf listelerinin (cited references) yer alması, ortak atıf analizinin teknik önkoşulunu karşılamaktadır. Üçüncüsü,

WoS kayıtlarındaki alan etiketlerinin standardize yapısı, VOSviewer'in ayrıştırıcı algoritmalarıyla doğrudan uyumlu olmasıdır (van Eck & Waltman, 2009).

Veri seti, 16.09.2026 tarihinde tek oturumda indirilmiştir. Bibliyometrik veri tabanları sürekli güncellendiğinden, indirme tarihinin tek gün içinde sabitlenmesi tekrarlanabilirlik açısından zorunlu görülmüştür. Arama, başlık, öz ve yazar anahtar kelimelerini kapsayan TS= (Topic) alanında yürütülmüştür. Sorgu dizgisi, alanyazında kullanılan terminolojik çeşitliliği kapsayacak biçimde eş anlamlı ve yakın anlamlı terimler ile kök kesme (truncation) operatörleri kullanılarak aşağıdaki gibi oluşturulmuştur:

TS= "Radio Broadcasting" AND "business" AND "management"

Verilerin analizi iki farklı yapıda gerçekleştirilmiştir. İlk analiz türü WoS veri tabanı üzerinden gerçekleştirilenlerden oluşmaktadır. Doğrudan veri tabanı üzerinden yapılan analizlerde yarı işlenmiş veriler kullanılmıştır. İkinci tür analizler ise VOSviewer programı aracılığıyla gerçekleştirilmiştir. Programın parametre ayarları tekrarlanabilirliğin sağlanabilmesi için aşağıdaki gibi raporlanmıştır: sayım yöntemi tam sayım (full counting); normalizasyon yöntemi association strength; küme çözünürlüğü (resolution) [1.00]; en küçük küme büyüklüğü [5]; düzen parametreleri çekim (attraction) [2] ve itim (repulsion) [1]. Çözünürlük parametresi için 0,80–1,40 aralığında duyarlılık denemesi yapılmış, kümelerin kavramsal yorumlanabilirliğini en yüksek düzeyde koruyan değer seçilmiştir. Bu parametrelerin açıkça bildirilmesi, bibliyometrik çalışmaların yeniden üretilebilirliği bakımından kritik önemdedir (Moral-Munoz vd., 2020).

Çalışmanın yöntemsel sağlamlığı dört mekanizmayla güvence altına alınmıştır. İlki, veri indirme tarihinin sabitlenmesi ve sorgu dizgisinin tam metin olarak raporlanmasıdır; bu sayede üçüncü taraf araştırmacılar aynı veri setini yeniden üretebilir. İkincisi, dâhil etme–dışlama kararlarının iki araştırmacı tarafından bağımsız biçimde verilmesi ve uyuşmazlıkların uzlaşılı yoluyla çözülmesidir. Üçüncüsü, eş anlamlı sözlük dosyalarının ek olarak sunulmasıdır. Dördüncüsü ise parametre duyarlılık analizleridir: eşik değerleri ve çözünürlük parametresi sistematik biçimde değiştirilerek küme yapısının kararlılığı sınanmış, temel kümelerin farklı parametre setlerinde de korunduğu doğrulanmıştır. Kümelerin adlandırılması sürecinde, her kümenin en yüksek bağlantı gücüne sahip ilk on terimi ve kümedeki en çok atıf alan beş çalışma birlikte değerlendirilerek yorumsal geçerlik güçlendirilmiştir.

Araştırma, kamuya açık bibliyometrik üstveri üzerinde yürütüldüğünden insan ya da hayvan katılımcı içermemekte ve etik kurul onayı gerektirmemektedir. Çalışmanın sınırlılıkları şu şekilde özetlenebilir: Tek veri tabanı kullanımı, WoS dizininde yer almayan yayınların analiz dışında kalmasına yol açmıştır. Yalnızca İngilizce yayınların dâhil edilmesi, ulusal alanyazınlarda üretilen bilgiyi görünmez kılmaktadır. Atıf temelli göstergeler zaman yanlılığı taşır; yeni yayınlar atıf biriktirmeye yeterli süre bulamadığından etki düzeyleri sistematik olarak düşük görünür. Ortak atıf ve ortak kelime analizleri, metnin anlamsal içeriğini değil yalnızca eş görünüm sıklıklarını ölçer; dolayısıyla kümelerin kavramsal yorumu araştırmacı okumasına bağlıdır. Bu sınırlılıklar, bulguların alanın kesin bir fotoğrafı değil, sistematik biçimde üretilmiş bir haritası olarak okunmasını gerektirmektedir.

BULGULAR

Önceki bölümde açıklanan yöntemler kapsamında konuyla ilişkili 26 yayına ulaşılmıştır. Bu yayınların yirmisinin makale, altısının bildiri ve birinin inceleme makalesi olduğu tespit edilmiştir. Bu yayınlarının yıllara göre dağılımını gösteren tablo aşağıda sunulmaktadır.

Tablo 1. Yıllara Göre WOS Yayınları

Nihai Yayın Yılı	Kayıt Sayısı	% (Toplam içindeki yüzde)
2026	11	42,308
2025	1	3,846
2023	3	11,538
2022	1	3,846
2020	1	3,846
2017	1	3,846
2016	1	3,846

2015	1	3,846
2013	1	3,846
2012	1	3,846
2009	2	7,692
2008	1	3,846
2004	1	3,846

Kaynak: Yazar tarafından Web of Science veri tabanı üzerinden hazırlanmıştır.

Yukarıda yer alan yıllara göre yayın tablosu incelendiğinde incelen konu alanlarını içeren yayınların yarısından fazlasının son üç yılda gerçekleştiği görülmektedir. Diğer yıllarda ya bir yayınla karşılaşmış ya da hiç yayınla karşılaşılmamıştır. Buradan yola çıkarak radyo işletmeciliği ve yönetimi alanlarına dair ani bir ilginin oluştuğunu söylemek mümkündür. Özellikle 2026 yılındaki 11 adet yayın daha yılın ilk üç çeyreğindeki yayın sayısıdır. Yılın kalan bölümündeki yayınlarda sayının daha da artması beklenmektedir.

Arama sonucunda elde edilen yayınların kaynak ülkelerine göre analiz edilmesi için WoS veri tabanı üzerinde tablo hazırlanmıştır.

Tablo 2. Yayınların Ülkelere Göre Dağılımı

Ülkeler/Bölgeler	Kayıt Sayısı	% (Toplam içimdeki yüzde)
ÇİN HALK CUMHURİYETİ	6	23,077
İNGİLTERE	5	19,231
İSPANYA	3	11,538
ENDONEZYA	2	7,692
İTALYA	2	7,692
KUZEY İRLANDA	2	7,692
TAYLAND	2	7,692
AVUSTRALYA	1	3,846
AVUSTURYA	1	3,846
BANGLADEŞ	1	3,846
ŞİLİ	1	3,846
KIBRIS	1	3,846
ALMANYA	1	3,846
YUNANİSTAN	1	3,846
NORVEÇ	1	3,846
PORTEKİZ	1	3,846
ROMANYA	1	3,846
RUSYA	1	3,846
SUUDİ ARABİSTAN	1	3,846
İSKOÇYA	1	3,846
SLOVAKYA	1	3,846
GÜNEY KORE	1	3,846
İSVİÇRE	1	3,846
UKRAYNA	1	3,846
ABD	1	3,846

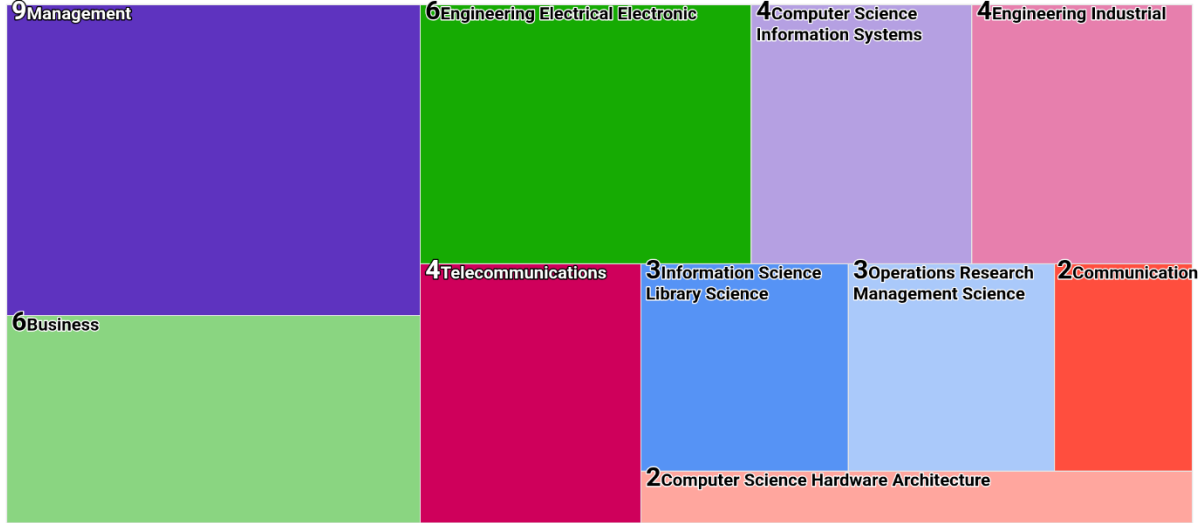
Kaynak: Yazar tarafından Web of Science veri tabanı üzerinden hazırlanmıştır.

Yukarıdaki tablo değerlendirildiğinde Çin Halk Cumhuriyeti'nin 6 yayınla ilk sırada geldiği ve toplam yayınlar içerisinde neredeyse yüzde otuza varan bir oranda seyrettiği görülmektedir. İngiltere 5 yayınla Çini

takip etmektedir. Genel dağılım dikkate alındığında radyo işletmeciliği ve yönetimi alanındaki yayınların dünyanın tüm bölgelerine dağıldığı anlaşılmaktadır.

Araştırma bulgularında elde edilen yayınların temel araştırma disiplinlerine dayanan bir analiz gerçekleştirilmiş ve aşağıda yer alan grafik elde edilmiştir.

Grafik 1. Bilim Alanları

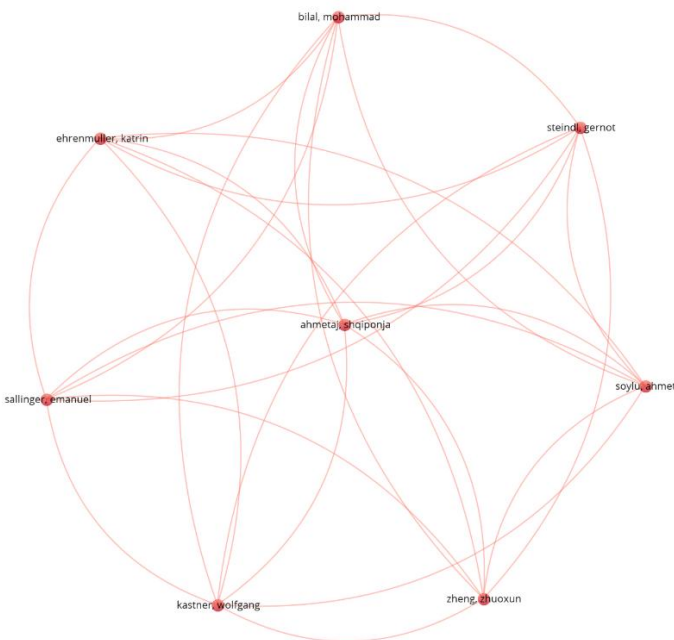

Kaynak: Yazar tarafından Web of Science veri tabanı üzerinden hazırlanmıştır.

Yukarıda yer alan grafik değerlendirildiğinde araştırmaların ağırlıklı yönetim bilim alanında toplandığı görülmektedir. İşletme ve elektrik-elektronik mühendisliği alanı eşit yayın sayısına sahiptir.

VOSviewer üzerinde yapılan eş yazarlık analizinde eş yazar bulunan makaleler incelenmiş ve aşağıdaki şekil elde edilmiştir.

Şekil 1. Eş Yazarlık

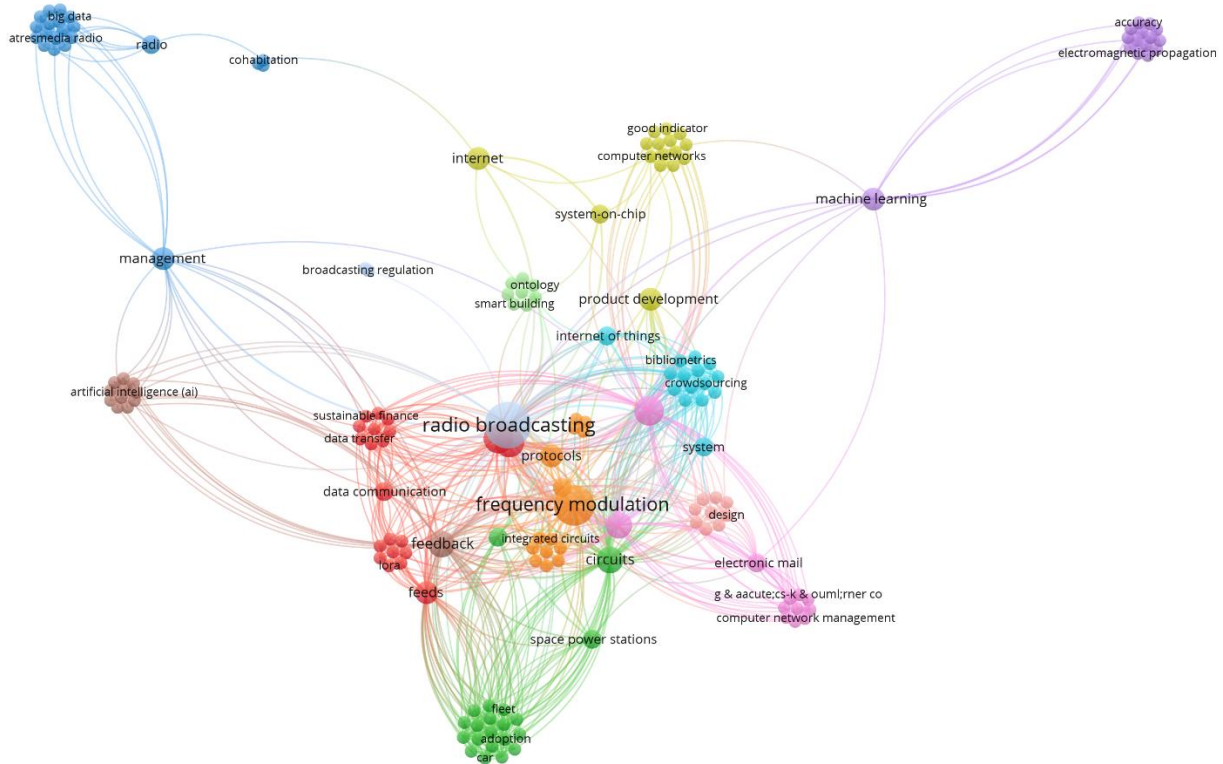

Kaynak: Yazar tarafından VOSViewer programında hazırlanmıştır.

Bu analizde 8 eş yazarın birbiri ile en az bir yayında ilişkide olduğu tespit edilmiştir. Yazarların isimleri şekilde yer aldığı için bu metinde ayrıca tekrar edilmemiştir.

Bir diğer analiz ise anahtar kelimeler üzerinden gerçekleştirilmiştir. Buna dair şekil aşağıda yer almaktadır.

Şekil 2. Anahtar Kelimeler

Kaynak: Yazar tarafından VOSViewer programında hazırlanmıştır.

Yapılan anahtar kelime analizinde 168 ilişkili anahtar kelimenin 12 küme içerisinde yer aldığı görülmektedir. Kümelenmeler incelendiğinde radyo yayıncılığı ile yapay zekanın ve bilgi yönetiminin yoğun ilişki halinde olduğu görülmektedir. Yine yönetimin hem yapay zekâ hem de radyo yayıncılığı ile bağlantılı olduğu tespit edilmektedir.

SONUÇ VE TARTIŞMA

Bulgulardan yola çıkarak radyo yayıncılığı, radyo işletmeciliğini ve yönetim alanlarına dair yayınların özellikle 2026 yılında büyük bir sıçrama yaptığı görülmektedir. Özellikle üretim ve yeni teknolojiler konusunda amiral ülke konumunda olan Çin Halk Cumhuriyeti'nin radyo işletmeleri konusundaki yayınlarda da başı çektiği görülmektedir. Yayınların anahtar kelimelerinden yola çıkarak radyo yayıncılığı ile endüstri 4.0 bileşenlerinin yoğun ilişki halinde olduğunu söylemek mümkündür. Yapay zekâ, makine öğrenmesi alanları ile radyo yayıncılığının kesiştiği noktalara odaklanıldığı görülmektedir. Buradan yola çıkarak radyo yayıncılığında köklü değişimlerin olabileceği ve yeni iş modellerinin oluşmaya devam edeceği sonucu çıkarılmaktadır.

Sonuç olarak radyo yayıncılığı ve radyo işletmeciliği yönetimine dair araştırmaların önümüzdeki dönemde de hızla artması beklenmektedir. Bu artışın yönetim alanında yer alan araştırmacılar tarafından

gerçekleştirilmesi olası gözükmeaktadır. Henüz daha oluşmaya başlayan bu kesişim alanında birçok araştırma fırsatının bulunduğu düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

1. Donthu, N., Kumar, S., Mukherjee, D., Pandey, N., & Lim, W. M. (2021). How to conduct a bibliometric analysis: An overview and guidelines. *Journal of Business Research*, 133, 285–296. <https://doi.org/https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2021.04.070>
2. Fernández-Sande, M., & Rodríguez-Pallares, M. (2022). Big data in radio broadcasting companies: applications and evolution. *Profesional De La Informacion*, 31(5), Article e310516. <https://doi.org/10.3145/epi.2022.sep.16>
3. Kurnia, S., Firmansyah, Ahmadi, D., Iskandar, D., Karsa, S., & Kustiman, E. (2023). Digital Diversification to Expand the Indonesian Radio Industry: A Case Study of PRFM, Delta, and Dahlia Stations br. *Jurnal Komunikasi-Malaysian Journal of Communication*, 39(3), 202–220. <https://doi.org/10.17576/jkmjc-2023-3903-11>
4. Moral-Munoz, J. A., Viedma, E. H., Espejo, A. L. S., & Cobo, M. J. (2020). Software tools for conducting bibliometric analysis in science: An up-to-date review. *Profesional De La Informacion*, 29(1), 4.
5. Pallares, M., & Faustino, P. (2017). THE RADIO FILE IN PORTUGAL: the Public Model and the Private Model. *Informacao & Sociedade-Estudos*, 27(3), 241–253.
6. Pritchard, A. (1969). Statistical bibliography or bibliometrics. *Journal of documentation*, 25, 348.
7. van Eck, N. J., & Waltman, L. (2009). How to normalize cooccurrence data? An analysis of some well-known similarity measures. *Journal of the American Society for Information Science and Technology*, 60(8), 1635–1651. <https://doi.org/https://doi.org/10.1002/asi.21075>
8. Zupic, I., & Čater, T. (2015). Bibliometric Methods in Management and Organization. *Organizational Research Methods*, 18(3), 429–472. <https://doi.org/10.1177/1094428114562629>

(6)

Doç. Dr. Yasin AKKUŞ¹¹

AÇIK VE UZAKTAN EĞİTİM YÖNETİMİ VE YENİ SESSİZLİK TRENDLERİ BİBLİYOMETRİK ANALİZİ

A BIBLIOMETRIC ANALYSIS OF OPEN AND DISTANCE EDUCATION MANAGEMENT AND NEW TRENDS IN SILENCE

ÖZ

Bu çalışmada açık ve uzaktan eğitimin yönetim fonksiyonları ile yeni sessizlik trendlerini kapsayan araştırmalara dair bibliyometrik bir analiz gerçekleştirilmektedir. Web of Science Core Collection veri tabanından elde edilen 92 makale, VOSviewer yazılımı kullanılarak incelenmiştir. Bulgular, konuya ilişkin yayınların Covid-19 salgını döneminde belirgin biçimde arttığını, 2024 yılından itibaren ise normal seyrine döndüğünü göstermektedir. Yayınların daha çok teknoloji seviyesi yüksek ülkelerdeki yazarlar tarafından kaleme alındığı, eğitim bilimleri ile bilgisayar ve enformasyon bilimlerinin öne çıktığı, yönetim ve organizasyon temelli araştırmaların ise sınırlı kaldığı tespit edilmiştir. Anahtar kelime analizinde uzaktan eğitim, e-eğitim ve covid-19 öne çıkarken; yeni sessizlik trendleri içinde sessiz istifa dikkat çekmektedir. Bu doğrultuda yönetim ve organizasyon alanındaki araştırmacılar için önemli fırsatlar bulunduğu değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Açık ve Uzaktan Eğitim, Yönetim Fonksiyonları, Yeni Sessizlik Trendleri, İş Yaşamı, Sessiz İstifa, Bibliyometrik Analiz.

ABSTRACT

This study conducts a bibliometric analysis of research covering the management functions of open and distance learning, as well as emerging trends in silence. Ninety-two articles obtained from the Web of Science Core Collection database were analysed using the VOSviewer software. The findings indicate that publications on this subject increased significantly during the Covid-19 pandemic, before returning to their normal trajectory from 2024 onwards. It was found that the publications were predominantly authored by researchers in countries with high levels of technological development, with educational sciences and computer and information sciences taking centre stage, whilst management and organisation-based research remained limited. In the keyword analysis, distance learning, e-learning and COVID-19 stood out; whilst within the new silence trends, 'quiet quitting' attracted attention. In this regard, it is assessed that there are significant opportunities for researchers in the field of management and organisation.

Keywords: Open and Distance Learning, Management Functions, New Trends in Silence, Working Life, Quiet Quitting, Bibliometric Analysis.

¹¹ ORCID: 0000-0003-3225-4251

GİRİŞ

Eğitim ve yönetim birbirini tamamlayan ve birbirini besleyen iki yapı olarak değerlendirilmektedir. Yöneticilerin eğitimi daha çok işletme bilimi alanına temas etmekte iken eğitimin yönetimi eğitim bilimlerine daha çok temas etmektedir. Özellikle Covid-19 salgını (pandemi) sonrasında açık ve uzaktan eğitimin hem kendi süreçleri hem de yönetim fonksiyonları gündeme gelmeye başlamıştır. Bu noktada yönetim bilimlerinin alanına giren bazı yeni sessizlik eğilimlerinin özellikle uzaktan eğitimde görülmeye başladığı anlaşılmaktadır. Salgın nedeniyle iş yaşamında artan sessizlik türlerinin uzaktan ve açık öğretimde hem eğitici hem de öğrenci tarafında görülmeye başlandığı aktarılmaktadır (Ampofo vd., 2026; Duran, 2020).

Bu çalışmada açık ve uzaktan eğitimin yönetim fonksiyonları ile yeni sessizlik trendlerini kapayan araştırmalara dair bir bibliyometrik analiz gerçekleştirilmektedir. Bu sayede eğitim ve yönetim alanlarının bu alt bölümlerine dair araştırmaların genel seyri ve yoğunlaşma alanları ortaya konulabilecek ve gelecek ampirik çalışmalara yol gösterici bir yapı ortaya konulabilecektir.

YÖNTEM

Bu araştırmada ele alınan bilimsel literatürün kavramsal yapısını, araştırma temalarını ve bu temalar arasındaki ilişkileri ortaya koymak amacıyla bibliyometrik haritalama tekniklerinden yararlanılmıştır. Bibliyometrik analiz, belirli bir bilimsel alanda yayımlanmış çok sayıda çalışmanın nicel göstergeler aracılığıyla incelenmesine ve söz konusu alanın entelektüel, kavramsal ve sosyal yapısının ortaya çıkarılmasına olanak sağlayan sistematik bir araştırma yaklaşımıdır (Donthu vd., 2021). Geleneksel literatür incelemelerinde araştırmacının seçtiği çalışmaların içeriklerinin ayrıntılı biçimde değerlendirilmesi temel yöntemlerden biri iken, bibliyometrik analiz daha geniş bir yayın kümesinin sistematik olarak incelenmesine ve literatürdeki örüntülerin ağ yapıları üzerinden görünür hâle getirilmesine imkân sağlamaktadır (Zupic & Čater, 2015).

Araştırmanın bibliyometrik analiz aşamasında VOSviewer yazılımından yararlanılmıştır. VOSviewer, bilimsel yayınlara ilişkin bibliyografik verilerden hareketle araştırmacılar, kurumlar, dergiler, yayınlar ve anahtar sözcükler arasındaki ilişkileri ağ biçiminde görselleştirmek amacıyla geliştirilmiş bir bibliyometrik haritalama yazılımıdır. Yazılım; ortak yazarlık, atıf, bibliyografik eşleşme, eş-atıf ve ortak-oluşum gibi farklı ilişki türlerini kullanarak bilimsel alanların görsel haritalarının oluşturulmasına olanak sağlamaktadır. Özellikle büyük hacimli bibliyometrik ağların görselleştirilmesi ve kümelenmiş yapıların incelenmesi VOSviewer'ın temel kullanım alanları arasında yer almaktadır (van Eck & Waltman, 2009).

Bu çalışmada ilk bibliyometrik yöntem olarak anahtar sözcüklerin birlikte oluşumuna dayalı analiz tercih edilmiştir. Ortak-oluşum analizi, iki anahtar sözcüğün aynı bilimsel çalışmada birlikte kullanılma sıklığını esas almaktadır. Buna göre iki anahtar sözcük aynı yayınlarda ne kadar sık birlikte kullanılıyorsa, aralarındaki ilişkinin o ölçüde güçlü olduğu kabul edilmektedir. Bu yaklaşım, bilimsel literatürde belirli bir araştırma alanının hangi kavramlar etrafında şekillendiğini, kavramların birbirleriyle nasıl ilişkilendirildiğini ve hangi kavramsal kümelerin oluştuğunu belirlemek amacıyla kullanılmaktadır (Donthu vd., 2021; Zupic & Čater, 2015).

Araştırmanın bibliyometrik veri seti Web of Science Core Collection veri tabanından elde edilen bilimsel yayınlardan oluşturulmuştur. Web of Science'ın tercih edilmesinin temel nedeni, bibliyometrik araştırmalarda kullanılmak üzere standartlaştırılmış bibliyografik kayıtlar sağlaması ve yayınların başlık, özet, anahtar sözcük, yazar, dergi, atıf ve kaynakça gibi çeşitli bibliyografik alanlarını birlikte sunmasıdır. Bibliyometrik araştırmalarda veri tabanının seçimi, elde edilen ağların kapsamını ve sonuçların yorumlanabilirliğini doğrudan etkileyebildiğinden, veri kaynağının açık biçimde belirtilmesi önem taşımaktadır (Donthu vd., 2021).

Araştırmanın kapsamına alınacak yayınlar, önceden belirlenen konu, zaman aralığı ve belge türü kriterleri doğrultusunda Web of Science üzerinde gerçekleştirilen arama sonucunda belirlenmiştir. Arama stratejisinde araştırmanın temel kavramlarını temsil eden anahtar terimler kullanılmış ve elde edilen kayıtlar bibliyometrik analiz için dışa aktarılmıştır. Veri setinin oluşturulmasında araştırmanın amacı doğrultusunda belirlenen dahil etme ve dışlama kriterleri uygulanmıştır. Bu kapsamda yalnızca araştırmanın konusu ile doğrudan ilişkili olduğu değerlendirilen yayınlar analiz kapsamına alınmıştır.

Verilerin Web of Science'tan dışa aktarılması sırasında VOSviewer tarafından okunabilen bibliyografik alanların mümkün olduğunca korunmasına dikkat edilmiştir. Başlık, yazar, yayın yılı, dergi, özet, anahtar sözcükler, Keywords Plus ve kaynakça gibi alanların veri setinde bulunması, daha sonra gerçekleştirilecek bibliyometrik analizlerin çeşitliliğini artırmaktadır. Bununla birlikte, analiz türüne göre gerekli olmayan alanların sonuçların yorumlanmasında kullanılmaması sağlanmıştır.

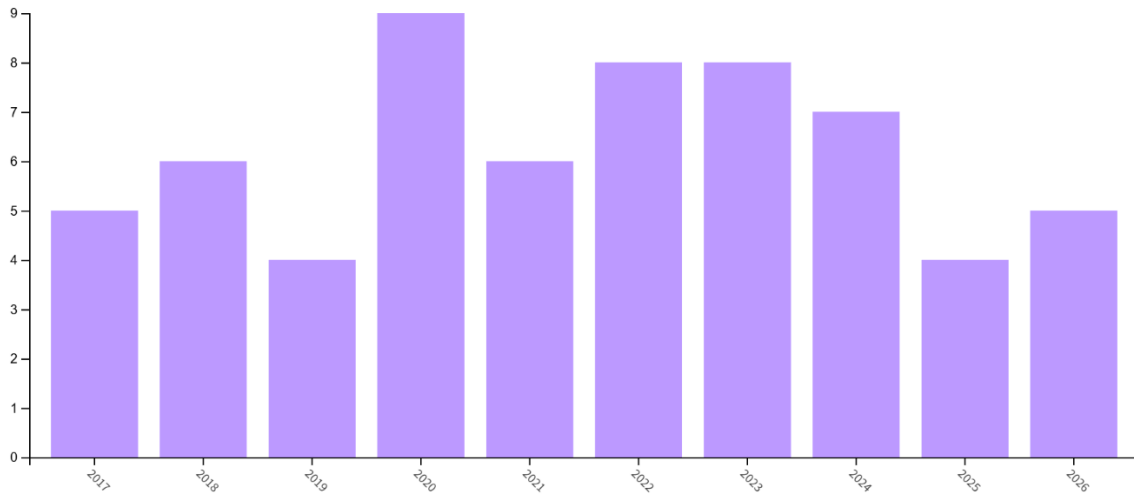
Bibliyometrik analizlerde veri temizleme aşaması önemli bir metodolojik adımdır. Aynı kavramın farklı yazım biçimleriyle veri setinde bulunması, kavramsal ağı yapay biçimde parçalanmasına neden olabilmektedir. Örneğin tekil ve çoğul kullanımlar, Amerikan ve İngiliz İngilizcesindeki farklı yazımlar, kısaltmalar ve yazım hataları ayrı anahtar sözcükler olarak değerlendirilirse aynı kavrama ilişkin bağlantılar farklı düğümlere dağıtılabilir. Bu nedenle ortak-oluşum analizinden önce anahtar sözcüklerin incelenmesi ve gerektiğinde eş anlamlı veya yakın anlamlı terimlerin standardize edilmesi gerekmektedir (Zupic & Čater, 2015).

Bu araştırmada Web of Science (WOS) kayıtlarında yer alan anahtar sözcükler VOSviewer'a aktarılmadan önce incelenmiş ve kavramsal açıdan aynı anlamı taşıyan ifadelerin mümkün olduğunca tek bir terim altında değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Bununla birlikte, veri temizleme işlemi yapılırken araştırmacının kavramsal tercihlerinin sonuçları aşırı biçimde yönlendirmemesi için müdahaleler yalnızca açık biçimde eşdeğer veya yazım farklılığından kaynaklanan durumlarla sınırlandırılmıştır. Araştırmada ilk ele alınan kelime grubu yeni sessizlik trendlerinin ortaya konulması için hazırlanmıştır. Bu kapsamda "silence", "Quiet", "Quitting" ifadeleri İngilizce OR (VEYA) bağlaçları ile arama barına eklenmiştir. Bir diğer arama barına ise açık ve uzaktan eğitimin alanı için AND (VE) bağlacı ile eklenmiştir. Bu arama barında ise "Distance education", "Distance learning", "Online education", "E-learning", "Open education", "Open learning" kelimeleri yine OR (VEYA) bağlacı ile yazılmıştır.

BULGULAR

Yöntem bölümünde açıklanan ifadeler sonucunda 92 makale elde edilmiştir. Elde edilen veriler önce Web of Science (WOS) veri tabanında ardından ise VOSviewer programında analiz edilmiştir. WOS sistemi üzerinden yapılan analizde araştırma konuları ile ilişkili yayınların yıllara göre setine dair aşağıdaki grafik hazırlanmıştır.

Grafik 1. Yıllara Göre WOS Yayınları

Kaynak: Yazar tarafından Web of Science veri tabanı üzerinden hazırlanmıştır.

Yukarıda yer alan yıllara göre yayın grafiği incelendiğinde incelen konu alanlarını içeren yayınların 2017 ile 2019 yılları arasında belirli bir aralıkta seyrettiği görülmektedir. Ancak Covid-19 salgını sürecine ve sonrasına denk gelen 2020-2023 yıllarında belirgin bir artış gözlenmektedir. Bu artışın 2024 yılında düşüşe geçtiğini ve 2025-2026 yıllarında ise Covid-19 öncesi döneme yakın seyrettiğini söylemek mümkündür. Ancak bu verilerin çekildiği 16.09.2026 tarihi itibarıyla henüz 2026 yılının tamamlanmasına henüz 3,5 ay kadar sürenin olduğu belirtilmektedir. Buna dayanılarak 2026 yılındaki 5 yayın sayısının artma ihtimali göz önünde bulundurulmalıdır. Tüm grafik bütün olarak değerlendirildiğinde açık ve uzaktan eğitim ile yeni sessizlik trendlerine dair yayınların yılda ortalama olarak 5 yayın düzeyinde seyrettiği ancak bu seyrin Covid-19 salgını sürecinde ve sonrasında yılda 9 yayına kadar çıktığı anlaşılmaktadır.

Arama sonucunda elde edilen yayınların kaynak ülkelerine göre analiz edilmesi için WOS veri tabanı üzerinde tablo hazırlanmıştır.

Tablo 1. Yayınların Ülkelere Göre Dağılımı

Ülkeler/Bölgeler	Kayıt Sayısı	% (Toplam içimdeki yüzde)
ABD	25	27,174
ALMANYA	7	7,609
İNGİLTERE	6	6,522
İSPANYA	5	5,435
AVUSTRALYA	4	4,348
KANADA	4	4,348
NİJERYA	4	4,348
ÇİN HALK CUMHURİYETİ	4	4,348
GÜNEY AFRİKA	4	4,348
İSVEÇ	4	4,348
ÇEKYA CUMHURİYETİ	3	3,261
HİNDİSTAN	3	3,261
POLONYA	3	3,261
PORTEKİZ	3	3,261
GÜNEY KORE	3	3,261
TAYVAN	3	3,261
AVUSTURYA	2	2,174
BREZİLYA	2	2,174
GANA	2	2,174
İTALYA	2	2,174
RUSYA	2	2,174
ARNAVUTLUK	1	1,087
BELÇİKA	1	1,087
BRUNEI	1	1,087
ŞİLİ	1	1,087

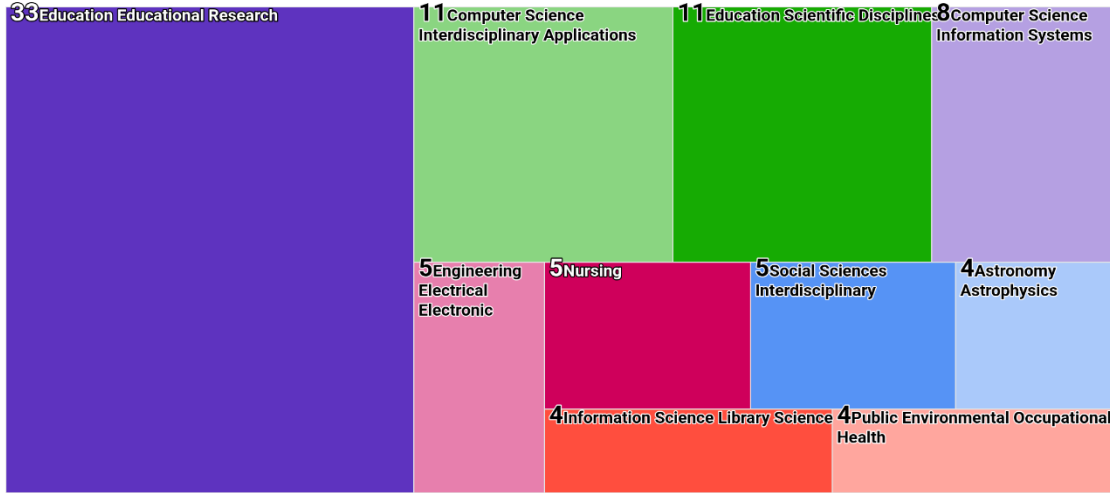
Kaynak: Yazar tarafından Web of Science veri tabanı üzerinden hazırlanmıştır.

Yukarıdaki tablo değerlendirildiğinde Amerika Birleşik Devletlerin 25 yayınlı ilk sırada geldiği ve toplam yayınlar içerisinde neredeyse yüzde otuza varan bir oranda seyrettiği görülmektedir. Amerikan Birleşik Devletlerinin ardından ise yüzde onun altındaki oranlarda Avrupa ülkelerinin geldiği görülmektedir. Diğer ülkeler ise yüzde beşin altında yayın sayısı ile tabloda yer almaktadır. Amerika Birleşik Devletleri ve Avrupa ülkelerinin yüksek seyretmesinin nedenini; teknolojik yaygınlık düzeyinin ve teknoloji seviyesinin yüksekliğine bağlamak mümkündür. Hem açık öğretim hem de uzaktan öğretimde teknoloji öğretmen ve

öğrenci için oldukça önem arz etmektedir. Teknolojiye ulaşımın görece kolay olduğu ülkelerde açık ve özellikle uzaktan eğitimin daha etkin ve daha yaygın bir şekilde gerçekleştirilmesi mümkün olabilmektedir. Ancak tabloda görece yukarıda yer alan Nijerya ve Güney Afrika ülkelerinin yukarıda yer alan tespite uymadığı görülmektedir. Bu noktada sayılan iki ülke üzerinde detaylı incelemelerin gerçekleştirilmesi önerilmektedir.

Araştırma bulgularında elde edilen yayınların temel araştırma disiplinlerine dayanan bir analiz gerçekleştirilmiş ve aşağıda yer alan grafik elde edilmiştir.

Grafik 2. Bilim Alanları

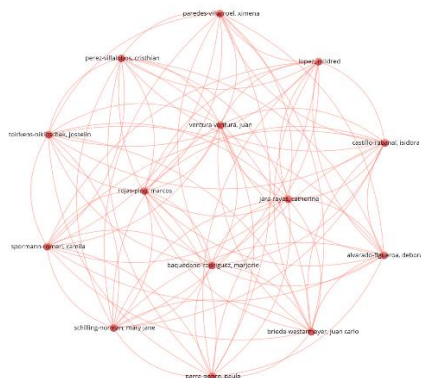

Kaynak: Yazar tarafından Web of Science veri tabanı üzerinden hazırlanmıştır.

Yukarıda yer alan grafik değerlendirildiğinde 33 araştırmanın Eğitim ve Eğitimsel Araştırmalar alanında ve 11 araştırmanın Eğitim Bilimleri alanında yer aldığı görülmektedir. Bu toplam araştırmaların neredeyse yarısına karşılık gelmektedir. Bilgisayar Bilimleri ve Enformasyon Bilimleri alanlarında toplam 23 yayın göze çarpmaktadır. Tüm bu bulgulardan yola çıkarak incelenen yayınların daha çok eğitim ve bilişim alanlarında araştırma yapa yazarlar tarafından kaleme alındığını söylemek mümkündür. Bu noktada yönetim ve organizasyon alanında yer alan yayınların ya bulunmadığı ya da 4'ten az sayıda olduğu için grafikte yer almadığı değerlendirilmektedir. Bunun ise yönetim ve organizasyon alanındaki akademisyenler için yayın fırsatı doğurabileceği düşünülmektedir.

VOSviewer üzerinde yapılan eş yazarlık analizinde eş yazar bulunan makaleler incelenmiş ve aşağıdaki şekil elde edilmiştir.

Şekil 1. Eş Yazarlık

Kaynak: Yazar tarafından VOSViewer programında hazırlanmıştır.

Sonuç olarak açık ve uzaktan eğitim ile yeni sessizlik trendlerine dair araştırmaların önümüzdeki dönemde de devam etmesi beklenmektedir. Ancak covid-19 dönemindeki gibi ani bir artıştan ziyade daha yatay bir artışın olacağı ön görülmektedir. Yönetim ve organizasyon alanındaki araştırmacıların incelenen konulara yeterince eğilmediğini ifade etmek mümkündür. Bu durumun ise yönetim ve organizasyon odağındaki araştırmalar için önemli fırsatlar sunabileceği düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

1. Ampofo, S., Arhin, V., Boakye-Yiadom, M., & Oppong, S. (2026). Pathway to Quiet Quitting: Role of Sense of Community and Role Stress Between Engaging Leadership and Course Tutors' Burnout. *Open Praxis*, 18(2), 254–274. <https://doi.org/10.55982/openpraxis.18.2.1022>
2. Donthu, N., Kumar, S., Mukherjee, D., Pandey, N., & Lim, W. M. (2021). How to conduct a bibliometric analysis: An overview and guidelines. *Journal of Business Research*, 133, 285–296. <https://doi.org/https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2021.04.070>
3. Duran, L. (2020). Distance Learners' Experiences of Silence Online: A Phenomenological Inquiry. *International Review of Research in Open and Distributed Learning*, 21(1), 81–97.
4. van Eck, N. J., & Waltman, L. (2009). How to normalize cooccurrence data? An analysis of some well-known similarity measures. *Journal of the American Society for Information Science and Technology*, 60(8), 1635–1651. <https://doi.org/https://doi.org/10.1002/asi.21075>
5. Zupic, I., & Čater, T. (2015). Bibliometric Methods in Management and Organization. *Organizational Research Methods*, 18(3), 429–472. <https://doi.org/10.1177/1094428114562629>

(7)

Aşlı KAHRAMAN¹²; Doç. Dr. Umut Tolga GÜMÜŞ¹³; Dr. Öğr. Üyesi Ersin MENGEŞ¹⁴; Öğr. Gör. Ümran GÜMÜŞ¹⁵

EKONOMİK KATMA DEĞERDE FİNANSAL PERFORMANS ANALİZİ: BİST100'DE İŞLEM GÖREN SANAYİ SEKTÖRÜNDEKİ FİRMALAR ÜZERİNE BİR UYGULAMA
FINANCIAL PERFORMANCE ANALYSIS BASED ON ECONOMIC VALUE ADDED: AN APPLICATION ON INDUSTRIAL SECTOR FIRMS TRADED ON THE BIST100

ÖZ

Geleneksel performans ölçütleri işletmelerin kârlılık düzeyini belirlemede önemli göstergeler olmakla birlikte, sermaye maliyetini dikkate almamaları nedeniyle işletmenin gerçek anlamda değer oluşturup oluşturmadığını tam olarak ortaya koyamamaktadır. Bu durum, değer temelli performans ölçüm yöntemlerinin önem kazanmasına neden olmuş ve ekonomik katma değer (Economic Value Added-EVA) yöntemi finansal performansın değerlendirilmesinde yaygın olarak kullanılmaya başlanmıştır. Bu çalışmanın amacı, Borsa İstanbul (BIST) 100 Endeksi'nde işlem gören sanayi sektöründeki Ford Otosan, Ereğli Demir ve Çelik Fabrikaları, Şişecam, Tüpraş ve ASELSAN'ın 2023, 2024 ve 2025 yıllarına ait finansal performanslarının Ekonomik Katma Değer (EVA) yöntemi ile değerlendirilmesidir. Çalışmada öncelikle ekonomik katma değer kavramı ve hesaplama yöntemi açıklanmış, ardından araştırma kapsamında yer alan işletmelerin finansal tabloları kullanılarak vergi sonrası net faaliyet kârı (NOPAT), yatırılan sermaye ve ağırlıklı ortalama sermaye maliyeti (WACC) hesaplanmıştır. Elde edilen veriler doğrultusunda her işletmenin yıllık EVA değerleri belirlenmiş ve şirketlerin finansal performansları karşılaştırmalı olarak analiz edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ekonomik Katma Değer, EVA, Finansal Performans, BIST 100, Sanayi Sektörü.

ABSTRACT

While traditional performance metrics are important indicators for determining a company's profitability, they fail to fully reveal whether the company is truly creating value because they do not take the cost of capital into account. This situation has led to the growing importance of value-based performance measurement methods, and the Economic Value Added (EVA) method has come to be widely used in the evaluation of financial performance. The purpose of this study is to evaluate the financial performance of Ford Otosan, Ereğli Iron and Steel Works, Şişecam, Tüpraş, and ASELSAN—companies in the industrial sector listed on the Borsa İstanbul (BIST) 100 Index—for the years 2023, 2024, and 2025 using the Economic Value Added (EVA) method. The study first explains the concept of Economic Value Added and its calculation method; subsequently, using the financial statements of the companies included in the research, net operating profit after taxes (NOPAT), invested capital, and weighted average cost of capital (WACC) were calculated. Based on the data obtained, the annual EVA values for each company were determined, and the companies' financial performances were analyzed comparatively. The study found that there may be differences between firms' accounting profitability and their economic value added (EVA) performance, and that the cost of capital is a significant factor in evaluating financial performance.

Keywords: Economic Value Added, EVA, Financial Performance, BIST 100, Manufacturing Sector.

¹² Yüksek Lisans Öğrencisi, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Muhasebe Finansman Yüksek Lisans Programı, aslikahraman.2002@gmail.com, orcid no: 0009 0006 9380 3903.

¹³ Doç.Dr., Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü, Aydın, ugumus@adu.edu.tr, orcid no: 0000-0001-7363-8660

¹⁴ Dr. Öğrt.Üyesi, Hakkari üniversitesi Çölemerik MYO, ersinmenges@hakkari.edu.tr, ORCID:0000-0002-4404-2486

¹⁵ Öğretim Görevlisi, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Sultanhisar MYO, İşletme Programı, Aydın, u.gumus@adu.edu.tr, orcid no: 0000-0002-5351-8626.

1. GİRİŞ

Küresel ekonomide yaşanan gelişmeler, teknolojik ilerlemeler ve rekabet ortamının giderek yoğunlaşması, işletmelerin performans değerlendirme anlayışında önemli değişimlere yol açmıştır. İşletmelerin başarısını yalnızca muhasebe kârı üzerinden değerlendiren geleneksel yaklaşımlar, günümüz koşullarında yetersiz kalmaya başlamış; bunun yerine işletmenin sermayesini ne ölçüde verimli kullandığını ve yatırımcıları için değer oluşturup oluşturmadığını ortaya koyan değer odaklı performans ölçüm yöntemleri ön plana çıkmıştır. Bu kapsamda geliştirilen Ekonomik Katma Değer (Economic Value Added-EVA) yaklaşımı, işletmenin faaliyetlerinden elde ettiği getiriyi sermaye maliyeti ile değerlendirerek gerçek ekonomik performansın belirlenmesine imkân sağlamaktadır (Köroğlu, 2008:1).

Geleneksel performans göstergeleri arasında yer alan net kâr, aktif kârlılığı ve özkaynak kârlılığı gibi ölçütler işletmenin finansal başarısı hakkında önemli bilgiler sunmasına rağmen, sermaye maliyetini hesaplamalara dâhil etmemektedir. Bu nedenle muhasebe açısından başarılı görünen bir işletme, kullandığı sermayenin maliyetini karşılayamadığı durumlarda ekonomik anlamda değer yaratmayabilmektedir. Buna karşılık EVA yöntemi, vergi sonrası net faaliyet kârından sermaye maliyetini düşerek işletmenin hissedarları açısından gerçek anlamda değer oluşturup oluşturmadığını ortaya koymaktadır. Bu özelliği sayesinde işletmelerin performansının daha doğru değerlendirilmesine, kaynakların etkin kullanılmasına ve yatırım kararlarının daha sağlıklı alınmasına katkı sağlamaktadır.

Borsa İstanbul (BIST) 100 Endeksi'nde yer alan sanayi şirketleri, üretim hacmi, ihracat kapasitesi ve ekonomiye sağladıkları katkı bakımından Türkiye'nin önde gelen işletmeleri arasında bulunmaktadır. Bununla birlikte farklı faaliyet alanlarında yer almaları ve farklı sermaye yapılarına sahip olmaları, ekonomik katma değer performanslarının karşılaştırmalı olarak incelenmesini önemli hâle getirmektedir. Özellikle otomotiv, demir-çelik, cam, enerji ve savunma sanayinde faaliyet gösteren işletmelerin yalnızca muhasebe kârlılığı açısından değil, sermaye maliyetini karşılama ve hissedarlarına ekonomik değer yaratma düzeyi bakımından da değerlendirilmesi, finansal performansın daha kapsamlı analiz edilmesine katkı sağlayacaktır.

Bu çalışmada, BIST 100 Endeksi'nde işlem gören Ford Otosan, Ereğli Demir ve Çelik Fabrikaları, Şişecam, Tüpraş ve ASELSAN'ın 2023, 2024 ve 2025 yıllarına ait finansal performansları Ekonomik Katma Değer yöntemi kullanılarak incelenmiştir. Araştırma kapsamında şirketlerin bağımsız denetimden geçmiş yıllık finansal tabloları ve faaliyet raporlarından yararlanılmış; vergi sonrası net faaliyet kârı (NOPAT), yatırılan sermaye ve ağırlıklı ortalama sermaye maliyeti (WACC) esas alınarak EVA değerleri hesaplanmıştır. Hesaplanan bulgular doğrultusunda şirketlerin ekonomik değer yaratma düzeyleri karşılaştırmalı olarak değerlendirilmiş ve finansal performansları analiz edilmiştir.

LİTERATÜR TARAMASI

Bu bölümde, araştırma konusu ile ilgili önceki çalışmalar özetlenmiş ve elde edilen bulgular değerlendirilmiştir. İncelenen çalışmalar, Ekonomik Katma Değer (EVA) yaklaşımının finansal performans ölçümündeki kullanımını ve farklı sektörlerdeki uygulamalarını ortaya koymaktadır.

Tablo1: Literatürdeki bazı EVA yöntemi ile ilgili çalışmalar

YIL	YAZAR	MAKALE ADI	KONUSU
-----	-------	------------	--------

2024	GÜVEN KAYA, KENAN OK, TUNCAY PORSUK	İSTANBUL ORMAN BÖLGE MÜDÜRLÜĞÜNDEKİ İŞLETME VE FİDANLIKLARIN EKONOMİK KATMA DEĞERLERİ	İstanbul Orman Bölge Müdürlüğüne bağlı orman işletme ve fidanlık müdürlüklerinin 2018–2022 dönemi için EVA performansını inceleyen çalışmada, işletmeler arasındaki farklılıklar değerlendirilmiş ve EVA'nın performans ölçütü olarak kullanılabilirliği tartışılmıştır. Bulgular, bölge genelinde ortalama EVA değerlerinin çoğunlukla dönem net kârlarının üzerinde olduğunu göstermektedir.
2024	HASAN YALÇIN	FİNANSAL ANALİZDE METRİK ÇATIŞMASI: FAVÖK VE EVA KARŞILAŞTIRMASI VE BİR UYGULAMA	Literatür taramasında kullanabileceğiniz kıs ve özgün bir özet: Çalışmada, finansal performansın değerlendirilmesinde yaygın olarak kullanılan Ekonomik Katma Değer (EVA) ile Faiz, Amortisman ve Vergi Öncesi Kâr (FAVÖK) göstergeleri karşılaştırılarak benzer ve farklı yönleri ortaya konulmuştur. Her iki performans ölçütünün finansal analizdeki kullanım alanları değerlendirilmiştir.
2024	ÇAĞATAY BEŞOĞUL,	BORSA İSTANBUL ANA METAL SANAYİ	Bu çalışmada, Türkiye'de Borsa

	SİNAN ASLAN	ŞİRKETLERİNİN EKONOMİK KATMA DEĞER MOMENTUM YÖNTEMİ İLE AMPİRİK DEĞERLENDİRİLMESİ	İstanbul Ana Metal Sanayi sektöründe faaliyet gösteren şirketlerin finansal performansı EVA Momentum yöntemi kullanılarak ampirik olarak analiz edilmiş ve yöntemin performans değerlendirmesindeki etkinliği incelenmiştir.
2025	MELTEM ECE ÇOKMUTLU, ŞAHAY OK	DEĞER TABANLI PERFORMANS ÖLÇÜTLERİ VE SÜRDÜRÜLEBİLİR KATMA DEĞER KARŞILAŞTIRMASI: OTOMOTİV SEKTÖRÜNDE BİR UYGULAMA	Bu çalışmada, otomotiv sektöründe faaliyet gösteren firmaların finansal performansları EVA, MVA ve SVA göstergeleri kullanılarak değerlendirilmiş, 2020–2022 dönemine ait katma değer performansları karşılaştırılmıştır.
2021	BURHAN GÜNAY	BRAND FİNANCE TURKEY 100 LİSTESİNDE YER ALAN BANKALARIN MARKA DEĞERLERİ İLE İLİŞKİLİ ÖLÇÜTLERİN BELİRLENMESİNE YÖNELİK BİR ANALİZ	Çalışmada, bankaların marka değeri ile EVA, MVA ve piyasa değeri arasındaki ilişki incelenmiş; sonuçlar marka değerinin EVA ve MVA ile pozitif ilişkili olduğunu, piyasa değeri ile ise anlamlı bir ilişki bulunmadığını göstermiştir.
2024	FAZLI IRMAK, EMRAH ŞAHİN	FİRMA DEĞERİNİN BELİRLENMESİNDE TEKNİK VE SEKTÖREL FARKLILAŞMA: BORSA İSTANBUL ÜZERİNE BİR UYGULAMA	Bu çalışmada, farklı firma değerlendirme yöntemlerinin sektörlere göre etkinliği karşılaştırılmış ve hisse senedi piyasa fiyatını tahmin etmede en yüksek açıklayıcılara sahip

			yöntemin belirlenmesi amaçlanmıştır.
--	--	--	--------------------------------------

1.EKONOMİK KATMA DEĞER

1.1. Eva'nın Tanımı

Ekonomik Katma Değer (Economic Value Added-EVA), 1980'li yılların başlarında Joel Stern ve Bennett Stewart tarafından geliştirilen, 1990'lı yıllardan itibaren ise finansal performansın değerlendirilmesinde yaygın olarak kullanılmaya başlanan değer odaklı bir yönetim yaklaşımıdır. Bu yöntem, işletmenin faaliyetlerinden elde ettiği getirinin sermaye maliyetini karşılayıp karşılamadığını ortaya koyarak, işletmenin yatırım faaliyetleri sonucunda ekonomik anlamda değer üretilip üretilmediğini belirlemektedir (Akyüz, 2013: 342-343).

EVA yaklaşımının temel amacı, işletme yöneticilerinin karar alma süreçlerinde hissedar değerini ön planda tutmalarını sağlamaktır. Bu kapsamda yöneticiler, yalnızca muhasebe kârını artırmaya değil, aynı zamanda işletmenin sermayesini etkin kullanarak ekonomik değer yaratmaya odaklanmaktadır. Geleneksel muhasebe uygulamalarında işletmenin gelir ve giderleri dikkate alınırken öz sermayenin fırsat maliyeti çoğunlukla hesaplamalara dâhil edilmemektedir. Bu nedenle muhasebe kayıtlarına göre kârlı görünen bazı işletmeler, gerçekte sermaye maliyetini karşılayamadıkları için ekonomik açıdan değer kaybına uğrayabilmektedir. Böyle durumlarda işletmeler gereğinden fazla temettü dağıtabilmekte veya hatalı yatırım kararları alabilmektedir. EVA yöntemi ise sermaye maliyetini de dikkate alarak işletmenin gerçek performansını ortaya koymakta ve yönetim kararlarının daha sağlıklı verilmesine katkı sağlamaktadır (Gümüş ve Taşdemir, 2016: 16-17).

EVA, belirli bir dönemde elde edilen vergi sonrası net faaliyet kârı ile işletmenin toplam sermaye maliyeti arasındaki farkı ifade etmektedir (Otlı ve Karaca, 2006: 142). Hesaplama sonucunun pozitif olması işletmenin yatırımcıları için ekonomik değer oluşturduğunu, negatif olması ise mevcut kaynakların yeterince verimli kullanılmadığını göstermektedir (Gökçen, 2004:105). Bu yönüyle EVA, yalnızca muhasebe kârını değil, işletmenin sermayeyi ne ölçüde etkin değerlendirdiğini de ortaya koyan bir performans göstergesidir.

Günümüzde EVA, işletmelerin finansal performansını değerlendirmede, yatırım kararlarını analiz etmede, performans ölçüm sistemlerini geliştirmede ve hissedar değerini artırmaya yönelik stratejiler oluşturmada kullanılan önemli araçlardan biri olarak kabul edilmektedir. (Fındık, 2013: 92).

1.2. EVA'NIN HESAPLANMASI

Ekonomik Katma Değer (EVA) analizinin gerçekleştirilebilmesi için araştırma kapsamındaki işletmelerin vergi sonrası net faaliyet kârı, yatırılan sermaye, piyasa değeri ve ağırlıklı ortalama sermaye maliyeti hesaplanmıştır. EVA hesaplamasında en önemli aşamalardan biri, işletmenin ağırlıklı ortalama sermaye maliyetinin doğru bir şekilde belirlenmesidir. Çünkü AOSM, işletmenin kullandığı yabancı kaynaklar ile özkaynakların toplam sermaye içindeki paylarının, ilgili finansman kaynaklarının maliyetleriyle ağırlıklandırılması sonucunda elde edilmektedir. Bu nedenle sermaye maliyetinin doğru hesaplanması, EVA değerinin güvenilirliği ve işletmenin ekonomik performansının sağlıklı bir şekilde değerlendirilmesi açısından büyük önem taşımaktadır (Topal, 2008, s. 254).

EVA= sermaye x (r-c)

Sermaye = Borç + Öz sermaye,

r = Sermayeden elde edilen kazanç oranı,

c = Ağırlıklı ortalama sermaye maliyeti.

Başka bir ifade ile, $EVA = VSNFK - (Yatırılan \text{ sermaye} \times \text{Sermaye maliyeti})$ (1)

$EVA = [\text{Vergi Sonrası Net Faaliyet Karı } VSNFK(NOPAT)] - [\text{Yatırılan Sermaye (YS)} \times \text{Ağırlıklı Ortalama Sermaye maliyeti (AOSM)}]$ (2)

$VSNFK = FVÖK \times [1 - \text{Vergi Oranı}]$ (3)

Çalışmada (2) ve (3) no'lu formüllerden yararlanılmıştır. EVA hesaplamasında esas alınan yatırılan sermaye, işletmelerin bilançolarında yer alan finansal verilerden yararlanılarak belirlenmiştir. Bu kapsamda yatırılan sermaye, dönem başındaki net çalışma sermayesi ile duran varlıkların toplamından oluşturulmuştur. Vergi Sonrası Net Faaliyet Kârı (VSNFK/NOPAT) ise gelir tablosunda yer alan Faiz ve Vergi Öncesi Kâr (EBIT) tutarının ilgili döneme ait kurumlar vergisi oranı dikkate alınarak düzeltilmesi sonucunda hesaplanmıştır. Böylece işletmenin temel faaliyetlerinden elde ettiği ve vergi etkisinden arındırılmış net faaliyet kârına ulaşılmıştır (Göğüş, 2011, s. 13). Araştırma kapsamındaki işletmelerin ekonomik katma değer (EVA) hesaplamalarının yapılabilmesi amacıyla yatırılan sermaye, borç ve özsermaye maliyetleri ile bu kaynakların toplam sermaye içerisindeki ağırlıkları ayrı ayrı belirlenmiş ve elde edilen veriler tablolar hâlinde sunulmuştur. Çalışmada yatırılan sermaye; dönem başındaki net çalışma sermayesi ile duran varlıkların toplamı esas alınarak hesaplanmıştır. Net çalışma sermayesi ise dönen varlıkların kısa vadeli yabancı kaynakları aşan kısmı dikkate alınarak belirlenmiştir.

Ağırlıklı Ortalama Sermaye Maliyeti (AOSM) hesaplanırken, işletmelerin sermaye yapısını oluşturan yabancı kaynaklar ile özkaynakların toplam sermaye içindeki payları ve bu kaynaklara ilişkin maliyetler dikkate alınmıştır. Borç maliyetinin işletmeler bazında doğrudan belirlenmesinin güç olması nedeniyle yıllık tahvillerden yararlanılmıştır. Çalışmada 2022 yılı için %23, 2023, 2024 ve 2025 yılları için ise %25 kurumlar vergisi oranı kullanılmıştır.

Özsermaye maliyetinin hesaplanmasında Gordon Büyüme Modeli tercih edilmiştir. Hesaplanan özsermaye maliyeti ile vergi sonrası borç maliyeti, sermaye yapısındaki ağırlıkları dikkate alınarak birleştirilmiş ve işletmelerin ağırlıklı ortalama sermaye maliyetleri belirlenmiştir. Ağırlıklı Ortalama Sermaye Maliyeti (AOSM), her bir finansman kaynağının sermaye içerisindeki payı ile vergi sonrası maliyetinin çarpılması ve bu değerlerin toplanması esasına göre hesaplanmıştır (Aydın, 2003: 262).

$AOSM = (\text{Borçların Oranı} \times \text{Borçların vergi sonrası maliyeti}) + (\text{Öz sermayenin Oranı} \times \text{Öz sermayenin Maliyeti})$ (4)

$kwacc = w_i.k_i + w_e.k_e$

Burada; w_i : Borcun Ağırlığını, k_i : Borcun Vergiden Sonraki Maliyetini, w_e : Özsermayenin Ağırlığını ve k_e : Özsermayenin Maliyetini göstermektedir.

Bu formüle göre öz sermaye maliyetinin hesaplanabilmesi için 5 işletmenin ilgili dönemlerinin verileri Gordon Büyüme Model'inden yararlanılarak hesaplanmıştır. Gordon büyüme modelinde, yatırımcının hisse senedi yatırımından beklediği sermaye kazancı ve bunu belirleyecek olan hisse senedinin fiyatı gelecekte beklenen kar payları (temettü) ile belirlenmektedir.

1.3. EVA Değerlerinin Hesaplanması

Tablo1: FORD OTOSAN Şirketinin 2023-2025 Dönemi EVA Değerlerinin Hesaplanması

	2022	2023	2024	2025
FORD OTOSAN				
Net faaliyet karı	27.241.128.000	67.593.768.000	46.216.682.054	60.014.056.981
vergi(%23-%25)	6.265.459.440	16.898.442.000	11.554.170.514	15.003.514.245
VSNFK (NOPAT)	20.975.668.560	50.695.326.000	34.662.511.540	45.010.542.736
Dönen Varlıklar	91.321.074.000	148.595.390.000	201.532.719.637	245.892.082.811
Kısa Vadeli Yükümlülükler	76.202.568.000	135.909.592.000	161.522.628.509	198.758.436.620
Uzun Vadeli Yükümlülükler		71.995.422.000	115.375.742.171	125.595.700.822
Borçlar Toplamı		207.905.014.000	276.898.370.680	324.354.137.442
özsermaye		105.407.564.000	150.818.706.749	171.685.428.947
Pasif Toplamı		313.312.578.000	427.717.077.429	496.039.566.389
Borçların Ağırlığı (w_i)		0,663570596	0,647386755	0,653887632
Borcun Vergiden Sonraki Maliyeti(k_i)		0,12975	0,19845	0,21825
$w_i * k_i$		0,086098285	0,128473901	0,142710976
Özsermaye ağırlığı (w_e)		0,336429404	0,352613245	0,346112368
Özsermaye maliyeti(k_e)		0,05811	0,0338	0,217599
$w_e * k_e$		0,022407855	0,119183277	0,075313705
AOSM		0,30750584	0,247657178	0,218024681
Net İşletme Sermayesi	15.118.506.000	12.685.798.000	40.010.091.128	47.133.646.191
Duran Varlıklar	82.986.064.000	164.717.188.000	226.184.357.792	250.147.483.578
Yatırılan Sermaye	98.104.570.000	177.402.986.000	266.194.448.920	297.281.129.769
Yatırılan Sermaye		98.104.570.000	177.402.986.000	266.194.448.920
Sermaye Maliyeti($YS * AOSM$)		30.167.728.215	43.935.122.950	58.036.959.769
Ekonomik Katma Değer (EVA)		20.527.597.785	9.272.611.410	13.026.417.033

Ford Otosan'ın 2023-2025 dönemine ilişkin EVA sonuçları incelendiğinde, şirketin yalnızca 2023 yılında pozitif ekonomik katma değer oluşturduğu görülmektedir. 2023 yılında 20,53 milyar TL tutarında pozitif EVA elde edilmesi, işletmenin faaliyet kârının sermaye maliyetini aşarak hissedarlar açısından ekonomik değer yarattığını göstermektedir. 2024 yılında EVA'nın -9,27 milyar TL, 2025 yılında ise -13,03 milyar TL olarak gerçekleşmesi, şirketin bu iki yılda sermaye maliyetini karşılayamadığını ve ekonomik katma değer yaratamadığını göstermektedir. Negatif EVA, yatırım yapılan sermayenin maliyetinin faaliyetlerden elde edilen getiriden daha yüksek olduğunu ifade etmektedir. 2024 yılında başlayan değer kaybı, 2025 yılında daha da artmış ve negatif EVA tutarı büyümüştür. Faaliyet kârlılığındaki düşüş, yatırım yapılan sermayedeki artış ve sermaye maliyetinin etkisiyle şirketin ekonomik performansının zayıfladığını göstermektedir.

Tablo2: EREĞLİ Şirketinin 2023-2025 Dönemi EVA Değerlerinin Hesaplanması

EREĞLİ	2022	2023	2024	2025
Net faaliyet karı	23.651.877.000	14.642.529.000	28.150.111.303	10.972.227.000
vergi(%23-%25)	5.439.931.710	3.660.632.250	7.037.527.826	2.743.056.750
VSNFK (NOPAT)	18.211.945.290	10.981.896.750	21.112.583.477	8.229.170.250
Dönen Varlıklar	80.656.225.000	134.518.116.000	239.344.848.455	250.627.343.000
Kısa Vadeli Yükümlülükler	35.908.584.000	89.291.663.000	99.856.248.440	116.913.185.000
Uzun Vadeli Yükümlülükler		29.212.704.000	136.711.429.987	144.338.226.000
Borçlar Toplamı		118.504.367.000	236.567.678.427	261.251.411.000
Özsermaye		191.528.882.000	319.932.803.673	297.279.784.000
Pasif Toplamı		310.033.249.000	556.500.482.100	558.531.195.000
Borçların Ağırlığı(wi)		0,382231155	0,425098784	0,467747215
Borcun Vergiden Sonraki Maliyeti(ke)		0,12975	0,19845	0,21825
wi*ki		0,049594492	0,084360854	0,10208583
Özsermaye ağırlığı (we)		0,617768845	0,574901216	0,532252785
Özsermaye maliyeti(ke)		0,01669144	0,04643351	0,02496815
we*ke		0,010311452	0,026694681	0,013289367
AOSM		0,059905944	0,111055535	0,115375197
Net İşletme Sermayesi	44.747.641.000	45.226.453.000	139.488.600.015	133.714.158.000
Dönen Varlıklar	94.237.398.000	175.515.133.000	317.155.633.646	307.903.852.000
Yatırılan Sermaye	138.985.039.000	220.741.586.000	456.644.233.661	441.618.010.000
Yatırılan Sermaye		138.985.039.000	220.741.586.000	456.644.233.661
Sermaye Maliyeti (YS*AOSM)		8.326.029.967	24.514.574.952	52.685.418.447
Ekonomik Katma Değer(EVA)		2.655.866.783	- 3.401.991.475	- 44.456.248.197

Ereğli Demir ve Çelik A.Ş.'nin 2023-2025 dönemine ait EVA sonuçları incelendiğinde, şirketin yalnızca 2023 yılında pozitif ekonomik katma değer oluşturduğu görülmektedir. 2023 yılında 2,66 milyar TL tutarında pozitif EVA elde edilmesi, faaliyetlerden sağlanan getirinin sermaye maliyetini aşarak hissedarlar açısından ekonomik değer yarattığını göstermektedir. 2024 yılında EVA'nın -3,40 milyar TL'ye gerilemesi, şirketin sermaye maliyetini karşılayamadığını ve ekonomik değer yaratamadığını ortaya koymaktadır. Bu dönemde yatırım yapılan sermayenin 220,7 milyar TL'den 456,6 milyar TL'ye yükselmesi ve AOSM'nin %5,99'dan %11,11'e çıkması nedeniyle sermaye maliyeti önemli ölçüde artmıştır. Artan sermaye maliyeti, NOPAT'taki artışa rağmen ekonomik katma değer negatif olmasına neden olmuştur. 2025 yılında ise EVA'nın -44,46 milyar TL'ye düşmesi, şirketin ekonomik performansında belirgin bir bozulmaya işaret etmektedir. Bu yılda NOPAT 8,23 milyar TL'ye gerilerken, AOSM %11,54 seviyesine yükselmiş ve sermaye maliyeti yaklaşık 52,69 milyar TL'ye ulaşmıştır. Sonuç olarak faaliyetlerden elde edilen getiri sermaye maliyetini karşılayamamış ve yüksek düzeyde ekonomik değer kaybı oluşmuştur.

Tablo3: ŞİŞECAM Şirketinin 2023-2025 Dönemi EVA Değerlerinin Hesaplanması

ŞİŞECAM	2022	2023	2024	2025
Net faaliyet karı	32.363.519.000	30.363.488.000	1.550.566.234	6.591.701.000
vergi(%23-%25)	7.443.609.370	7.590.872.000	-387.641.559	1.647.925.250
VSNFK (NOPAT)	24.919.909.630	22.772.616.000	-1.662.924.675	4.943.775.750
Dönen Varlıklar	123.998.304.000	162.943.346.000	175.668.391.542	141.493.818.000
Kısa Vadeli Yükümlülükler	58.609.480.000	96.332.368.000	104.153.261.654	112.306.001.000
Uzun Vadeli Yükümlülükler		83.580.951.000	145.742.602.760	125.367.407.000
Borçlar Toplamı		179.913.319.000	249.895.864.414	237.673.408.000
Özsermaye		240.724.968.000	272.400.566.017	269.259.099.000
Pasif Toplamı		420.638.287.000	522.296.430.431	506.932.507.000
Borçların Ağırlığı(wi)		0,427715033	0,478456007	0,468846256
Borcun Vergiden Sonraki Maliyeti(ke)		0,12975	0,19845	0,21825
wi*ki		0,055496026	0,09449595	0,102325695
Özsermaye ağırlığı (we)		0,572284967	0,521543993	0,531153744
Özsermaye maliyeti(ke)		0,1172738	0,0296731	0,0393805
we*ke		0,067114033	0,015475827	0,0209171
AOSM		0,122610058	0,110425422	0,123242795
Net İşletme Sermayesi	65.388.824.000	66.610.978.000	71.515.129.888	29.187.817.000
Dönen Varlıklar	164.986.942.000	257.994.941.000	346.628.689.889	365.438.689.000
Yatırılan Sermaye	230.375.766.000	324.305.919.000	418.143.168.777	394.626.506.000
Yatırılan Sermaye		230.375.766.000	324.305.919.000	418.143.168.777
Sermaye Maliyeti (YS*AOSM)		28.246.386.100	35.811.617.832	51.533.132.999
Ekonomik Katma Değer (EVA)		5.473.770.100	- 37.474.542.507	- 46.589.357.249

Şişecam'ın 2023-2025 dönemine ilişkin EVA sonuçları incelendiğinde, şirketin analiz edilen üç yıl boyunca negatif ekonomik katma değer oluşturduğu görülmektedir. Faaliyetlerden elde edilen getirinin

sermaye maliyetini karşılamada yetersiz kaldığını ve hissedarlar açısından ekonomik değer yaratılamadığını göstermektedir. 2023 yılında EVA'nın -5,47 milyar TL olarak gerçekleşmesi, şirketin faaliyet kârı elde etmesine rağmen yatırım yapılan sermayenin maliyetini karşılayamadığını göstermektedir. Bu nedenle şirket muhasebe açısından kârlı olsa da ekonomik anlamda hissedar değeri oluşturamamıştır. 2024 yılında EVA'nın -37,47 milyar TL'ye gerilemesi, ekonomik performansta ciddi bir bozulmaya işaret etmektedir. Bu yılda NOPAT'ın -1,66 milyar TL ile negatif gerçekleşmesi, buna karşılık yatırım yapılan sermayenin 418,14 milyar TL'ye yükselmesi ve sermaye maliyetinin 35,81 milyar TL'ye ulaşması nedeniyle ekonomik değer kaybı önemli ölçüde artmıştır. 2025 yılında ise EVA'nın -46,59 milyar TL'ye düşmesi, şirketin ekonomik değer kaybının devam ettiğini göstermektedir. Her ne kadar NOPAT yeniden pozitif seviyeye (4,94 milyar TL) yükselse de sermaye maliyetinin yaklaşık 51,53 milyar TL gibi yüksek bir düzeye ulaşması nedeniyle faaliyetlerden elde edilen getiri sermaye maliyetini karşılayamamış ve negatif EVA daha da büyümüştür.

Tablo4: TÜPRAŞ Şirketinin 2023-2025 Dönemi EVA Değerlerinin Hesaplanması

TÜPRAŞ	2022	2023	2024	2025
Net faaliyet kârı	68.689.217.000	107.939.882.000	48.608.747.217	47.246.288.810
vergî(%23-%25)	15.798.519.910	26.984.970.500	12.152.186.804	11.811.572.203
VSNEK (NOPAT)	52.890.697.090	80.954.911.500	36.456.560.413	35.434.716.607
Dönen Varlıklar	197.509.966.000	290.417.521.000	242.924.444.741	260.719.421.096
Kısa Vadeli Yükümlülükler	130.003.677.000	224.178.678.000	194.726.490.009	186.791.206.272
Uzun Vadeli Yükümlülükler		12.390.507.000	25.015.297.622	57.658.460.108
Borçlar Toplamı	236.669.185.000	219.741.787.631	219.741.787.631	244.449.666.380
Özsermaye	293.003.849.000	374.676.308.107	406.959.347.466	406.959.347.466
Pasif Toplamı	529.573.034.000	594.418.095.738	651.409.013.846	651.409.013.846
Borçların Ağırlığı(wi)	0,446716826	0,369675468	0,337526294	0,375262947
Borcun Vergiden Sonraki Maliyeti(ki)	0,12975	0,19845	0,21825	0,21825
wi*ki	0,057961508	0,073362097	0,081901138	0,081901138
Özsermaye ağırlığı (we)	0,553283174	0,630324532	0,624737053	0,624737053
Özsermaye maliyeti(ke)	0,43725929	0,16851516	0,16891887	0,16891887
we*ke	0,241928208	0,106219239	0,105529877	0,105529877
AOSM	0,299889716	0,179581336	0,187431015	0,187431015
Net İşletme Sermayesi	67.506.289.000	66.238.843.000	48.197.954.732	73.928.214.824
Duran Varlıklar	150.190.516.000	239.155.513.000	351.493.650.996	390.689.592.749
Yatırılan Sermaye	217.696.805.000	305.394.356.000	399.691.605.728	464.617.807.573
Yatırılan Sermaye	217.696.805.000	305.394.356.000	399.691.605.728	464.617.807.573
Sermaye Maliyeti (YS*AOSM)	65.285.033.012	54.843.126.452	74.914.603.442	74.914.603.442
Ekonomik Katma Değer (EVA)	15.669.878.488	- 18.386.566.039	- 39.479.886.835	- 39.479.886.835

Şirketin 2023 yılında pozitif ekonomik katma değer oluşturduğu, ancak 2024 ve 2025 yıllarında negatif EVA değerleri nedeniyle hissedarlar açısından ekonomik değer yaratamadığı görülmektedir. 2023 yılında 15,67 milyar TL tutarında pozitif EVA elde edilmesi, şirketin faaliyetlerinden sağladığı net faaliyet kârının (NOPAT) sermaye maliyetini aştığını ve işletmenin yatırım yapılan sermaye üzerinden hissedarlarına ekonomik değer sağladığını göstermektedir. 2024 yılında EVA'nın -18,39 milyar TL'ye gerilemesi, şirketin ekonomik performansında zayıflamaya işaret etmektedir. Bu yılda NOPAT 80,95 milyar TL'den 36,46 milyar TL'ye önemli ölçüde düşerken, yatırım yapılan sermaye 399,69 milyar TL'ye yükselmiştir. Ayrıca AOSM'nin yaklaşık %17,96 seviyesine ulaşması nedeniyle sermaye maliyeti 54,84 milyar TL olarak gerçekleşmiş ve faaliyetlerden elde edilen getiri sermaye maliyetini karşılayamamıştır. 2025 yılında EVA'nın -39,48 milyar TL'ye düşmesi, ekonomik değer kaybının daha da arttığını göstermektedir. NOPAT yaklaşık 35,43 milyar TL seviyesinde kalırken, yatırım yapılan sermaye 464,62 milyar TL'ye yükselmiş, buna bağlı olarak sermaye maliyeti yaklaşık 74,91 milyar TL'ye ulaşmıştır. Sermaye maliyetindeki bu artış, faaliyetlerden elde edilen getirinin oldukça üzerine çıkmış ve negatif EVA'nın büyümesine neden olmuştur. TÜPRAŞ yalnızca 2023 yılında hissedarları açısından ekonomik katma değer yaratabilmiştir. 2024 ve 2025 yıllarında ise faaliyet kârlılığındaki azalma ile yatırım yapılan sermaye ve sermaye maliyetindeki artış nedeniyle şirket ekonomik değer kaybı yaşamıştır. EVA analizine göre, şirketin son iki yılda sermaye maliyetini karşılayacak düzeyde ekonomik getiri sağlayamadığı ve hissedar değeri oluşturma performansının olumsuz yönde etkilendiği söylenebilir.

Tablo5: ASELSAN Şirketinin 2023-2025 Dönemi EVA Değerlerinin Hesaplanması

ASELSAN	2022	2023	2024	2025
Net faaliyet karı	18.002.337.000	36.104.197.000	35.789.551.757	49.759.068.000
vergi(%23-%25)	4.140.537.510	9.026.049.250	8.947.387.939	12.439.767.000
VSNFK (NOPAT)	13.861.799.490	27.078.147.750	26.842.163.818	37.319.301.000
Dönen Varlıklar	72.918.181.000	105.228.911.000	138.901.523.050	174.984.061.000
Kısa Vadeli Yükümlülükler	51.665.811.000	72.447.236.000	91.312.311.890	126.229.330.000
Uzun Vadeli Yükümlülükler		17.352.761.000	41.462.722.412	53.571.705.000
Borçlar Toplamı		89.799.997.000	132.775.034.302	179.801.035.000
özsermaye		127.602.504.000	185.028.282.075	251.786.294.000
Pasif Toplamı		217.402.501.000	317.803.316.377	431.587.329.000
Borçların Ağırlığı(wi)		0,413058712	0,417789958	0,416604063
Borcun Vergiden Sonraki Maliyeti(ki)		0,12975	0,19845	0,21825
wi*ki		0,053594368	0,082910417	0,090923837
Özsermaye ağırlığı (we)		0,586941288	0,582210042	0,583395937
Özsermaye maliyeti(ke)		0,574191758	0,086281256	0,102538231
we*ke		0,33701685	0,050233814	0,059820387
AOSM		0,390611218	0,133144231	0,150744224
Net İşletme Sermayesi	21.252.370.000	32.781.675.000	47.589.211.160	48.754.731.000
Duran Varlıklar	71.884.446.000	112.173.590.000	178.901.793.326	256.603.268.000
Yatırılan Sermaye	93.136.816.000	144.955.265.000	226.491.004.486	305.357.999.000
Yatırılan Sermaye		93.136.816.000	144.955.265.000	226.491.004.486
Sermaye Maliyeti (YS*AOSM)		9.470.162.612	19.299.957.270	34.142.210.749
Ekonomik Katma Değer(EVA)		17.607.985.138	7.542.206.548	3.177.090.251

Şirketin analiz edilen üç yıl boyunca da pozitif ekonomik katma değer oluşturduğu görülmektedir. Bu durum, şirketin faaliyetlerinden elde ettiği net faaliyet kârının (NOPAT) sermaye maliyetini aşarak hissedarlar açısından ekonomik değer yaratmayı sürdürdüğünü göstermektedir. 2023 yılında EVA'nın 17,61 milyar TL olarak gerçekleşmesi, incelenen dönem içerisindeki en yüksek ekonomik katma değer seviyesini ifade etmektedir. Bu yılda elde edilen yüksek NOPAT, sermaye maliyetinin üzerinde gerçekleşerek şirketin yatırım yapılan sermayeyi etkin kullandığını ve hissedarlarına önemli ölçüde ekonomik değer sağladığını göstermektedir. 2024 yılında EVA 7,54 milyar TL'ye gerilemiştir. Bu düşüşte, yatırım yapılan sermayenin ve sermaye maliyetinin artmasına rağmen NOPAT'ın aynı ölçüde artmaması etkili olmuştur. Buna karşılık EVA'nın pozitif kalması, şirketin sermaye maliyetini karşılamaya devam ettiğini ve ekonomik değer üretmeyi sürdürdüğünü göstermektedir. 2025 yılında EVA 3,18 milyar TL'ye düşmüş olmakla birlikte pozitif değerini korumuştur. Bu yılda yatırım yapılan sermaye yaklaşık 305,36 milyar TL'ye, sermaye maliyeti ise 34,14 milyar TL'ye yükselmiştir. Buna rağmen NOPAT'ın 37,32 milyar TL seviyesinde gerçekleşmesi sayesinde şirket sermaye maliyetini karşılayarak ekonomik katma değer yaratmaya devam etmiştir. Ancak önceki yıllara kıyasla ekonomik değer yaratma kapasitesinde belirgin bir azalma olduğu görülmektedir. ASELSAN incelenen üç yıllık dönemde kesintisiz olarak pozitif EVA üretmiş ve hissedarları açısından ekonomik değer yaratmayı başarmıştır. 2023 yılından 2025 yılına doğru EVA tutarında görülen düşüş, yatırım yapılan sermayenin ve sermaye maliyetinin artış hızının faaliyetlerden elde edilen getirinin üzerinde gerçekleştiğini göstermektedir. Buna rağmen şirketin tüm dönemlerde pozitif EVA değerine sahip olması, sermayesini etkin kullandığını ve hissedar değeri oluşturmaya devam ettiğini ortaya koymaktadır.

SONUÇ

EVA analizi sonuçları karşılaştırmalı olarak değerlendirildiğinde, incelenen şirketler arasında ekonomik katma değer yaratma performansının önemli ölçüde farklılaştığı görülmektedir. ASELSAN, 2023-2025 döneminin tamamında pozitif EVA değeri elde eden tek şirket olarak öne çıkmış ve her üç yılda da sermaye maliyetinin üzerinde getiri sağlayarak hissedarları açısından sürdürülebilir ekonomik değer yaratmıştır. Ford Otosan, Ereğli Demir ve Çelik ile TÜPRAŞ ise yalnızca 2023 yılında pozitif EVA üretmiş, 2024 ve 2025 yıllarında negatif EVA değerleri nedeniyle sermaye maliyetini karşılayamamış ve ekonomik değer kaybı yaşamıştır. Bu üç şirket arasında 2023 yılında en yüksek ekonomik katma değeri yaklaşık 20,53 milyar TL ile Ford Otosan, ardından 17,61 milyar TL ile ASELSAN ve 15,67 milyar TL ile TÜPRAŞ oluştururken, Ereğli Demir ve Çelik yaklaşık 2,66 milyar TL ile daha düşük düzeyde ekonomik değer yaratmıştır. Buna karşılık Şişecam, analiz edilen üç yıl boyunca negatif EVA değerleri elde eden tek şirket olup, faaliyetlerinden elde ettiği getirinin sermaye maliyetini hiçbir yılda karşılayamadığı görülmektedir. Özellikle 2025 yılında Şişecam (-46,59 milyar TL) en yüksek ekonomik değer kaybını yaşarken, onu TÜPRAŞ (-39,48 milyar TL), Ford Otosan (-13,03 milyar TL) ve Ereğli Demir ve Çelik (-44,46 milyar TL) izlemiştir. ASELSAN'ın sermayesini daha etkin kullandığı ve sürdürülebilir hissedar değeri yarattığı, diğer şirketlerde

ise artan yatırım yapılan sermaye ve sermaye maliyetine karşın faaliyet kârlılığındaki yetersizlik nedeniyle ekonomik katma değer zaman içerisinde azaldığı veya negatife döndüğü sonucuna ulaşılmaktadır. Bu bulgular, EVA yönteminin yalnızca muhasebe kârlılığını değil, aynı zamanda sermaye maliyetini de dikkate alması nedeniyle şirketlerin gerçek ekonomik performansını karşılaştırmada etkili bir gösterge olduğunu ortaya koymaktadır.

KAYNAKÇA

1. Akgün, A. İ., & Günay, B. (2020). EKONOMİK KATMA DEĞER (EVA) İLE BORSA PERFORMANS ÖLÇÜTLERİ ARASINDAKİ İLİŞKİ: BİST FİNANSAL ENDEKSİNE YÖNELİK BULGULAR. *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, 22(3), 405-425.
2. Akyüz, Y. (2013). Ekonomik Katma Değer EVA ve Pazar Katma Değer (MVA) Analizi İMKB 'de İşlem Gören Seramik İşletmelerinde Bir Uygulama. Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, (18), S.2, 339-356.
3. AYDIN Nurhan vd. (2003) Finansal Yönetim Anadolu Üniversitesi Yayını, Yayın No:1465 Eskişehir s.263
4. Beşoğlu, Ç., & Aslan, S. (2024). BORSA İSTANBUL ANA METAL SANAYİ ŞİRKETLERİNİN EKONOMİK KATMA DEĞER MOMENTUM YÖNTEMİ İLE AMPİRİK DEĞERLENDİRİLMESİ. *İda Academia Muhasebe ve Maliye Dergisi*, 7(1), 1-14.
5. Cinskızan, K., Babuşçu, Ş., & Hazar, A. (2019). Ekonomik Katma Değer ve Pay Getirisi İlişkisi: Borsa İstanbul'da İşlem Gören Bankalar Üzerine Bir Analiz. *Ekonomi ve Finansal Araştırmalar Dergisi*, 1(1-2), 92-112.
6. Ece Çokmutlu, M., & Ok, Ş. (2025). DEĞER TABANLI PERFORMANS ÖLÇÜTLERİ VE SÜRDÜRÜLEBİLİR KATMA DEĞER KARŞILAŞTIRMASI: OTOMOTİV SEKTÖRÜNDE BİR UYGULAMA. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 34(1), 880-900
7. GÖĞÜŞ, E.Handan Sümer, Ekonomik Katma Değer ve Hesaplanması, Yönetim Dergisi, Yıl.22 Sayı 69 Haziran 2011
8. Gökçen G. (2004), Ekonomik Katma Değer, Muhasebe ve Finansman Dergisi, Sayı: 24, 105 – 109).
9. Gümüş, U.T.; Taşdemir, B. (2016) Ekonomik Katma Değerde Finansal Performansın Ölçülmesi: Bist100'de İşlem Gören Çimento Sektöründeki Firmalar Üzerine Bir Uygulama, Uluslararası İşletme, Ekonomi ve Yönetim Perspektifleri Dergisi, s. 16-17.
10. Günay, B. (2021). BRAND FINANCE TURKEY 100 LİSTESİNDE YER ALAN BANKALARIN MARKA DEĞERLERİ İLE İLİŞKİLİ ÖLÇÜTLERİN BELİRLENMESİNE YÖNELİK BİR ANALİZ. *Journal of Management and Economics Research*, 19(1), 273-287
11. Irmak, F., & Şahin, E. (2024). Firma Değerinin Belirlenmesinde Teknik ve Sektörel Farklılaşma: Borsa İstanbul Üzerine Bir Uygulama. *Hitit Journal of Social Sciences, ICAFR'23 Özel Sayısı*, 76-92.
12. Kaya, G., Ok, K., & Porsuk, T. (2024). İstanbul Orman Bölge Müdürlüğündeki işletme ve fidanlıkların ekonomik katma değerleri. *Turkish Journal of Forestry*, 25(2), 190-204.
13. Köroğlu, A. (2008). Bankaların Tasfisesinde Ekonomik Katma Değerin Hesaplanması Ve Türk Bankacılık Sektöründe Uygulanması, Doktora Tezi, S.1
14. Otlı F. ve Karaca S. (2006), Faaliyet Temelli Maliyet Sistemine Göre Ekonomik Katma Değer Analizi, Muhasebe ve Finansman Dergisi, Sayı: 29, 140 – 151.
15. TOPAL Yusuf, Ekonomik Katma Değer (EVA) ve Pazar Katma Değer (MVA) Arasındaki İlişki, İMKB İmalat İşletmelerinden Örnek, Süleyman Demirel Üniversitesi, İİBF Dergisi, Y.2008, C.13, S.2, s.249–261.
16. Yalçın, H. (2024). Finansal Analizde Metrik Çatışması: FAVÖK ve EVA Karşılaştırması ve Bir Uygulama. *Journal of Accounting Institute*, 70, 39-57.

(8)

Damla KARAAĞAÇ¹⁶; Doç. Dr. Kadir GÜNDOĞAN¹⁷

FUEL OIL YANMA GAZLARINDA SU VE ASİT ÇİĞLENME NOKTALARININ UŞAK İLİ BAĞIL NEM KOŞULLARINA BAĞLI OLARAK EES İLE İNCELENMESİ
AN ANALYSIS USING EES OF THE WATER AND ACID DROPLET FORMATION POINTS IN FUEL OIL COMBUSTION GASES AS A FUNCTION OF RELATIVE HUMIDITY CONDITIONS IN UŞAK PROVINCE

ÖZ

Bu çalışmada, Uşak ilinin aylık sıcaklık ve bağıl nem koşullarının ağır fuel oil yanması sonucu oluşan baca gazının su ve asit çığlenme noktalarına etkisi Engineering Equation Solver (EES) tabanlı bir termodinamik model ile incelenmiştir. Hesaplamalar 1 kg yakıt, 101,325 kPa toplam basınç ve $\lambda=1,20$ hava fazlalık katsayısı için yürütülmüş; yakıt kükürdünün %1'inin SO₃'e dönüştüğü kabul edilmiştir. Aylık sıcaklık ve bağıl nem verileri EES psikrometrik bağıntılarıyla yanma havasındaki su buharı miktarına dönüştürülmüştür. Model hesabında su çığlenme noktası 45,09-46,00 °C, asit çığlenme noktası ise 134,67-135,19 °C aralığında bulunmuştur. Mevsimsel atmosfer koşullarının etkisi sınırlı kalırken, asit çığlenme noktasının su çığlenme noktasından yaklaşık 89 °C daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Sonuçlar, kükürt içeren fuel oil sistemlerinde düşük sıcaklık ısı geri kazanımı tasarımında asit yoğuşmasının temel işletme sınırı olduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Fuel oil, EES, baca gazı, su çığlenme noktası, asit çığlenme noktası, bağıl nem.

JEL Kodları: Q40, Q53.

ABSTRACT

This study investigates the effect of monthly ambient temperature and relative humidity conditions in Uşak, Türkiye, on the water and acid dew points of heavy-fuel-oil flue gas using an Engineering Equation Solver (EES)-based thermodynamic model. Calculations were performed for 1 kg of fuel at 101.325 kPa and an excess-air ratio of $\lambda=1.20$, assuming that 1% of fuel sulfur is converted to SO₃. Monthly temperature and relative humidity data were incorporated through EES psychrometric relations to determine water vapor entering with combustion air. The model yielded a water dew point of 45.09-46.00 °C and an acid dew point of 134.67-135.19 °C. Seasonal atmospheric conditions caused only limited variation in both dew points, whereas the acid dew point remained approximately 89 °C above the water dew point. The results show that acid condensation constitutes the principal low-temperature operating constraint in heat-recovery systems firing sulfur-containing heavy fuel oil.

Keywords: Heavy fuel oil, EES, flue gas, water dew point, acid dew point, relative humidity.

JEL Codes: Q40, Q53.

¹⁶ Kurum: ¹[Uşak Üniversitesi, Nanoteknoloji ve Malzeme Mühendisliği Anabilim Dalı, Uşak, Türkiye] | ORCID: ¹[0000-0002-0719-5483]; E-posta: ¹[damla-grl@hotmail.com]

¹⁷ Kurum: [Uşak Üniversitesi, Nanoteknoloji ve Malzeme Mühendisliği Anabilim Dalı, Uşak, Türkiye] | ORCID: [0000-0001-6742-3110]; E-posta: [kadir.gundogan@usak.edu.tr]

1. GİRİŞ

Enerji üretimi ve endüstriyel ısı gereksiniminin karşılanmasında sıvı fosil yakıtlar, özellikle yüksek ısı güç gerektiren kazan ve fırın uygulamalarında kullanılmaya devam etmektedir. Ağır fuel oil, yüksek enerji içeriğinin yanında karbon, hidrojen ve kükürt başta olmak üzere farklı bileşenleri bünyesinde bulunduran karmaşık bir yakıttır. Yakıtın elementel bileşimi yalnızca yanma ürünlerinin miktarını değil, baca gazının soğutulması sırasında ortaya çıkabilecek yoğuşma ve korozyon koşullarını da belirlemektedir. Ağır fuel oil ile çalışan sistemlerde özellikle kükürt içeriği, düşük sıcaklık bölgesindeki korozyon açısından önem taşımaktadır. Barreras ve Barroso (2004), ağır fuel oil yakan yüksek kapasiteli bir buhar kazanında düşük sıcaklık bölgesindeki asit korozyonunu deneysel olarak incelemiş ve asit çığlenme sıcaklığının işletme açısından önemini göstermiştir.

Baca gazından ısı geri kazanılması, kazan veriminin artırılmasında başvurulacak temel yöntemlerden biridir. Bununla birlikte baca gazı sıcaklığının düşürülmesi, gaz fazındaki yoğuşabilir bileşenlerin çığlenme sıcaklıklarına yaklaşılması anlamına gelir. Bu nedenle baca gazının ne ölçüde soğutulabileceği yalnızca enerji verimi açısından değil, ekipman güvenliği bakımından da değerlendirilmelidir. Zuo vd. (2020), asit çığlenme noktasını baca gazındaki asit buharının yoğuşmaya başladığı kritik sıcaklık olarak ele almakta ve bu sınırın düşük sıcaklık korozyonu açısından önemini vurgulamaktadır.

Yanma ürünlerinde bulunan su buharı da soğutma sürecinin sınırlarını belirleyen bir diğer bileşendir. Baca gazı sıcaklığı su buharının kısmi basıncına karşılık gelen doyma sıcaklığına düştüğünde su yoğuşması başlar. Dolayısıyla su çığlenme noktası, baca gazındaki su buharı derişimi ve toplam basınç ile ilişkilidir. Jeong vd. (2010), yoğuşmalı ısı değıştiricilerinde su buharı yoğuşmasını analitik olarak inceleyerek baca gazı nem içeriğinin ısı ve kütle aktarımı üzerindeki belirleyici etkisini göstermiştir.

Kükürt içeren yakıtların yanmasında asit yoğuşması daha yüksek sıcaklıklarda ortaya çıkabildiğinden, yalnızca su çığlenme noktasının belirlenmesi güvenli işletme sınırını tanımlamak için yeterli değildir. Yanma sırasında oluşan SO₂'nin bir bölümü SO₃'e dönüşebilmekte; SO₃ ise baca gazındaki su buharıyla etkileşerek sülfürik asit oluşumuna katkı sağlamaktadır. Sıcaklık yeterince düştüğünde sülfürik asit metal yüzeylerde yoğuşarak düşük sıcaklık korozyonuna yol açabilmektedir. Bahadori (2011) ve Zuo vd. (2020), bu nedenle asit çığlenme noktasının ısı geri kazanımı ve güvenli işletme bakımından kritik olduğunu belirtmektedir.

Asit yoğuşmasının ısı geri kazanım sistemleri üzerindeki etkisi farklı modelleme ve deneysel çalışmalarla da incelenmiştir. Jeong ve Levy (2012), baca gazındaki sülfürik asit ve su buharının yoğuşmasını birlikte ele alan bir model geliştirmiş; asit yoğuşmasının tahmin edilmesinin yoğuşmalı ısı değıştiricilerinin tasarımında önemli olduğunu göstermiştir. Literatürde asit çığlenme noktasının belirlenmesi için deneysel ölçümlerin yanı sıra ampirik ve yarı ampirik bağıntılar kullanılmaktadır.

Fuel oil bileşiminin doğru tanımlanması, kurulacak termodinamik modelin ilk adımını oluşturmaktadır. Ağır fuel oil numuneleri üzerinde yapılan deneysel çalışmalar, yakıtın yüksek karbon ve hidrojen içeriğine ek olarak kayda değer miktarda kükürt içerebildiğini göstermektedir. Bu çalışmada kullanılan elementel yakıt bileşimi Abdul Jameel vd. (2017) tarafından deneysel olarak karakterize edilen ağır fuel oil numunesine dayandırılmıştır.

Baca gazı çığlenme sıcaklıkları çoğunlukla yakıt bileşimi ve yanma koşulları üzerinden değerlendirilmekle birlikte, yanma havasının meteorolojik özelliklerinin mevsimsel değışimi de sisteme giren nem miktarını değıştirebilir. Bağıl nem, hava sıcaklığıyla birlikte atmosferdeki su buharı miktarının belirlenmesinde kullanılan temel değışkenlerden biridir. Bu nedenle aynı yakıt ve aynı fazla hava katsayısı için farklı aylara ait atmosfer koşullarının yanma havası üzerinden baca gazının su buharı kısmi basıncına ve buna bağılı su çığlenme sıcaklığına etkisinin ayrı ayrı hesaplanması yerel işletme koşullarının değışlendirilmesine katkı sağlayabilir. Su buharı miktarındaki değışim, asit çığlenme noktası bağıntılarında su buharı kısmi basıncının yer aldığı modeller açısından da önem taşımaktadır (Zuo vd., 2020; Jeong ve Levy, 2012).

Bu çalışmada, Uşak iline ait aylık bağıl nem koşullarının fuel oil yanması sonucu oluşan baca gazının su ve asit çığlenme noktaları üzerindeki etkisinin termodinamik olarak incelenmesi amaçlanmıştır. Hesaplamalarda literatürde deneysel olarak karakterize edilmiş ağır fuel oil bileşimi esas alınmış; stokiyometrik yanma ve baca gazı bileşimi Engineering Equation Solver (EES) ortamında oluşturulan

hesaplama modeliyle belirlenmiştir. Uşak'ın aylık atmosfer koşulları yanma havasının nem içeriğinin hesabına dahil edilerek su buharı kısmi basıncı ve su çığırma noktası aylık olarak değerlendirilmiştir. Kükürt içeriğine bağlı SO₃ oluşumu dikkate alınarak asit çığırma noktası da aynı koşullar için hesaplanmıştır. Böylece yerel atmosfer koşullarının fuel oil baca gazlarında yoğunlaşma sınırlarına etkisi ortaya konularak düşük sıcaklıkta ısı geri kazanımı ve korozyon açısından işletme koşullarının değerlendirilmesine katkı sağlanması hedeflenmiştir.

2. MATERYAL VE YÖNTEM

Bu çalışmada ağır fuel oil (HFO) yanması sonucu oluşan baca gazının su ve asit çığırma noktaları, Uşak ilinin aylık atmosferik koşulları dikkate alınarak termodinamik olarak modellenmiştir. Hesaplama yöntemi; yakıtın elementel bileşiminin tanımlanması, teorik ve gerçek yanma havasının belirlenmesi, atmosferik nemin yanma havasına dahil edilmesi, baca gazı bileşiminin hesaplanması, SO₂-SO₃ dönüşümünün tanımlanması ve su ile asit çığırma noktalarının belirlenmesi aşamalarından oluşmaktadır. Hesaplamalar 1 kg yakıt bazında, toplam basınç 101,325 kPa ve hava fazlalık katsayısı $\lambda=1,20$ kabul edilerek yürütülmüştür.

2.1. Fuel Oil Yakıtının Özellikleri

Modelde kullanılan yakıt bileşimi, Abdul Jameel vd. (2017) tarafından ağır fuel oil numunesi için deneysel olarak raporlanan analiz sonuçlarından alınmıştır. Söz konusu çalışmada karbon, hidrojen, oksijen ve azot EPA 440 yöntemiyle; kükürt ise ASTM D4294-10 yöntemiyle belirlenmiştir. Yakıtın elementel bileşimi ile ayrıca raporlanan nem değeri Tablo 1'de verilmiştir.

Özellik	Değer	Analiz yöntemi
Karbon, C (% kütle)	84,35	EPA 440
Hidrojen, H (% kütle)	10,65	EPA 440
Oksijen, O (% kütle)	2,29	EPA 440
Azot, N (% kütle)	0,31	EPA 440
Kükürt, S (% kütle)	2,39	ASTM D4294-10
Nem (% kütle)	0,81	Kaynakta raporlanan yakın analiz (proximate analysis)

Tablo 1. Hesaplamalarda kullanılan ağır fuel oil özellikleri. Kaynak: Abdul Jameel vd. (2017).

2.2. Hesaplama Kabulleri

Çalışmada yakıtın tam yanma koşullarında yandığı kabul edilmiştir. Karbonun CO₂'ye, hidrojenin H₂O'ya ve kükürdün büyük bölümünün SO₂'ye dönüştüğü varsayılmıştır. Yanma havası kuru hava ve atmosferik su buharından oluşan ideal gaz karışımı olarak ele alınmıştır. Kuru havanın molce %20,8 O₂ ve %79,2 N₂ içerdiği kabul edilmiştir. Yakıttaki azotun N₂ olarak baca gazına geçtiği, fazla oksijenin ise ürünlerde O₂ olarak kaldığı varsayılmıştır. Tüm aylarda yakıt bileşimi, λ ve toplam basınç sabit tutulmuş; yalnızca ortam sıcaklığı ve bağıl nem değiştirilmiştir.

Model parametresi	Kabul edilen değer
Yakıt bazı	1 kg HFO
Toplam basınç	101,325 kPa
Hava fazlalık katsayısı, λ	1,20
Kuru hava O ₂ oranı	%20,8 (mol)
Kuru hava N ₂ oranı	%79,2 (mol)
Yakıt kükürdünün SO ₃ 'e dönüşümü	%1

Tablo 2. Termodinamik modelde kullanılan temel kabuller. Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

2.3. Stokiyometrik Yanma ve Gerçek Hava Hesabı

Bir kilogram yakıt içerisindeki C, H, O, N ve S elementlerinin kmol miktarları, ilgili kütle kesimlerinin atomik mol kütlelerine bölünmesiyle hesaplanmıştır. Teorik oksijen gereksinimi element dengelerinden Eşitlik (1) ile belirlenmiştir.

$$n_{O_2, st} = n_C + n_H/4 + n_S - n_O/2 \quad (1)$$

Burada n_C , n_H , n_S ve n_O sırasıyla yakıttaki karbon, hidrojen, kükürt ve oksijenin kmol miktarlarını göstermektedir. Gerçek oksijen miktarı, teorik oksijen miktarının hava fazlalık katsayısı ile çarpılmasıyla hesaplanmıştır.

$$n_{O_2, in} = \lambda n_{O_2, st} \quad (2)$$

Kuru hava ile sisteme giren azot miktarı, kabul edilen kuru hava bileşimine göre Eşitlik (3) kullanılarak hesaplanmıştır.

$$n_{N_2, air} = n_{O_2, in} (0,792/0,208) \quad (3)$$

Yanma ürünlerinde CO₂ miktarı karbon dengesinden, yakıt hidrojeninden oluşan H₂O miktarı hidrojen dengesinden ve fazla O₂ miktarı oksijen dengesinden belirlenmiştir. Yakıtın %0,81 olarak raporlanan nemi ayrıca H₂O olarak ürün tarafına eklenmiştir.

2.4. SO₂-SO₃ Dönüşümünün Tanımlanması

Asit çiğlenme noktası hesabında SO₃ miktarının belirlenmesi gerekmektedir. Cordtz vd. (2013), ağır fuel oil ile çalışan deneysel bir motorda yakıt kükürdünün SO₃'e dönüşüm oranını yaklaşık %0,5-%2,4 aralığında ölçmüştür. Bu çalışmada temel durum için bu deneysel aralığın içerisinde yer alan %1 dönüşüm oranı sabit kabul edilmiştir. Böylece toplam yakıt kükürdünün %1'inin SO₃, %99'unun ise SO₂ oluşturduğu varsayılmıştır.

$$n_{SO_3} = 0,01 n_S \quad (4)$$

$$n_{SO_2} = 0,99 n_S \quad (5)$$

2.5. Uşak İli Aylık Atmosferik Verileri

Atmosferik nemin yanma havasına etkisini belirlemek amacıyla Uşak için aylık ortalama sıcaklık ve bağıl nem değerleri kullanılmıştır. Aynı klimatolojik veri setinde 1991-2021 dönemi için raporlanan sıcaklık ve bağıl nem değerlerinin birlikte kullanılması tercih edilmiştir (Climate-Data.org, 2026). Bu veri seti Meteoroloji Genel Müdürlüğü'nün resmi istatistiklerinden ayrı bir klimatolojik kaynaktır.

Ay	Ortalama sıcaklık (°C)	Bağıl nem (%)
Ocak	1,0	73
Şubat	2,4	69
Mart	5,9	63
Nisan	10,1	58
Mayıs	15,3	50
Haziran	20,0	42
Temmuz	24,0	34
Ağustos	24,0	34
Eylül	19,2	40
Ekim	13,3	51
Kasım	7,5	62
Aralık	2,9	71

Tablo 3. Uşak için kullanılan aylık ortalama sıcaklık ve bağıl nem değerleri. Kaynak: Climate-Data.org (2026), 1991-2021 dönemi.

2.6. Nemli Yanma Havaasının Hesaplanması

Her ay için yanma havasındaki su buharı miktarı ortam sıcaklığı, toplam basınç ve bağıl nemden belirlenmiştir. EES'te AirH2O maddesi için HumRat fonksiyonu; basınç ile birlikte sıcaklık ve bağıl nem kullanıldığında kuru hava başına nem oranını hesaplayabilmektedir. EES'in AirH2O özellik modeli hava-su buharı karışımını psikrometrik özellik bağıntılarıyla değerlendirmektedir (F-Chart Software, 2026).

$$\omega = \text{HumRat}(\text{AirH2O}, T = T_{amb}, P = P, R = \phi) \quad (6)$$

Burada ω , kg su/kg kuru hava cinsinden nem oranıdır. Kuru hava kütlesi ile çarpılan ω değeri yanma havasıyla sisteme giren su buharı kütlesini vermektedir. Bu miktar kmol H₂O'ya çevrilerek yakıt hidrojeninden oluşan su ve yakıt nemi ile birlikte toplam ürün suyu hesabına eklenmiştir.

$$m_{H2O, air} = \omega m_{dry} - air \quad (7)$$

$$n_{H2O, total} = n_{H2O, H} + n_{H2O, fuel - moisture} + n_{H2O, air} \quad (8)$$

2.7. Baca Gazı Mol Kesirleri ve Kısmi Basınçlar

Yaş baca gazının toplam mol miktarı CO₂, SO₂, SO₃, O₂, N₂ ve H₂O bileşenlerinin toplamından hesaplanmıştır. Su buharı ve SO₃ mol kesirleri Eşitlik (9) ve (10) ile, kısmi basınçlar ise Dalton yasasına göre Eşitlik (11) ve (12) ile belirlenmiştir.

$$y_{H2O} = \frac{n_{H2O}}{n_{toplam}} \quad (9)$$

$$y_{SO3} = \frac{n_{SO3}}{n_{toplam}} \quad (10)$$

$$P_{H2O} = y_{H2O} P \quad (11)$$

$$P_{SO3} = y_{SO3} P \quad (12)$$

2.8. Su Çiğlenme Noktasının Belirlenmesi

Baca gazının su çiğlenme noktası, hesaplanan su buharı kısmi basıncına karşılık gelen suyun doyma sıcaklığı olarak tanımlanmıştır. Bu yaklaşım baca gazında su yoğunlaşmasının modellenmesinde kullanılan temel termodinamik yaklaşımla uyumludur (Jeong vd., 2010). EES ortamında suyun doyma sıcaklığı termodinamik özellik fonksiyonları kullanılarak belirlenmiştir (F-Chart Software, 2026).

$$T_{WDP} = T_{sat, water}(P = P_{H2O}) \quad (13)$$

2.9. Asit Çiğlenme Noktasının Belirlenmesi

Asit çiğlenme noktasının hesaplanmasında Okkes'in baca gazı asit çiğlenme noktası yaklaşımı esas alınmıştır (Okkes, 1987). Bu çalışmada H₂O ve SO₃ kısmi basınçları hesaplandıktan sonra Okkes korelasyonu EES denklem sistemine dahil edilmiştir.

$$T_{ADP} = 203,25 + 27,6 \log_{10}(P_{H2O}) + 10,83 \log_{10}(P_{SO3}) + 1,06[\log_{10}(P_{SO3})]^2,19 \quad (14)$$

Eşitlik (14) uygulanırken P_{H2O} ve P_{SO3} değerleri atm cinsinden kullanılmıştır. Toplam basıncın 1 atm kabul edildiği durumda kısmi basınçların atm cinsindeki sayısal değerleri ilgili mol kesirleriyle aynıdır. Korelasyonun birim yapısı değiştirilmeden uygulanmıştır.

2.10. EES Hesaplama Modeli ve Parametrik Çözüm

Yanma, nemli hava, baca gazı bileşimi ve çiğlenme noktası denklemleri Engineering Equation Solver (EES) ortamında tek bir denklem sistemi altında birleştirilmiştir. EES'in HumRat fonksiyonu AirH2O için sıcaklık, basınç ve bağıl nemden nem oranını hesaplamakta; termofiziksel fonksiyonları ise suyun doyma özelliklerinin belirlenmesine olanak sağlamaktadır (F-Chart Software, 2026). Aylık ortam sıcaklığı ve bağıl nem değerleri parametrik tabloda giriş değişkenleri olarak tanımlanmış; diğer model parametreleri sabit tutulmuştur.

2.10.1. EES'e Girilecek Temel Denklem Seti

\$UnitSystem SI C kPa kJ mass P = 101.325 [kPa]
--

```

lambda = 1.20
xO2 = 0.208
xN2 = 0.792
C = 0.8435 [kg/kg_fuel]
H = 0.1065 [kg/kg_fuel]
O = 0.0229 [kg/kg_fuel]
N = 0.0031 [kg/kg_fuel]
S = 0.0239 [kg/kg_fuel]
Moist_fuel = 0.0081 [kg/kg_fuel]
nC = C/12.011
nH = H/1.008
nO = O/15.999
nN = N/14.007
nS = S/32.065
nO2_st = nC + nH/4 + nS - nO/2
nO2_in = lambda*nO2_st
nN2_air = nO2_in*(xN2/xO2)
nCO2 = nC
nSO3 = 0.01*nS
nSO2 = 0.99*nS
nO2_out = nO2_in - nO2_st
nN2_fuel = nN/2
nH2O_H = nH/2
nH2O_fuel = Moist_fuel/18.01528
omega = HumRat(AirH2O,T=T_amb,P=P,R=RH)
m_dry_air = nO2_in*31.998 + nN2_air*28.0134
mH2O_air = omega*m_dry_air
nH2O_air = mH2O_air/18.01528
nH2O = nH2O_H + nH2O_fuel + nH2O_air
n_total = nCO2+nSO2+nSO3+nO2_out+nN2_air+nN2_fuel+nH2O
yH2O = nH2O/n_total
ySO3 = nSO3/n_total
PH2O = yH2O*P
PSO3 = ySO3*P
T_WDP = Temperature(Water,P=PH2O,x=0)
PH2O_atm = PH2O/101.325
PSO3_atm = PSO3/101.325
T_ADP = 203.25 + 27.6*log10(PH2O_atm) + 10.83*log10(PSO3_atm) +
1.06*(log10(PSO3_atm)+8)^2.19
    
```

Şekil 1. EES modelinde kullanılan temel denklem setinin metinsel gösterimi.

Parametrik tabloda T_{amb} ve RH sütunlarına Tablo 3'teki on iki aylık değerler girilmiştir. RH değişkeni EES'te ondalık biçimde (örneğin %73 için 0,73) kullanılmıştır. Çözüm sonrasında her ay için n_{H2O} , y_{H2O} , y_{SO3} , P_{H2O} , P_{SO3} , T_{WDP} ve T_{ADP} değerleri aynı parametrik tabloda elde edilmiştir.

2.10.2. Hesaplama Akışının Özeti

1. Fuel oil elementel analizinin tanımlanması
2. 1 kg yakıt için teorik O_2 gereksiniminin hesaplanması
3. $\lambda=1,20$ ile gerçek kuru hava miktarının belirlenmesi

4. Aylık T _{amb} ve RH değerlerinden EES ile nem oranının hesaplanması
5. Yanma havasıyla giren H ₂ O'nun ürün suyuna eklenmesi
6. %1 SO ₃ dönüşüm kabulü ile SO ₂ ve SO ₃ miktarlarının belirlenmesi
7. Yaş baca gazı toplam mol miktarı ve kısmi basınçların hesaplanması
8. P _{H₂O} 'dan su çığırma noktasının belirlenmesi
9. Okkes korelasyonu ile asit çığırma noktasının belirlenmesi
10. 12 aylık parametrik çözümün tamamlanması

Şekil 2. Çalışmada uygulanan termodinamik hesaplama akışı.

2.11. Modelin Tekrarlanabilirliği ve Sınırları

Model, aynı yakıt bileşimi ve sabit işletme kabulleri altında yalnızca atmosferik sıcaklık ve bağıl nem değişiminin çığırma noktalarına etkisini ayırmak amacıyla oluşturulmuştur. Bu nedenle SO₂-SO₃ dönüşüm oranı, toplam basınç ve hava fazlalık katsayısı aylara göre değiştirilmemiştir. Gerçek kazanlarda SO₃ oluşumu; yanma sıcaklığı, katalitik kül bileşenleri, yüzeyler ve işletme koşulları gibi ek değişkenlerden etkilenebilir (Cordtz vd., 2013). Dolayısıyla %1 dönüşüm oranı ölçülmüş HFO aralığı içerisinde seçilmiş bir temel durum varsayımıdır; sonuçlar bu kabul çerçevesinde yorumlanmalıdır.

3. BULGULAR VE TARTIŞMA

Bu bölümde, Materyal ve Yöntem bölümünde tanımlanan sabit yakıt bileşimi, $\lambda=1,20$ hava fazlalık katsayısı, %1 SO₂-SO₃ dönüşüm kabulü ve Uşak'a ait aylık atmosferik veriler kullanılarak elde edilen sonuçlar değerlendirilmiştir. Yakıt ve işletme parametreleri tüm aylarda sabit tutulduğundan, aylık sonuçlar arasındaki fark atmosferik sıcaklık ve bağıl nemin yanma havasıyla taşınan su buharı miktarına etkisini göstermektedir.

3.1. Yanma ve Baca Gazı Bileşiminin Değerlendirilmesi

Bir kilogram ağır fuel oil için stokiyometrik oksijen gereksinimi 0,09667 kmol O₂/kg yakıt olarak hesaplanmıştır. $\lambda=1,20$ koşulunda gerçek oksijen girişi 0,11600 kmol/kg yakıt, kuru hava ile sisteme giren N₂ miktarı ise 0,44171 kmol/kg yakıt olmuştur. Yakıtın yüksek karbon içeriği nedeniyle CO₂, yüksek hidrojen içeriği nedeniyle de H₂O baca gazının başlıca yanma ürünleri arasında yer almaktadır. Kükürdün %1'inin SO₃'e dönüştüğü kabulü altında hesaplanan temel ürün miktarları Tablo 4'te verilmiştir. Cordtz vd. (2013), ağır fuel oil yanmasında yakıt kükürdünün SO₃'e dönüşümünü %0,5-%2,4 aralığında ölçmüş ve 4-14 ppmv SO₃ düzeyleri raporlamıştır. Bu nedenle modelde kullanılan %1 dönüşüm oranı deneysel olarak bildirilen aralığın içinde bulunmaktadır.

Bileşen	Miktar (kmol/kg yakıt)	Hesaplama temeli
CO ₂	0,070227	Karbon dengesi
SO ₂	0,000738	%99 kükürt dönüşümü
SO ₃	0,000007	%1 kükürt dönüşümü
O ₂	0,019334	Fazla oksijen
N ₂	0,441821	Hava + yakıt azotu
H ₂ O (yakıt kaynaklı)	0,053277	Hidrojen + yakıt nemi

Tablo 4. $\lambda=1,20$ koşulunda hesaplanan temel baca gazı bileşenleri.

3.2. Atmosferik Koşulların Yanma Havası Nemine Etkisi

Aylık atmosferik veriler kullanılarak hesaplanan nem oranı, kış ve yaz aylarında bağıl nem yüzdesinin tek başına mutlak su buharı miktarını temsil etmediğini göstermiştir. Kış aylarında bağıl nem daha yüksek

olmasına rağmen düşük ortam sıcaklığı havanın su buharı taşıma kapasitesini azaltmaktadır. Yaz aylarında bağıl nemin azalmasına karşılık sıcaklığın yükselmesi nedeniyle yanma havasıyla taşınan mutlak su buharı miktarı artmıştır. Bu nedenle baca gazı su içeriğinin mevsimsel değerlendirilmesinde sıcaklık ve bağıl nemin birlikte kullanılması gerekmektedir.

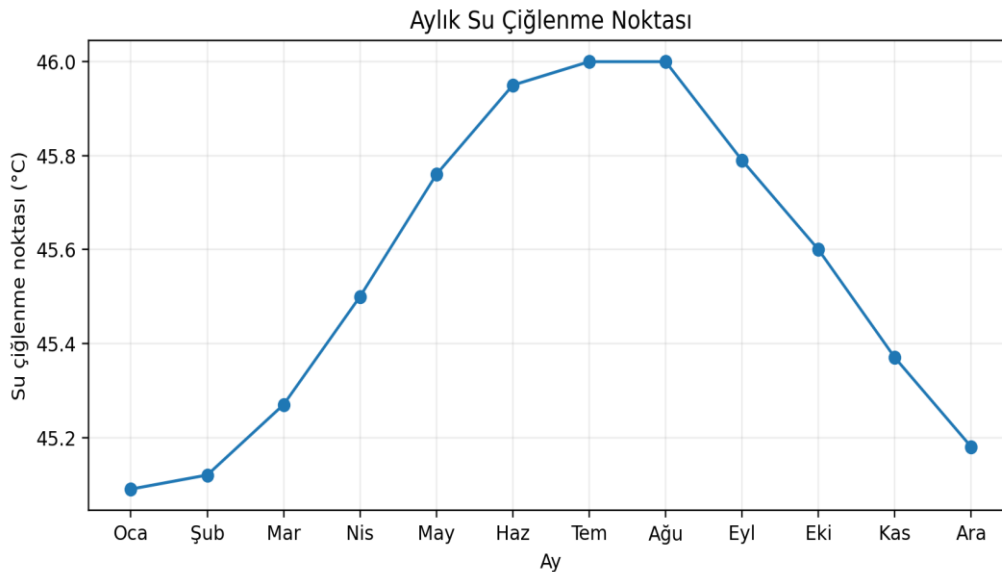
Uşak atmosfer koşullarının etkisi değerlendirilirken bağıl nem ile mutlak nem arasındaki ayrım önemlidir. Bağıl nem tek başına yanma havasıyla taşınan su miktarını belirlemez; ortam sıcaklığı da doygunluk basıncını değiştirdiği için aynı bağıl nem değeri farklı sıcaklıklarda farklı nem oranlarına karşılık gelir. EES modelinde aylık sıcaklık ve bağıl nem değerlerinin birlikte kullanılması bu nedenle gereklidir. EES'in Air_{H2O} özellik modeli bağıl nem, sıcaklık ve basıncı aynı psikrometrik çözüm içerisinde değerlendirebilmekte; parametrik tablo yapısı ise aylık girişlerin aynı denklem setiyle tekrarlı çözülmesine olanak vermektedir (F-Chart Software, 2026).

Model sonuçlarında yaz aylarında bağıl nem yüzdesi daha düşük olmasına rağmen yüksek ortam sıcaklığının etkisiyle yanma havasının taşıdığı su buharı tamamen ortadan kalkmamaktadır. Bunun WDP üzerindeki sonucu yaklaşık 1 °C ile sınırlı bir yıllık salınımdır. Bu bulgu, mevcut fuel oil bileşimi için baca gazındaki suyun önemli bölümünün atmosferik nemden değil, yakıt hidrojeninin yanmasıyla oluştuğunu göstermektedir. Jeong vd. (2010) tarafından geliştirilen yoğunmalı ısı değiştirici modeli de baca gazındaki su buharı mol kesrinin yoğunlaşma başlangıcı ve ısı-kütle transferi hesabında temel değişkenlerden biri olduğunu ortaya koymuştur.

Bu açıdan mevcut çalışma, atmosferik nemin etkisinin ihmal edilebilir olduğunu değil, seçilen yakıt ve işletme koşullarında ikincil bir etki oluşturduğunu göstermektedir. Daha düşük hidrojen içerikli bir yakıt, daha yüksek mutlak nemli bir iklim veya farklı hava fazlalık katsayısı kullanılması durumunda atmosferik katkının göreceli önemi değişebilir. Dolayısıyla elde edilen aylık WDP aralığı doğrudan bütün fuel oil sistemlerine genellenmemeli; yakıt analizi ve yerel meteorolojik koşullarla birlikte değerlendirilmelidir.

3.3. Su Çiğlenme Noktasının Aylık Değişimi

Su çiğlenme noktası yıl boyunca 45,09 °C ile 46,00 °C arasında değişmiştir. En düşük değer Ocak ayında, en yüksek değer ise Temmuz ayında elde edilmiştir. Yıllık değişim 0,91 °C'dir. Değişimin sınırlı kalmasının temel nedeni, fuel oilin yüksek hidrojen içeriği nedeniyle yanma sırasında oluşan su miktarının atmosferik havayla sisteme taşınan suya göre baskın olmasıdır. Bununla birlikte yaz döneminde yanma havasının mutlak nemindeki artış, baca gazındaki H₂O mol kesrini ve buna bağlı kısmi basıncı artırarak WDP'nin yükselmesine neden olmuştur. Jeong vd. (2010), baca gazı yoğunmalı ısı değiştiricilerinde su buharı mol kesrinin ve yoğunlaşma davranışının ısı ve kütle transferi hesabında belirleyici olduğunu göstermiştir.

Şekil 3. Fuel oil baca gazı su çiğlenme noktasının aylık değişimi.

ADP'nin WDP'ye göre çok daha yüksek sıcaklıkta ortaya çıkması, kükürt içeren yakıtlarda baca gazı soğutmasının mühendislik sınırını değiştirmektedir. Zuo vd. (2020), asit çiğlenme noktasını kazan güvenliğı ile termal verim arasında doğrudan bağlantı kuran temel parametrelerden biri olarak değerlendirmekte; ısı değiştirici yüzey sıcaklığının ADP'nin altına düşmesinin düşük sıcaklık korozyonuna yol açabileceğini belirtmektedir. Bu nedenle baca gazı çıkış sıcaklığının yalnızca su yoğuşmasını önleyecek düzeyde seçilmesi, fuel oil sistemlerinde yeterli bir koruma yaklaşımı değildir.

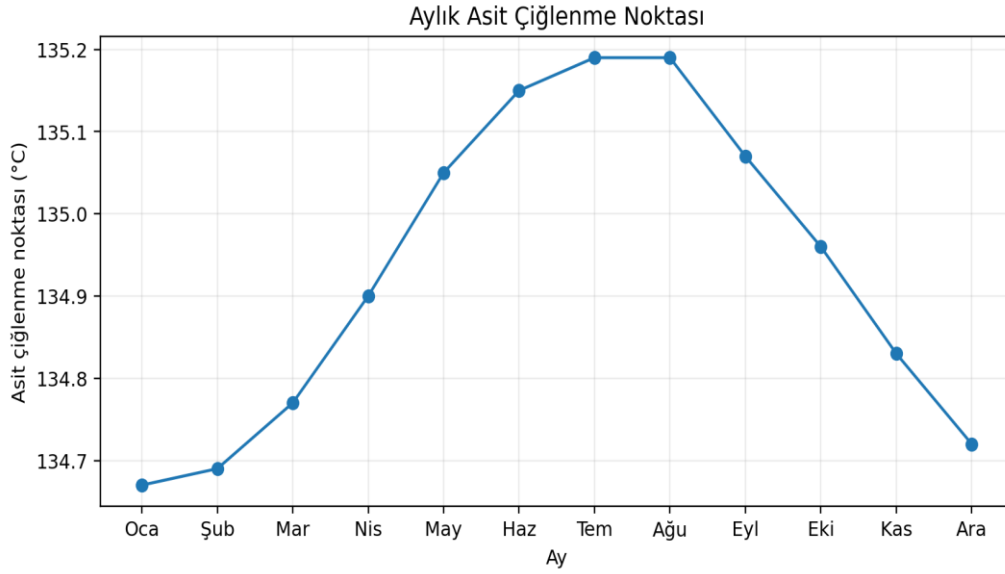
SO₃ miktarı ADP hesabının en hassas girdilerinden biridir. Cordtz vd. (2013), ağır fuel oil kullanan deneysel bir motorda yakıt kükürdünün SO₃'e dönüşüm oranını yaklaşık %0,5-%2,4 aralığında ve SO₃ düzeyini 4-14 ppmv olarak ölçmüştür. Çalışmamızda kullanılan %1 dönüşüm varsayımı bu deneysel aralığın içinde yer almaktadır. Bununla birlikte aynı çalışma, SO₃ oluşumunun basınç geçmişi, yanma karakteri ve motor devri gibi işletme değişkenlerinden etkilendiğini göstermektedir. Bu durum, hesaplanan 134,67-135,19 °C ADP aralığının sabit bir yakıt özelliğı değil, tanımlanan model koşullarına ait bir sonuç olarak yorumlanması gerektiğini desteklemektedir.

Benzer biçimde Wei vd. (2017), baca gazı asit çiğlenme noktasının tahmin edilmesini atık ısı geri kazanımı ile ısı değiştirici güvenliğı arasındaki optimizasyonun bir parçası olarak ele almıştır. Çalışmalarında termodinamik iteratif bir ADP modeli kurularak güvenli ısı değiştirici işletme sıcaklığı tartışılmıştır. Yakıt türü farklı olmakla birlikte bu yaklaşım, mevcut fuel oil çalışmasında bulunan ADP değerlerinin yalnızca teorik bir sıcaklık sonucu değil, ekonomizer ve hava ön ısıtıcı gibi düşük sıcaklık yüzeyleri için tasarım girdisi olduğunu göstermesi bakımından önemlidir.

Literatürde asit çiğlenme noktasının tahmini için farklı korelasyon ve modelleme yaklaşımları bulunmaktadır. Verhoff ve Banchero (1974), baca gazı çiğlenme noktasını su ve sülfürik asit kısmi basınçlarıyla ilişkilendiren klasik bağıntılardan birini geliştirmiştir. Daha sonraki çalışmalar, özellikle düşük SO₃ düzeyleri ve farklı su buharı koşullarında korelasyonlar arasında sapmalar oluşabildiğini göstermiştir. Xiang vd. (2016), önceki yarı ampirik modelleri karşılaştırarak H₂SO₄ ve H₂O etkilerini birlikte ele alan geliştirilmiş bir yarı ampirik yaklaşım önermiştir. Bu nedenle mevcut çalışmada kullanılan Okkes bağıntısından elde edilen ADP değerleri, seçilen korelasyonun ve tanımlanan kısmi basınçların sonucu olarak değerlendirilmiştir.

3.4. Asit Çiğlenme Noktasının Aylık Değişimi

Okkes korelasyonu ile hesaplanan asit çiğlenme noktası 134,67-135,19 °C aralığında bulunmuştur. En düşük ADP Ocak ayında, en yüksek ADP Temmuz ayında elde edilmiştir. Yıllık değişim yalnızca 0,52 °C düzeyindedir. SO₃ oluşum oranı tüm aylarda sabit tutulduğundan bu değişim esas olarak baca gazındaki su buharı kısmi basıncının aylık değişiminden kaynaklanmaktadır. Asit çiğlenme noktasının yakıt kükürt içeriğı, SO₃ oluşumu, fazla hava ve baca gazı bileşimiyle ilişkili olduğu literatürde de vurgulanmaktadır (Bahadori, 2011; Zuo vd., 2020).

Şekil 4. Fuel oil baca gazı asit çiğlenme noktasının aylık değişimi.

3.5. Aylık WDP ve ADP Sonuçları

Ay	T (°C)	RH (%)	H ₂ O (%)	SO ₃ (ppmv)	WDP (°C)	ADP (°C)
Ocak	1,0	73	9,51	12,68	45,09	134,67
Şubat	2,4	69	9,53	12,67	45,12	134,69
Mart	5,9	63	9,60	12,66	45,27	134,77
Nisan	10,1	58	9,71	12,65	45,50	134,90
Mayıs	15,3	50	9,84	12,63	45,76	135,05
Haziran	20,0	42	9,94	12,62	45,95	135,15
Temmuz	24,0	34	9,96	12,61	46,00	135,19
Ağustos	24,0	34	9,96	12,61	46,00	135,19
Eylül	19,2	40	9,86	12,63	45,79	135,07
Ekim	13,3	51	9,76	12,64	45,60	134,96
Kasım	7,5	62	9,65	12,66	45,37	134,83
Aralık	2,9	71	9,56	12,67	45,18	134,72

Tablo 5. Uşak atmosfer koşullarına bağlı aylık su ve asit çiğlenme noktası sonuçları.

Isı geri kazanım yüzeylerinde yalnızca ortalama baca gazı sıcaklığı değil, yerel metal yüzey sıcaklığı da önem taşımaktadır. Wang ve Tang (2016), finli ısı transfer yüzeylerinde sülfürik asit çiğlenme sıcaklığının yerel dağılımını inceleyerek yakıt özellikleri, fazla hava oranı, duvar sıcaklığı ve yüzey geometrisinin yoğunlaşma davranışını etkileyebildiğini göstermiştir. Bu bulgu, EES modelimizde hesaplanan ADP'nin sistem için temel bir termodinamik eşik olduğunu; gerçek ekipmanda ise yerel yüzey koşullarının ayrıca değerlendirilmesi gerektiğini desteklemektedir.

Gerçek işletme deneyimleri de asit çiğlenme noktasının malzeme güvenliği açısından önemini doğrulamaktadır. Ebara vd. (2013), bir atık ısı kazanında meydana gelen boru hasarını incelemiş ve arızanın sülfürik asit çiğlenme korozyonuyla ilişkili olduğunu göstermiştir. Bu nedenle fuel oil sistemlerinde hesaplanan ADP değerinin altında kalan soğuk yüzeylerin yalnızca verim açısından değil, uzun dönemli korozyon ve ekipman ömrü açısından da değerlendirilmesi gerekir.

3.6. Isı Geri Kazanımı ve İşletme Güvenliği Açısından Değerlendirme

Çalışmada elde edilen WDP ve ADP değerleri birlikte değerlendirildiğinde, fuel oil baca gazında iki farklı düşük sıcaklık sınırı bulunduğu görülmektedir. Su yoğuşması yaklaşık 45-46 °C civarında başlarken, sülfürik asit yoğuşması yaklaşık 135 °C civarında başlayabilmektedir. Aradaki yaklaşık 89 °C'lik fark, duyulur ısı geri kazanımı tasarlanırken asit korozyonu riskinin su yoğuşmasından çok daha önce gündeme geldiğini göstermektedir. Bu sonuç özellikle ekonomizer çıkışı, hava ön ısıtıcıları ve baca gazı kanallarındaki metal yüzey sıcaklıklarının değerlendirilmesi açısından önem taşımaktadır.

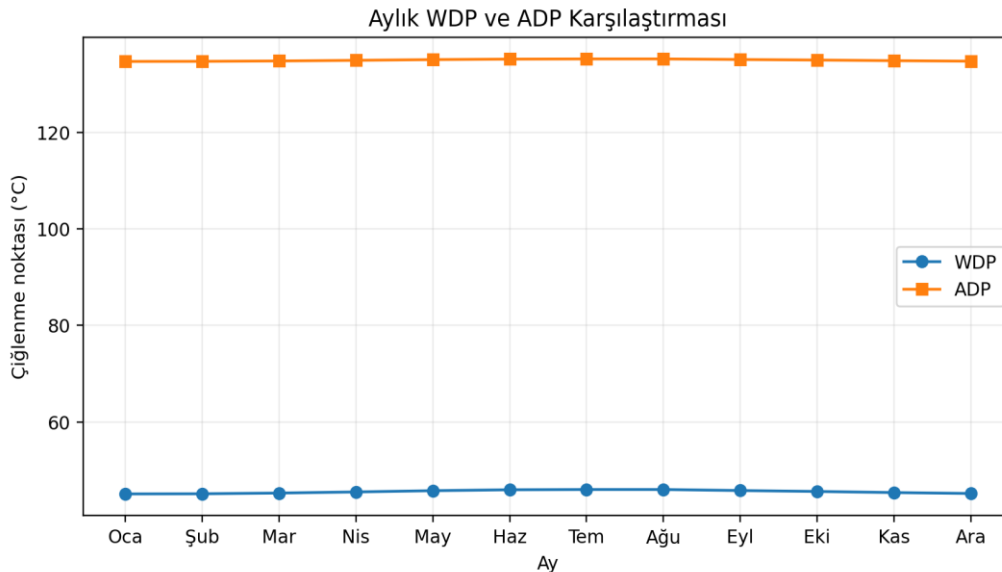
Vainio vd. (2016), düşük baca gazı sıcaklıklarında daha fazla enerji geri kazanımının önündeki temel sınırlardan birinin düşük sıcaklık korozyonu olduğunu ve H₂SO₄ içeren gazlarda yüzey sıcaklığının asit çığlenme noktasının altına düşmesinin ciddi korozyona neden olabileceğini göstermiştir. Çalışmanın yakıt sistemi fuel oilden farklı olsa da, SO₃/H₂SO₄ kaynaklı korozyon mekanizmasının ısı geri kazanım yüzeyleri açısından taşıdığı risk benzerdir. Bu nedenle hesaplanan ADP değeri, doğrudan baca gazı sıcaklığından ziyade özellikle soğuk metal yüzeylerin güvenli sıcaklık aralığının belirlenmesinde dikkate alınmalıdır.

Terhan (2021) tarafından Türkiye'deki katı yakıtlar için gerçekleştirilen çalışmada da su ve sülfürik asit çığlenme sıcaklıklarının, atık baca gazından gizli ve duyulur ısı geri kazanımı sırasında ısı değiştirici tasarım sınırlarını belirlemek amacıyla birlikte tahmin edilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Yakıt türleri farklı olmakla birlikte bu yaklaşım, WDP ve ADP'nin aynı model içerisinde birlikte değerlendirilmesinin mühendislik açısından anlamlı olduğunu desteklemektedir.

Pratik işletmede güvenli sınırın yalnızca hesaplanan ADP değerine eşit seçilmesi uygun değildir. Yerel yüzey sıcaklıkları, yük değişimleri, kirlenme, kül birikimi, yakıt kükürt içeriğindeki değişim ve gerçek SO₃ dönüşüm oranı hesaplanan ortalama koşullardan sapmaya yol açabilir. Bu nedenle ADP, tasarım ve işletme kararları için bir referans eşik olarak görülmeli; gerçek tesiste malzeme seçimi, yüzey sıcaklığı dağılımı ve gerektiğinde saha ölçümleriyle birlikte değerlendirilmelidir.

3.7. Su ve Asit Çığlenme Noktalarının Karşılaştırılması

Tüm aylarda asit çığlenme noktası su çığlenme noktasının belirgin biçimde üzerinde bulunmuştur. ADP-WDP sıcaklık farkı 89,19-89,58 °C aralığındadır. Bu sonuç, kükürt içeren ağır fuel oil sistemlerinde düşük sıcaklıkta ısı geri kazanım sınırının yalnızca su çığlenme noktasına göre belirlenmesinin yeterli olmadığını göstermektedir. Baca gazı sıcaklığı su çığlenme noktasının üzerinde tutulsa dahi ADP'nin altına inilmesi sülfürik asit yoğuşmasına ve metal yüzeylerde düşük sıcaklık korozyonuna neden olabilir. Bahadori (2011), baca gazı ısı geri kazanımında sıcaklığın SO₃ kaynaklı asit çığlenme sınırının altına düşürülmesinin korozif sülfürik asit oluşumuna yol açabileceğini belirtmiştir. Zuo vd. (2020) da ADP'yi kazan güvenliği ile termal verim arasındaki dengenin kurulmasında temel parametrelerden biri olarak değerlendirmiştir.

Şekil 5. Fuel oil baca gazı için aylık WDP ve ADP değerlerinin karşılaştırılması.

3.8. Bulguların Genel Tartışılması

Çalışmanın sonuçları, Uşak'ın aylık atmosfer koşullarının fuel oil baca gazındaki su buharı miktarını değiştirdiğini, ancak bunun WDP ve ADP üzerindeki etkisinin sınırlı kaldığını göstermektedir. Fuel oilin yüksek hidrojen içeriği, yanma ürünlerindeki su buharının önemli bölümünü doğrudan yakıttan sağlamaktadır. Bu nedenle atmosferik nemdeki mevsimsel değişim toplam H₂O miktarının yalnızca bir bölümünü etkilemektedir. WDP'deki yıllık değişimin yaklaşık 1 °C, ADP'deki değişimin ise yaklaşık 0,5 °C olması bu davranışın nicel göstergesidir.

Buna karşılık mutlak sıcaklık düzeyleri karşılaştırıldığında asit çığlenmesi çok daha kritik bir işletme sınırı oluşturmaktadır. Hesaplanan ADP değerlerinin yaklaşık 135 °C seviyesinde bulunması, düşük sıcaklık ekonomizerleri veya baca gazı ısı geri kazanım sistemleri tasarlanırken kükürt kaynaklı asit yoğunlaşmasının dikkate alınması gerektiğini göstermektedir. Bahadori (2011) ve Zuo vd. (2020), asit çığlenme noktasının düşük sıcaklık korozyonu ve ısı geri kazanımı açısından kritik bir sınır olduğunu vurgulamaktadır. Dolayısıyla güvenli ve verimli işletme açısından hedef, yalnızca su yoğunlaşmasını önlemek değil, sistem malzemeleri ve işletme stratejisiyle birlikte asit yoğunlaşma sınırını da dikkate almaktır.

Bu çalışmada SO₃ dönüşüm oranının %1 olarak sabit tutulması, atmosferik koşulların etkisini diğer değişkenlerden ayırmayı sağlamıştır. Bununla birlikte Cordtz vd. (2013) deneysel sonuçlarında dönüşüm oranının işletme koşullarına bağlı olarak değişebildiğini göstermiştir. Bu nedenle elde edilen ADP değerleri seçilen temel durum için değerlendirilmelidir. İlerleyen çalışmalarda SO₃ dönüşüm oranının farklı değerleri için duyarlılık analizi yapılması, yakıt kükürt içeriği ve fazla hava katsayısının mevsimsel atmosfer etkisiyle birlikte incelenmesi modelin uygulama alanını genişletebilir.

4. SONUÇ

Bu çalışmada Uşak ilinin aylık sıcaklık ve bağıl nem koşullarının ağır fuel oil baca gazındaki su ve asit çığlenme noktalarına etkisi EES tabanlı termodinamik hesaplama modeli çerçevesinde değerlendirilmiştir. Yakıt bileşimi, toplam basınç, $\lambda=1,20$ hava fazlalık katsayısı ve %1 SO₃ dönüşüm oranı sabit tutularak aylık atmosferik koşulların etkisi karşılaştırılmıştır.

Model hesabında su çığlenme noktası 45,09-46,00 °C, asit çığlenme noktası ise 134,67-135,19 °C aralığında bulunmuştur. Yıllık değişimin WDP için yaklaşık 0,91 °C ve ADP için yaklaşık 0,52 °C olması, fuel oilin kendi hidrojen içeriğinden kaynaklanan su oluşumunun atmosferik nem etkisine göre daha baskın olduğunu göstermektedir.

ADP'nin tüm aylarda WDP'den yaklaşık 89 °C daha yüksek olması, kükürt içeren fuel oil sistemlerinde düşük sıcaklık korozyonu bakımından asit yoğunlaşmasının kritik sınır olduğunu göstermektedir. Bu nedenle ekonomizer ve baca gazı ısı geri kazanım sistemlerinde yalnızca su çığlenme noktası değil, SO₃ oluşumu ve sülfürik asit çığlenme sıcaklığı da dikkate alınmalıdır.

Modelde SO₃ dönüşüm oranının %1 olarak sabit kabul edilmesi çalışmanın temel sınırlılıklarından biridir. Gerçek sistemlerde bu oran yakıt özellikleri ve işletme koşullarına bağlı olarak değişebilir. Gelecek çalışmalarda farklı kükürt içerikleri, hava fazlalık katsayıları ve SO₃ dönüşüm oranları için duyarlılık analizi yapılması önerilmektedir.

KAYNAKÇA

1. Abdul Jameel, A. G., Han, Y., Brignoli, O., Telalović, S., Elbaz, A. M., Im, H. G., Roberts, W. L. ve Sarathy, S. M. (2017). Heavy fuel oil pyrolysis and combustion: Kinetics and evolved gases investigated by TGA-FTIR. *Journal of Analytical and Applied Pyrolysis*, 127, 183-195. <https://doi.org/10.1016/j.jaap.2017.08.008>
2. Bahadori, A. (2011). Estimation of combustion flue gas acid dew point during heat recovery and efficiency gain. *Applied Thermal Engineering*, 31(8-9), 1457-1462. <https://doi.org/10.1016/j.applthermaleng.2011.01.020>

3. Barreras, F. ve Barroso, J. (2004). Behavior of a high-capacity steam boiler using heavy fuel oil. Part II: Cold-end corrosion. *Fuel Processing Technology*, 86(2), 107-121. <https://doi.org/10.1016/j.fuproc.2003.12.005>
4. Climate-Data.org. (2026). Uşak iklim verileri: 1991-2021 aylık sıcaklık ve bağıl nem değerleri. Erişim tarihi: 8 Eylül 2026.
5. Cordtz, R. L., Schramm, J. ve Rabe, R. (2013). Investigating SO₃ formation from the combustion of heavy fuel oil in a four-stroke medium-speed test engine. *Energy & Fuels*, 27(10), 6279-6286. <https://doi.org/10.1021/ef4014696>
6. Ebara, R., Tanaka, F. ve Kawasaki, M. (2013). Sulfuric acid dew point corrosion in waste heat boiler tube for copper smelting furnace. *Engineering Failure Analysis*, 33, 29-36. <https://doi.org/10.1016/j.engfailanal.2013.04.007>
7. F-Chart Software. (2026). Engineering Equation Solver (EES): AirH₂O, HumRat and thermophysical property functions. EES Help. Erişim tarihi: 8 Eylül 2026.
8. Jeong, K. ve Levy, E. K. (2012). Theoretical prediction of sulfuric acid condensation rates in boiler flue gas. *International Journal of Heat and Mass Transfer*, 55(25-26), 8010-8019. <https://doi.org/10.1016/j.ijheatmasstransfer.2012.08.037>
9. Jeong, K., Kessen, M. J., Bilirgen, H. ve Levy, E. K. (2010). Analytical modeling of water condensation in condensing heat exchanger. *International Journal of Heat and Mass Transfer*, 53, 2361-2368. <https://doi.org/10.1016/j.ijheatmasstransfer.2010.02.004>
10. Okkes, A. G. (1987). Get acid dew point of flue gas. *Hydrocarbon Processing*, 66(7), 53-55.
11. Terhan, M. (2021). Prediction sulphuric acid and water vapour dew point temperatures of flue gases and combustion analysis for solid fuels in Turkey. *Journal of Thermal Engineering*, 7(2), 30-46. <https://doi.org/10.18186/thermal.867125>
12. Vainio, E., Kinnunen, H., Laurén, T., Brink, A., Yrjas, P., DeMartini, N. ve Hupa, M. (2016). Low-temperature corrosion in co-combustion of biomass and solid recovered fuels. *Fuel*, 184, 957-965. <https://doi.org/10.1016/j.fuel.2016.03.096>
13. Verhoff, F. H. ve Banchemo, J. T. (1974). Predicting dew points of flue gases. *Chemical Engineering Progress*, 70(8), 71-72.
14. Wang, Y. C. ve Tang, G. H. (2016). Prediction of sulfuric acid dew point temperature on heat transfer fin surface. *Applied Thermal Engineering*, 98, 492-501. <https://doi.org/10.1016/j.applthermaleng.2015.12.078>
15. Wei, W., Sun, F., Shi, Y. ve Ma, L. (2017). Theoretical prediction of acid dew point and safe operating temperature of heat exchangers for coal-fired power plants. *Applied Thermal Engineering*, 123, 782-790. <https://doi.org/10.1016/j.applthermaleng.2017.05.051>
16. Xiang, B., Tang, B., Wu, Y., Yang, H., Zhang, M. ve Lu, J. (2016). Predicting acid dew point with a semi-empirical model. *Applied Thermal Engineering*, 106, 992-1001. <https://doi.org/10.1016/j.applthermaleng.2016.06.040>
17. Zuo, W., Zhang, X. ve Li, Y. (2020). Review of flue gas acid dew-point and related low temperature corrosion. *Journal of the Energy Institute*, 93(4), 1666-1677. <https://doi.org/10.1016/j.joei.2020.02.004>

(9)

Dr. Öğr. Üyesi Onur KOŞAR¹⁸

SEASONAL CO-OCCURRENCE OF HIGH-DENSITY ALTITUDE AND RUNWAY CROSSWIND CONDITIONS: A PRELIMINARY ASSESSMENT FOR ANTALYA AIRPORT
YÜKSEK YOĞUNLUKLULU İRTİFA VE PİST RÜZGAR KOŞULLARININ MEVSİMSSEL OLARAK BİRLİKTE GÖRÜLMESİ: ANTALYA HAVALİMANI İÇİN ÖN DEĞERLENDİRME

ABSTRACT

This study investigates the seasonal co-occurrence of high density-altitude and runway-crosswind conditions at Antalya Airport using hourly METAR observations from 2010 to 2025. High density-altitude conditions were defined as excess density altitude (EDA) above 500 m, while high crosswind conditions were defined as runway crosswind components of 10 kt or greater. High EDA conditions were mainly concentrated in summer, whereas high crosswind conditions were more frequent outside the peak summer period. The raw pooled dependence ratio was 0.465, suggesting fewer simultaneous events than expected under independence. After year-by-month seasonal adjustment, however, the ratio increased to 1.124. This result indicates that the apparent negative association in the pooled data was largely caused by the contrasting seasonal distributions of the two conditions. The study provides a simple framework for assessing compound aviation-weather conditions using routinely available METAR observations.

Keywords: density altitude, crosswind, METAR, compound events, aviation meteorology, Antalya Airport.

ÖZ

Bu çalışmada, Antalya Havalimanı'nda yüksek yoğunluk irtifası ve pist yan rüzgârı koşullarının mevsimsel eş zamanlılığı incelenmiştir. Analizde 2010–2025 dönemine ait saatlik METAR gözlemleri kullanılmıştır. Yüksek yoğunluk irtifası koşulu, havalimanı yüksekliğine göre hesaplanan fazla yoğunluk irtifasının (EDA) 500 m'yi aşması; yüksek yan rüzgâr koşulu ise pist yan rüzgâr bileşeninin 10 kt veya üzerinde olması olarak tanımlanmıştır. Yüksek EDA koşulları yaz aylarında yoğunlaşırken, yüksek yan rüzgâr koşulları yaz dışında daha sık görülmüştür. Ham bağımlılık oranı 0.465 olarak hesaplanırken, yıl-ay tabakalı mevsimsel düzeltme sonrasında bu değer 1.124'e yükselmiştir. Sonuçlar, ham veride görülen negatif ilişkinin büyük ölçüde iki koşulun farklı mevsimsel dağılımlarından kaynaklandığını göstermektedir. Çalışma, rutin METAR verileriyle bileşik havacılık meteorolojisi koşullarının değerlendirilmesi için basit bir yaklaşım sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: yoğunluk irtifası, yan rüzgâr, METAR, bileşik olaylar, havacılık meteorolojisi, Antalya Havalimanı.

¹⁸ Kütahya Dumlupınar University, Faculty of Engineering, Department of Mechanical Engineering, ORCID:0000-0001-7335-7076; 43100, Kütahya, Türkiye

1. Introduction

Atmospheric conditions play a fundamental role in aircraft performance, particularly during takeoff and climb. Among the parameters used to characterize these effects, density altitude (DA) provides an integrated representation of air density by accounting for deviations in temperature, pressure, and atmospheric moisture from standard-atmosphere conditions [1–3]. As DA increases, the lower air density can adversely affect aerodynamic and propulsion performance, resulting in reduced lift and climb capability and increased takeoff distance [1,2]. Although temperature and pressure are the dominant controls on DA, atmospheric moisture can also produce non-negligible changes, particularly under warm and humid conditions, making dew-point information relevant for more accurate density-altitude calculations [2,3].

Crosswind is another important meteorological factor in airport operations because it directly affects aircraft control during takeoff and landing. The crosswind component depends not only on wind speed, but also on the angle between the wind direction and the runway axis [4]. For this reason, runway orientation is generally selected to reduce crosswind exposure and improve operational usability [4]. A recent METAR-based study has also shown that runway-relative crosswind conditions can vary considerably with season and time of day, and that these variations should be considered when evaluating airport wind conditions [5].

Although density altitude and crosswind are usually assessed separately, their simultaneous occurrence may create a more demanding operational environment. Compound-event studies emphasize that the joint occurrence of multiple hazards should be examined directly, because assuming independence may misrepresent how often combined conditions occur [6,7]. In addition, the apparent relationship between two hazards can be influenced by their seasonal patterns. Therefore, evaluating both their individual frequencies and their co-occurrence can provide a clearer understanding of when combined conditions are most likely to occur [7].

Based on this background, the present study provides a preliminary assessment of the seasonal co-occurrence of high density-altitude and runway-crosswind conditions at Antalya Airport (LTAI), Türkiye, using METAR observations from 2010 to 2025. The analysis focuses on the individual occurrence of high excess density altitude and high crosswind conditions, as well as their simultaneous occurrence. In addition, the study examines whether the apparent relationship between the two hazards is influenced by their seasonal distributions. The main objective is to determine whether high density-altitude and crosswind conditions tend to occur during the same periods and to provide a simple introduction to compound aviation-weather assessment using routinely available airport observations.

2. Data and Methodology

2.1 Study Area and METAR Data

Antalya Airport (LTAI), located on the Mediterranean coast of Türkiye, was selected as the study site. The airport elevation is 177 ft (approximately 54 m) above mean sea level [8]. According to the official AIP, the three parallel runways have true bearings of 006.28°/186.28° for RWY 18R/36L and 18C/36C, and 006.31°/186.31° for RWY 18L/36R [8]. Because the runways are nearly parallel, a representative mean runway axis of 006.29°/186.29° true was used for crosswind calculations. METAR observations covering the period from January 2010 to December 2025 were obtained from the Iowa Environmental Mesonet (IEM) ASOS/AWOS/METAR archive [9]. The downloaded dataset contained 310,656 individual METAR reports, including routine observations and additional reports recorded within the same hour. The raw records included observation time, air temperature, dew-point temperature, altimeter setting, wind speed, and wind direction. An exact hourly time grid was generated for the entire study period. For each hourly timestamp, the nearest METAR report within ± 30 min was selected, and the same report was used for both EDA and crosswind calculations. Records were then screened according to the availability of the meteorological variables required for the joint analysis. After processing, 140,149 valid hourly observations were available from a total of 140,256 possible hours during 2010–2025, corresponding to an overall temporal coverage of approximately 99.92%.

2.2 Density Altitude Calculation

Density altitude (DA) was calculated from air temperature, dew-point temperature, and METAR altimeter setting using a moist-air approach [1–3]. The altimeter setting was first converted to station pressure using the airport elevation and the standard-atmosphere pressure-height relation [10]:

$$p = Q \left(1 - \frac{L h_{airport}}{T_0} \right)^{\frac{g}{R_d L}}$$

where Q is the METAR altimeter setting expressed as sea-level pressure, L is the standard temperature lapse rate, T_0 is the standard sea-level temperature, g is gravitational acceleration, and R_d is the specific gas constant for dry air. Dew-point temperature was used to determine water-vapor pressure. Moist-air density was then calculated as:

$$\rho = \frac{p - e}{R_d T} + \frac{e}{R_v T}$$

where e is water-vapor pressure, T is air temperature in Kelvin, and R_v is the specific gas constant for water vapor. This formulation accounts for the effect of atmospheric moisture on air density [3]. The resulting density was converted to the corresponding geopotential density altitude in the standard atmosphere [3, 10]:

$$H_{DA} = \frac{T_0}{L} \left[1 - \left(\frac{\rho}{\rho_0} \right)^{1/n} \right], \quad n = \frac{g}{R_d L} - 1$$

where ρ_0 is the standard sea-level air density. Geopotential density altitude was then converted to geometric density altitude as [10]:

$$DA = \frac{R_e H_{DA}}{R_e - H_{DA}}$$

where R_e is the effective Earth radius. Finally, to remove the effect of airport elevation, excess density altitude (EDA) was defined as:

$$EDA = DA - h_{airport}$$

where $h_{airport}$ is the airport elevation above mean sea level.

2.3 Crosswind Calculation

The runway crosswind component was calculated from the reported wind speed and the angular difference between wind direction and the runway axis [4,5]:

$$CW = V |\sin(\theta - \psi)|$$

where V is the wind speed, θ is the METAR wind direction referenced to true north, and ψ is the true runway heading. The absolute value was used because only crosswind magnitude was considered. When wind direction was available, the crosswind component was calculated directly from the reported wind speed and direction. For reports with variable or unavailable wind direction, observations with wind speed below 10 kt were classified as non-high-crosswind because the crosswind component cannot exceed the total wind speed. When wind direction was unavailable and wind speed was 10 kt or greater, the crosswind status was considered unresolved and the observation was excluded from the joint analysis. Mean METAR wind speed was used in the analysis; gust values were not included.

2.4 Definition of High and Compound Conditions

For the present study, two screening thresholds were defined to identify elevated conditions. A high density-altitude condition was defined as:

$$EDA > 500 \text{ m}$$

and a high crosswind condition was defined as:

$$CW \geq 10 \text{ kt}$$

These thresholds were used as study-specific screening criteria rather than universal operational limits. A compound event was identified when both conditions occurred during the same hourly METAR observation. The main variables, thresholds, and statistical measures used in the analysis are summarized in Table 1.

Table 1. Summary of the main variables and criteria used in the analysis.

Variable / Metric	Definition	Criterion / Unit
Density altitude (DA)	Standard-atmosphere altitude corresponding to the calculated moist-air density	m
Excess density altitude (EDA)	$EDA = DA - h_{airport}$	High EDA: > 500m
Crosswind component (CW)	$CW = V \sin(\theta - \psi) $	High CW: ≥ 10 kt
Compound condition	Simultaneous occurrence of high EDA and high CW within the same hourly observation	EDA > 500m and CW ≥ 10 kt
Exposure rate	$\frac{N_{event}}{N_{valid}} \times 1000$	h/1000 valid h

2.5 Dependence Ratio and Seasonal Adjustment

The statistical relationship between high EDA and high crosswind conditions was evaluated using a dependence ratio (DR), following the observed-to-independent probability approach used in compound-event studies [7]:

$$DR = \frac{P(A \cap B)}{P(A)P(B)}$$

where A represents high EDA and B represents high crosswind. A value of $DR = 1$ indicates independence, whereas values above or below 1 indicate more or less co-occurrence than expected under independence. To account for the strong seasonal variation of the two conditions, a year-by-month stratified analysis was also performed. Each year and calendar month was treated as a separate stratum, and the expected number of compound occurrences under independence was calculated within each stratum as:

$$E_{ym} = \sum_y \sum \frac{A_{ym}B_{ym}}{N_{ym}}$$

where A_{ym} and B_{ym} are the numbers of high EDA and high crosswind observations, respectively, and N_{ym} is the number of valid joint observations in each year-month stratum. The seasonally adjusted dependence ratio was then calculated as:

$$DR_{ym} = \frac{O}{E_{ym}}$$

where O is the total observed number of compound occurrences. This approach reduces the influence of the different seasonal distributions of high EDA and high crosswind on the dependence assessment.

2.6 Temporal Analysis and Exposure Rates

Annual and monthly occurrence rates were calculated for high EDA, high crosswind, and compound conditions. To account for small differences in the number of valid observations, event frequencies were expressed as exposure per 1000 valid hours:

$$Exposure = \frac{N_{event}}{N_{valid}} \times 1000$$

Monthly climatologies were obtained by pooling observations from the same calendar month over the 2010–2025 period.

3. Results and Discussion

Figure 1 shows the annual exposure rates of high EDA, high crosswind, and compound conditions at Antalya Airport during 2010–2025. High EDA exposure varied between approximately 236 and 328 h/1000 h, with relatively higher values after 2018 and the maximum occurring in 2024. High crosswind exposure showed stronger year-to-year variability, ranging from about 16 h/1000 h in 2017 to 44 h/1000 h in 2013.

Compound exposure remained low during most of the early study period but increased after 2019 and reached its highest value of 8.66 h/1000 h in 2024. Compound exposure was generally higher in the later part of the study period, although the two individual conditions showed different annual patterns.

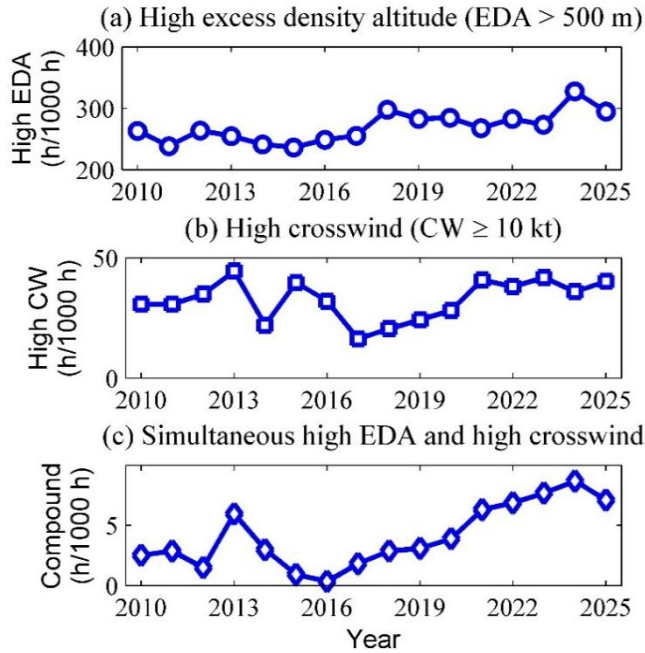

Figure 1. Annual exposure rates of (a) high excess density altitude (EDA > 500 m), (b) high runway crosswind (CW ≥ 10 kt), and (c) simultaneous high EDA and high crosswind conditions at Antalya Airport during 2010–2025. Exposure rates are expressed as event hours per 1000 valid observation hours.

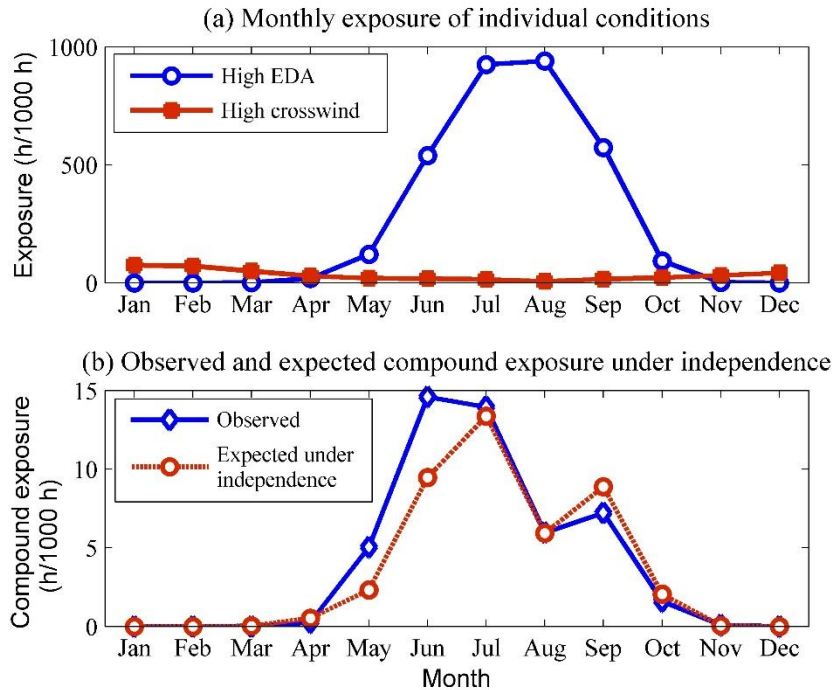

Figure 2. Monthly climatology of (a) high excess density altitude and high crosswind exposure and (b) observed compound exposure compared with the expected exposure under independence at Antalya Airport during 2010–2025. Monthly values were obtained by pooling observations from the same calendar month over the study period.

Figure 2 shows a strong seasonal contrast between high EDA and high crosswind conditions. High EDA exposure was concentrated mainly between May and October and reached its highest levels in July and August, with approximately 925 and 940 h/1000 h, respectively. In contrast, high crosswind exposure was more frequent during the cooler months and decreased to its minimum in August. Compound exposure was therefore limited mainly to the warm season, reaching its maximum in June (14.59 h/1000 h), followed by July (13.95 h/1000 h). The observed compound exposure was higher than the independence-based expectation in May and June, close to the expected value in July and August, and lower than expected in September and October.

Figure 3 shows that seasonal adjustment substantially changes the interpretation of compound occurrence. The raw pooled dependence ratio was 0.465, suggesting fewer compound events than expected under independence. After year-by-month adjustment, the dependence ratio increased to 1.124. This result indicates that the low raw ratio mainly reflects the contrasting seasonal behaviour of high EDA and high crosswind, rather than a true negative dependence.

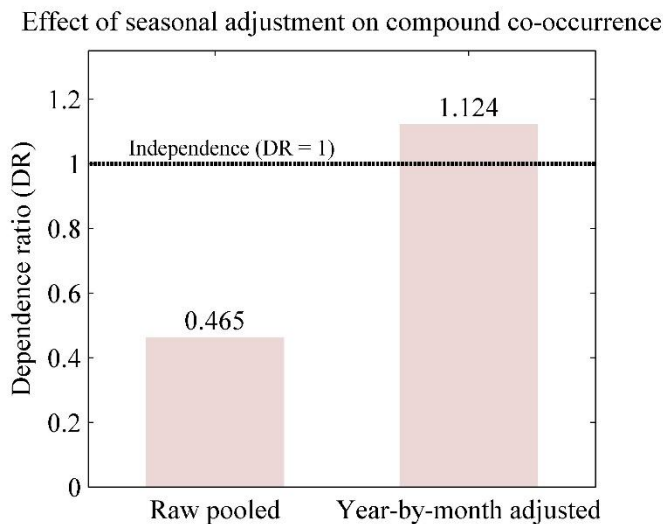

Figure 3. Effect of seasonal adjustment on the dependence ratio between high excess density altitude and high crosswind conditions at Antalya Airport for 2010–2025. The dashed line indicates the independence reference ($DR = 1$).

High EDA and high crosswind conditions at Antalya Airport show different seasonal patterns. High EDA is mainly concentrated in the warm season, consistent with previous studies showing the strong influence of temperature on density altitude [1,2]. Crosswind exposure, however, is relatively lower during the summer months. The dependence analysis shows that this seasonal contrast strongly affects the interpretation of compound occurrence. The raw dependence ratio was 0.465 but increased to 1.124 after year-by-month adjustment. Therefore, the apparent negative relationship in the pooled data was largely caused by seasonality rather than by a direct negative dependence between the two conditions. This result supports the importance of considering temporal structure when analysing compound events [6,7]. The study should be interpreted as a preliminary exposure assessment. The thresholds used here are study-specific screening values, and gusts, aircraft-specific limits, and direct operational impacts were not included

4. Conclusion

This study examined the seasonal co-occurrence of high density-altitude and runway-crosswind conditions at Antalya Airport using METAR observations from 2010 to 2025. High EDA was mainly concentrated in summer, while high crosswind conditions were more common outside the peak summer

period. As a result, the raw pooled dependence ratio was below 1. After year-by-month adjustment, however, the ratio increased to 1.124, showing that the apparent negative association was largely driven by seasonality.

Acknowledgements

The author gratefully acknowledges the Iowa Environmental Mesonet (IEM), Iowa State University, for providing the METAR observations used in this study.

References

- [1] Goodman, C. J., & Small Griswold, J. D. (2018). Climate impacts on density altitude and aviation operations. *Journal of Applied Meteorology and Climatology*, 57(3), 517-523.
- [2] Halperin, D. J., Guinn, T. A., Strazzo, S. E., & Thomas, R. L. (2022). Density altitude: climatology of daily maximum values and evaluation of approximations for general aviation. *Weather, Climate, and Society*, 14(4), 1083-1097.
- [3] Guinn, T. A., & Barry, R. J. (2016). Quantifying the effects of humidity on density altitude calculations for professional aviation education. *International Journal of Aviation, Aeronautics, and Aerospace*, 3(3), 2.
- [4] Bellasio, R. (2014). Analysis of wind data for airport runway design. *Journal of Airline and Airport Management*, 4(2), 97-116.
- [5] Sadak, M. S. Wind-based runway configuration at Istanbul Airport: computational modeling of crosswind and tailwind dynamics. *Pamukkale Üniversitesi Mühendislik Bilimleri Dergisi*, (Advanced Online Publication).
- [6] Zscheischler, J., Westra, S., Van Den Hurk, B. J., Seneviratne, S. I., Ward, P. J., Pitman, A., ... & Zhang, X. (2018). Future climate risk from compound events. *Nature climate change*, 8(6), 469-477.
- [7] Ridder, N. N., Pitman, A. J., Westra, S., Ukkola, A., Do, H. X., Bador, M., ... & Zscheischler, J. (2020). Global hotspots for the occurrence of compound events. *Nature communications*, 11(1), 5956.
- [8] Republic of Türkiye, General Directorate of State Airports Authority (DHMİ). AIP Türkiye, AD 2 LTAI/ADC, Antalya International Aerodrome Chart – ICAO. 04 Sep 2025.
- [9] Iowa Environmental Mesonet (IEM), ASOS/AWOS/METAR Data Archive, Iowa State University. Available: <https://mesonet.agron.iastate.edu/request/download.phtml> (accessed 2026).
- [10] Atmosphere, U. S. (1976). US standard atmosphere. National Oceanic and Atmospheric Administration.

(10)

Dr. Öğr. Üyesi Recep KAYA¹⁹

DİJİTAL DEVLETEN ALGORİTMİK YÖNETİME: TÜRKİYE'DE KAMU BÜROKRASİSİNİN DİJİTAL DÖNÜŞÜMÜ

FROM DIGITAL GOVERNMENT TO ALGORITHMIC GOVERNANCE: THE DIGITAL TRANSFORMATION OF PUBLIC BUREAUCRACY IN TÜRKİYE

ÖZ

Bu çalışma, Türkiye’de kamu bürokrasisinin dijital dönüşümünü, dijital devletten algoritmik yönetişime geçiş süreci bağlamında incelemektedir. Çalışmada dijital teknolojilerin bürokratik işleyiş, karar alma süreçleri ve kamu hizmetlerinin sunumu üzerindeki etkileri değerlendirilmektedir. Nitel araştırma yaklaşımına dayanan araştırmada mevzuat, kalkınma planları, strateji belgeleri, kurumsal raporlar ve kamu kurumlarının dijitalleşme süreçlerine ilişkin resmî belgeler doküman analizi yöntemiyle incelenmiştir. Bulgular, dijitalleşmenin bürokrasiyi ortadan kaldırmadığını; iş süreçlerini, karar alma biçimlerini ve bürokratik uzmanlığın niteliğini dönüştürdüğünü göstermektedir. Veri temelli ve algoritmik uygulamaların yaygınlaşmasıyla birlikte şeffaflık, hesap verebilirlik, veri güvenliği ve insan denetimi, dijital dönüşümün temel yönetsel sorunları olarak öne çıkmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Dijital Devlet, Dijital Dönüşüm, Algoritmik Yönetişim, Kamu Bürokrasisi, Dijital Kamu Yönetimi.

JEL Kodları: H70, O33, D73.

ABSTRACT

This study examines the digital transformation of public bureaucracy in Türkiye within the context of the transition from digital government to algorithmic governance. It evaluates the effects of digital technologies on bureaucratic processes, decision-making and public service delivery. Based on a qualitative research approach, the study analyzes legislation, development plans, policy and strategy documents, institutional reports and official documents concerning the digitalization processes of public institutions through document analysis. The findings indicate that digitalization has not eliminated bureaucracy but has transformed bureaucratic processes, decision-making practices and the nature of bureaucratic expertise. The increasing use of data-driven and algorithmic applications also brings transparency, accountability, data security and human oversight to the forefront as key governance challenges.

Keywords: Digital Government, Digital Transformation, Algorithmic Governance, Public Bureaucracy, Digital Public Administration.

JEL Codes: H70, O33, D73.

¹⁹ Dr. Öğretim Üyesi, Afyonkarahisar Sağlık Bilimleri Üniversitesi, Atatürk Sağlık Hizmetleri MYO, İstatistik Bölümü, recepkaya03@gmail.com, ORCID: 0000-0001-9072-232X

1. GİRİŞ

Bilgi ve iletişim teknolojilerindeki gelişmeler, kamu yönetiminin işleyişini ve kamu hizmetlerinin sunulma biçimini dönüştürmektedir. Başlangıçta hizmetlerin elektronik ortama aktarılması ve erişimin kolaylaştırılması amacıyla kullanılan dijital teknolojiler, günümüzde veri üretme, bilgi paylaşma, karar alma ve hizmet süreçlerinin yürütülmesinde merkezi bir konuma gelmiştir. Bu durum, dijital devletin yalnızca çevrim içi hizmet sunumuyla sınırlı olmadığını, kamu kurumlarının örgütsel ve yönetsel işleyişini de kapsayan daha geniş bir dönüşüme işaret etmektedir (OECD, 2020).

Dijital dönüşüm, bürokratik işlemlerin yürütülme biçiminin yanı sıra verinin karar süreçlerindeki rolünü ve bürokratik uzmanlığın niteliğini de değiştirmektedir. Algoritmalar ve yapay zekâ uygulamalarının kamu kararlarına dâhil olması, kararların nasıl üretildiği, insan denetiminin nasıl sürdürüleceği ve hesap verebilirliğin nasıl sağlanacağı gibi yeni sorunları gündeme getirmektedir (Yeung, 2017). Bununla birlikte dijitalleşme, geleneksel bürokratik yapıların ortadan kalkmasından çok, bu yapıların yeni teknolojik araçlarla yeniden şekillenmesi biçiminde ilerlemektedir. Bu nedenle dijital dönüşümün bürokrasi üzerindeki etkisinin yalnızca hizmetlerin dijitalleştirilmesiyle değil, karar alma süreçleri, kurumsal kapasite ve bürokratik uzmanlığın dönüşümüyle birlikte ele alınması gerekmektedir.

Türkiye’de e-Devlet uygulamalarıyla belirginleşen dönüşüm, zamanla veri temelli yönetim, otomasyon ve yapay zekâ uygulamalarını da kapsayacak biçimde genişlemiştir. Bu çalışmada söz konusu dönüşüm, nitel araştırma yaklaşımı ve doküman incelemesi yöntemiyle ele alınmıştır. Araştırma kapsamında 2008 sonrası politika ve strateji belgeleri, eylem planları, mevzuat ve kurumsal raporlar amaçlı örnekleme yoluyla seçilmiştir. Belgeler; dijitalleşme ve e-Devlet, bürokratik süreçlerin dönüşümü, veri temelli yönetim ve algoritmik uygulamalar, devlet kapasitesi, şeffaflık ve hesap verebilirlik temaları doğrultusunda tematik olarak analiz edilmiştir. Çalışmanın temel sorusu, dijital dönüşümün geleneksel bürokratik işleyişi nasıl değiştirdiği ve bu dönüşümün algoritmik yönetime geçiş bakımından ne ifade ettiğidir. Çalışma, Türkiye’de dijital dönüşümün bürokrasiyi ortadan kaldırmaktan ziyade bürokratik süreçleri, karar mekanizmalarını ve kurumsal ilişkileri yeniden biçimlendiren bir süreç olarak geliştiğini ortaya koymaktadır.

2. KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVE

2.1. Dijital Devlet ve Kamu Yönetiminde Dijitalleşme

Bilgi ve iletişim teknolojilerinin kamu yönetiminde kullanılmaya başlanması, kamu hizmetlerinin sunumunun yanı sıra bürokratik süreçlerin işleyişini de değiştirmiştir. Başlangıçta hizmetlerin elektronik ortama aktarılması ve erişimin kolaylaştırılmasıyla sınırlı olan dijitalleşme, zamanla kamu kurumlarının bilgi üretme, saklama, paylaşma ve kullanma biçimlerini de kapsayan daha geniş bir dönüşüme dönüşmüştür. Bu nedenle dijitalleşme yalnızca teknolojik altyapının geliştirilmesi olarak değil, örgütsel ve yönetsel yapıların yeniden şekillenmesi olarak ele alınmalıdır.

E-Devlet daha çok kamu hizmetlerinin elektronik kanallar üzerinden sunulmasına odaklanırken, dijital devlet teknolojinin politika oluşturma ve kamu yönetiminin farklı aşamalarına bütünlük biçimde yerleştirilmesini ifade etmektedir (OECD, 2020). Fountain (2001), teknolojinin yönetsel sonuçlarının kurumsal yapı, iş süreçleri ve örgütsel kapasite tarafından şekillendiğini belirtmektedir. Bu çerçevede dijital devlet ile dijital bürokrasi arasında ayırım yapmak önemlidir. Dijital devlet, vatandaşla kurulan dijital ilişkileri ve hizmetleri kapsarken, dijital bürokrasi kamu kurumlarının iç işleyişinde ortaya çıkan dönüşümü ifade etmektedir. Çevrim içi sunulan hizmetlerin arka planında verilerin toplanması, işlenmesi ve kurumlar arasında paylaşılması, bu dönüşümün temel unsurları arasında yer almaktadır.

Dijitalleşme bürokrasiyi ortadan kaldırmaktan çok, onun işleyiş araçlarını ve bilgi kullanım biçimlerini değiştirmektedir. Çelik Bozkaya (2025), Cordella ve Tempini (2015) ve Newman, Mintrom ve O’Neill (2022), teknolojinin bürokratik yapıları dönüştürürken kurala dayalı ve standartlaştırılmış uygulamaları da güçlendirebildiğini belirtmektedir. Metin (2012) ise bürokratik süreçlerin elektronik ortamda yeniden üretilebildiğine dikkat çekmektedir. Türkiye’de e-Devlet uygulamalarından Dijital Dönüşüm Ofisi modeline uzanan süreç de dijital dönüşümün kamu yönetiminde giderek kurumsallaştığını göstermektedir (Avaner ve Fedai, 2019; Tamer ve Övgün, 2023).

2.2. Algoritmik Yönetişim ve Kamu Bürokrasisinin Dönüşümü

Dijitalleşmenin bürokratik yapıları zayıflatacağı yönündeki yaklaşımın yanında, teknolojinin bürokratik gücü farklı biçimlerde yeniden üretebileceği de ileri sürülmektedir. Bürokratik örgütlerin temel güç kaynaklarından biri olan bilgi, dijital teknolojiler aracılığıyla daha büyük ölçeklerde toplanabilmekte ve merkezi olarak erişilebilir hale gelebilmektedir. Newman vd. (2022), dijital teknolojilerin bürokrasisinin bilgi üzerindeki kontrolünü güçlendirebileceğini belirtmektedir. Bu nedenle dijitalleşmenin etkisi yalnızca işlemlerin hızlanmasıyla değil, bilginin karar süreçlerine nasıl aktarıldığıyla birlikte değerlendirilmelidir. Teknoloji, bürokratik otoriteyi ortadan kaldırmaktan çok, bürokratik kapasitenin ve işleyişin yeniden şekillenmesine yol açabilmektedir (Metin, 2012; Yılmaz ve Gündoğdu, 2021).

Dijitalleşme, Weberyan bürokrasisinin hiyerarşik ve kural temelli yapısını bütünüyle ortadan kaldırmamaktadır. Yetki alanları, hiyerarşi, yazılı kurallar ve uzmanlaşma bürokratik örgütlenmenin temel unsurları olmaya devam etmektedir (Weber, 2005). Bununla birlikte dijital teknolojiler, bilgi akışını hızlandırarak bu yapı içerisindeki ilişkilerin ve iş süreçlerinin yeniden düzenlenmesine yol açmaktadır (Akçakaya, 2016; Ateş, 2003). Bu süreçte veri temelli karar alma ve algoritmik uygulamalar önem kazanmaktadır. Yeung'a (2017) göre algoritmik düzenleme, kararların veri temelli hesaplama süreçleriyle yönlendirilmesini mümkün kılmaktadır. Algoritmaların karar süreçlerine dâhil olması, bürokratların takdir yetkisinin kullanım biçimini değiştirebilmektedir. Bovens ve Zouridis (2002), karar verme yetkisinin kamu görevlilerinden sistem düzeyindeki yapılara kaydığını belirtirken, Newman vd. (2022) algoritmaların standartlaştırılmış uygulamaları güçlendirdiğini ifade ederken, Çelik Bozkaya (2025), yapay zekâ ve otomasyonun bürokratların takdir alanını sınırlandırdığını belirtmektedir.

Dijitalleşme, bürokratik uzmanlığın niteliğini de değiştirmektedir. Hukuki ve idari bilginin yanında veri analizi ve dijital sistemleri değerlendirme becerileri önem kazanmaktadır (Boyalı, 2023; Civek ve Özkahveci, 2021). Bununla birlikte algoritmik sistemler tarafsızlık ve şeffaflık açısından bazı sorunlar ortaya çıkarabilmektedir. Kullanılan veriler mevcut eşitsizlikleri yeniden üretebilirken, karar süreçlerinin anlaşılmasını da güçleştirebilmektedir (Kitchin, 2017). Pasquale'nin (2015) "kara kutu" yaklaşımı bu soruna dikkat çekmektedir. Öte yandan dijital teknolojiler hizmet kalitesi ve yönetsel kapasite açısından fırsatlar da sunmaktadır (Wirtz, Weyerer ve Geyer, 2019). Kurumlar arası koordinasyon ve veri paylaşımı yönetsel verimliliği artırabilmektedir. Ancak süreçlerin yeniden tasarlanmadan dijitalleştirilmesi "dijital kırtasiyecilik" yaratabilmekte ve merkezi kontrolü güçlendirebilmektedir (Haug, Dan ve Mergel, 2024). Bu çerçevede algoritmik yönetim, kamu bürokrasisinin ortadan kalkmasından çok, bürokratik süreçlerin veri ve teknoloji aracılığıyla yeniden biçimlenmesi olarak değerlendirilebilir.

2.3. Dijital Dönüşüm, Devlet Kapasitesi ve Hesap Verebilirlik

Kamu yönetiminde dijital teknolojilerin yaygınlaşması, devlet kapasitesinin değerlendirilmesine yeni bir boyut kazandırmaktadır. Devlet kapasitesi, kamu kurumlarının politika oluşturma, uygulama ve hizmetleri etkili biçimde sunabilme yeteneğini ifade etmektedir (Fukuyama, 2013). Dijital teknolojiler bilgiye erişim, veri işleme, rutin işlemlerin otomatikleştirilmesi ve kurumlar arası koordinasyon açısından bu kapasiteyi geliştirebilmekte; ancak teknolojik altyapı tek başına yeterli olmamaktadır. OECD (2020), dijital devlet açısından veri yönetimi, kurumsal koordinasyon ve nitelikli insan kaynağının da gerekli olduğunu vurgulamaktadır.

Dijital dönüşüm, bürokratik uzmanlığın niteliğini de değiştirmektedir. Hukuki ve idari bilginin yanında veri analizi ve dijital sistemleri değerlendirme becerileri önem kazanmaktadır. Çelik Bozkaya (2025), dijital dönüşümde teknolojik yatırımların yanı sıra dinamik yetenekler, örgütsel öğrenme, emme kapasitesi ve dijital olgunluğun önemine dikkat çekmektedir. Piening (2013) dinamik yeteneklerin değişen koşullara uyum açısından önemini belirtirken, Teece, Pisano ve Shuen (1997) bu yetenekleri kaynakların değişen koşullara göre yeniden yapılandırılmasını sağlayan bir kapasite olarak ele almaktadır.

Bununla birlikte güçlü dijital kapasitenin demokratik denetim mekanizmalarıyla desteklenmesi gerekmektedir. Veri kullanımının artması kişisel verilerin korunmasını, algoritmik kararların yaygınlaşması ise kararların açıklanabilirliği ve denetlenebilirliğini daha önemli hale getirmektedir. Busuioc (2021), bu

nedenle algoritmik hesap verebilirlik mekanizmalarının geliştirilmesi gerektiğini belirtmektedir. Kararın hangi veriye dayandığı, algoritmanın hangi ölçütleri kullandığı ve hatalı sonuçların nasıl düzeltileceği gibi hususların açıklığa kavuşturulması, dijital kapasitenin hesap verebilirlikle birlikte ele alınmasını gerektirmektedir. Sonuç olarak dijital dönüşüm, kamu bürokrasisi açısından yalnızca teknolojik bir yenilenme değil, devlet kapasitesi ile yönetsel sorumluluk ilişkilerinin yeniden şekillendiği bir süreçtir. Bu süreçte etkinlik ve hizmet kalitesi kadar şeffaflık, hukuka uygunluk, eşitlik ve hesap verebilirliğin de korunması gerekmektedir.

3. TÜRKİYE’DE KAMU BÜROKRASİSİNİN DİJİTAL DÖNÜŞÜMÜ

3.1. E-Devletten Dijital Devlete: Kurumsal ve Yönetsel Dönüşüm

Türkiye’de kamu yönetiminin dijital dönüşümü, internet ve bilgi teknolojilerinin kamu hizmetlerinde kullanılmaya başlanmasıyla gelişmiş; başlangıçta hizmetlere elektronik erişim sağlamak ve bürokratik işlemleri hızlandırmak amaçlanmıştır. Zamanla dijitalleşme, hizmet sunumunun ötesine geçerek kamu kurumlarının bilgi üretme, saklama ve paylaşma biçimlerini de dönüştürmüştür. Bu dönüşümün önemli aşamalarından biri e-Devlet Kapısı’nın 2008 yılında hizmete açılmasıdır. Ortak elektronik platform, vatandaşların birçok işlemi fiziksel başvuruya gerek kalmadan gerçekleştirmesine olanak sağlamıştır (Ulaştırma, Denizcilik ve Haberleşme Bakanlığı, 2016).

2015-2018 Bilgi Toplumu Stratejisi ve Eylem Planı, dijital hizmetlerin geliştirilmesinin yanı sıra veri paylaşımı ve bilgi temelli karar alma kapasitesinin güçlendirilmesini hedeflemiştir (Kalkınma Bakanlığı, 2015). 2018 yılında Cumhurbaşkanlığı Dijital Dönüşüm Ofisinin kurulması ise dijital dönüşümün merkezi düzeyde koordinasyonunu güçlendirmiş ve bu alanın daha bütünlüklü bir politika çerçevesinde ele alınmasına katkı sağlamıştır (Cumhurbaşkanlığı Dijital Dönüşüm Ofisi, 2023; Avaner ve Fedai, 2019). E-Devlet hizmet sunumuna odaklanırken, dijital devlet teknolojilerin politika geliştirme, hizmet tasarımı ve kurumsal koordinasyon süreçlerinin parçası haline gelmesini ifade etmektedir (OECD, 2020). Fountain’ın (2001) yaklaşımı doğrultusunda bu dönüşüm, mevcut kurumsal ve idari yapılardan bağımsız değildir. Bu nedenle dijitalleşme, bürokrasinin kaldırılmasından çok mevcut yapıların dijital araçlarla yeniden düzenlenmesi olarak değerlendirilebilir (Sobacı ve Yıldız, 2012).

Türkiye’de bilgisayarlaşma, internet, e-dönüşüm ve dijital dönüşüm şeklinde ilerleyen bu süreçte UYAP, MERNİS, ADNKS, TAKBİS, e-Nabız, e-Belediye, CİMER ve Dijital Vergi Dairesi gibi uygulamalar önemli örnekler oluşturmuştur (Karabal, 2025; Tamer ve Övgün, 2023). Bu uygulamalar, dijital teknolojilerin yalnızca vatandaşlara sunulan hizmetleri değil, kamu kurumlarının bilgiye erişim, işlem yürütme ve kurumlar arası ilişkilerini de etkilediğini göstermektedir. Sonuçta dijital dönüşüm, geleneksel bürokrasiyi ortadan kaldırmaktan çok onun işleyişini, araçlarını, kurumlar arası ilişkilerini yeniden şekillendirmiştir (Karabal, 2025).

3.2. Veri Temelli Yönetim ve Algoritmik Uygulamalar

Türkiye’de kamu yönetiminde dijitalleşmeyle birlikte veri, yalnızca işlemlerde kullanılan bir kaynak olmaktan çıkarak yönetim süreçlerinin temel unsurlarından biri haline gelmiştir. Kamu kurumlarında toplanan verilerin analiz edilmesi; karar alma, ihtiyaçların belirlenmesi ve kaynakların yönlendirilmesinde daha geniş bir bilgi tabanından yararlanılmasını sağlamaktadır. OECD (2020), verinin kamu politikalarının oluşturulması ve uygulanmasında etkin kullanılmasını dijital devletin temel unsurlarından biri saymaktadır.

Kamu kurumlarının veri altyapılarının güçlenmesi ve kurumlar arası veri paylaşımının yaygınlaşması, bürokrasinin bilgiye ulaşma biçimini de değiştirmiştir. Geleneksel bürokraside mevzuat, kurumsal deneyim ve kamu görevlisinin değerlendirmesine dayanan karar süreçlerinde, veri analizi ve sistem çıktıları giderek daha fazla kullanılmaktadır. Bovens ve Zouridis’in (2002) belirttiği üzere bu durum, bürokratik takdir yetkisinin bir bölümünün kamu görevlisinden sistem düzeyindeki yapılara kaymasına yol açabilmektedir. Türkiye’nin Ulusal Yapay Zekâ Stratejisi 2021-2025 kapsamında yapay zekânın kamu hizmetlerinde kullanımının geliştirilmesi ve kurumsal kapasitenin artırılması hedeflenmiştir (Cumhurbaşkanlığı Dijital Dönüşüm Ofisi, 2021). Bununla birlikte veri temelli yönetim ile algoritmik yönetim aynı anlama

gelmemektedir. Veri temelli yönetimde veriler karar süreçlerini desteklerken, algoritmik yönetimde algoritmalar karar oluşturma, sınıflandırma ve risk belirleme gibi süreçlerde daha doğrudan rol üstlenmektedir (Yeung, 2017).

Algoritmalar standartlaşmayı ve işlem hızını artırabilse de tarafsız sonuçları kendiliğinden garanti etmemektedir. Kullanılan veriler ve tasarım tercihleri sonuçları etkileyebilmekte ve mevcut eşitsizlikleri yeniden üretebilmektedir (Kitchin, 2017). Pasquale'nin (2015) “kara kutu” yaklaşımı, algoritmik kararların nasıl üretildiğinin anlaşılmasındaki güçlüğü dikkat çekmektedir. Bu nedenle kamu görevlisinin algoritmik sonuçları değerlendirebilmesi, gerektiğinde müdahale edebilmesi ve kararların denetlenebilir olması önem taşımaktadır. Nitekim algoritmik uygulamaların yaygınlaşması, mevcut hesap verebilirlik mekanizmalarının yeniden ele alınmasını gerekli kılmaktadır (Busuioc, 2021). Bu çerçevede Türkiye’de algoritmik bürokrasiye tam geçişten çok, geleneksel bürokratik yapı ile dijital ve algoritmik araçların bir arada bulunduğu bir dönüşümden söz etmek daha uygun görünmektedir. Buradaki temel mesele, kararların hangi bilgi ve araçlarla üretildiği ve insan denetimi ile kurumsal sorumluluğun nasıl korunacağıdır.

3.3. Dijital Dönüşümün Bürokratik İşleyiş ve Kamu Hizmetlerine Etkisi

Türkiye’de dijital dönüşümün bürokratik yapı üzerindeki etkisi, merkeziyetçi ve hiyerarşik yönetim geleneği dikkate alınarak değerlendirilmelidir. Dijital teknolojiler bilgi paylaşımını ve karar süreçlerini hızlandırırsa da mevcut örgütsel yapı ve çalışma kültürü bu imkânların kullanımını sınırlandırabilmektedir. Çelik Bozkaya (2025), dijitalleşmenin karar alma süreçlerini hızlandırma kapasitesi ile hiyerarşik yapının değişime direnci arasında gerilim bulunduğunu belirtmekte; Haug vd. (2024) ise dijital dönüşümün bazı durumlarda merkezi kontrolü güçlendirebildiğini vurgulamaktadır.

Dijitalleşme, kamu hizmetlerinin elektronik ortama aktarılmasının ötesinde bürokratik iş süreçlerinin yeniden düzenlenmesini de beraberinde getirmektedir. Kurumların aynı süreç üzerinde daha hızlı bilgi paylaşabilmesi, bilgiye erişimi kolaylaştırmakta ve işlem kapasitesini artırmaktadır (Janssen ve Estevez, 2013). Bununla birlikte bütünleşik hizmetlerin başarısı yalnızca teknik altyapıya değil, kurumsal düzenlemelere ve kurumlar arası işbirliğine de bağlıdır (Gil-Garcia, Dawes ve Pardo, 2018). Bu nedenle dijitalleşme, bürokrasinin ortadan kalkmasından çok işleyiş biçiminin değişmesi olarak değerlendirilmelidir. Nitekim e-Devlet uygulamaları bürokratik işlemleri azaltırken bürokrasinin elektronik ortamda yeniden üretilmesine, yani “e-bürokrasi”ye de yol açabilmektedir (Yılmaz ve Gündoğdu, 2021).

Dijital dönüşüm, hizmetlerin veri üzerinden değerlendirilmesini ve daha bütünleşik biçimde sunulmasını da mümkün kılmaktadır. Bu süreçte dijital yetkinlikler ve teknik uzmanlık önem kazanırken yeni mesleki profiller ortaya çıkmaktadır (Boyalı, 2023). Ancak çalışanların değişime yönelik belirsizlikleri örgütsel dirence neden olabilmektedir (Çelik Bozkaya, 2025). Uysal ve Malkoç Yılmaz (2024), dönüşümün insan kaynağı ve dijital kültürle birlikte ele alınması gerektiğini vurgulamaktadır. Dijital hizmetlerin yaygınlaşması vatandaş-kamu ilişkisini de dönüştürmektedir. Dijital becerilerdeki farklılıklar hizmetlere erişimde eşitsizlik yaratabilmektedir. Ayrıca teknolojik uzmanlığa bağımlılık artarken bürokratik uzmanlık ortadan kalkmamakta, kapsamı genişlemektedir (Cordella ve Tempini, 2015). Margetts ve Dunleavy’nin (2013) belirttiği üzere dijital dönüşüm, kamu hizmetlerinin örgütlenme ve sunulma biçimlerini değiştirmektedir. Dolayısıyla Türkiye’de dijital dönüşüm, bürokrasinin ortadan kalkmasından ziyade iş süreçlerinin, hizmet sunumunun ve kurumsal ilişkilerin yeni teknolojik koşullara göre yeniden şekillenmesi olarak değerlendirilebilir.

3.4. Dijital Dönüşüm, Devlet Kapasitesi ve Hesap Verebilirlik

Türkiye’de kamu yönetiminin dijitalleşmesi, devletin bilgiye erişme, bilgiyi işleme ve kamu hizmetlerini yürütme kapasitesini dönüştürmüştür. Dijital teknolojiler bilgi ve işlem kapasitesini artırırken hizmetlerin sunulma biçimlerini de değiştirmektedir (Margetts ve Dunleavy, 2013). Bu nedenle dijital devlet açısından kapasite, yalnızca teknolojik altyapının varlığıyla değil, bu altyapının kamu yararı doğrultusunda kullanılabilmesiyle ilişkilidir.

Dijital altyapının gelişmesi, kurumlar arası veri paylaşımı ve koordinasyonu kolaylaştırarak işlemlerin tekrarlanmasını azaltabilmektedir. Bununla birlikte veri standartlarının uyumu, personelin teknik yeterliliği ve kurumlar arası işbirliği dönüşümün sonuçlarını etkilemektedir (Gil-Garcia vd., 2018). Büyük veri analitiği ve yapay zekâ destekli sistemler, yöneticilerin farklı kaynaklardan gelen bilgileri daha hızlı değerlendirmesine imkân sağlamaktadır (Menteşe ve Menteşe, 2023). Türkiye'nin Ulusal Yapay Zekâ Stratejisi'nde kamu kurumlarının kapasitesinin geliştirilmesine yönelik hedeflerin yer alması, bu dönüşümün kurumsal düzeyde de ele alındığını göstermektedir (Cumhurbaşkanlığı Dijital Dönüşüm Ofisi, 2021). Ancak dijital kapasitenin artması, veri güvenliği, mahremiyet, şeffaflık ve hesap verebilirlik sorunlarını da beraberinde getirmektedir (OECD, 2020). Algoritmik karar süreçlerinde sorumluluk ve denetimin karmaşılaşabileceği, bu nedenle açıklanabilirlik, güven ve şeffaflığın önem taşıdığı vurgulanmaktadır (Kroll vd., 2017; Wirtz vd., 2019). Sonuç olarak dijital devlet, yalnızca daha hızlı işlem yapan ve daha fazla veri kullanan bir yapı değildir. Dijital kapasitenin hukuka uygun, şeffaf, denetlenebilir ve kamu yararını gözetten bir yönetim anlayışı içinde kullanılması gerekmektedir. Bu nedenle teknolojik etkinliğin etik, güven, şeffaflık ve hesap verebilirlik değerleriyle birlikte ele alınması önem taşımaktadır.

4. TARTIŞMA VE SONUÇ

Bu çalışma, Türkiye'de kamu bürokrasisinin dijital dönüşümünü ve dijital devletten algoritmik yönetime doğru ortaya çıkan değişimi incelemiştir. Araştırmanın bulguları, dijital dönüşümün yalnızca kamu hizmetlerinin elektronik ortama aktarılmasıyla sınırlı olmadığını; bürokratik iş süreçlerini, kurumlar arası bilgi akışını, karar alma biçimlerini ve vatandaş-kamu ilişkisini de değiştirdiğini göstermektedir. Bununla birlikte bu dönüşüm, geleneksel bürokratik yapının tamamen ortadan kalkması şeklinde gerçekleşmemektedir. Hiyerarşik örgütlenme, kurumsal yetki ilişkileri ve kamu görevlilerinin karar süreçlerindeki rolü büyük ölçüde devam ederken, bu yapıların işleyişinde dijital araçların ağırlığı artmaktadır.

Dijitalleşmenin temel etkisi, bürokrasiyi ortadan kaldırmaktan çok bürokratik işleyişin biçimini değiştirmesidir. Elektronik belge sistemleri, ortak veri altyapıları ve dijital hizmet kanalları işlemleri hızlandırıp standartlaştırırken, mevcut kurumsal yapıların işleyişini de teknolojik araçlarla yeniden şekillendirmektedir. Bu durum, dijital bürokrasinin geleneksel bürokrasinin yerine geçen tamamen farklı bir örgütlenme biçimi olmadığını; daha çok mevcut bürokratik yapının dijital koşullara uyarlanması ve yeniden düzenlenmesi biçiminde geliştiğini göstermektedir.

Bu dönüşümde verinin karar alma, hizmet planlama ve politika geliştirme süreçlerindeki ağırlığı giderek artmaktadır. Veri temelli yönetim, kamu kurumlarının bilgiye erişme, veriyi işleme ve hizmet üretme kapasitesini güçlendirirken veri kalitesi, güvenliği ve yönetimi gibi sorunları da beraberinde getirmektedir. Büyük veri ve yapay zekâ temelli uygulamaların yaygınlaşması ise karar süreçlerinde otomasyonun ve algoritmik araçların kullanım alanını genişletmektedir. Ancak araştırmanın bulguları, Türkiye'de bütünüyle algoritmik bir bürokrasiye geçildiğini göstermemektedir. Daha çok geleneksel bürokratik mekanizmalar ile dijital ve algoritmik araçların birlikte kullanıldığı bir dönüşüm süreci söz konusudur. Bu nedenle dijital devletten algoritmik yönetime geçiş, tamamlanmış bir dönüşümden ziyade farklı düzeylerde gerçekleşen bir yeniden yapılanma olarak değerlendirilebilir.

Dijital dönüşüm bürokratin rolünü de yeniden şekillendirmektedir. Rutin işlemlerin standartlaştırılması ve otomasyonu bazı alanlarda doğrudan insan müdahalesini azaltırken, karmaşık ve istisnai durumlarda insan değerlendirmesinin önemi devam etmektedir. Bu nedenle kamu görevlisinin rolü ortadan kalkmamakta; dijital sistemlerin ürettiği sonuçları değerlendirme, denetleme ve gerektiğinde müdahale etme sorumluluğu daha belirgin hale gelmektedir. Buna bağlı olarak bürokratik uzmanlık da ortadan kalkmamakta, veri analizi, dijital sistemler ve yeni teknolojilerle birlikte farklı bir içerik kazanmaktadır.

Sonuç olarak Türkiye'de dijital dönüşüm, tamamlanmış bir teknolojik değişimden ziyade devam eden kurumsal ve yönetsel bir yeniden yapılanmadır. Bu süreçte teknolojik kapasitenin artırılması kadar şeffaflık, hesap verebilirlik, açıklanabilirlik, insan denetimi ve dijital kapsayıcılığın korunması da önem taşımaktadır. Özellikle algoritmik uygulamaların yaygınlaşmasıyla birlikte teknolojik etkinlik ile yönetsel sorumluluk arasındaki dengenin nasıl kurulacağı daha önemli hale gelmektedir. Gelecekte yapılacak araştırmalarda

algoritmik uygulamaların somut kamu kararları üzerindeki etkilerinin, insan denetiminin niteliğinin ve vatandaşların algoritmik kararlara karşı sahip olduğu hakların daha ayrıntılı biçimde incelenmesi, Türkiye’de dijital dönüşümün yönünü ve sonuçlarını daha iyi anlamaya katkı sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

1. Akçakaya, M. (2016). Weber’in bürokrasi kuramının bugünü ve geleceği. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 3(8), 275–295.
2. Ateş, H. (2003). Postbürokratik kamu yönetimi. İçinde Kamu yönetiminde çağdaş yaklaşımlar (85–108). Ankara: Seçkin Yayınları.
3. Avaner, T. ve Fedai, R. (2019). Türk kamu yönetiminde ofis sistemi: E-devlet uygulamalarından Dijital Dönüşüm Ofisine. Amme İdaresi Dergisi, 52(2), 149–172.
4. Bovens, M. ve Zouridis, S. (2002). From street-level to system-level bureaucracies: How information and communication technology is transforming administrative discretion and constitutional control. Public Administration Review, 62(2), 174–184.
5. Boyalı, H. (2023). Dijitalleşmeyle birlikte kamu bürokrasisinde değişen insan kaynağı anlayışı. Uluslararası Akademik Birikim Dergisi, 6(Özel Sayı), 1-12.
6. Busuioc, M. (2021). Accountable artificial intelligence: Holding algorithms to account. Public Administration Review, 81(5), 825–836.
7. Cordella, A. ve Tempini, N. (2015). E-government and organizational change: Reappraising the role of ICT and bureaucracy in public service delivery. Government Information Quarterly, 32(3), 279–286.
8. Civek, F. ve Özkahveci, E. (2021). Weber bürokrasi kuramı ve insan kaynakları yönetimi üzerine kavramsal bir değerlendirme. Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, (39), 364-394.
9. Çelik Bozkaya, G. (2025). Dijital dönüşüm sürecinde bürokratik yapıların uyarlanabilirlik düzeyi. Türk Kamu Yönetimi Dergisi, 6(2), 234–266.
10. Cumhurbaşkanlığı Dijital Dönüşüm Ofisi. (2021). Ulusal yapay zekâ stratejisi 2021–2025.
11. Cumhurbaşkanlığı Dijital Dönüşüm Ofisi. (2023). Dijital Türkiye ve e-Devlet hizmetleri.
12. Fountain, J. E. (2001). Building the virtual state: Information technology and institutional change. Brookings Institution Press.
13. Fukuyama, F. (2013). What is governance?. Governance: An International Journal of Policy, Administration and Institutions, 26, 347–368.
14. Gil-Garcia, J. R., Dawes, S. S. ve Pardo, T. A. (2018). Digital government and public management research: Finding the crossroads. Public Management Review, 20(5), 633–646.
15. Haug, N., Dan, S. ve Mergel, I. (2024). Digitally-induced change in the public sector: A systematic review and research agenda. Public Management Review, 26(7), 1963-1987.
16. Janssen, M. ve Estevez, E. (2013). Lean government and platform-based governance—Doing more with less. Government Information Quarterly, 30(Suppl. 1), S1–S8.
17. Karabal, A. (2025). Yönetim biliminde yaşanan dijital dönüşümler ve Türk kamu yönetimine yansımaları. İçinde B. Öztürk (Ed.), Dijital çağda yönetim bilimi: Yeni paradigmalar (1–18). Gaziantep: Özgür Yayınları.
18. Kitchin, R. (2017). Thinking critically about and researching algorithms. Information, Communication & Society, 20(1), 14–29.
19. Kroll, J. A., Huey, J., Barocas, S., Felten, E. W., Reidenberg, J. R., Robinson, D. G. ve Yu, H. (2017). Accountable algorithms. University of Pennsylvania Law Review, 165, 633–705.
20. Margetts, H. ve Dunleavy, P. (2013). The second wave of digital-era governance: A quasi-paradigm for government on the Web. Philosophical Transactions of the Royal Society A: Mathematical, Physical and Engineering Sciences, 371(1987), 20120382.

21. Menteşe, S. ve Menteşe, C. D. (2023). Dijitalleşen dünyada yöneticilerin değişen karar mekanizmaları. *Munzur Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(2), 153–173.
22. Metin, A. (2012). Türkiye’de e-devlet uygulaması ve e-devletin bürokrasiye etkisi. *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (7), 97–108.
23. Newman, J., Mintrom, M. ve O’Neill, D. (2022). Digital technologies, artificial intelligence and bureaucratic transformation. *Futures*, 136, 102886.
24. OECD. (2020). The OECD digital government policy framework: Six dimensions of a digital government. OECD Publishing.
25. Pasquale, F. (2015). The black box society: The secret algorithms that control money and information. Harvard University Press.
26. Piening, E. P. (2013). Dynamic capabilities in public organizations: A literature review and research agenda. *Public Management Review*, 15(2), 209–245.
27. Sobacı, M. Z. ve Yıldız, M. (2012). E-devlet, kamu yönetimi ve teknoloji ilişkisinde güncel gelişmeler. Ankara: Nobel Yayınları.
28. T.C. Kalkınma Bakanlığı. (2015). 2015–2018 bilgi toplumu stratejisi ve eylem planı.
29. T.C. Ulaştırma, Denizcilik ve Haberleşme Bakanlığı (2016). 2016-2019 Ulusal E-Devlet Stratejisi ve Eylem Planı.
30. Tamer, H. Y. ve Övgün, B. (2023). Dijitalleşme süreci çerçevesinde kamuda stratejik yönetim. *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 50(2), 509–538.
31. Teece, D. J., Pisano, G. ve Shuen, A. (1997). Dynamic capabilities and strategic management. *Strategic Management Journal*, 18(7), 509–533.
32. Uysal, Y. ve Malkoç Yılmaz, K. (2024). Türkiye’de kamu yönetiminin dijital kültür üzerine etkileri. *KAYTEK Dergisi*, 7(1), 74–102.
33. Weber, M. (2005). Bürokrasi ve otorite (H. Akın, Çev.). Ankara: Adres Yayınları.
34. Wirtz, B. W., Weyerer, J. C. ve Geyer, C. (2019). Artificial intelligence and the public sector—Applications and challenges. *International Journal of Public Administration*, 42(7), 596–615.
35. Yılmaz, H. ve Gündoğdu, M. (2021). Dijital dönemde bürokrasi. *İçinde Siyasetin dijital serüveni* (19–41). Ankara: Gazi Kitabevi.
36. Yeung, K. (2017). Algorithmic regulation: A critical interrogation. *Regulation & Governance*, 12(4), 505–523.

COMPARATIVE WIND FARM SUITABILITY ANALYSIS OF KÜTAHYA DISTRICTS BASED ON WASP SIMULATIONS**WASP SİMÜLASYONLARINA DAYALI OLARAK KÜTAHYA İLÇELERİNİN RÜZGÂR ENERJİSİ SANTRALİ UYGUNLUĞU AÇISINDAN KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ****ABSTRACT**

Wind resource assessment is an essential step in identifying suitable locations and reducing uncertainty in wind farm investments. In this study, wind energy potential was comparatively evaluated for five districts of Kütahya Province, Türkiye: Altıntaş, Aslanapa, Dumlupınar, Gediz, and Simav. Wind speed and direction measurements were analyzed using Weibull distributions, with parameters estimated by the Modified Maximum Likelihood, Median and Quartiles, Moment, and WASP methods. The performance of these methods was evaluated using R^2 , COEF, RMSE, and MAE. Wind roses, spatial wind-speed distributions, wind power density, and ΔRIX were further examined to assess both wind resource availability and terrain complexity. Five wind turbine models were compared in terms of annual energy production for each district. Although Simav exhibited high energy-production potential, its relatively complex terrain conditions were less favorable. Aslanapa provided a more balanced combination of wind resource potential and terrain suitability and was therefore selected for detailed wind farm analysis. A 42 MW wind farm consisting of 14 turbines was subsequently simulated using WASP. The proposed layout resulted in an annual energy production of 107.567 GWh, a capacity factor of 29.2%, and an overall wake loss of 1.85%. A simplified economic assessment was also conducted to examine the effects of investment cost, discount rate, and electricity selling price. Under the base-case assumptions of 1500 USD/kW specific CAPEX, an 8% discount rate, and a 25-year project lifetime, the LCOE was estimated at 70.48 USD/MWh, while the NPV was -0.56 million USD, indicating that the project operates close to the economic break-even point. Overall, the results demonstrate the importance of jointly considering wind resources, terrain characteristics, turbine performance, and economic conditions in preliminary wind farm planning.

Keywords: Wind Energy; WASP; Kütahya; Wind Resource Assessment; Wake Losses.

ÖZ

Rüzgâr kaynağı değerlendirmesi, rüzgâr santrali yatırımları için uygun bölgelerin belirlenmesi ve yatırım belirsizliğinin azaltılması açısından temel bir adımdır. Bu çalışmada, Kütahya ilinin beş ilçesinin (Altıntaş, Aslanapa, Dumlupınar, Gediz ve Simav) rüzgâr enerjisi potansiyeli karşılaştırmalı olarak değerlendirilmiştir. Rüzgâr hızı ve yönü ölçümleri Weibull dağılımları kullanılarak analiz edilmiş; dağılım parametreleri Değiştirilmiş Maksimum Olabilirlik, Medyan ve Çeyrekler, Moment ve WASP yöntemleriyle tahmin edilmiştir. Bu yöntemlerin performansı R^2 , COEF, RMSE ve MAE göstergeleri kullanılarak değerlendirilmiştir. Rüzgâr kaynağının kullanılabilirliğini ve arazi karmaşıklığını incelemek amacıyla rüzgâr gülleri, mekânsal rüzgâr hızı dağılımları, rüzgâr güç yoğunluğu ve ΔRIX değerleri de analiz edilmiştir. Her bir ilçe için beş farklı rüzgâr türbini modeli yıllık enerji üretimi açısından karşılaştırılmıştır. Simav yüksek enerji üretim potansiyeline sahip olmakla birlikte, görece daha karmaşık topoğrafik koşullara sahiptir. Aslanapa ise rüzgâr kaynağı potansiyeli ile topoğrafik uygunluk arasında daha dengeli bir özellik göstermiş ve bu nedenle ayrıntılı rüzgâr santrali analizi için seçilmiştir. Daha sonra WASP kullanılarak 14 türbinden oluşan 42 MW kurulu güce sahip bir rüzgâr santrali simüle edilmiştir. Önerilen yerleşim için yıllık enerji üretimi 107,567 GWh, kapasite faktörü %29,2 ve toplam iz kaybı %1,85 olarak hesaplanmıştır. Ayrıca yatırım maliyeti, iskonto oranı ve elektrik satış fiyatının etkilerini incelemek amacıyla basitleştirilmiş bir ekonomik değerlendirme gerçekleştirilmiştir. 1500 USD/kW özgül yatırım maliyeti, %8 iskonto oranı ve 25 yıllık proje ömrünün kabul edildiği temel senaryoda, seviyelendirilmiş enerji maliyeti (LCOE) 70,48 USD/MWh ve net bugünkü değer (NPV) -0,56 milyon USD olarak hesaplanmıştır. Bu sonuç, projenin ekonomik başa baş noktasına oldukça yakın olduğunu göstermektedir. Genel olarak bulgular, ön rüzgâr santrali planlamasında rüzgâr kaynağı, topoğrafik özellikler, türbin performansı ve ekonomik koşulların birlikte değerlendirilmesinin önemini ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Rüzgâr Enerjisi; WASP; Kütahya; Rüzgâr Kaynağı Değerlendirmesi; İz Kayıpları.

²⁰ Kütahya Dumlupınar University, Graduate Education Institute, Department of Advanced Technologies, 43100, Kütahya, Türkiye. ORCID: 0000-0003-0066-5590

²¹ Kütahya Dumlupınar University, Faculty of Engineering, Department of Mechanical Engineering, 43100, Kütahya, Türkiye. ORCID: 0000-0001-7335-7076

1. Introduction

The depletion of fossil fuel reserves, environmental pollution, and growing concerns about climate change have increased interest in clean and sustainable energy sources, with wind energy emerging as one of the most important renewable energy technologies worldwide [1]. In Türkiye, total and per-capita CO₂ emissions increased between 1990 and 2021, with the energy sector representing the dominant contributor, emphasizing the need for low-carbon energy strategies and further wind energy deployment [2].

Reliable wind farm planning requires a detailed assessment of regional wind characteristics, particularly wind speed and direction, which directly affect turbine selection, site suitability, and long-term project performance [3]. Global wind power capacity reached 837 GW in 2021, avoiding more than 1.2 billion tonnes of CO₂ emissions annually, while cumulative onshore and offshore installations were projected to exceed 1 TW by 2025 [4]. Wind resource assessment commonly combines statistical and numerical approaches. Weibull and Rayleigh distributions are widely used to characterize wind speed frequency and energy potential [5], while long-term meteorological data enable the assessment of wind variability, power density, and expected energy production for different turbine technologies [6]. Wind atlas and micro-siting tools such as WAsP further incorporate terrain effects and support wind climate modelling, wind farm layout design, and comparative site assessment [7,8]. In Türkiye, the Wind Energy Potential Atlas (REPA-V1) reports a total wind power potential of 47,849 MW, while installed wind capacity reached 10,976 MW by June 2022, corresponding to 10.81% of national installed power [9].

Kütahya, located near provinces with considerable wind energy potential such as Manisa and Balıkesir, may also offer suitable conditions for wind power development. However, local terrain, surface roughness, and atmospheric conditions can produce substantial spatial variations in wind resources, making district-level assessment necessary. Accordingly, this study compares the wind energy potential of Altıntaş, Aslanapa, Dumlupınar, Gediz, and Simav using wind speed and direction measurements, Weibull analysis, spatial wind characteristics, and ΔRIX . Following the comparative assessment, the most suitable district was further investigated using WAsP to evaluate turbine alternatives, wind farm layout, wake losses, annual energy production, and the economic performance of the proposed wind farm.

2. Materials and methods

Wind speed and direction data were obtained from Turkish State Meteorological Service stations for 2016–2019 at a reference height of 10 m. Data loss remained below the 10% acceptability threshold [10], ranging from 2.21% in Altıntaş to 8.33% in Simav. Approximately 25,000 mean wind speed records at 10-min intervals were available for each district. As illustrated in **Figure 1**, a total of approximately 25,000 mean wind speed data points were collected for each district at 10-minute intervals.

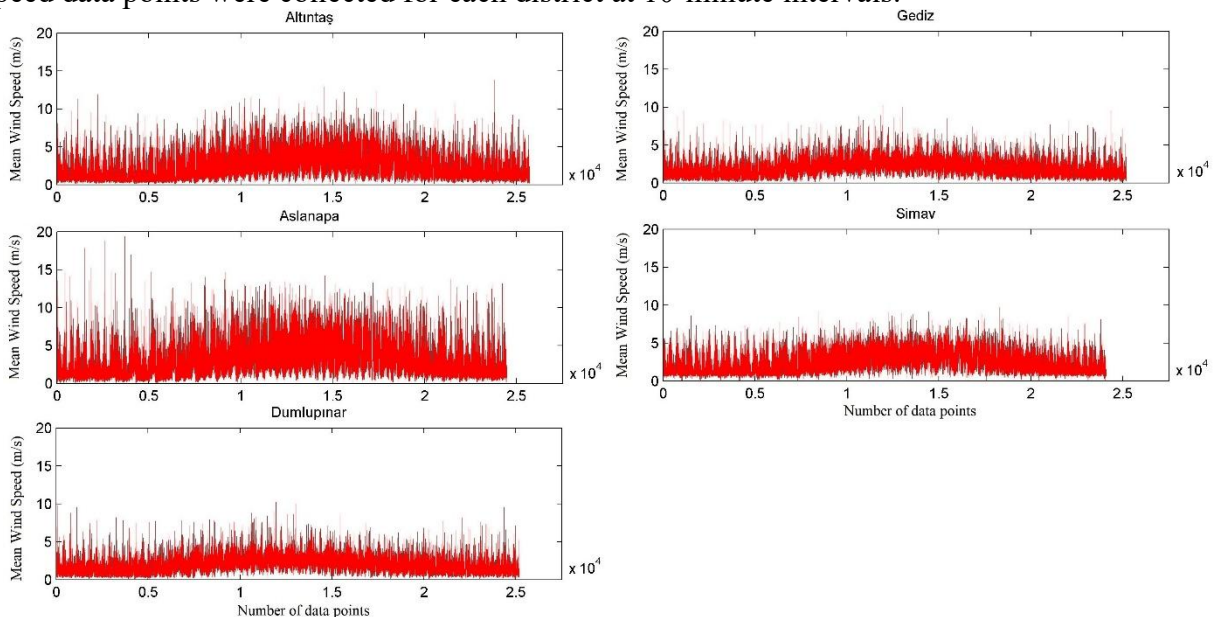

Figure 1. Time series of mean wind speed data recorded at 10 m height for the selected districts (2016–2019) [11].

Wind speed frequency distributions were characterized using the two-parameter Weibull probability density function:

$$f(U) = \frac{k}{A} \left(\frac{U}{A}\right)^{k-1} e^{-\left(\frac{U}{A}\right)^k} \quad (1)$$

where U is wind speed, A is the Weibull scale parameter representing the characteristic wind speed, and k is the shape parameter describing the dispersion of the distribution.

To examine the sensitivity of Weibull fitting to the parameter estimation approach, four methods were applied: the Median and Quartiles Method (MQ), Moments Method (MOM), Modified Maximum Likelihood Method (MML), and the WAsP estimation procedure. The MQ method estimates k and A from the median and quartile wind speeds [12], whereas MOM derives the parameters from the mean and standard deviation of the measured data [13]. MML estimates the parameters iteratively from the wind-speed frequency distribution [14]. The WAsP approach determines the Weibull parameters by matching the wind power density of the fitted distribution with that obtained from the observed wind climate [15].

The agreement between measured and fitted wind-speed distributions was evaluated using the coefficient of determination R^2 , efficiency coefficient (COEF), root mean square error (RMSE) and mean absolute error (MAE). Higher R^2 and COEF values and lower RMSE and MAE values indicate better agreement with the measured distribution.

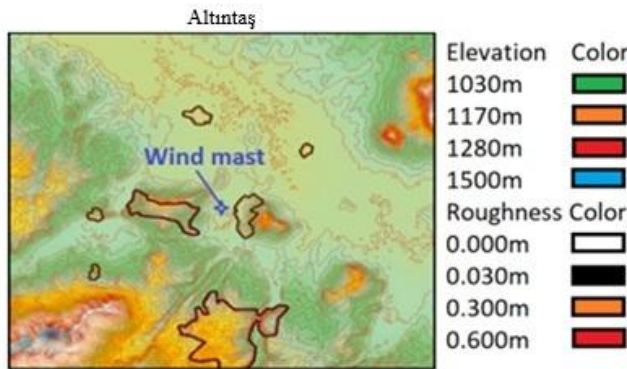

Figure 2. Elevation (1030–1500 m) and surface roughness length (0.000–0.600 m) map of the Altıntaş [11].

WAsP is a wind resource assessment and micro-siting tool used to extrapolate measured wind data across different locations and hub heights while accounting for terrain and surface roughness effects. It can generate wind atlas outputs, estimate annual energy production for selected turbine models, and evaluate wind farm layouts including wake-related losses [16]. In this study, WAsP was used to compare turbine performance and generate wind resource maps for the selected districts. **Figure 2** presents the elevation and surface roughness map of Altıntaş as a representative WAsP input. Elevation and roughness data were incorporated over $20 \times 20 \text{ km}^2$ domains centered on the measurement locations; the Altıntaş map is presented as a representative example, while the same procedure was applied to the other districts.

Table 1. Technical specifications of the wind turbine models considered in the analysis.

Model	Bonus	Vestas	Power Wind	NEG-Micon	Nordex
Capacity(kW)	2000	3075	2500	750	1300
Rotor Diameter(m)	76	112	90	48,2	60
Hub Height(m)	60	84	98	50	50
Cut-in speed (m/s)	4	3	3	4	4
Rate Speed (m/s)	18	12,5	15	25	25
Cut-out speed (m/s)	25	25	25	25	25

3. Results and Discussion

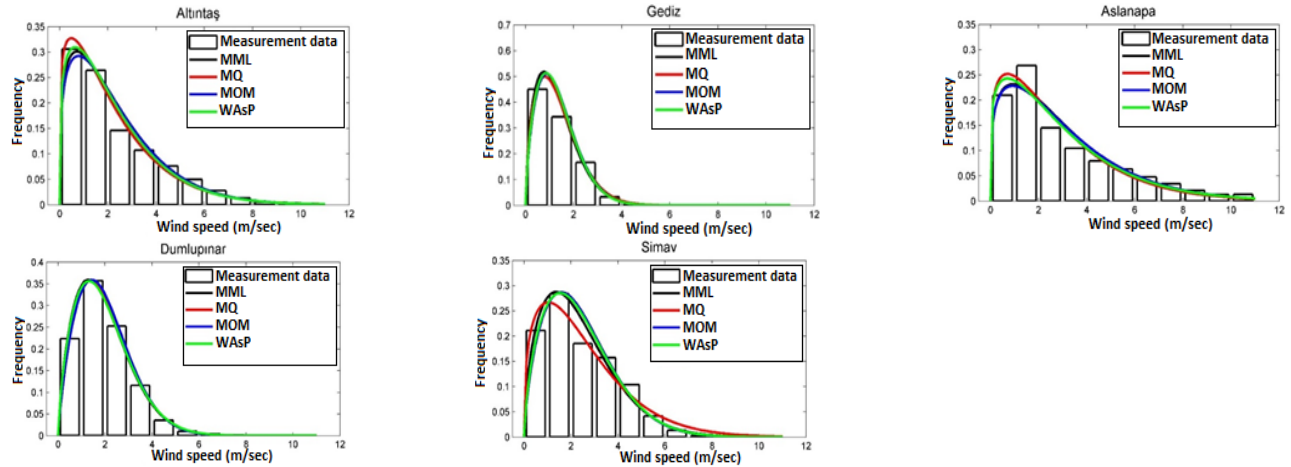

Figure 3. Comparison of measured wind speed frequency distributions and Weibull fits obtained using MML, MQ, MOM, and WASP methods for the selected districts.

Figure 3 compares the measured wind speed frequency distributions with the Weibull distributions obtained using the MML, MQ, MOM, and WASP methods for the five districts. In general, all methods represent the measured distributions reasonably well, although small differences are observed around the peak and high-speed tail regions. Aslanapa shows a wider distribution and higher Weibull scale parameter (A) values of approximately 3.0–3.24 m/s, indicating relatively stronger wind conditions. In contrast, Gediz has lower (A) values of approximately 1.46–1.52 m/s and a distribution concentrated at lower wind speeds. The higher k values in Dumlupınar (1.71–1.81) indicate a narrower distribution, while the lower values in Altıntaş and Aslanapa reflect greater wind speed variability. Overall, the Weibull methods provide similar representations of the measured wind regimes, while their performance is further evaluated using R^2 , RMSE, MAE, and COEF.

Table 2 compares the Weibull shape (k) and scale (A) parameters, estimated mean wind speeds, and statistical performance indicators obtained using the four methods. Among the districts, Aslanapa had the highest measured mean wind speed (3.01 m/s), while Gediz had the lowest (1.35 m/s). The higher A values in Aslanapa indicate stronger characteristic wind conditions, whereas the higher k values in Dumlupınar reflect a narrower wind speed distribution. The performance of the estimation methods varied between districts. MQ and WASP provided the highest R^2 value (0.986) in Altıntaş, while MOM showed the best overall agreement in Dumlupınar ($R^2=0.998$, RMSE=0.004, MAE=0.0026). MQ performed best in Gediz, whereas MML showed better statistical performance in Simav. In Aslanapa, differences among the methods were relatively small. Overall, no single Weibull estimation method was consistently superior for all districts, indicating that fitting performance depends on the local wind regime.

Figure 4 presents the wind rose distributions and the hourly occurrence frequencies of the dominant wind direction sectors for the selected districts. The wind roses show clear directional differences between the districts. Altıntaş is mainly influenced by north–northwesterly and southeasterly winds, while Aslanapa exhibits a broader and more multi-directional pattern. Dumlupınar is dominated by easterly to north-easterly winds, Gediz shows a more concentrated north–north-easterly regime, and Simav displays a distinct bi-directional structure along the east–west axis. The hourly occurrence plots further indicate that the dominant wind directions are not always constant during the day. Gediz appears to have the most stable directional regime, whereas Aslanapa and Simav show more pronounced daily directional shifts. These results confirm that, despite being located within the same province, the districts have noticeably different local wind direction characteristics.

Table 2. Weibull parameters and statistical performance indicators obtained using MML, MQ, MOM, and WAsP methods for the selected districts.

District	Method	k	A	$\bar{U}$	R2	COEF	RMSE	MAE
Altıntaş	Data	-	-	2,33	-	-	-	-
	MML	1,265	2,454	2,28	0,982	1,038	0,013	0,0079
	MQ	1,183	2,317	2,18	0,986	1,126	0,012	0,0082
	MOM	1,284	2,519	2,33	0,977	0,993	0,015	0,0091
	WAsP	1,24	2,40	2,23	0,986	1,074	0,012	0,0068
Aslanapa	Data	-	-	3,01	-	-	-	-
	MML	1,265	3,188	2,96	0,935	0,976	0,020	0,0148
	MQ	1,210	2,977	2,79	0,931	1,12	0,021	0,0166
	MOM	1,256	3,244	3,01	0,934	0,936	0,020	0,0142
	WAsP	1,20	3,100	2,91	0,935	1,027	0,020	0,0152
Dumlupınar	Data	-	-	1,99	-	-	-	-
	MML	1,709	2,178	1,94	0,993	1,030	0,010	0,0047
	MQ	1,751	2,218	1,97	0,997	1,018	0,005	0,0030
	MOM	1,808	2,246	1,99	0,998	1,024	0,004	0,0026
	WAsP	1,710	2,200	1,96	0,994	1,015	0,009	0,0048
Gediz	Data	-	-	1,35	-	-	-	-
	MML	1,576	1,457	1,30	0,986	1,176	0,018	0,0094
	MQ	1,575	1,514	1,35	0,991	1,108	0,014	0,0070
	MOM	1,668	1,517	1,35	0,982	1,127	0,020	0,0076
	WAsP	1,650	1,500	1,34	0,984	1,142	0,019	0,0078
Simav	Data	-	-	2,41	-	-	-	-
	MML	1,564	2,623	2,35	0,974	1,096	0,015	0,0091
	MQ	1,359	2,750	2,51	0,969	0,925	0,017	0,0144
	MOM	1,683	2,709	2,41	0,955	1,094	0,020	0,0108
	WAsP	1,650	2,700	2,41	0,963	1,082	0,018	0,0096

Figure 5 shows the spatial distributions of mean wind speed and ΔRIX for the five districts. The maps indicate that site suitability depends not only on wind speed magnitude but also on terrain complexity, which affects the reliability of flow modelling. In Altıntaş, higher wind speeds are limited to a relatively small area in the southwest, while lower values dominate most of the district. Aslanapa stands out with relatively high wind speeds over a broader area and generally low ΔRIX values, indicating a more balanced site in terms of both wind resource potential and modelling suitability. Dumlupınar shows moderate wind speeds overall, with increased ΔRIX values in the northwestern part of the area. In Gediz, wind speeds are comparatively lower, while locally high ΔRIX values suggest limited suitability for wind energy development. Simav has relatively high wind speeds over large areas, but the presence of high ΔRIX values, especially in the southwest, indicates more complex terrain and potentially higher uncertainty in WAsP predictions. Therefore, site selection should consider both wind potential and terrain complexity. Based on these two criteria, Aslanapa was identified as the most balanced district and selected for detailed WAsP-based wind farm analysis.

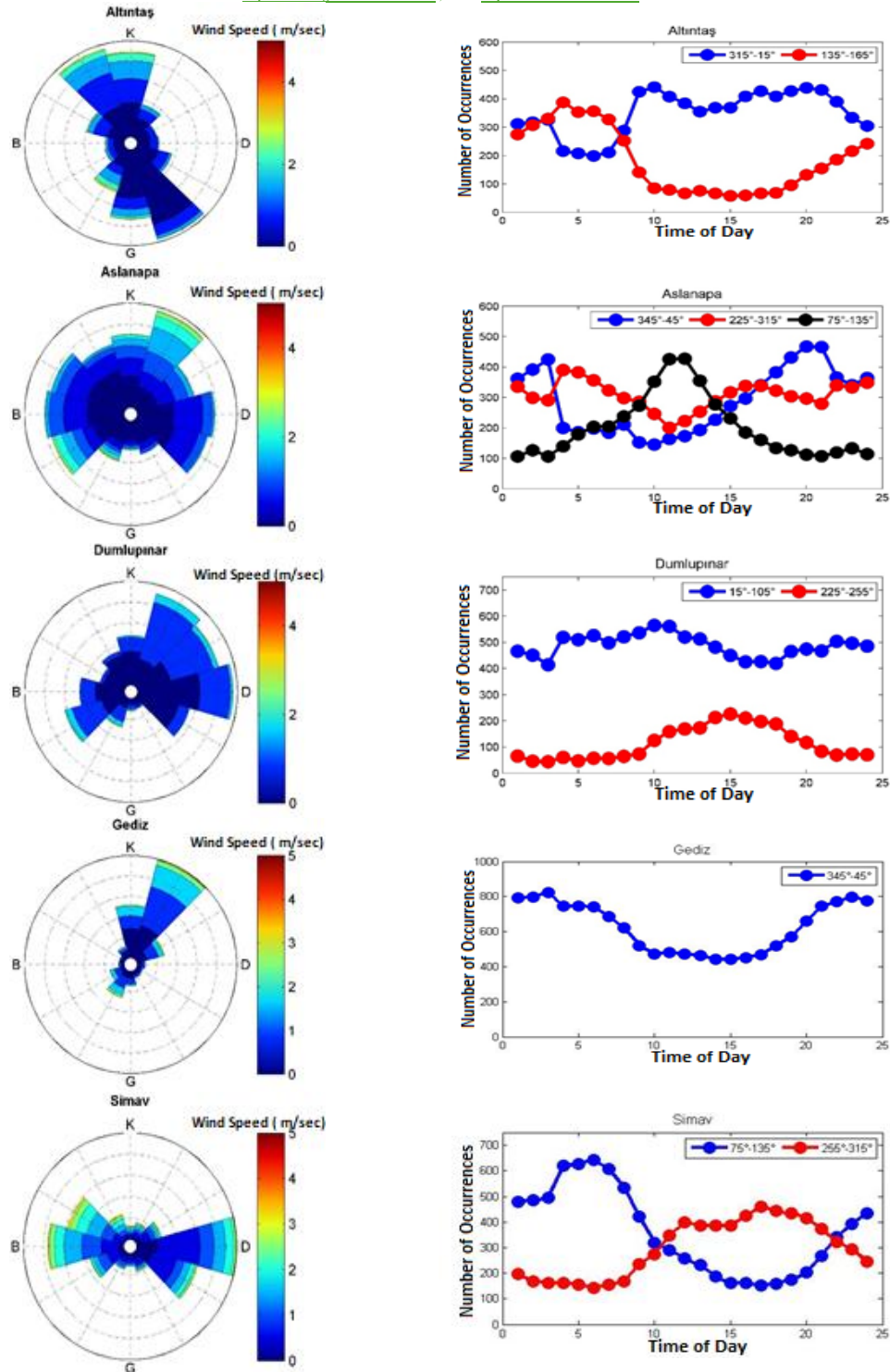

Figure 4. Wind rose distributions and diurnal variation in the occurrence frequency of dominant wind direction sectors for Altıntaş, Aslanapa, Dumlupınar, Gediz, and Simav districts.

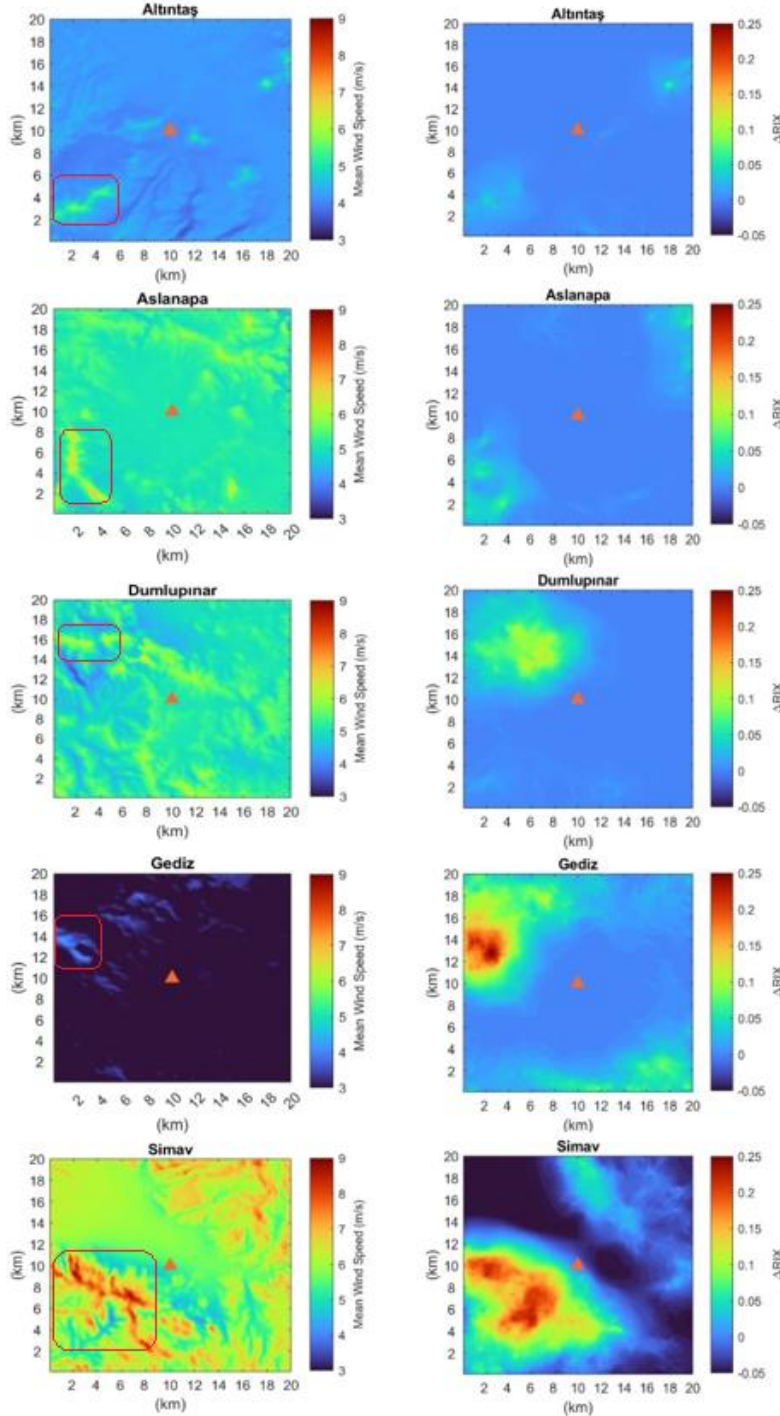

Figure 5. Spatial distributions of mean wind speed (left) and ΔRIX (right) for Altıntaş, Aslanapa, Dumlupınar, Gediz, and Simav districts. Altıntaş. [11]

Figure 6 compares the annual energy production (AEP) values calculated by WAsP for five turbine models in Altıntaş, Aslanapa, Dumlupınar, Gediz, and Simav. The district ranking remains unchanged for all turbine models: Simav > Aslanapa > Dumlupınar > Altıntaş > Gediz, indicating that the differences are mainly related to local wind resource conditions rather than turbine selection alone. Simav provides the highest AEP for all turbines; for example, the Vestas V112 produces 13,072 MWh in Simav compared with 8,792 MWh in Aslanapa, 7,485 MWh in Dumlupınar, 6,840 MWh in Altıntaş, and 3,343 MWh in Gediz. Among the turbine models, Vestas V112 gives the highest AEP at all sites, although this should not be interpreted as a direct efficiency ranking because the turbines have different rated powers, rotor diameters, and hub heights. Despite

its higher AEP, Simav also shows greater terrain complexity based on the previous ΔRIX analysis. Therefore, considering both energy potential and terrain suitability, Aslanapa was selected as the more balanced site for detailed wind farm assessment.

Figure 7 presents the WAsP-based distributions of mean wind speed, wind power density, terrain elevation, and ΔRIX for the proposed wind farm layout in Aslanapa. As shown in **Figure 7(a)**, the mean wind speed at the 84 m hub height varies from approximately 3.78 to 6.70 m/s, with higher values concentrated mainly along the north-south ridge and in the southeastern part of the site. Most turbine locations coincide with these higher wind speed zones. **Figure 7(b)** shows a similar spatial pattern for wind power density, which ranges from about 89 to 573 W/m², with the highest values again occurring along the ridge areas. **Figure 7(c)** indicates that the site elevation ranges between approximately 1000 and 1580 m, confirming the influence of topography on the local wind resource. To assess terrain complexity, **Figure 7(d)** presents the ΔRIX distribution, which varies from about 0 to 7.8%. Most turbines are located in areas with relatively low to moderate ΔRIX values, avoiding highly complex terrain. Overall, the proposed layout was selected by considering not only higher wind speeds and power density, but also acceptable terrain conditions for reliable WAsP-based micrositng.

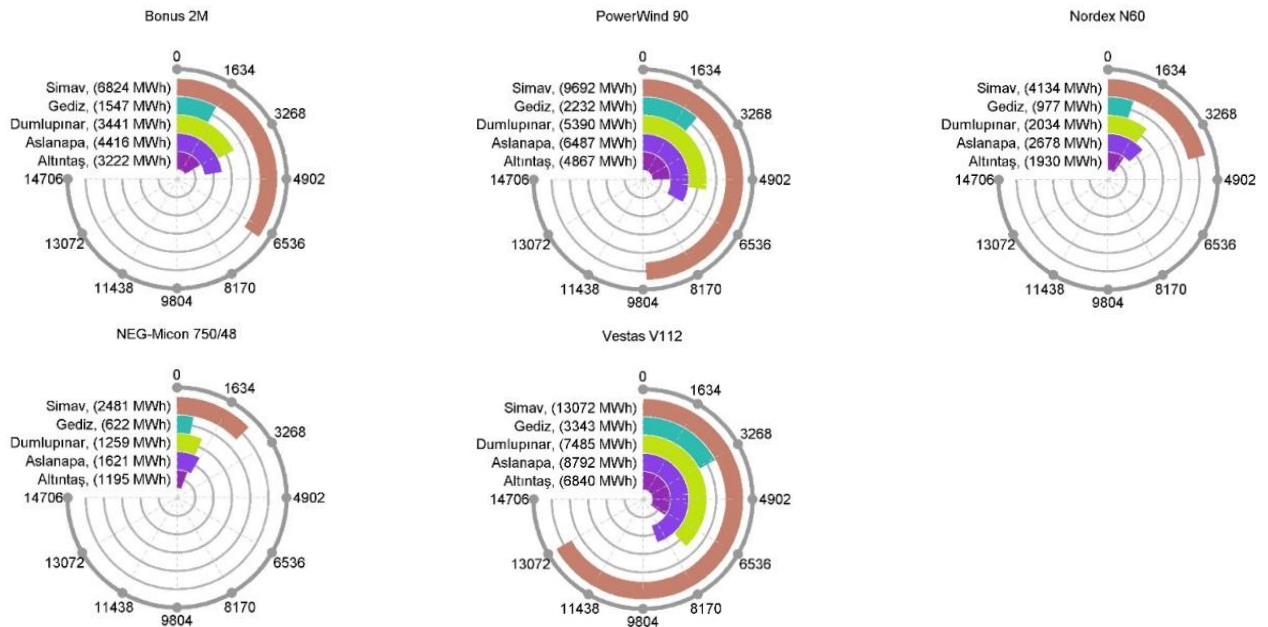

Figure 6. Comparison of annual energy production (AEP) estimated for five wind turbine models in Altıntaş, Aslanapa, Dumlupınar, Gediz, and Simav districts.

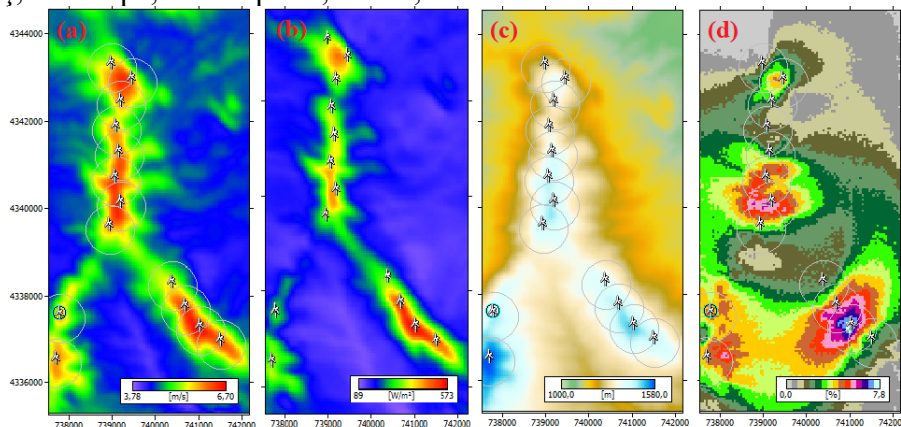

Figure 7. WAsP-based spatial characteristics and proposed wind farm layout for Aslanapa: (a) mean wind speed at 84 m hub height, (b) wind power density, (c) terrain elevation, and (d) ΔRIX distribution.

Table 3 summarizes the WAsP results for the 14 turbines of the proposed 42 MW wind farm in Aslanapa, including AEP, wake loss, Weibull parameters, mean wind speed, and ΔRIX . Turbine-level AEP values range from 6.768 to 8.730 GWh, while the total annual energy production is 107.567 GWh with a capacity factor of 29.2%. The highest AEP is obtained for Turbine 2, which also has the highest mean wind speed (6.68 m/s) and Weibull scale parameter (A) (7.3 m/s), whereas Turbine 4 gives the lowest AEP due to its lower local wind conditions. Wake losses vary between 0.96% and 3.78%, while the overall farm wake loss remains limited to 1.85%. The ΔRIX values at turbine locations range from 1.9% to 7.3%, indicating moderate variation in terrain complexity. Overall, the results show that the proposed layout provides a reasonable balance between wind resource quality, terrain suitability, and wake interaction.

Table 3. Turbine-level WAsP simulation results for the proposed 42 MW wind farm in Aslanapa, including annual energy production, wake losses, Weibull parameters, mean wind speed, and ΔRIX values.

Turbine No	AEP(GWh)	Wake Loss (%)	A (m/s)	k	U (m/s)	ΔRIX (%)
1	7,866	1,28	6,8	1,34	6,21	2,4
2	8,730	1,46	7,3	1,37	6,68	7,3
3	8,436	1,15	7,1	1,36	6,47	5,6
4	6,768	1,19	6,1	1,41	5,59	2,0
5	8,199	1,8	6,9	1,54	6,23	5,8
6	8,310	1,96	7,0	1,56	6,28	4,1
7	7,287	3,15	6,5	1,53	5,84	2,1
8	7,975	1,6	6,8	1,51	6,12	2,8
9	7,329	2,36	6,5	1,50	5,85	1,9
10	7,540	2,07	6,6	1,46	5,98	4,0
11	7,211	0,96	6,4	1,44	5,78	2,0
12	7,241	3,78	6,5	1,60	5,86	3,4
13	7,128	1,7	6,4	1,64	5,74	4,4
14	7,547	1,61	6,6	1,54	5,94	4,6
Total	107,567	1,85				
Capacity Factor (%)	29,2					

Figure 9 presents the economic sensitivity results for the proposed 42 MW Aslanapa wind farm. As shown in **Figure 9(a)**, LCOE increases with both specific CAPEX and discount rate. Under the base-case conditions of 1500 USD/kW CAPEX, an 8% discount rate, and a 25-year project lifetime, the LCOE is calculated as 70.48 USD/MWh. Figure X(b) shows that NPV improves as CAPEX decreases and the electricity selling price increases. At the base-case electricity price of 70 USD/MWh, the NPV is -0.56 million USD, indicating that the project is close to the economic break-even point. The calculated break-even electricity price of 70.48 USD/MWh is also consistent with the NPV = 0 boundary. Overall, the results show that project feasibility is particularly sensitive to investment cost, financing conditions, and electricity selling price.

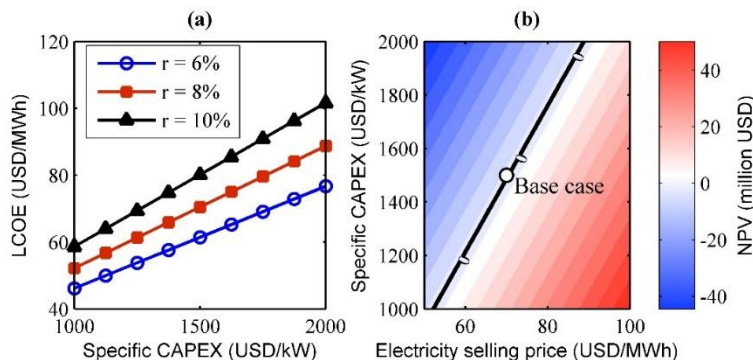

Figure 9. Economic assessment of the proposed Aslanapa wind farm: (a) sensitivity of LCOE to specific CAPEX under different discount-rate assumptions; (b) NPV feasibility map as a function of specific CAPEX and electricity selling price.

4. Conclusion

This study comparatively evaluated the wind energy potential of five districts in Kütahya using measured wind data, Weibull analyses, terrain characteristics, and WAsP simulations. Although notable differences were observed among the districts, Aslanapa provided a favorable balance between wind resource potential and terrain suitability and was therefore selected for detailed wind farm analysis. The proposed 42 MW wind farm produced an estimated annual energy production of 107.567 GWh, corresponding to a capacity factor of 29.2%, while the total wake loss remained limited to 1.85%. The economic assessment further showed that the project is strongly influenced by investment cost, discount rate, and electricity selling price. Under the base-case assumptions, the LCOE was estimated as 70.48 USD/MWh and the NPV as –0.56 million USD, indicating that the project operates close to the economic break-even point. Overall, the results demonstrate that combining wind resource assessment, terrain-based site screening, micro-siting, and a simplified economic analysis provides a practical framework for preliminary wind farm planning in Kütahya.

Acknowledgements

The authors acknowledge the Kütahya Dumlupınar University and the Turkish Republic General Directorate of Meteorology for providing the wind data of districts.

References

- [1] Liu H, Chen C. Data processing strategies in wind energy forecasting models and applications: a comprehensive review, *Appl Energy* 2019; 249:392–408.
- [2] Turkish Statistical Institute. (2025, March 26). Greenhouse gas emissions statistics, 1990–2023 (Corrected). <https://veriportali.tuik.gov.tr/en/press/53974>
- [3] Global Wind Energy Council. (2021). Global wind report 2021. <https://gwec.net/wp-content/uploads/2021/03/GWEC-Global-Wind-Report-2021.pdf>
- [4] Rahman, S. M, & Chattopadhyay, H. (2019). Statistical assessment of wind energy potential for power generation at Imphal, Manipur (India). *Energy Sources, Part A: Recovery, Utilization, and Environmental Effects*, 1-13. doi:10.1080/15567036.2019.1675814.
- [5] Sumair, M., vd. (2020). A newly proposed method for weibull parameters estimation and assessment of wind potential in Southern Punjab. *Energy Reports*, 6, 1250–1261. <https://doi.org/10.1016/j.egy.2020.05.004>.
- [6] Spuru, P., & Simona, P. L. (2024). Wind energy resource assessment and wind turbine selection analysis for sustainable energy production. *Scientific Reports*, 14(1), 10708.
- [7] Koşar, O., & Özgür, M. A. (2020). Wind energy resource assessment of Kutahya, Turkey using wasp and layout optimization. *Proc ImechE Part A: J Power and Energy*, 235(3). doi:10.1177/0957650920936030.
- [8] Khan, T., Theppaya, T., & Taweekun, J. (2023). Wind resource assessment of northern part of Thailand. *Ain Shams Engineering Journal*, 14(7), 102025.
- [9] Turkish Wind Energy Association. (2022). Turkish wind energy statistics report: July 2022.
- [10] Bailey, B H, McDonald, S L, Bernadett, D W, Markus, M J, and Elsholz, K V. Wind resource assessment handbook: Fundamentals for conducting a successful monitoring program. United States: N. p., 1997. Web. doi:10.2172/486127.
- [11] Ertan, M. (2022). Kütahya'nın seçilen ilçeleri için rüzgar potansiyelinin değerlendirilmesi ve teknik analizi (Tez No. 738856) [Yüksek lisans tezi, KÜTAHYA DÜMLUPINAR ÜNİVERSİTESİ]. Ulusal Tez Merkezi.

- [12] Justus, C. G., Hargraves, W. R., Mikhail, A., & Graber, D. (1978). Methods for estimating wind speed frequency distributions. *Journal of Applied Meteorology and Climatology*, 17(3), 350-353.
- [13] Azad, A. K., Rasul, M. G., & Yusaf, T. (2014). Statistical diagnosis of the best Weibull methods for wind power assessment for agricultural applications. *Energies*, 7(5), 3056-3085.
- [14] Ahmed, S. (2016). *Wind energy: Theory and practice* (3rd ed.). PHI Learning Private Limited.
- [15] Solyali, D., Altunç, M., Tolun, S., & Aslan, Z. (2016). Wind resource assessment of Northern Cyprus. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 55, 180-187.
- [16] Mortensen, N. G., Heathfield, D. N., Rathmann, O., & Nielsen, M. (2014). *Wind Atlas Analysis and Application Program: WAsP 11 Help Facility*. Computer programme, Department of Wind Energy, Technical University of Denmark.

(12)

Dr. Öğr. Gör. İrade KERİMOVA*

AZERBAIJAN DİLİNDE ŞAHIS VE İŞARET ZAMİRLERİNİN PRAGMATİK ÖZELLİKLERİ
PRAGMATIC FEATURES OF PERSONAL AND DEMONSTRATIVE PRONOUNS IN THE
AZERBAIJANIAN LANGUAGE

ÖZ

Bu makale, Azerbaycan dilindeki şahıs ve işaret zamirlerinin biçimsel-gramer çerçevesinin ötesine geçen pragmatik gücüne odaklanmaktadır. Araştırmada, dilbilimin modern yönlerinden biri olarak kabul edilen pragmatikğin, şahıs ve işaret zamirleri temelinde bağlamsal anlamla olan bağlantısı analiz edilmektedir. Genel olarak, Azerbaycan dilindeki zamirlerin belirli bir anlamı yoktur, anlamlarını ancak metin içinde kazanırlar. Bu nedenle, dildeki diğer sözcük türlerinin yerini alabilmekle kalmayıp, konuşmacı ve dinleyici arasındaki iletişim alanını da kontrol edebilen önemli pragmatik unsurlardır. Pragmatik, her şeyden önce, dilsel biçimler ile onları kullananlar arasındaki ilişkiyi inceler. Pragmatik, anlamı bağlam içinde incelediği için, zamirleri incelerken bağlam dikkate alınmalı ve araştırma yapılırken akılda tutulmalıdır. Kişi zamirleri farklı kişileri belirtirken, işaret zamirleri bazı durumlarda bir kişiyi, bir nesneyi ve çoğu durumda yakın ve uzak mesafeyi ve zamanı ifade etmek için kullanılır.

Anahtar Kelimeler: Azerbaycan Dili, Pragmatik, Zamir, Şahıs Zamirleri, İşaret Zamirleri.

ABSTRACT

This article focuses on the pragmatic power of personal and demonstrative pronouns in the Azerbaijani language, extending beyond their formal-grammatical framework. The research analyzes the connection between pragmatics, considered a modern aspect of linguistics, and contextual meaning, particularly in relation to personal and demonstrative pronouns. Generally, pronouns in Azerbaijani do not have a fixed meaning; they acquire their meaning only within the context of the text. Therefore, they are significant pragmatic elements capable of not only replacing other word types in the language but also controlling the communication space between speaker and listener. Pragmatics, above all, examines the relationship between linguistic forms and those who use them. Since pragmatics examines meaning within context, context must be considered and kept in mind when studying pronouns. Personal pronouns refer to different individuals, while demonstrative pronouns are used in some cases to refer to a person, an object, and in most cases, to indicate near and far distances and time.

Keywords: Azerbaijani Language, Pragmatics, Pronoun, Personal Pronouns, Demonstrative Pronouns.

GİRİŞ

Azerbaycan dilinde zamirlerin pragmatik özellikleri, yalnızca biçimsel-gramatik işlevlerini değil, aynı zamanda konuşmacının amacını, niyetini, tarafların sosyal statüsünü ve iletişim durumuna uyum sağlama yeteneğini de içerir. Zamirler, iletişim sürecinde diğer sözcük türlerinin yerini alan gramer birimleri olmanın yanı sıra, söylemin pragmatik yapısını oluşturan önemli unsurlardır. Bu nedenle, zamirlerin anlamı genellikle konuşma durumunda, gönderen ile alıcı arasındaki ilişkide ve bağlamda belirlenir.

Pragmatik teriminin açıklaması. Bu bağlamda, öncelikle pragmatiğin ne olduğuna dikkat çekmek gerekir. “*Pragmatik, dilsel biçimler ile bunları kullananlar arasındaki ilişkileri inceler. Pragmatik, konuşmacılar tarafından ifade edilen anlamları inceler. Aynı zamanda bağlamsal anlamın incelenmesidir. Pragmatik, sözde ifadeden daha fazla anlam çıkarmanın yollarını inceler. Pragmatik, göreceli mesafeyi inceler*” (Veysalli, 2010: 322). Verilen alıntıdan da anlaşılacağı üzere, pragmatiğin temel özü, dil birimlerinin statik anlamı değil, öznel tarafından yönetilmelerinin dinamizmidir. Peki bağlam nedir ve pragmatik için neden önemlidir? “*Bağlam nedir? Basitçe söylemek gerekirse, bağlam, bir şeyin var olduğu ve ya meydana geldiği koşullardır. Dilbilimsel olarak, herhangi bir dil birimini çevreleyen ve yorumunu belirlemeye yardımcı olan söylemin bir parçasıdır. Bu nedenle, bağlam anlam çalışmasında büyük önem taşır*” (Hüseynova, 2021: 16). Dolayısıyla, Azerbaycan dilindeki zamirleri analiz ederken, önemli anlamsal sorunlar tam olarak bağlam içinde belirlenir ve bu da pragmatik özelliklerinin belirlenmesine doğrudan yardımcı olur. Bağlamdan bahs ederken, deiksis meselesine de dikkat etmek gerekir. “*Deiksis referansı her zaman bağlama bağlı olarak değişen bir kelimeye atıfta bulunur. Deiksis, pragmatiğin ana unsurlarından biridir, çünkü bağlama bağlı olarak değişen belirli bir kelimeye veya cümleye atıfta bulunur. Bir cümledeki bağlam değişikliği genellikle durumdaki, yani katılımcılardaki, zamandaki ve yerdeki değişikliklerden kaynaklanır. Deiksis, durumla doğrudan ilgili unsurları belirtmek için kullanılır*” (Hüseynova, 2021: 38). Deiksis, durumla yakından ilgili bir dilbilimsel olgudur ve dilimizde şahıs ve işaret zamirleri de deiksis olarak kullanılabilir.

Zamirlerin pragmatik özellikleri. Modern Azerbaycan dilinde zamirler, dilsel biçimler ile onları kullananlar arasındaki ilişkiyi ve göreceli mesafeyi en canlı şekilde ifade eden unsurlardır. Zamirler, diğer sözcük türlerinden farklı olarak, daha soyut bir yapıya sahiptir ve somut anlamdan uzaktır. Zamirlerin bu özelliklerine dikkat çeken G.Kazimov, “*Zamirler, sözcüksel-gramer düzeyi, morfolojik özellikleri ve sentaktik işleviyle ayırt edilen özgün bir kategori, özel bir sözcük grubudur. Zamir, sözcüksel anlamı nedeniyle somut anlamdan uzak, çok soyut bir sözcük türüdür. Zamir, anlamını ancak bir cümle içinde, diğer sözcüklerle bağlantılı olarak bulabilir*” (Kazimov, 2010: 135) diye yazmaktadır. Verilen örnekten de anlaşılacağı üzere, soyutluk özelliği ve anlamın yalnızca bir cümle içinde gerçekleşmesi, zamirlerin doğrudan pragmatik bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir. Aynı fikirler G. Abdullayeva'da da bulunabilir. “*Sözcük türlerinin başlıcaları arasında zamir, genel soyut içeriğiyle öne çıkar. Zamirin belirli bir sözcük anlamı yoktur. Yerini aldığı sözcük türünün içeriğine ve pragmatik anlamına uyum sağlar. Bu nedenle, zamirin anlamı yalnızca cümle içinde, metinde bilinir*” (Abdullayeva, 2013: 64). Bu nedenle, zamirlerin işlevlerini incelemek için öncelikle kullanıldıkları ana özel dikkat göstermek gerekir. “*Zamirlerin belirli bir anlamının olmaması, her türlü nesne ve olayı ifade etme fırsatı yaratır; fikirleri ifade etmedeki geniş olanakları ve genelleştirici güçleriyle, tüm sözcük türlerinin üzerinde yer alırlar. Sonuç olarak, zamirlerin insan düşüncesinin, insan zihninin yüksek derecede soyutlanmasının ürünü olduğunu söyleyebiliriz. Soyut düşünce, fikirleri ifade etmede yoğunluk, kolaylık, yoğunluk ve esneklik açısından dilin her yöne doğru genişlemesine olanak sağlamıştır*” (Kazimov, 2017: 159). Zamirlerin sahip olduğu bu geniş genelleştirici güç, söylemde pragmatik bütünlüğü sağlamalarına olanak tanır.

Pragmatik, sosyal durumlarla yakından ilişkilidir. Dilin nasıl kullanıldığını ve yorumlandığını inceler. Pragmatik, bir fikrin nasıl ifade edildiği ve alıcı tarafından nasıl yorumlandığıyla ilgilenir.

Azerbaycan dilinde şu zamir grupları vardır:

1. Şahıs zamiri
2. işaret zamiri

3. soru zamiri
4. belgisiz zamir
5. belirli zamir
6. olumsuz zamir
7. ilgi zamiri.

Şahıs zamirlerinin pragmatik özellikleri. “Şahıs zamirleri, üç şahsın da tekil ve çoğul halini ifade eden ben, sen, o (erkek, kadın), biz, siz, onlar kelimelerinden oluşur. Ben – konuşan, sen – dinleyen, o (erkek, kadın) – hakkında konuşulan kişi. Şahıslar sürekli olarak konumlarını değiştirebilir” (Kazimov, 2010: 138). Morfolojik açıdan bakıldığında şahıs zamirleri yalnızca gramer şahıslarını ifade etse de, pragmatikte şahıs deiksisleri rolünü oynarlar. Alıntıda verilen “Şahıslar sürekli olarak konumlarını değiştirebilir” fikri pragmatik olarak şu şekilde analiz edilebilir: İletişim sırasında “ben” olarak konuşan bir kişi, belirli bir süre sonra “sen” olur. Bu nedenle, şahıs zamirleri bağlama ve söyleme bağlı olarak sıklıkla değişebilir. Örneğin, nezaket göstermek için, yaş, konum ve yeni tanışıklık açısından bizden büyük olan kişilere “sen” diye hitap ederiz. Ancak, çok yakın olduğumuz insanlara aniden “sen” yerine “siz” diye hitap etmeye başlamak, pragmatik açıdan “soğukluk, kırgınlık” olarak yorumlanabilir.

Şahıs zamirler özünde belirli bir kişiyi ifade etmezler. “Şahıs zamirler, dilde belirli bir kişiyi belirtmeden, herhangi bir özgüllük göstermeden, genel bir şekilde kişisel kavramları ifade etmek için kullanılan zamirlerdir” (Hüseynzade, 2007: 98). Araştırmacının da belirttiği gibi, özgüllük göstermeme ve genel bir şekilde ifade etme özelliği aslında şahıs zamirlerin pragmatik özelliklerini gösterir. Çünkü şahıs zamirlerin belirli bir kişiyi belirtmemesi, soyut bir kavramı ifade etmesi, somutluğu ancak pragmatik açıdan kazanır. Bu nedenle, şahıs zamirler söylemde çeşitli amaçlara hizmet edebilir.

Birçok durumda, “biz” zamiri, alıcıya duyulan saygının bir işareti olarak kullanılır. Örneğin, “Hepimiz Ana vatan için öleceğiz”. Verilen örnekten de görülebileceği gibi, “biz” hem “ben”i, hem de “sen”i ifade eder. Bu cümleyi kuran gönderenin asıl amacı, dinleyiciyi sürece dahil etmek ve onu istediği şekilde manipüle etmektir. Bazı durumlarda, “biz” denildiğinde alıcı, yani dinleyici kastedilmez. Örneğin, “Size tüm olayları daha sonra anlatacağız”. Verilen örnekten de anlaşılacağı gibi, gönderen “biz” derken dinleyiciyi kastetmez. Resmi konuşmalarda ve bilimsel üslupta, bazı durumlarda “ben” zamiri yerine “biz” zamiri kullanılır. Örneğin, “Tarafların yükümlülüklerini çözebilmeleri için bu bildiriye imzaladık”.

Bazen konuşmada, “biz” ve “siz” zamirleri, belirli bir noktada daha somut bir ifade vermek için çoğul eki “lar, ler” ile birlikte kullanılır. “Birinci ve ikinci şahıs zamirlerinin çoğulu, isimlerin çoğulundan farklı olduğu gibi, üçüncü şahıs çoğulundan da farklıdır; yani, tekil halleri ayrı bir kelimeyle, çoğul halleri ise başka bir kelimeyle ifade edilir. Ancak, bazı durumlarda, genelliği nispeten belirlemek amaçlanıyorsa, belirsizliği gösteren ek, göreceli kesinliği ifade eden zamirle birlikte kullanılır. Başka bir deyişle, “biz”, “siz” kelimeleri “biz”, “siz” şeklinde de kullanılabilir. “Biz” ve “siz” kelimeleri, iki kişiyi ifade ettikleri gibi milyonlarca insanı da ifade edebilir. Bu nedenle, “biz” ve ya “siz” kelimeleri, nispeten küçük bir grup içindeki belirsiz bir miktarı ifade edebilir ki bu, “biz” ve “siz” kelimelerinden daha somut kabul edilir” (Hüseynzade, 2007: 98-99). Örneğin, biz Azerbaycan gençleri, vatanımızın özgürlüğü için çalışacağız. Verilen cümlede, tüm Azerbaycan gençliğini kastediyoruz. Ancak, bizi davet edenlere yarın teşekkürlerimizi sunacağız örnekte, “biz” zamiri özellikle davet edilen kişileri ifade etmektedir.

Azerbaycan dilinde “o” üçüncü tekil şahıs zamiridir. Bağlama bağlı olarak hangi şahsa atıfta bulunduğunu belirlemek mümkündür. Örneğin, “O, yarınki toplantıda konuşacağı için iki gündür çalışıyor”. Verilen örnekten “o” zamirinin eril mi yoksa dişil mi olduğunu anlamak mümkün değildir. Bunun için aşağıdaki cümlelere dikkat etmek gerekir. Bu cümlede “o” zamirinin eril mi yoksa dişil mi olduğunu belirlemek için, “Bu, Dilara’nın kariyeri için çok önemli bir olaydı” cümlesine bakılabilir. Dilara bir kadın ismi olduğundan, “o” zamiri bu ismi ifade eder. Savaşın patlak verdiğinin farkındaydı, ancak yine de uçak bileti aldı. Sabuhi’nin bilet aldığı haberi annesini çok endişelendirdi. Verilen örnekten, “o” zamirinin bilet alan erkek ismi Sabuhi’ye atıfta bulunduğu açıktır.

B.Khalilov zamirlerin özgün özelliklerini tartışırken şöyle yazıyor: “Zamirlerin özgün anlamı, metinle bağlantılı olarak, tutarlı konuşmada netleşir. Örneğin, tüm üçüncü şahısları ifade eden ‘o’ zamirinin özgün

anlamı, metinde ve tutarlı konuşmada netleşir. Bu özellik diğer şahıs zamirleri için de geçerlidir” (Khalilov, 2007: 134). Araştırmacının doğru bir şekilde belirttiği gibi, “o” zamiri de dahil olmak üzere zamirlerin özgün anlamı metinde netleşir; bunu örneklerle doğruladık.

Üçüncü tekil şahıs zamirleri olan “o” ve “onlar”, iletişim sürecinde sıklıkla birini konuşmadan dışlamak amacıyla kullanılır. Bu nedenle, bu şahıs zamirleri genellikle bahsedilen kişiyi ve ya şeyi belirtmek için kullanılır. Örneğin, Yarın hava soğuk olursa, etkinliğin saatinin değiştirileceğini düşünüyor. İş gezisine onları gönderenleri geri aramaya karar verdiler. İlk örnekten, konuşmacının başka bir kişinin görüşünü ifade ettiği, sürecin doğrudan katılımcısı olmadığı açıktır. Ardından, bir sonraki cümleden, bir karar verdikleri açıktır. Ne gönderici ne de alıcı süreçte konuşmaz. Bu nedenle, şahıs zamirlerinin pragmatik doğası bağlamda tamamen açıklığa kavuşmuştur.

Şahıs zamirler, kişisel deiksis olarak kullanılır. “*Kişisel deiksis, kişisel zamirlerin kişinin kendisine ve ya dinleyiciye hitap etmek için kullandığı bir araçtır. Kişisel zamirlerle ifade edilen referans, katılımcının karakterine göre sürekli değişir. Konuşan kişi birinci şahıstır, eğer konuşmuyorsa tekrar dinleyici olur ve sonra ikinci şahsa dönüşür. Konuşmaya katılmayan kişiye üçüncü şahıs denir*” (Hüseynova, 2021: 40). Konuşan kişi, birinci şahıs zamirleri olan “ben” ve “biz”e atıfta bulunur. Konuşmayan kişi dinleyici olarak kabul edilir ve “sen” ve “siz” zamirleriyle ifade edilir. Sürece doğrudan katılmayan kişi üçüncü şahıs olarak kabul edilir ve konuşma sırasında sadece adı anılır.

İşaret zamirlerinin pragmatik özellikleri. İşaret zamirleri pragmatik özellikleriyle de ayırt edilir. İşaret zamirleri şunlardır: o, şu, öyle, böyle, همین (şu). Azerbaycan dilinde işaret zamirleri esasen konuşmacıya olan yakın ve uzak mesafeleri, ayrıca belirli bir zaman dilimini belirtmek, yani mekân ve zaman deiksisini oluşturmak için kullanılır.

“O, elə, همین” gibi işaret zamirleri uzak zaman ve mesafeyi belirtir. T. Hacıyev, işaret zamirlerinin anlamsal özelliklerini tartışırken, “*anlamsal özelliklerine bakıldığında, “o, همین, böyle” zamirleri esas olarak konuşmacıdan uzakta olan nesneleri belirtmek için kullanılır*” diye vurgular (Hacıyev, 2025: 254).

Dolayısıyla, “o” zamiri uzun mesafeleri belirtmek ve ya yerine geçmek için kullanılır. Örneğin, O konuşmadan sonra bir daha hiç görüşmedik. Verilen örnekten de anlaşılacağı gibi, işaret zamiri “o” zaman açısından uzun bir mesafeyi belirtir. Bu ve böyle işaret zamirleri yakın mesafeyi ve zamanı belirtmek için kullanılır. Örneğin, Bu benim en büyük dileğimdi. Bu tür şeyler bizim için çok büyük sorunlar yaratacak.

İşaret zamirleri, kullanım anına bağlı olarak farklı anlamlarda kullanılabilir. Örneğin, “Bu benim en iyi arkadaşım”. “Bu benim en sevdiğim kitap” vb. Görüldüğü gibi, göndericinin düşüncelerinden, kişinin “bu” zamiriyle sevdiği, hoşlandığı ve kendisine yakın hissettiği bir şeyi ifade ettiği açıktır. Bu durumda, gönderen, alıcının konuya karşı tutumunun olumlu olduğu sonucuna varır. Bununla birlikte, bunun tam tersini de gözlemleye bileceğimiz anlar vardır; yani, bir kişi hoşlanmadığı ve ya sevmediği bir şeyden bahsederken bu zamirleri daha sık kullanır. Örneğin, “O kişiyle bir daha konuşmak ve ya hatta birlikte yaşamak istemiyorum”. Bu nedenle, verilen cümleden, “o” zamirinin başlangıçta yalnızca işaret amaçlı kullanıldığı düşünülse de, o cümlede karşı tarafa karşı bir hoşnutsuzluk ve nefretin de olduğu açıktır.

Bu tür işaret zamirleri hem zarf hem de zamir olarak kullanılır. Hangi sözcük türüne ait olduklarını belirlemek için, mutlaka bir cümle içinde kullanılmaları gerekir. Elbette bu, pragmatik işlevlerini belirlemeye de yardımcı olur. Örneğin, “Burada tartışılması doğru olmayan öyle konular var” cümlesinde “öyle” kelimesi zamir olarak kullanılmış ve “konular” ismini açıklamaktadır. “Herkesin sana inanması için öyle konuş.” cümlesinde ise “öyle” kelimesi bir eylem zarfı olup “konuşmak” fiilini açıklamaktadır. Bu nedenle, “öyle” ve “şöyle” zamirlerinin zarf mı yoksa zamir mi olduğunu belirlemek için, kullanıldıkları bağlama dikkat etmek gerekir.

Metin içinde işaret zamirleri kullanıldığında, anlamları duruma göre belirlenir. Örneğin, “Bunlar senin çektiğin fotoğraflar mı?” dediğinizde, ilk bakışta “bu” zamiri fotoğraflara atıfta bulunur. Ancak “sen” zamiri fotoğrafların sahibini, yani alıcını tanımlar. Pragmatik olarak, yukarıdaki cümleden çeşitli anlamlar çıkarılabilir:

1. Her şeyden önce, sorunun gönderen bu soruyu alıcını küçük düşürmek ve çektiği fotoğraflarla alay etmek için sormuş olabilir.

2. Soruyu sormanın asıl amacı, elbette, fotoğrafların alıcıya ait olup olmadığını belirlemektir.

3. Gönderen bu soruyu, fotoğraflar çok güzel çekildiği için ve iyi duygularını ifade etmeye çalıştığı için sormuştur.

Verilen üç seçeneğe dayanarak, gönderenin sorunun sorulma amacını nasıl belirleyebileceği sorusu ortaya çıkabilir. Bunun için cümlelerin tonlaması, telaffuz şekli, zaman ve mekan faktörleri dikkate alınmalıdır.

Azerbaycan dilinde zamirlerin pragmatik özelliklerinin belirlenmesinde ön varsayım da önemli bir rol oynar. “Ön varsayım, konuşmacının doğru ve ya zaten bilinen olarak kabul ettiği bir ifadenin altında yatan örtük varsayımları ve ya inançları ifade eder. Başka bir deyişle, ön varsayım, ifadenin gerçek anlamının ötesinde anlam çıkarmamıza olanak tanıyan pragmatik bir sonuçtur” (9). İletişimde işaret zamirlerinin pragmatik anlamı ön varsayıma dayanır. Örneğin, öğretmen öğrencilere kitaplarını açmalarını söylediğinde, her iki taraf da konuşmanın hangi kitap hakkında olduğunu bilir. Öğretmen herhangi bir işaret vermeden belirli bir kitaba atıfta bulunur. Ancak, “Bu kitapları açın” cümlesinde, tarafların her ikisi de bağlama dayanarak konuşmanın hangi kitap hakkında olduğunu görmeli ve bilmelidir.

İşaret zamiri “həmin (o)”, taraflara önceden tamamen bilinen ve açık olan bir konu hakkında konuşurken kullanılır. Örneğin, “O konuşmadan sonra bir daha görüşemedik. “O konuyu tekrar tartışmak doğru olmaz”. Verilen örneklerden de görülebileceği gibi, “həmin (o)” zamiri geçmişte belirli bir zamanda meydana gelen bir olayı belirtmek için kullanılır.

Sonuç

Şahıs ve işaret zamirleri, dilbilimde deiksis işlevini doğrudan yerine getirdikleri için dilin pragmatik sisteminde önemli bir yer tutmaktadır. Anlamları sabit değildir, tamamen metne, konuşmacıya ve dinleyiciye, ayrıca konuşma durumuna bağlıdır. Bu nedenle, bu zamirlerin ifade ettiği anlamı daha iyi anlamak için öncelikle bağlamı dikkate almak gerekir. Genel olarak, Azerbaycan dilinde zamirler diğer sözcük türlerine göre daha soyut bir anlam ifade ettiğinden, özel anlamları ancak belirli bir bağlamda ortaya çıkar.

KAYNAKÇA

1. Hüseynova, E.A. (2021). *İngilis dilində qayıdış əvəzliliklərinin pragmatikası*. Fil.d.elmi dərəcəsi almaq üçün dis. Naxçıvan.
2. Veysəlli, F. (2010). *Semiotika*. Bakı: Mütərcim
3. Kazımov, Q.Ş. (2010). *Müasir Azərbaycan dili. Morfologiya*. Bakı: Nurlan.
4. Abdullayeva, G. (2013). *Müasir Azərbaycan dili. II hissə*. Bakı: Elm və təhsil.
5. Kazımov, Q. (2017). *Azərbaycan dilinin qrammatikası*. Bakı: Elm və təhsil.
6. Hüseynzadə, M. (2007). *Müasir Azərbaycan dili. Morfologiya. III hissə*. Bakı: Şərq-Qərb.
7. Xəlilov, B. (2007). *Azərbaycan dilinin morfologiyası. II hissə*. Bakı: Nurlan.
8. Hacıyev, T (2025). *Müasir Azərbaycan dilinin qrammatikası. Morfologiya*. Bakı: Elm və təhsil.
9. Understanding Presupposition in Linguistics [Electronic resouce] / URL: <https://www.scribd.com/document/683365926/Presupposition>

AZERBAIJAN DİLİNDE SAYILARIN DİL-KÜLTÜRBİLİMSEL ÖZÜ LINGUO-CULTURAL ESSENCE OF NUMERALS IN THE AZERBAIJANIAN LANGUAGE

ÖZ

Bu makale, modern dilbilimin önde gelen alanlarından biri olan dil kültürbiliminin teorik ve metodolojik temellerini ve Azerbaycan dilinde kullanılan sayıların dil-kültürbilimsel özelliklerini kapsamlı bir şekilde incelemektedir. Çalışmanın temel amacı, dildeki sayıların özünü, yalnızca niceliği ifade eden matematiksel bir kategori olarak değil, aynı zamanda insanların ulusal-zihinsel düşüncesini, mitolojik dünya görüşünü, ritüel ve etno-psikolojik kodlarını somutlaştıran dilbilimsel kültürler olarak da ortaya koymaktır. Çalışma, dilimizdeki kutsal sayıların anlamsal özelliklerini ve eski Türk dillerine özgü "otuzluk" ve "ellilik" sayı sistemlerinin izlerini incelemek için diyakronik ve senkronik analiz yöntemlerini kullanmaktadır. Bu makale, "Kitabi-Dede Korkut" destanı, İ.Nesimi ve Aşık Alasgar'ın şiirleri, Azerbaycan halk masalları, yer adları ve atasözü birimlerinden elde edilen zengin dilsel materyallere dayanarak, sayıların dil-kültürel düzlemdeki çağrışım anlamlarını inceliyor. Çalışmanın sonuçları, sayıların dil-kültürel analizinin, halkın arkaik kültürel katmanlarına ışık tutmanın yanı sıra, ulusal bilişin ve kültürlerarası iletişimin daha derin katmanlarını anlamada önemli bir bilimsel öneme sahip olduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: dil kültürbilimi, dikkültür, sayıların anlambilimi, kutsal anlam, folklor, milli-zihinsel düşünce.

ABSTRACT

The article comprehensively investigates the theoretical and methodological foundations of linguoculturology, one of the leading fields in modern linguistics, alongside the linguocultural characteristics of numerals used in the Azerbaijani language. The main purpose of the study is to reveal the essence of numerals in language not only as mathematical categories denoting quantity, but as linguoculturemes that preserve the national-mental mindset, mythical worldview, ritual, and ethno- psychological codes of the people. Utilizing diachronic and synchronic analysis methods, the study examines the semantic features of sacred numerals in our language, as well as traces of the "thirty" and "fifty" numeral systems inherent in ancient Turkic languages. Based on rich linguistic materials drawn from the epic "Kitabi-Dada Gorgud", the poetry of I. Nasimi and Ashig Alasgar, as well as Azerbaijani folk tales, toponyms, and paremiological units, the article explores the connotative meanings carried by numerals in the linguocultural plane. The results of the study show that the linguocultural analysis of numerals not only illuminates the archaic cultural layers of the people but also holds significant scientific importance in understanding the deep layers of national cognition and intercultural communication.

Keywords: linguoculturology, linguocultureme, semantics of numerals, sacred meaning, folklore, national-mental mindset.

* Azerbaycan, Bakü Slavyan Üniversitesi, Azerbaycan dili bölümü, öğretim görevlisi, sebnemguliyeva84@gmail.com

 ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0007-2521-3183>

GİRİŞ

Her kültürün ulusal-zihinsel özellikleri vardır ve bu, dile kendi tarzında yansır. Dil sadece bir iletişim aracı değil, aynı zamanda kültürü nesilden nesile aktarmanın bir mekanizmasıdır. Dil kültürbiliminde, dil ve kültür bir semiotik birim olarak tezahür eder.

Dil kültürbilimi, 20. yüzyılın 90'lı yıllarında ortaya çıkan, dil ve kültür olmak üzere iki kodu birleştiren genç bir bilim dalıdır. Araştırmamıza göre, bu alandaki araştırmalar Rus dilbiliminde esas olarak V.V.Vorobyov, V.A.Maslova, S.G.Vorkachev, V.V.Kolesov, N.F.Alefirenko, V.V.Krasnykha'ya; Batı'da ise G.Palmer, E.Sapir, C.Lakoff, B.Whorf ve diğerlerine aittir.

Dil kültürbilimin genç bir dalı olarak dil kültürbilim bilimi. Dilbilim ve kültürolojinin kesiştiği noktada ortaya çıkan ve insanların kültürünün dilde somutlaşmasını ele alan bir bilim dalıdır. Bilimsel yönelimin temeli "dil-insan-kültür" üçlüsüdür. V.A.Maslova, dilbilim ve kültürolojinin gelişimini 3 döneme ayırarak karakterize eder: Birinci dönem - bilimin gelişiminin başlangıç dönemi - V.Humboldt, A.A.Potebnya, E.Sepir vb.; İkinci dönem - dilbilim ve kültürolojinin bağımsız bir bilim alanı olarak ortaya çıkışı; Üçüncü dönem - disiplinlerarası temel bir bilim olan dilbilim ve kültürolojinin ortaya çıkışı (Maslova, 2001: 28).

Günümüzde dilbilim ve kültüroloji çeşitli yönlerde incelenmektedir: Sosyal dilbilim ve kültüroloji - belirli bir dilbilim ve kültür durumu incelenir; Diyakronik dil-kültüroloji, belirli bir dönemdeki insanların dil-kültürel durumunu inceler; karşılaştırmalı dil-kültüroloji, aynı veya farklı dil ailelerine ait halkların kültürlerini karşılaştırmalı olarak inceler; dil-kültürel sözlükbilim ise dil-kültürel sözlüklerin hazırlanmasıyla ilgilenir.

Dil-kültürolojinin nesnesi, işlevselleşme sürecinde dil ve kültürün etkileşimini incelemektir ve öznesi ise dil-kültürlerin incelenmesidir. Dil-kültür terimi ilk olarak V.V.Vorobyov tarafından kullanılmış ve sadece dili değil, aynı zamanda kültürel unsurları da içeren bir birim olarak adlandırılmıştır (Vorobyov, 2006: 44). Sözcük anlamı, kelimenin içeriğini, ifade ettiği ilk anlamı gösterirken, dil-kültürler ise daha derin katmanlara nüfuz eder, kelimenin semantiğini kültürel-zihinsel düzeyde analiz eder ve onu çerçeveden çıkarır. Burada, kültürün ulusal özgün özellikleri, kelimenin içsel içeriği aracılığıyla yansıtılır veya daha doğrusu, dil-kültürler belirli bir kültür fikrini oluşturur. Kültür, toplum tarafından yaratılan ve nesilden nesile aktarılan kamusal bir zenginliktir.

Dil ve kültürün etkileşiminden doğan genç bilim alanı hala oluşumunun başlangıç aşamasındadır. Dil-kültüroloji, etno-psikoloji, etno-psikoloji, etno-dilbilim, etno-kültüroloji, bilişsel dilbilim gibi bir dizi başka bilim alanıyla yakından bağlantılıdır. Etno-psikoloji, insanların konuşmalarını ulusal-kültürel özelliklerine dayanarak inceler ve ayrıca kültürün insanların düşünme ve iletişimlerini nasıl etkilediğini de inceler. Etno-kültüroloji, etnik kültürlerin özgün özelliklerini teorik olarak inceler. Etnokültürün benzersizliği kelimelerde somutlaşır, çünkü kelimeler faaliyetten doğar ve gizli enerjisini korur.

Bilişsel dilbilim, kültürü dil bağlamında ve dili ulusal düşüncenin oluşumu için bir mekanizma olarak inceler. Bilişsel dilbilimin konusu olan kavram, dilbilimsel kültürolojinin de temel kavramı olarak ele alınmaktadır. Ancak, kavram ve dilbilimsel kültüroloji birbirleriyle yakından ilişkili olsalar da, farklı özelliklere sahip kavramlardır. Kavram, insan zihninde oluşan zihinsel bir birimdir ve işlevi dilbilimsel kültürolojiden daha geniş ve soyuttur. Örneğin, Azerbaycan kültüründe, zihinsel ağırlıkları bakımından diğer sayılardan farklı olan üç, yedi ve kırk kavramları, bilincimizde özel duygular ve kültürel çağrışımlar yaratır. Dilbilimsel kültürolojiler bunları dilde ifade ederek dilsel olgular olarak gerçekleştirir: üçte almak değil, beşte vermek, yedi kere geçmek, kırkta örmek vb.

Dilbilimsel kültürolojinin amacı, dilbilimsel kültürolojilerin kültürel semantiğini incelemektir. Buradaki temel amaç, dilbilimsel kültürolojilerin oluşumunda dil ve kültürün karşılıklı rolünü belirlemektir. Bu bilimin temel araştırma yöntemleri çok yönlüdür: "Dilbilimsel kültürolojide, dilbilimsel, kültürel ve sosyolojik yöntemler kullanılabilir; içerik analizi metodolojisi, çerçeve analizi, V.Propp'a dayanan anlatı analizi, alan etnografisi yöntemleri (tanımlama, sınıflandırma vb.), psikoloji ve sosyolojide uygulanan açık görüşme ve N.İ.Tolstoy okulunda kullanılan kültürün dilsel inşası yöntemi" (Maslova, 2001: 34).

Mevcut araştırma yöntemlerinin kullanımı, doğru dilbilimsel-kültürel analizler yürütmek için çok önemlidir. V.A.Maslova, dilbilimsel-kültürel bilimi çok yönlü bir şekilde sınıflandırır ve esas olarak mitoniler,

ritüeller, inançlar ve gelenekler, dilin atasözü ve deyimisel yapısı, deyimler, sanatsal ifade araçları, imgeler, dilin üslup yapısı vb. unsurları içerir (Maslova, 2001: 36). N.I.Pirmanova da, dini ve folklorik metinlerde, atasözlerinde ve deyimisel birimlerde, mitlerde, efsanelerde, düzyazı ve şiirde yazılmış edebi metinlerde kullanılan arketip ve prototipleri, insan düşüncesinde sembolik, mecazi-metaforik anlam kazanmış dilbilimsel-kültürel analizin ana birimleri olarak ele alır (Pirmanova, 2008: 11). Kültürel kodlar, dilbilimin bu unsurlarında daha belirgindir; bu nedenle, bu alanlar öncelikle araştırmaya dahil edilir.

Azerbaycan dilinde sayıların dil-kültürel özellikleri. Sayılar, dilsel ve kültürel bir kod olarak, sadece folklor ve dini metinlerde değil, aynı zamanda geleneklerimizde, çeşitli ritüellerde, yas ve düğün törenlerinde, üslup ve deyim birimlerinin, onomastik birimlerin vb. kompozisyonunda da yansıtılır ve halkımızın ulusal-zihinsel düşüncesinde belirli bir kültürel anlamın taşıyıcısı haline gelir.

Halkımıza özgü etno-psikolojik, dilsel ve kültürel özellikleri birleştiren türlerden biri de aşug şiiridir. Aşug şiiri türünde sayılar en sık vujudnama ve kifband kompozisyonunda kullanılır. Kifband kompozisyonunda kullanılan sayıların anlamsal yükünü ve sanatsal değerini incelediğimizde, bunların esas olarak iki yönde kendini gösterdiğini belirledik. Aşuglar, sayıları zaman kavramını ve dini olayları somutlaştırmak için sanatsal figürler olarak kullandılar.

Yıl, mevsim, ay, hafta, gün, saat, gün vb. zaman ölçülerini belirten "" gibi kelimeler, aşug şiirlerinin son aşamasında sayılarla ustaca ifade edilerek, şiir türüne özel bir ifade gücü ve anlamsal derinlik kazandırmıştır:

Aşık Alesger'in "Yeddidi" adlı kafiyeli şiirinden bir örneğe bakalım:

“Nəyin gərdisində bir az ləng var,

Aləmə əyandi, görünür aşkar.

Bir kasa içində on dörd irəng var,

Qarası yeddidi, ağı yeddidi” (Ələsgər, 2014: 130).

“Bir şeyin hareketinde hafif bir yavaşlık var,

Dünya için apaçık ortada, bariz görünüyor.

Bir kasede on dört renk var,

Siyah olan yedi, beyaz olan yedi” (Alasgar, 2014: 130).

Verilen kıtada, üstat haftayı “kase” metaforuyla sunmuş ve yedi gün ve yedi geceden (14 bölüm) oluşan haftanın zaman döngüsünü beyaz (gündüz) ve siyah (gece) sembolizmiyle ifade etmiştir.

Aşık Alasgar, “Ay neden var oldu?” adlı kıtasında sayıları dilsel-kültürel bir kod olarak kullanmıştır.

“Yeddi qat göy nə növ ilə quruldu?

Neçə qəndil, neçə sütun vuruldu?

“Sən kimsən?”, “Mən kiməm?” – kimdən soruldu?

Ustadlar ustası ay nədən oldu?” (Ələsgər, 2004:163)

“Yedi katmanlı gökyüzü ne tür bir maddeden yapılmıştı?

Kaç tane lamba ve sütun dikilmişti?

“Sen kimsin?”, “Ben kimim?” – kime soruluyordu?

Üstatların efendisi olan ay neyden yapılmıştı?” (Alasgar, 2004:163)

Metindeki “Yedi kat gök” ifadesi, 15. yüzyıla kadar kabul edilen yedi gezegene (Güneş, Ay, Merkür, Venüs, Mars, Jüpiter ve Satürn) atıfta bulunur. “Mum” kelimesi, klasik şiirde gökyüzünü aydınlatan gök cisimlerini ve yıldızları simgeleyen dilsel ve kültürel bir terimdir. “Kaç tane sütun dikildi?” dizesi, evrenin düzenini koruyan sütunlarla ilgili mitolojik ve felsefi fikirleri yansıtır. Eski Doğu felsefesine göre, maddi dünyanın temeli, klasik edebiyatta “elementler-arba” olarak adlandırılan dört elementtir (su, ateş, rüzgar, toprak). Azerbaycan dilindeki büyü, kutsal sayılar dilsel ve kültürel birimler olarak analiz edildiğinde, bu konumda dilsel ve kültürel terimler olarak işlev görürler. Bazı sayıların zihinsel değerlerimize dayalı içsel içeriğine baktığımızda, sadece niceliksel bir anlam taşımadıklarını görürüz. Sayılar sözcüksel birimler olarak

sadece niceliği gösteriyorsa, dilsel ve kültürel olarak da kültürel anlam ve kültürel kodlar taşırlar. Dil ve kültürlerin özgün özellikleri, dil ve kültür düzleminde kendini gösterir. Örneğin: Azerbaycan dilinde, saygın bir kişinin mecazi karşılığı, "beş kişiden biri", "beş adamdan biri" gibi ifadelerle verilebilir. Ancak bu tür ifadeler kelimesi kelimesine çevrilemez. Çünkü deyimisel kombinasyonlar dilin sözcük dağarcığıdır ve dil ve kültür özelliklerini yansıtan sanatsal araçlardan biridir. Bu tür ifadeler yalnızca anadili konuşanlar tarafından bilinir ve dil ve kültüre özgü bir öze sahiptir. Telia bu konuda şöyle yazıyor: "Bir insanın doğuştan gelen özelliklerine ek olarak, milliyetine karşılık gelen bireysel özellikleri de vardır. Deyimler de böyledir" (Telia, 1996: 125).

Her halkın mitolojik dünya görüşü, etno-psikolojisi ve kültürolojisi de o dilde kullanılan onomastik birimlerde yansıtılır. Onomastik birimlerde kullanılan sayı bileşeni içeren bazı kelimeler denotatif anlam taşıırken, diğerleri konnatif ve kutsal-sembolik özellikler taşır. Örneğin, Gürcistan'ın Başkeçid bölgesindeki Kırkbulak su kaynağında kullanılan kırk sayısı belirli bir miktarı değil, bir çokluğu ifade eder. Araştırmacı A.İsmayilov'un belirttiği gibi, kaynağa bakıldığında kırk sayısının burada mecazi bir anlam kazandığı açıkça görülmektedir (İsmayilov, 2005: 263). Şeki'deki Kırkbulak yer adının ilk varyantı Gırbulag idi. Araştırma sırasında, o bölgedeki bir kaynağın yaklaşık kırk gözü olduğu belirlendi. Bu, onomastik birimdeki "gır" yer bileşeninin kırk sayısı ile aynı kökten geldiğini doğrulamaktadır. Profesör B. Ahmadov, kırk sayısı hakkında şunları belirtmiştir: "Bu sayı, kırmak fiilinden türemiştir. Sayı sisteminde önce 3, sonra 7 ve son olarak 40 gelmiştir: "3" üç anlamına gelir. "7" ulaşıldı (ulaşıldı) anlamına gelir. "40" kırıldı (o tarafta sayı yok) anlamına gelir" (Ahmadov, 1999: 92). Çoğulluk kavramı, kırk dil kültürünün kutsal anlam tonlarından biridir. Ayrıca, benzer fonetik bileşime sahip her bileşen, sayıların semantiğiyle ilişkili değildir. Örneğin, Culfa bölgesindeki Kırklardağ (Qyryklar'ın ilk biçimi) oronimindeki "qyr" topo bileşeninin kırk sayısı ile etimolojik bir bağlantısı yoktur. Bu yer adı, etnonomik kökenlidir ve o bölgeye yerleşmiş Kırklı kabilesinin adıyla ilişkilidir ve "Kırklıların yaşadığı dağ" anlamını ifade eder (Yer Adları Sözlüğü, 2007: 55). Azerbaycan'ın çeşitli bölgelerinde bulunan Ağsu (Gırlar), Ağstafa (Gırıklı), Goranboy (Gırıklı) gibi yer adları da Gırıklı kabilesinin adıyla ilişkilidir. Görüldüğü gibi, onomastik birimlerde kullanılan sayılar her zaman yalın-somut bir niceliği göstermez, bazen halkın etnopsikolojisine uygun olarak kutsal bir anlam taşırlar ve bazen de, görünürdeki fonetik benzerliğe rağmen, etimolojik açıdan sayı kökünden tamamen izole edilmiş bir etnonomik bileşen olarak hareket ederler.

Dilbilim ve kültürbilimin önemli teorik temellerinden biri, 1930'larda L. Whorf tarafından E. Sapir'in fikirlerine dayanarak ortaya konmuştur. Özü, farklı dilleri konuşan ve farklı kültürlerle mensup insanların dünyayı farklı şekilde algıladığıdır. Kültürel çağrışım terimi, dilbilimde ilk kez V.N. Telia tarafından kullanılmıştır. Bu, kültürel kategorilerdeki anlamın, sözcüksel (denotatif) veya mecazi bir şekilde yorumlanmasıdır. Daha açık bir ifadeyle, bir kelimenin bir birey veya toplum tarafından nasıl algılandığını, hangi çağrışımları yarattığını gösterir. Örneğin, on üç sayısının denotatif anlamı matematiksel bir birim, sıradan bir sayıdır. Ancak, çağrışımsal anlamı "başarısızlık", "hata" kavramlarıyla yüklüdür. İtalyan kültüründe on üç sayısı kutsal, başarılı bir sayı olarak kabul edilir. Bu nedenle, on üç sayısına yaklaşım, halkların kültürel değerlerine bağlı olarak değişir. Aynı dilbilim ve kültür, farklı kültürlerle bağlı olarak olumlu veya olumsuz bir çağrışımsal anlama sahip olabilir. On üç sayısı, sembolik değeriyle de öne çıkar. Örneğin, Güney ve Orta Amerika'nın eski sakinlerinin ve İtalyanların etnokültürel düşüncesinde, on üç sayısı kutsallık ve başarı sembolü olarak nitelendirilmiştir. Bu sayı, Hindu kroniklerinde, takvim hesaplamalarında ve efsanelerinde de büyü bir sayı olarak yansıtılmıştır (Shakhnovich, 1969: 75). Buryat Horinlerinin inanç sisteminde, 13 sayısı kutsal bir anlam taşır, çünkü inançlarına göre yönlerin (kuzey-güney, doğu-batı) koruyucuları tam olarak 13 şamandı. İran kültüründe ise on üç sayısı başarısızlığın sembolü olarak kabul edilir. Burada Nevruz bayramı on üç gün sürer ve bu süre zarfında insanlar birbirlerinin evlerini ziyaret eder ve kutlama yaparlar. Yeni yılın on üçüncü günü İranlılar tarafından özellikle kutlanır ve bu törene "Sizdah Bedar" ("Onların Kovulması") denir. On üçüncü gün uğursuz sayıldığından, herkes o gün evden çıkar, çayırda ve ormanlarda dolaşır, yer, içer ve neşeyle dans eder. Azerbaycan kültüründe, on üç sayısına "nahs" anlamı yüklenir. "On uhs nahsdir, duşar-düşmez olar" atasözü, bu sayının ulusal dilsel düşüncede olumsuz bir çağrışım taşıdığını gösteren bir deyimdir. On üç sayısına yönelik bu dilsel-kültürel yaklaşım, esas olarak Avrupa ve Hristiyan kültürel alanının dil dışı etkisinin bir sonucu olarak değerlendirilmektedir.

Kültürel çağrışım ile dilsel-kültürel kavramların benzer özellikleri, her ikisinin de kelimenin örtük anlamına dayanmasıdır. Ancak, karşılaştırma yapıldığında, dilsel-kültürel kavram daha geniş bir kavramdır. Örneğin, “yedi” sayısında kutsal, ritüel ve mistik kültürel çağrışımlar birleşerek Azerbaycan diline özgü bir dil-kültür oluşturmaktadır.

Sayıların diyakronik dil-kültürel açıdan analizi de oldukça ilgi çekicidir: “Dil-kültürel bilim yalnızca eşzamanlı olarak yönlendirilemez, çünkü modern konuşma davranış kurallarını ve normlarını belirlemek, edebi, ritüel, mitolojik metinlerin anlamını ve içeriğini tam olarak anlamak için, halkın kültürünün ve dilinin gelişiminin daha önceki aşamaları hakkında bilgi sahibi olmak gerekir” (Niftaliyeva, 2017: 57). Burada, etimoloji ve etnobilbilimin dil-kültürel bilimle yakın bağlantısı yadsınamaz. Dil-kültürel düzeyde etimolojik, etnobilbilimsel analiz, istatistiksel gerçeklerin keşfi değil, dilsel gerçeklerin ardındaki eski kültürel kodların ortaya çıkarılmasıdır. Eski çağ insanları nicel ve matematiksel kavramları bugünkü gibi değil, görsel ve günlük nesneler aracılığıyla anlıyorlardı. Zamanla bu bağlantılar dilin sözcük ve deyim sistemine dahil oldu ve kültürel kodlara dönüştü. Bu nedenle sayılar, dil ve kültür alanında insanların dünya görüşünü, mitolojik düşüncesini ve ulusal-kültürel değerlerini yansıtan sembolik ifade araçlarıdır. Ancak tüm sayılar değil, belirli bir kısmı ulusal-kültürel bilginin taşıyıcısı olarak kendini gösterir.

Dil-kültürel faktörler arasında kültür, gelenekler, mitoloji, folklor, müzik, din vb. yer alabilir. Yukarıda belirtilen dil-kültürel faktörler kültürün bir parçasıdır. Sayıların çağrışımsal anlamı, dil-kültürel analizde yer aldıkları yöne bağlı olarak değişir. Örneğin, kırk sayısının kültürel çağrışımı folklorda “çoğulluk”, dinde ise “mükemmel zaman dilimi” anlamına gelir.

Dil, geçmiş kültürün izlerini çeşitli sayı sistemlerinde, arkaik sayılarda ve yapısal modellerinde de dondurmıştır. Örneğin, otuz ve elli sayı sistemleri, insanların sözlü ve yazılı yaratıcılığına göç etmiş ve orada arkeolojik bir katman olarak korunmuştur. Örneğin, Azerbaycan dilinin tarihi için çok ilginç olan ve şimdiye kadar hiçbir literatürde bahsedilmeyen özel bir sayı sistemi olan otuz sistemi, “Kitabi-Dede Korkut” destanlarında karşımıza çıkmaktadır. Bu sisteme göre, otuzun üzerindeki tam sayılar, kural olarak, otuza on eklenerek, 60 “iki otuz”, 90 “üç otuz” vb. şeklinde ifade edilir. “Kitabi-Dede Korkut” destanından bu örneklerle bakalım:

“Eğer gerçekler üç otuz bir yaşına ulaşıyorsa, ne güzel olurdu!

On otuz bir yaşına ulaşmanız dileğiyle!” (Kitabi-Dede Korkut, 2004: 20).

A.Demirchizadeh, ilk sayının ($3 \times 30 + 10 = 100$) “yüz”, ikinci sayının ($10 \times 30 + 10 = 310$) ise “üç yüz on” olduğunu belirtmiştir. Ayrıca, ikinci satırdaki “on otuz bir” biçimindeki sayı kombinasyonunun belirsiz çoğulluk kavramını ifade ettiğini varsaymaktadır [Demirchizadeh, 1962: 68]. Aslında, üç otuz bir - 100 ve on otuz bir - 310 sayıları, bağlam dışında belirli bir çokluğu ifade eden kesin nicelik sayılarıdır. Bir insanın 310 yıl yaşayamayacağı gerçeği, A.Demirchizadeh’in bu sayıyı bağlam içinde belirsiz bir çokluk olarak nitelendirmesinin temelini oluşturmuştur.

Eski otuz tabanlı sayı sisteminin örneklerini incelerken, bu sayıların esas olarak insan ömrünü ve yaşını belirlemek için kullanıldığı ortaya çıkmaktadır. Nasimi'nin gazelini ele alalım:

“Bu ay döneminde, zavallı kral görmesin,

Otuz bir olsun, o on iki yaşındadır” (Nesimi, 2004: 189).

Azerbaycan dilinin yazılı eserlerinde nicelik kategorisini inceleyen A. Alizadeh, 100 sayısının üç otuz bir biçiminde gösterilmesini sayıların tanımlayıcı bir yöntemi olarak adlandırmaktadır. Bartold ve A.Demirchizadeh’in “Kitabi-Dede Korkut” destanının materyallerine dayanarak doğru bir şekilde analiz ettiği gibi, bazen yüz sayısı yerine üç otuz bir kombinasyonunun kullanıldığını belirtiyor: $3 \times 30 + 10 = 100$ (Alizadeh, 1966: 28). A.Demirchizadeh bir zamanlar otuz tabanlı sayı sisteminin var olduğunu ve “Kitabi-Dede Korkut” destanından alıntılardığı örneklerdeki sayıların bu sisteme ait olduğunu varsaymıştı.

Dilimizdeki elli tabanlı sayı sistemine ait olan “iki yüz” ifadesi, Azerbaycan masallarından yaklaşık 10 tanesinde (“Kantık”, “Gulnar Hanum”, “Ovçu Pirim’in Masalı”, “İbrahim”, “İlyas’ın Masalı”, “Altı Yoldaş”, “Şukufa Hanum”, “Şemi’nin Masalı”, “Akıllı Kız”, “Kızıl Koç”) şu şekilde kullanılır: “Sen yüz yıl yaşarsın, ben iki yüz yıl yaşarım; hangisi daha fazlaysa onu al”; “Sen yüz yıl yaşarsın, ben iki yüz yıl yaşarım, hangisi daha fazlaysa onu al, az olanı bana bırak”, vb. “Ben yüz yıl yaşarım, sen iki yüz yıl yaşarsın” ifadesini içeren cümlelerin masalların başında ve ortasında değil, sadece sonunda kullanılması, onlara imge ve ifade

gücü kazandırdığına dikkat edilmelidir. Analizler, elli sayı sistemine ilişkin "iki yüz" (yani yüz) ifadesinin yalnızca halk masallarımızda yer aldığını ve destanlarda ve beyitlerde bu sayı sistemine dair hiçbir iz bulunmadığını göstermektedir. "Üç yüz elli" ve "iki yüz" sayılarının, eski Türk dillerinde kullanılan otuz beş ve elli sayı sistemlerinin izleri olduğuna inanılmaktadır. Atalarımız bu sayıları halk masallarında üslup figürleri olarak kullanmışlardır. Sonuç olarak, niceliksel gösterge zamanla niteliksel ve anlamsal içeriğin taşıyıcısı haline gelmiştir.

Dilbilimsel-kültürel düzeyde sayıları analiz etmeden önce, dilin tarihsel katmanlarına inmek gereklidir: "Dilbilimsel-kültürel bilim, dildeki kültürün yansımalarını inceleyen ve kültürel olguların incelenmesinde dil materyalini kullanan bir alan olarak, hem halkın tarihi hem de dilin diyakronisi ve modern çağa ilişkilidir" (Habibli, 2012: 5). Morfolojik yapıları, arkaik ve lehçe varyantlarında kullanılan sayılar veya sayı oluşturan ekler - kısacası, sözlü ve yazılı kaynaklarda korunmuş gramer biçimlerinin analizi - dilbilimsel-kültürel analizin ampirik temelini oluşturur. Burada analiz edilen sayılamayan kelimeler ve ekler, kültürel kodun taşıyıcılarıdır.

Sonuç olarak, dilbilimsel-kültürel araştırmanın, ulusal-kültürel kimliğin korunması, halklar arasında başarılı iletişim ve farklı kültürlerin daha derinlemesine anlaşılması açısından son derece önemli olduğunu söyleyebiliriz.

KAYNAKÇA

1. Alasgar A. (2004). Eserler. Bakü: Doğu-Batı.
2. Alasgar A. (2014). Tüm Eserler. Bakü: OL LLC .
3. Azərbaycan Yer Adları Ansiklopedik Sözlüğü. (2007). Cilt I. Bakü: Doğu-Batı.
4. Alizadeh, A.C. (1996). Azərbaycan Dilinde Nicel Kategoriy (XIV-XIX Yüzyıl Yazılı Anıt Malzemelerine Dayanarak). / Filoloji Bilimleri Adayı ... Tez. / Bakü.
5. Ahmadov, B.A. (1999). Azərbaycan Dilinin Kısa Etimoloji Sözlüğü. Bakü: Çevirmen.
6. Habibli, R.Y. (2012). Yer Adları Dilbilimsel ve Kültürel Fenomenler Olarak // Bakü: Bakü Üniversitesi Haberleri. Beşeri Bilimler Serisi. 1.
7. İsmayilov, A. (2005). Sayılarla İfade Edilen Onomastik Birimlerin Semantik Gelişimi //Bakü: Dilbilim Sorunları. No. 1 (2).
8. Kitabı-Dede Gorgud (Orijinal ve Basitleştirilmiş Metinler).(2004) Bakü: Onder.
9. Nasimi, İ. (2004). Seçilmiş Eserler. Cilt I. Bakü: Lider.
10. Niftaliyeva, A.R. (2017). Dilbilim Kültürolojisine Giriş. Bakü: Çevirmen.
11. Vorobev, V.V. (2006). Dilbilim Kültürolojisi. Moskova: Rus Halklar Dostluğu Üniversitesi Yayınevi.
12. Maslova, V.A. (2001). Dilbilim Kültürolojisi. Moskova: Akademi.
13. Pirmanova, N.İ. (2008). Işık-Gökyüzü-Yeryüzü Bileşenleri İçeren Deyimlerin Kültürel Çağrışımları: / yazar özeti tez. ... filoloji bilimleri adayı/. Yekaterinburg.
14. Teliya, V.N. (1996). Rus Deyimleri. Moskova: Rus Kültürü Dilleri Okulu.
15. Şahnoviç, M.İ. (1969). Işık Bilimlerinde Deyimler. Leningrad: Lenizdat.

(14)

Arş. Gör. Serdar Roni SÜMER²²

İŞİD'İN ÖTESİNDE: RUSYA'NIN SURİYE'DEKİ TERÖRLE MÜCADELE STRATEJİSİ, 2014–2024

BEYOND ISIS: RUSSIA'S COUNTERTERRORISM STRATEGY IN SYRIA, 2014–2024

ÖZ

Bu makale, Rusya'nın 2014–2024 döneminde Suriye'de İŞİD'e ve diğer Selefi-cihatçı örgütlere yönelik terörle mücadele stratejisini incelemektedir. Çalışma, Moskova'nın yalnızca İŞİD'i hedefleyen örgüte özgü bir kampanya yürütmediğini; tehditleri Rusya'nın iç güvenliği, Rusça konuşan yabancı savaşçılarla bağlantıları, Suriye savaşındaki askerî konumları ve diplomatik olarak yönetilebilirlikleri temelinde sıralayan hiyerarşik ve uyarlanabilir bir yaklaşım geliştirdiğini ileri sürmektedir. Suriye'deki Esad Yönetiminin korunması bu çalışmada bağımsız bir amaç ya da ana teorik eksen olarak değil, Rusya'nın 2015–2016 dönemindeki operasyonel önceliklerini açıklayan sınırlı bir bağlam olarak ele alınmaktadır. Makale, Putin ve Lavrov'un konuşmalarını, Rus güvenlik ve dış politika belgelerini ve Birleşmiş Milletler' deki resmî açıklamaları; operasyonel araştırmalar, çatışma izleme verileri ve terörizm literatürüyle karşılaştırmaktadır. 2014, İŞİD'in Musul'u ele geçirmesi, hilafet ilanı ve yabancı terörist savaşçı meselesinin uluslararasılaşması nedeniyle başlangıç noktasıdır. Aralık 2024 ise Esad yönetiminin çöküşü ve HTŞ'nin yükselişi üzerinden Rus stratejisinin başarı ve sınırlarını değerlendirmeye imkân verdiği için son noktadır. Bulgular, Rusya'nın terörle mücadele stratejisinin İŞİD'in fiziki halifelik projesinin geriletilmesine önemli katkı sunduğunu; ancak ilk aşamada Batı Suriye'deki rejim karşıtı cepheleleri öncelediğini, 'terörist' kategorisini geniş kullandığını, hilafet sonrasında İŞİD isyanını sona erdiremediğini ve HTŞ'yi askerî imhadan ziyade Türkiye aracılığıyla çevrelemeye yöneldiğini göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Rusya; Terörle Mücadele, Suriye, İŞİD, Yabancı Savaşçılar; Askerî Müdahale.

ABSTRACT

This article examines Russia's counterterrorism strategy toward ISIS and other Salafi-jihadist organisations in Syria between 2014 and 2024. It argues that Moscow did not conduct an organisation-specific anti-ISIS campaign. Instead, it developed a hierarchical and adaptive approach that ranked threats according to their links with Russian-speaking foreign fighters, their immediate position on the Syrian battlefield, their potential implications for Russian domestic security, and their susceptibility to diplomatic management. The preservation of Asad Regime in Syria is retained not as the article's independent theoretical axis, but as a limited operational context explaining why Russia initially prioritised fronts threatening the Syrian government's western core before intensifying direct operations against ISIS. The study analyses speeches by Vladimir Putin and Sergei Lavrov, Russian strategic documents and statements at the United Nations, and triangulates them with operational research, conflict-monitoring evidence and terrorism scholarship. The findings demonstrate that Russia contributed significantly to dismantling ISIS's territorial caliphate project, yet used an expansive official category of terrorism, failed to eliminate the post-caliphate insurgency, and shifted from military elimination to negotiated containment in dealing with HTS and the Idlib arena. The 2024 collapse of the Assad government reveals both the achievements and the limits of this strategy.

Keywords: Russia, Counterterrorism, Syria, ISIS, Foreign Fighters, Military Intervention.

²² Mardin Artuklu Üniversitesi/İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi/Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü/Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı; ORCID: 0000-0002-4917-0137

GİRİŞ

Tarihsel olarak Orta Doğu, Rus dış ve ulusal çıkarları açısından her zaman merkezî bir aktör konumunda olmuştur. Suriye'nin Akdeniz havzasında sahip olduğu stratejik konum, Tartus'taki deniz üssünün Rusya'nın tarihsel deniz stratejileri için taşıdığı anlam ve Hmeymim Hava Üssü'nün sunduğu operasyonel avantajlar kritik önemdedir. Bu unsurlar, Rusya'nın Orta Doğu ve Afrika'ya erişim olanaklarıyla birleştiğinde, Suriye'yi küresel güç dengesinde ve Batı ile girilen jeopolitik güç mücadelesinde Rusya açısından en merkezî rollerden birine taşımaktadır. Bu gerekçeyle, Arap Baharı başladığında Rusya, Suriye'deki Esed yönetimini korumak ve Batı destekli bir iktidarın işbaşına geçmesini engellemek amacıyla değişime karşı dirençli bir statüko politikası izlemiştir.

Moskova yönetimi, bu politikası doğrultusunda 30 Eylül 2015'te Suriye'ye askerî bir operasyon başlatmış ve bu müdahalenin resmî söylemini tamamen terörle mücadele anlatısı üzerine inşa etmiştir. Askerî operasyonun başlamasından iki gün önce Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nda (BMGK) konuşan Vladimir Putin, IŞİD'e karşı geniş tabanlı ve uluslararası bir koalisyon kurulması çağrısında bulunmuştur. Putin konuşmasında, Irak ve Libya'daki "başarısız devlet" deneyimlerinin cihatçı yayılmacılığın kaynağına dönüştüğünü ileri sürmüştü; bu tehdidi Suriye'de engellemek adına Suriye hükümeti ve ordusu ile iş birliğine gidilmesi gerektiğini dünyaya ilan etmiştir (Putin 2015a; Lavrov 2015; Charap 2013).

Ancak Rus güçlerinin ilk hava saldırılarının önemli bir bölümü, IŞİD'in Suriye'nin doğusunda ele geçirdiği topraklardan ziyade; Hama, Humus, İdlib, Lazkiye ve Halep gibi Esed rejiminin tahkimat kurmaya çalıştığı ve muhalefetin güçlü olduğu bölgelere odaklanmıştır. IŞİD'in faaliyet gösterdiği alanlar ile Rusya'nın bombaladığı bölgeler arasındaki bu coğrafi dağılım farklılığı, literatürde Rusya'nın terörle mücadele stratejisinin gerçekten IŞİD'i mi hedeflediği, yoksa Esed yönetimini meşrulaştırmak amacıyla terörle mücadeleyi yapısal bir araç olarak mı kullandığı yönünde kalıcı bir tartışma doğurmuştur (Balanche 2015; Bellingcat Investigation Team 2015; Adamsky 2018).

Bu makale, Rusya'nın 2014 ile 2024 yılları arasında Suriye'de uygulamaya koyduğu terörle mücadele stratejisinin analizini yapmayı; bu stratejinin temel amaçlarını, söylemlerini ve kurumsal mekanizmalarını ortaya koymayı hedeflemektedir. Çalışmanın bir diğer temel amacı ise Rus stratejisinin dönemsel ihtiyaçlar ve bölgesel dengeler ışığında nasıl bir dönüşüm geçirdiğini ve bu dönüşümlerin ardındaki temel sebepleri açıklamaktır. Bu doğrultuda makalenin ana araştırma sorusu şu şekilde formüle edilmiştir: *Rusya 2014-2024 yılları arasında Suriye'de IŞİD ve diğer selefi-cihatçı örgütlere karşı nasıl bir terörle mücadele stratejisi izlemiştir ve bu strateji zaman içerisinde nasıl bir dönüşüm geçirmiştir?*

Çalışma, beş temel argüman üzerine inşa edilmiştir:

1. **Birincisi;** Rusya'nın Suriye iç savaşı başladıktan sonra Kuzey Kafkasya ve eski Sovyet coğrafyasından Suriye'ye giden radikal savaşçıları bulundukları yerde eritme amacı gütmesidir. Moskova, bu tehdidi güçlü bir "ileride savunma" (forward defense) mantığıyla ele almış ve uzun vadeli bir strateji sonucunda bu unsurları elimine ederek ülkelerine geri dönüşlerini engellemeyi amaçlamıştır.
2. **İkincisi;** Moskova yönetimi IŞİD, Heyet Tahrirü's-Şam (HTŞ - eski adıyla Nusra Cephesi) ve bunlarla taktiksel iş birliği yapan diğer Selefi-Cihatçı gruplar arasındaki farkları resmî söylem düzeyinde bilinçli bir şekilde homojenleştirmiş ve politikalarını bu benzetime göre şekillendirmiştir.
3. **Üçüncüsü;** Rusya, IŞİD'i sınırlandırmayı ve özellikle 2015-2016 yılları arasında Esed rejiminin askerî olarak çökmesini engellemeyi taktiksel bir ön koşul olarak değerlendirmiştir.
4. **Dördüncüsü;** Rusya, Suriye bağlamında Türkiye ile ilişkilerini Astana Süreci vasıtasıyla stratejik bir boyuta taşıyarak İdlib'deki çevreleme politikasını tamamlamayı amaçlamıştır (Putin 2015b, 2016; Trenin 2018; Zelin 2022).
5. **Beşincisi ve son olarak;** Suriye'nin kuzeyinde ABD ve Batı destekli güçlerle iş birliği yapan PYD/YPG unsurlarının yarattığı "Kürt ayrılıkçılığı" kaygısını kaldıraç olarak kullanan Rusya, Türkiye ile yeni

bir ortak zemin inşa etmeyi hedeflemiştir. Moskova bu bağlamda, Ankara ile geliştirdiği ilişkiler vasıtasıyla Batı ve NATO ittifakı içerisine güvensizlik tohumları ekmeyi amaçlamıştır.

Makalenin zamansal sınırları, analitik bir bilincin ürünü olarak seçilmiştir. IŞİD'in kuruluşu kronolojik olarak daha geriye gitse de Irak'ın en büyük vilayetlerinden biri olan Musul'un ele geçirilmesi ve 29 Haziran 2014'te sözde "Hilafet" in ilan edilmesi bu döneme rastlamaktadır. Ayrıca IŞİD ve benzeri selefi-cihatçı örgütlerin Suriye ve Irak hattında hızlı bir şekilde toprak, nüfus, kaynak ve silah edinerek adeta birer "küçük devletçiğe" (proto-state) dönüşmesi de yine bu kesitte meydana gelmiştir. Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi (BMGK) tarafından kabul edilen 2170 ve 2178 sayılı kararlar ile "yabancı terörist savaşçılar" meselesinin uluslararası güvenlik ajandasının merkezine yerleşmesi de yine 2014 yılında olmuştur (Bunzel 2015; McCants 2015; UNSC 2014a, 2014b).

Çalışmanın 2024 yılında sonlandırılması ise stratejik bir tercihtir. Nitekim 2024 yılı sonunda HTŞ öncülüğündeki muhalif güçlerin Esed yönetimini devirerek iktidarı ele geçirmesi, Rusya'nın on yıllık terörle mücadele stratejisinin yalnızca somut bir bilançosunun çıkarılmasına imkan tanımamıştır. Bu kırılma aynı zamanda, Moskova yönetiminin bu on yıllık süreçte tehdit sınıflandırmalarını nasıl kurguladığını ve çevreleme politikalarının uzun vadeli sınırlarını nasıl inşa ettiğini analiz etmek açısından dönüm noktası bir veri seti sunmuştur (Putin 2024; United Nations Secretary-General 2024; Graham 2024).

Bu çalışma; Rusya'nın Suriye'deki terörle mücadele stratejisini Rus dış politikası, uluslararası güvenlik ve terörizm araştırmalarının kesiştiği analitik bir çerçevede ele almaktadır. Rus dış politikası literatürü; Suriye müdahalesini egemenlik, statü arayışı, askerî kaynaklara erişim ve Batı destekli rejim değişikliği hamlelerine karşı direnç gösterme dinamikleri üzerinden açıklamaktadır. Güvenlik çalışmaları ise bu müdahaleyi sınırlı savaş, koalisyon yönetimi, iş birliği kalıpları ve hava gücünün isyancı gruplar üzerindeki sınırlandırılmış etkileri bağlamında okumaktadır. Son olarak terörizm literatürü; söz konusu müdahaleyi yabancı savaşçılar, örgütsel dönüşümler ve Hilafet sonrası ortaya çıkan isyanlar ile iç çatışmalar düzleminde anlamlandırmaktadır (Allison 2013; Tsygankov 2016; Hegghammer 2013; Ingram, Whiteside ve Winter 2020). Tüm bu disiplinlerin birlikte okunması ve analizi; Moskova yönetiminin terörle mücadele stratejisini hem transnasyonal bir tehdidi kaynağında engelleme çabası hem de Suriye savaşı sonrasında beliren yeni askerî-diplomatik risk ve fırsatları yönetmek üzere kurguladığı dinamik bir araç olarak nasıl yapılandırdığını net bir biçimde ortaya koymaktadır.

2. HALİFELİK, IŞİD'İN DEVLETLEŞMESİ VE SURİYE'NİN RADİKALLERİN "GÜVENLİ SİĞİNAĞINA" DÖNÜŞMESİ

IŞİD ve diğer selefi-cihatçı örgütler arasındaki ilişkilerin doğru okunması ve bu ilişkisel ağların dinamiklerinin anlaşılması, Suriye'deki Rus stratejisinin amaçlarını tahlil edebilmek açısından elzemdir. Suriye ve Irak sahasındaki küresel cihatçı örgütlerin ana kuluçka merkezinin, Usame bin Ladin liderliğindeki El-Kaide olduğunu belirtmek yanlış olmayacaktır. Ekim 2004 yılında Ebu Musab ez-Zerkavi tarafından kurulan Cemaatü't-Tevhid ve'l-Cihad isimli örgüt, Usame bin Ladin'e biat ederek "Irak El-Kaidesi" adını almıştır. Zerkavi'nin 2006 yılındaki ölümünün ardından diğer fraksiyonlarla birleşen bu yapı, Irak İslam Devleti'ni ilan etmiştir. Ebu Bekir el-Bağdadi ise 2010 yılında yapının liderliğini ele geçirmiş ve küresel bir hilafet devleti kurmayı amaçladıklarını deklare etmiştir. Bağdadi'nin bu kararı sonrası IŞİD ile Cephetü'n-Nusra ve El-Kaide merkezi arasında şiddetli çatışmalar meydana gelmiştir. Bu çatışmalar sonrasında El-Kaide merkez yönetimi, Şubat 2014'te IŞİD ile bağlarını resmen kopardığını açıklamıştır. IŞİD ise Musul'un ele geçirilmesinin ardından sözde "hilafet" ilan ederek kendisini resmî düzeyde "İslam Devleti" olarak adlandırmaya başlamıştır (Bunzel 2015; Gerges 2016; McCants 2015; Ingram, Whiteside ve Winter 2020).

Suriye, iç savaşın başlamasından itibaren hiçbir zaman tek bir örgütün tüm sahayı domine ettiği homojen bir alan olmamıştır. Merkezî yönetimin alan kontrolünü kaybetmesinin ardından Suriye sahası, çok sayıda farklı selefi ve cihatçı yapılanma için adeta birer "güvenli sığınak" haline gelmiştir. Dünyanın birçok

ülkesinden radikal ideolojilere mensup yabancı savaşçılar bu güvenli alanlara akın etmiştir (Kanol 2026; Congressional Research Service 2015). Suriye'deki en kritik aktörlerden biri olan Cephethü'n-Nusra, ilk olarak 2012 yılında Irak İslam Devleti'nin desteğiyle ortaya çıkmıştır (Acun, Keskin, Salaymeh 2017). Örgüt, 2013 yılındaki ayrışmada El-Kaide'ye bağlı kaldığını ilan etmiş; 2016'da adını Cepheth Fethü's-Şam olarak değiştirmiş ve nihayet 2017'de Heyet Tahrirü's-Şam'ın (HTŞ) baskın unsuru haline gelmiştir. HTŞ, zamanla El-Kaide ile örgütsel bağlarını koparıp daha yerel bir siyasi proje geliştirmeye odaklanırken; Hurras ed-Din ise daha radikal ve açık bir El-Kaide çizgisinde kalmayı sürdürmüştür. Suriye sahasında aktif olan ve Rusya'nın terörle mücadele stratejisinde önemli bir yer tutan diğer radikal yapılar ise Türkistan İslam Partisi (TİP), Çeçen komutanlar tarafından yönetilen birlikler ve Orta Asyalı savaşçıların oluşturduğu transnasyonal ağlardır (Lister 2015; Hassan 2018; Sakiev 2020; Zelin 2022). Suriye sahasındaki cihatçı ve selefi grupların bu çeşitliliği ve yapısal dönüşümü, Rusya'nın terörle mücadele stratejisinin de dinamik bir karakter kazanmasını zorunlu kılmıştır. Rus stratejisi, sahadaki bu farklılıklarla mücadele edebilmek amacıyla farklı zaman dilimlerinde farklı gruplara yönelik baskı, ayrıştırma, çevreleme ya da imha etme gibi esnek karşı-terörizm yöntemlerini devreye sokmuştur.

Bu çalışmada kullanılan "cihatçı-selefi" kavramı; devrimci amaçlarını gerçekleştirmek için şiddeti meşru bir yöntem olarak gören, ulusötesi radikal militan ağlarıyla sürekli ve yoğun ilişki kuran yapıları tanımlamak amacıyla tercih edilmiştir. Bu tanım, barışçıl eğilimli İslamcı hareketleri kapsam dışı bırakmaktadır. Rusya'nın terörle mücadele stratejisindeki resmî söylemde ise "terörist" kategorisi çok daha geniş bir bağlamda ele alınmıştır. Moskova yönetimi, sadece IŞİD ve Nusra gibi uluslararası kamuoyu tarafından terör listelerine alınan yapıları değil; aynı zamanda bu yapılarla geçici de olsa iş birliğine giden, aynı cephede savaşan ya da aynı mevziyi paylaşan grupları da "ılımlı" kategorisinde görmeyeceğini açıkça ortaya koymuştur (Putin 2016; Stent 2016; Phillips 2016). Rus stratejisinin bu denli geniş ve kapsayıcı bir kategorik yaklaşım benimsemesi, bir taraftan Rus askerî yönetimi için hedef seçimlerini ve sahadaki uygulamaları kolaylaştırırken; diğer taraftan bu gruplar arasındaki örgütsel ve ideolojik ayrımları bulanıklaştırmıştır. Rusya'nın terörle mücadele stratejisindeki bu operasyonel yaklaşım, ilerleyen süreçte Moskova'nın HTŞ'ye karşı yürüttüğü fiili çevreleme siyasetindeki söylem-pratik geriliminin de temel zeminini hazırlamıştır.

3. LİTERATÜR, ANALİTİK ÇERÇEVE VE YÖNTEM

Rusya'nın Suriye politikası ve Suriye'de uyguladığı terörle mücadele stratejisini açıklayan çalışmalar, literatürde oldukça çok boyutlu bir tablo ortaya koymaktadır. Allison (2013) ve Charap (2013), Moskova'nın Şam'la iş birliğini egemenlik, düzen ve dış destekli rejim değişikliği hamlelerine karşı direnç gösterme ekseninde ilişkilendirirken; Stent (2016), Trenin (2018) ve Borshchevskaya (2021) Rus stratejisini statü arayışı, askerî üsler ve Orta Doğu diplomasisinde merkezî rol kazanma hedefleri bağlamında analiz etmektedir. Suriye'deki Rus stratejisinin operasyonel boyutu ise Adamsky (2018), Kofman ve Rojansky (2018) ile Jones vd. (2020) tarafından incelenmiştir. Söz konusu operasyonel literatür; askerî yaklaşımın boyutlarına, seçilen kuvvetin türü ve konuşlandırılma nedenlerine, askerî danışmanlık yapısına ve yerel ortaklar üzerinden inşa edilen modelin dinamiklerine odaklanmaktadır. Literatürdeki mevcut çalışmalar, Rus müdahaleciliğinin Suriye'deki genel amaçlarını aydınlatmakla birlikte; IŞİD, Nusra, HTŞ, TİP ve Rusça konuşan Çeçen/Kafkasya kökenli savaşçı yapıların oluşturduğu heterojen tehdit matrisinin bütüncül bir strateji bağlamında nasıl ele alındığını açıklamakta yetersiz kalmaktadır.

Literatürdeki terörizm çalışmaları da bu boşluğu tamamlamak için sınırlı veriler sunmaktadır. Cronin (2015), Gerges (2016) ve McCants'ın (2015) belirttiği gibi IŞİD, klasik bir terör örgütünden farklı olarak; terörizm, asimetrik isyan ve konvansiyonel savaş yöntemlerini vergilendirme, eğitim ve dış operasyon kapasitesiyle birleştirmeyi başarmıştır. Örgüt, bu hibrit kapasiteyi sosyal medya araçlarının sunduğu imkanlar ile harmanlayarak büyük bir propaganda aygıtına dönüştüren son derece sofistike bir yapıdır. IŞİD'in Irak ve Suriye'de kontrol ettiği topraklar üzerindeki fiili egemenliğinin sona ermesi, örgütün faaliyetlerinin tamamen bittiği anlamına gelmemiş; aksine faaliyetleri, amaçları ve metotları yapısal bir dönüşüm geçirmiştir. IŞİD,

topraksal egemenliğini kaybettikten sonra merkezsizleştirilmiş ulusötesi faaliyetlere odaklanmış; bu amaçları gerçekleştirmek için çöl sığınakları ve otonom ağlara dayalı hücre tipi bir örgütlenme modeline geçiş yapmıştır (Ingram, Whiteside ve Winter 2020; United Nations Secretary-General 2024). Literatür, yabancı savaşçılar konusuna özel bir önem göstermiş; hilafete ve silahlı isyana katılan savaşçıların Kuzey Kafkasya ve Orta Asya'daki faaliyetlerine, katılım öncesi oluşturdıkları ağlara odaklanmıştır. Yabancı savaşçıların diaspora güzergahları ve cihat alanlarına göçünü şekillendiren temel motivasyonları inceleyen literatür, geri dönen savaşçıların üretebileceği muhtemel risklere ve bunların nasıl önlenebileceğine yoğunlaşmıştır (Kanol 2026; Hegghammer 2013; Bjørge 2005; Byman 2016; Ratelle 2016; Youngman ve Moore 2017).

Bu çalışma, Rusya'nın terörle mücadele stratejisini iki temel kavram üzerinden kavramsallaştırmaktadır: Rus yaklaşımının ilk ayağını **"hiyerarşi/sınıflandırma"**, diğer ayağını ise **"uyarlanabilirlik/esneklik"** kavramları oluşturmaktadır. Hiyerarşi; tehdit olarak öngörülen örgütlerin yalnızca ideolojik yaklaşımlarına göre değil, aynı zamanda Rusya'ya geri dönme ve dış saldırı üretme kapasitesine, Suriye'deki askerî konumlarına ve diğer örgütlerle kurdukları ağlara/ilişkilere göre derecelendirilmesini ifade etmektedir. Uyarlanabilirlik/esneklik kavramı ise aynı örgüt veya coğrafi bölgelere yönelik zaman içerisinde hızlı bir şekilde adapte olma ve farklı araçların kullanılmasını tanımlamaktadır. Bu stratejik yaklaşımın pratik sonuçları incelendiğinde; Rusya'nın IŞİD'e karşı daha kapsamlı ve doğrudan bir askerî imha metodunu izlerken, Nusra Cephesi'ne karşı ise geniş alanlarda hedefleme yaptığını gözlemlemek mümkündür. Öte yandan Rus stratejisi; HTŞ ve İdlib konusunda Türkiye gibi bölgesel aktörleri kendi politikalarına yakınlaştırarak bu grupları baskılamaya ve çevrelemeye çalışmıştır. Bu bağlamda, Suriye'deki merkezî hükümetin korunması Rus stratejisindeki temel amaç değil, bir araçtır (Putin 2015a; Adamsky 2018; Kofman ve Rojansky 2018). Rusya'nın 2015 yılındaki askerî müdahalesi, Suriye devletini veya Esed yönetimini korumayı ideolojik ya da stratejik bir nihai amaç olarak benimsemesinden kaynaklanmamaktadır. Bunun yerine bu hamle, Moskova'nın IŞİD ve diğer cihatçı örgütlerle etkin mücadele edebilmek için gördüğü operasyonel bir zorunluluktur. Çünkü Suriye'de devletin çökmesi veya Esed rejiminin dağılması; Rusya'nın sahada IŞİD ve türevi tehditlere karşı iş birliği yapacağı, organize bir yerel ortaktan mahrum kalması anlamına geliyordu. Bu durum, Rus karar alıcıları benimsemedikleri iki zor senaryodan biriyle karşı karşıya bırakabilirdi: Ya sahada daha fazla Rus kara gücü bulundurmak ya da güvenmediği yerel askerî ve siyasi yapılarla iş birliği içerisine girmek zorunluluğu.

Rusya'nın Suriye'deki uygulamaya çalıştığı bu hiyerarşik ve uyarlanabilir terörle mücadele stratejisi, dört ana beklenti (bulgu) üzerinden inşa edildiğini tartışmak mümkündür. Bunlardan birincisi; Rusya, IŞİD tehdidini sadece Suriye'de güç kazanan yerel bir tehdit olarak değil, kendi ülkesinde radikalleşme potansiyeli olan İslamcı yapıları etkileme ve geri dönen savaşçılar üzerinden kendi ulusal güvenliğine yönelik kronik bir tehdit olarak okumuştur. İkincisi; Rusya, terörle mücadele stratejisinde merkezî bir rol oynayan yerel ortağı Esed yönetimini ayakta tutmayı temel bir operasyonel amaç olarak belirlemiştir. Bu doğrultuda Rus hava saldırıları, ilk aşamada Suriye'deki ideolojik açıdan en radikal örgütlere yönelmemiş; aksine merkezî hükümete en fazla ve en yakın tehdidi üreten yapılara odaklanmıştır. Üçüncüsü; Suriye'nin batısındaki merkezî hükümetin alan kontrolü arttıkça, Rusya IŞİD tehdidinin yüksek olduğu Suriye'nin doğu bölgelerine daha fazla yoğunlaşmıştır. Son olarak; Türkiye gibi bölgesel bir aktörün askerî olarak varlık gösterdiği ve iş birliği yaptığı gruplara karşı kapsamlı ve doğrudan bir saldırı düzenlemek yerine, Türkiye ile pazarlık ederek ateşkes, ayrıştırma ve çevreleme gibi diplomatik yöntemleri denemiştir. Dolayısıyla Rus stratejisi, Suriye sahasındaki bütün tehditleri eş değer düzeyde ele almamış; tehditleri kategorize etmiş ve amaçları doğrultusunda önceliklendirmiştir. Bu doğrultuda da farklı yöntem ve seçenekleri, uygun gördüğü zaman dilimlerinde esnek bir biçimde uygulamıştır.

Çalışma, yöntem olarak söylem analizi (discourse analysis) ile nitel süreç izlemeyi (process tracing) birleştiren hibrit bir metodoloji benimsemiştir. Bu doğrultuda makale, Rusya'nın terörle mücadele stratejisinin şekillendiği dönemlere paralel olarak üç zamansal düzlemde kurgulanmıştır. Birinci kesit olan **2014-2016 arası dönem**, IŞİD ve Selefi-Cihatçı tehdidin inşası ile Rus askerî müdahale stratejisinin şekillendirildiği

evredir. **2016-2019 arası dönem** IŞİD'in topraksal olarak geriletilmesine ve alan kontrolünün elinden alınmasına odaklanırken; **2019 ile Aralık 2024 arası dönemi kapsayan üçüncü kesit** ise "Hilafet" sonrası beliren asimetrik isyan dalgasına ve İdlib'in çevrelemesi politikasına yoğunlaşmaktadır. Çalışmada, ampirik derinliği sağlamak adına mümkün olduğunca birincil kaynaklardan yararlanılmıştır. Bu bağlamda, başta mutlak karar alıcı konumundaki Devlet Başkanı Vladimir Putin'in demeçleri olmak üzere, Dışişleri Bakanı Sergey Lavrov'un söylemleri ve Rusya'nın resmî askerî/siyasi strateji belgeleri titizlikle incelenmiştir (Russian Federation 2015, 2016; Putin 2015a, 2015b, 2017, 2024). Siyasi liderlerin ve karar alıcıların bu söylemsel çıktıları, kullanılan stratejinin "tarafsız" kaynakları olarak değil; Rus elitlerinin tehditleri nasıl tanımladıklarının, önceliklendirdiklerinin ve sahadaki pratikleri nasıl meşrulaştırdıklarının somut kanıtları olarak analize dahil edilmiştir.

4. RUSYA'NIN TERÖRLE MÜCADELE STRATEJİSİNİN YAPISAL DÖNÜŞÜMÜ

4.1. Tehdidin İnşası ve İlk Müdahale Dönemi: 2014-2016

IŞİD, kuruluşundan itibaren Rusya tarafından ciddi bir ulusal güvenlik tehdidi olarak değerlendirilmiştir. Örgütün kuruluş ve inşa döneminde Rus güvenlik stratejisinde yarattığı tehditler, temel olarak üç kategoride ele alınabilir:

- **Birincisi;** örgütün Orta Doğu ve Kafkaslar'daki yayılımı ile İslamcı radikalleşmeyi tetikleme potansiyelidir. Bu durum, Rus güvenlik servislerini kaygılandıran temel nedenlerin başında gelmekteydi. Magen, Fainberg ve Shklarsky'nin (2016) belirttiği gibi Rusya'nın temel kaygısı; örgüte katılan binlerce Kafkasya ve Orta Asya kökenli militanın kendi ülkelerine dönerek radikal faaliyetleri Rusya'nın içine ve hinterlandına yaymasıydı. Rusya'nın kendi iç ulusal güvenliği için ana risk faktörlerinden biri olan bu durum, IŞİD'in küresel cihat ve küresel bir hilafet hedefi ile birleştiğinde, Rus ulusal güvenliği için çok daha kritik bir risk kaynağına dönüşmüştür. Örgütün Irak ve Suriye'de sözde "hilafet" ilan etmesi ve cihatçılar için bir cazibe merkezi haline gelmesi, Moskova yönetiminin Orta Doğu'daki en önemli müttefiklerinden biri olan Suriye'yi ve bölgedeki Rus ulusal çıkarlarını doğrudan tehdit etmekteydi.

- **İkincisi;** Rusya'nın Orta Doğu güvenlik mimarisiyle ilgili stratejik çıkarlarının IŞİD tarafından doğrudan hedef alınmasıdır.

- **Üçüncüsü ise;** Irak ve Libya'da ortaya çıkan "başarısız devlet" (*failing state*) örneklerinin Orta Doğu, Orta Asya ve Kafkaslar'a yayılma ihtimalidir. Moskova yönetimine göre başarısız devlet örnekleri ve devlet kurumlarının yıkılması; aşırılık yanlısı cihatçıların ve radikal unsurların yuvalandığı ve kendilerini yeniden ürettiği kuluçka merkezlerinin oluşumuna zemin hazırlamaktadır (Allison 2013; Ratelle 2016; Sakiev 2020). Rus stratejisi, bu söylem ve politikalarını BMGK başta olmak üzere uluslararası platformlara taşıyarak "yabancı terörist savaşçılar" meselesini küresel bir güvenlik kategorisine dönüştürmeyi başarmıştır (UNSC 2014a, 2014b).

Rusya'nın kuruluş döneminden itibaren IŞİD tehdidini bu denli ciddiye almasının bir diğer önemli sebebi ise Çeçen komutan ve savaşçıların örgüt içerisindeki görünürlükleri ile operasyonel etkinlikleriydi. Rusça propaganda yapma yeteneğine sahip olan bu hücreler, Kafkasya Emirliği (*İmarat Kavkaz*) çatısı altında bulunan militanların, IŞİD'in bu dönemdeki küresel yükselişiyle birlikte kitlesel olarak Ebu Bekir el-Bağdadi'ye biat etmesini beraberinde getirmiştir. Bu kitlesel çözülme, Haziran 2015'te IŞİD'in Rusya'ya bağlı Dağıstan, Çeçenistan, İnguşetya ve Kabardino-Balkarya topraklarında "Vilayet Kafkas" (*Wilayat al-Qawqaz*) isimli resmî bölgesel idari alt kolunu kurmasıyla sonuçlanmıştır (Flood 2015; Mishra 2024). Rusya'yı doğrudan hedef alan eylemler düzenleyerek Kuzey Kafkasya'da şeriata dayalı bir devlet düzeni kurmayı amaçlayan bu IŞİD yapılanması, Rusya'nın terörle mücadele stratejisinin öncelikli hedeflerinden biri haline gelmiştir. Kafkas ve Orta Asya kökenli militanların Rus çıkarları için oluşturdukları tehdit, Moskova'yı geri dönüş riskleri konusunda harekete geçmeye ve terörle mücadele stratejisini güncellemeye zorlamıştır (Ratelle 2016; Youngman ve Moore 2017; Sakiev 2020). Nitekim IŞİD'e bağlı hücrelerin, Rusya'ya ait Metrojet Havayolları'nın 9268 sefer sayılı uçağına Ekim 2015 tarihinde Sina Yarımadası üzerinde düzenlediği ve 224 kişinin hayatını kaybetmesiyle sonuçlanan saldırı, bu yapıların organizasyonel kabiliyetleri ve Rus hedeflerine

yönelik tehdidin boyutu hakkında somut bir gösterge olmuştur (Byman 2016; Ratelle 2016). Rusya, karşı karşıya kaldığı bu tehditlerle mücadele etmek amacıyla terörle mücadele stratejisini IŞİD bağlamında güncellemiş ve bunu en yetkili ağızdan dünyaya ilan etmiştir. Vladimir Putin, 2015 yılında Valday Toplantısı'nda yabancı militanlarla mücadelenin Rusya'ya dönüşü beklenmeden, doğrudan Suriye topraklarında yürütülmesi gerektiği yönündeki temel Rus stratejisini açıklamıştır (Putin 2015b). Bu perspektif, Suriye müdahalesini ve IŞİD'le savaşı sadece bir dış politika girişimi veya terörle yurt dışında mücadele olgusundan ziyade, Rus ana vatanının savunulmasına dönüştüren temel bir stratejik yaklaşımdır.

Rusya'nın Suriye'deki stratejisini şekillendiren temel dinamik elbette sadece yabancı savaşçılar meselesi değildi. İdlib'in 2015'te düşmesi, Ceyşü'l-Fetih'in ilerleyişi ve merkezî hükümet güçleri üzerinde Lazkiye-Hama hattında kurulan yoğun baskı, Esed yönetiminin Batı Suriye'deki askerî çekirdeğini doğrudan tehdit etmekteydi. Rus karar alıcıları bu gerekçelerle, öncelikle merkezî hükümet güçlerinin dağılmasını engellemeye ve ana nüfus merkezleri arasındaki lojistik hatları korumaya odaklanmışlardır (Balanche 2015; Adamsky 2018; Jones vd. 2020). IŞİD'in doğuda kontrol ettiği geniş alanlar, Rus karar alıcılar tarafından bu dönemde öncelikli tehdit olarak değerlendirilmemiştir; çünkü El-Nusra'nın bir araya getirdiği küçük koalisyonlardan oluşan hücreler merkezî hükümete karşı çok daha sıcak ve doğrudan tehditler üretiyordu. Bunun bir sonucu olarak, ilk Rus askerî saldırıları bu stratejiyi doğrular nitelikte gerçekleşmiştir. Rusya'nın yayınladığı resmî görüntüler ve bağımsız araştırmacıların ortaya koyduğu kanıtlar (Bellingcat Investigation Team 2015; Balanche 2015), Eylül-Ekim 2015 dönemlerinde gerçekleştirilen Rus hava saldırılarının IŞİD'in kontrol ettiği Rakka ve Deyrizor merkezlerinden uzakta yoğunlaştığını göstermektedir.

Rusya'nın, aynı ideolojik kaynaktan beslenen ancak farklı amaç ve metotları kullanan bu radikal yapılar arasında uyguladığı "kategorik sıkıştırma/benzetme" politikası, Rus stratejisine çeşitli operasyonel kolaylıklar sağlamıştır. Bu yaklaşım, bir taraftan Moskova'nın Şam ve Tahran gibi bölgesel ortaklarla olan iş birliğini kolaylaştırırken; diğer taraftan ABD, Türkiye ve Körfez ülkeleri gibi muhalif grupları destekleyen uluslararası aktörlere, kendi etkileri altında bulunan **yerel grupları** ayrıştırma baskısı yapmasına zemin hazırlamıştır. Muhalif ve cihatçı grupların aynı coğrafi bölgelerde bulunması ve ortak cephelerde savaşması, Rusya tarafından geniş alanların tek bir terörist tehdit olarak kategorize edilmesini kolaylaştırmıştır. Bu durum Rus askerî hedeflemesinin kapsamını genişletirken, sivillerin ve sivil altyapının zarar görme riskini de artırmıştır (Putin 2016; Phillips 2016; Airwars 2022). Bu dönemde Rus hava kuvvetleri; isyancılara ait komuta merkezlerini, silah depolarını, petrol altyapısını ve nakliye hatlarını hedef almıştır. Bu operasyonlar, uzun menzilli bombardıman uçakları ve denizden fırlatılan seyir füzeleri gibi unsurlarla Rusya'ya, hem askerî teknolojilerini sahada ve gerçek çatışma koşullarında test etme imkanı sunmuş hem de iç kamuoyu için işlevsel bir güç gösterisi olanağı tanımıştır. Her ne kadar Rusya'nın hava saldırıları Palmira'nın Mart 2016'da geri alınmasına yardım etmiş olsa da IŞİD'in aynı yılın sonlarına doğru şehri tekrar ele geçirmesi, güçlü bir hava gücünün yerel kara birlikleri desteği olmadan tek başına toprak kazanma ve kontrol etme kapasitesinin sınırlılığı konusunda Rus stratejisinin zafiyetini net bir şekilde ortaya koymuştur (Gorenburg 2016; Kofman ve Rojansky 2018; Jones vd. 2020).

4.2 IŞİD'in Geriletilmesi, Astana Süreci ve Bölgesel İş Birliği Dönemi: 2017-2019

Esed güçlerinin Mart 2017'de Palmira'yı ikinci kez geri alması ve aynı yılın eylül ayında Deyrizor kuşatmasının kırılması; Rusya'nın hava güçlerinin, özel kuvvetlerinin ve askerî danışmanlarının merkezî yönetimle beraber bu dönemde elde ettiği ilk gerçek askerî başarı oldu. ABD güçlerinin Suriye Demokratik Güçleri (SDG) ile rekabet ve çatışmasızlık düzenlemelerini içeren doğudaki fiili nüfuz alanları (Adamsky 2018; Kofman ve Rojansky 2018; Jones vd. 2020), Rusya'nın Palmira, Deyrizor ve Fırat Nehri boyunca düzenlediği operasyonlarla beraber Suriye'deki genel tabloyu biçimlendirdi. Rusya ve merkezî Suriye hükümetinin IŞİD ile savaş konusundaki bu katkılarına rağmen, bu dönemde örgüte yönelik vurulan asıl öldürücü darbeler Rusya'dan ziyade; Musul'daki Irak güçleri tarafından, Rakka ve Bağuz'da ise ABD öncülüğündeki uluslararası koalisyon ile SDG'nin operasyonlarıyla gerçekleştirildi. Bu bağlamda, IŞİD'in bu

kesitte sahadan geriletilmesi, Rusya'nın o dönemde kendi iç kamuoyuna yansıttığı şekilde sadece tek bir aktörün zaferi olarak görülemez.

Rus resmî söylemi de bu dönemde hızlı bir şekilde askerî ilerlemeden "zafer" diline geçiş yaptı. Vladimir Putin, Aralık 2017'de Hmeymim Hava Üssü'ne yaptığı ziyarette, dünyanın en güçlü terör oluşumlarından birinin yenildiğini belirterek zafer ilan etti. Bu zafer söyleminin ardından, Suriye'deki Rus birliklerinin görevlerini başarıyla yerine getirdiği argümanı doğrultusunda kısmi geri çekilme emri verildi (Putin 2017). Şüphesiz, Putin'in bu zafer söylemi kısmen IŞİD'in toprak kayıplarına ve selefi-cihatçı örgütlerin açık cephelerdeki yenilgisine dayanıyordu; ancak bu örgütlerin bütünüyle yok edilmesi bağlamında oldukça erken bir ilandı. Nitekim terörizm literatürünün de belirttiği gibi (Cronin 2015; Ingram, Whiteside ve Winter 2020; United Nations Secretary-General 2024), IŞİD'in toprak hakimiyetini kaybetmesi, örgütün gelir ve seferberlik kapasitesini sınırlandırmış olsa da bu durum yapılanmanın ortadan kalktığı anlamına gelmiyordu. Örgüt, Suriye'nin özellikle çöl bölgelerinde hücre tipi bir yapılanma modeline geçiş yaptı. Bu doğrultuda; yeni sığınaklar ve ikmal güzergahları inşa eden radikal yapı; pusu, sabotaj, suikast ve adam kaçırmaya gibi asimetrik terör metotlarını uygulayarak daha merkeziyetsiz, gizli faaliyetlere ağırlık veren düşük görünürlüklü bir isyan modelini benimsedi.

Bu dönemdeki Rus askerî stratejisini tamamlayan bir diğer kritik boyut ise Rusya'nın bölgesel aktörlerle kurduğu diplomatik ilişkiler oldu. Rusya, sahada elde ettiği kısmi askerî başarılarla ek olarak, İran ve Türkiye ile birlikte Astana Süreci'ni geliştirdi. Suriye sahasında aktif olarak askerî güç bulunduran üç ülkeyi bir araya getiren bu mekanizma; bir taraftan "Çatışmasızlık Bölgeleri" oluşturarak "Gerginliği Azaltma Bölgeleri" kurarken, diğer taraftan bölgesel ve küresel aktörler arasında güven artırıcı önlemler olarak Suriye meselesine siyasi çözüm sağlama çabalarına destek oluyordu. Rusya'nın askerî stratejisini tahkim eden bu diplomatik girişimler, Rusya'nın terörle mücadele çerçevesine çok yönlü olarak hizmet etmekteydi. Bu çok yönlü stratejinin ilk ayağı, merkezî hükümet güçleri ve Rusya'nın sahada karşı karşıya kaldığı cepheleri ve örgütleri öncelik sıralarına göre ele almasına imkan tanımaktaydı. Bölgesel ortaklarla kurulan diplomatik ilişkiler, bazı muhalif grupların uluslararası düzeyde cihatçı ve terörist olarak tanımlanan diğer radikal örgütlerden ayrıştırılmasına hizmet etti. Böylelikle, Trenin (2018) ve Borshchevskaya'nın (2021) belirttiği gibi Suriye'deki büyük Rus stratejisi, sadece diplomasiyi ya da askerî baskıyı tek başına kullanmak yerine; her iki yöntemi de sahadaki ihtiyaç ve gerekliliklere göre esnek bir biçimde harmanlayan dinamik bir nitelik sergiledi. Bu dönemde özellikle İdlib çevresindeki Türkiye destekli muhalif gruplar ile merkezî güçler arasındaki çatışmalar; Rusya'yı, örgütsel tehditler ile bölgesel düzeyde gerçekleşmesi muhtemel devletlerarası tırmanma maliyetlerini eş zamanlı olarak hesaplamak zorunda bıraktı. Dolayısıyla Phillips (2016) ve Zelin'in (2022) altını çizdiği gibi Rus resmî söyleminde geniş bir çerçevede ele alınan kapsayıcı "terörist" kategorisi, uygulamada sahadaki güç dengelerine ve diğer aktörlerle yürütülen pragmatik pazarlıklara dayanan seçici bir görünüm kazandı.

IŞİD'in resmî olarak topraksal yenilgiye uğratılması, 23 Mart 2019 tarihinde Bağuz'un düşmesi ile gerçekleşti (BBC News 2019; McKernan 2019). Örgütün Suriye ve Irak'taki sürekli toprak hakimiyetinin sona ermesi, Rus iç kamuoyunda mutlak bir zafer olarak sunuldu. Rusya'nın Suriye'deki merkezî hükümet güçlerini ayakta tutması, başta stratejik merkezî şehirlerin işgalden korunması olmak üzere rejim için hayati başarılar sağladı. Doğu vilayetlerinin geri alınması ve Rus hava güçlerinin IŞİD'in personel ve lojistik altyapılarına karşı yürüttüğü etkin operasyonlar, Rus stratejisinin somut çıktıları olarak ön plana çıktı. Ancak Moskova'nın inşa ettiği bu anlatının iki temel zafiyet noktası bulunmaktaydı: Bunlardan ilki, elde edilen kazanımların ölçütünün çoğunlukla IŞİD'in kalıcı toprak kontrolünün tasfiyesine dayandırılmasıydı. Örgütün sahadaki bu net yenilgisi; merkezî devletin sınır güvenliği, çöl alanlarının denetim dışı kalması, El-Hol gibi tutuklu kamplarının yönetimi ve siyasi meşruiyet krizi gibi devasa yapısal sorunları "hilafet sonrası" döneme miras bıraktı (Gerges 2016; Ingram, Whiteside ve Winter 2020; United Nations Secretary-General 2024). Son olarak, bu anlatının ikinci zayıf boyutu; IŞİD'in asimetrik bir isyan hareketine dönüşerek yeniden örgütlenme kapasitesini ve Suriye'nin merkezî güvenlik kurumlarının yapısal zayıflıklarını göz ardı etmesinde yatıyordu.

4.3 Hilafetten Sonra: Rus Stratejisinde IŞİD Sonrası Tehdit Yönetimi 2019-2024

IŞİD'in resmî olarak topraksal yenilgiye uğratılması sonrası Rus stratejisinin karşı karşıya kaldığı en büyük tehditler, yeni dönemin içinden doğan özgün şartlardan kaynaklandı. IŞİD'in değişen örgütlenme modeli ve başta enerji tesisleri, savunmasız birlikler ile uzak karakollara saldıran yeni metotları, Rusya'yı yeni problemlerle karşı karşıya bıraktı. Bu dönemde Rus karar alıcıların karşılaştığı bir diğer kritik sorun ise IŞİD'den arta kalan küçük ve akışkan yabancı savaşçı gruplarının varlığı ve bu yapılarla nasıl baş edileceği sorunuuydu. Çoğunlukla çöl bölgelerinde yeniden yapılanan bu örgütlerle mücadele etmek; sürekli istihbarat akışını, coğrafi şartlara uyum gösterebilen hareketli kara birliklerinin varlığını gerektiriyordu. Moskova bir taraftan bu dönemin ruhuna uygun bir mücadele stratejisini uygulamaya çalışırken, diğer taraftan HTŞ gibi Türkiye destekli grupların oluşturduğu yeni hibrit askerî ve siyasi yapılarla mücadele etmenin yollarını arıyordu. IŞİD'in yenilgisi ve ortak düşmanın ortadan kaldırılması, Rus karar alıcıları bölgesel rakipler tarafından himaye edilen yeni oluşumlarla karşı karşıya bıraktı. Bu yeni dönemde Rus stratejisi; bir taraftan İdlib gibi yerlerde güç bazında alan kontrolünü elinde tutan HTŞ gibi yapılarla mücadeleye odaklanırken, diğer taraftan bu güçleri himaye eden Türkiye gibi bölgesel aktörlerle tırmanma riskinin yönetilmesini zorunlu kılıyordu. Sonuç olarak hilafet sonrası dönemde, Rusya'nın önceki kesitlerde uyguladığı tüm grupları kategorik olarak terörle ilişkilendirme stratejisi artık işlemiyordu. Bu durum Moskova'yı, artık iç içe geçmiş bu yapılar arasında net bir ayırım yapmaya zorunlu kılıyordu (Zelin 2022; United Nations Secretary-General 2024; U.S. Central Command 2024).

Rus stratejisi açısından hilafet sonrası dönemde karşı karşıya kalınan en büyük zorluklardan bir diğeri, daha önceki dönemde uygulanan toprak geri alma modelinin bölgesel güç dengeleri nedeniyle artık işleyememesiydi. Trenin (2018), Borshchevskaya (2021) ve Zelin'in (2022) belirttiği gibi HTŞ'ye IŞİD gibi toplu imha perspektifinden yaklaşmak ve tam askerî fetih seçeneğini zorlamak; Rus kuvvetleri için büyük riskleri ve Türkiye ile doğrudan bir çatışma ihtimalini beraberinde getiriyordu. Bu doğrultuda Rusya, hem merkezî Suriye hükümetini hem de Türkiye gibi bölgesel bir aktörü dengeleyecek yeni bir ikili politika seti geliştirdi: Rusya bir taraftan HTŞ'yi terör örgütü olarak tanımlamayı sürdürüp merkezî Suriye hükümetinin İdlib'in güneyinde ve M5 kara yolu çevresinde bu örgütü vurmasına hava desteği verirken; diğer taraftan Mart 2020'de Türkiye ile bir ateşkes anlaşması imzaladı. Suriye merkezî güçlerinin HTŞ unsurlarına yönelik saldırılarının sınırlandırılmasını ve Türk-Rus kuvvetlerinin M4 kara yolu boyunca ortak devriye atmasını öngören bu anlaşma; Rusya açısından HTŞ'nin meşru bir aktör olarak kabul edilmesinden ziyade, bölgesel bir oyuncunun güçlü desteğine sahip olan bu yapıyı çevrelemeyi amaçlıyordu. Böylelikle Rus terörle mücadele stratejisinde IŞİD, müzakere ihtimali olmayan mutlak düşman vasfını korurken; HTŞ, Türkiye gibi güçlü bir aktörün desteğine sahip bölgesel bir güvenlik sorununa dönüştü.

HTŞ'nin örgütsel olarak yaşadığı bu dönüşüm, söz konusu bölgesel güvenlik sorununu Rusya için daha da görünür kılmıştır. Tarihsel kronolojiye bakıldığında HTŞ; 2016 yılının başlarında başlayan, 2017-2020 yılları arasında kurumsallaşan ve 2021'den sonra ulusal ve uluslararası kamuoyuna yansıyan açık bir transformasyon sürecine girmiştir. Ebu Muhammed el-Cevlani liderliğinde Cephethü'n-Nusra olarak Suriye siyasetine adım atan örgüt, 2016 yılının ortalarından itibaren Cephethü'sh-Şam (JFS) adını almış ve Suriye sahası dışındaki herhangi bir yapı ile ilişkisinin kalmadığını dünyaya ilan etmiştir (Sly ve DeYoung 2016; Al-Tamimi 2016). Bu açıklamanın en temel nedeni, ABD ve Rusya'nın, Nusra'yı El-Kaide bağlantısı gerekçesiyle hedef almasının önüne geçmekti. Nitekim o dönemin Nusra, şimdiki ise HTŞ ve Suriye lideri olan Cevlani bunu açık biçimde ifade etmektedir. Cevlani, bu dönüşümü ideolojik bir kopuş olarak değil; öncelikle örgütsel ve stratejik bir ayrışma ilanı olarak görmek gerektiğini belirtmekteydi (France 24 English 2016). Cevlani, "bu ilk adımın başta ABD ve Rusya tarafından uluslararası topluma yayılan yalan mazeretlerin önünü almak için atıldığını" vurgulamaktaydı (Roberts 2016).

Örgüt, Ocak 2017 yılında JFS, Nureddin Zengi, Liwa al-Haqq, Ceyşü'l-Sünne ve Ensarü'd-Din gibi bazı gruplarla birleşerek Hay'at Tahrirü's-Şam'ın (HTŞ) kuruluşunu resmî olarak ilan etmiştir. Bu aşama, örgütün artık kendisini El-Kaide'nin yerel bir kolu olarak değil; Suriye merkezli bir isyancı yapı olarak sunma çabalarının net bir sonucuydu. HTŞ'nin kendisini El-Kaide'den ayırıştırma çabaları uluslararası toplum tarafından şüpheyle karşılanırsa da başta Türkiye gibi bölgesel ortakların desteği ve çabaları bu tutumu canlı tutmuştur. HTŞ'nin Haziran 2020'de Hurras ed-Din ve diğer daha ulusötesi cihatçı unsurlarla doğrudan fiili silahlı çatışmaya girmesi, bu dönüşüm çabalarının sadece retorik düzeyinde kalmadığını göstermiştir. Bu hamle, HTŞ'nin küresel cihat projesinin Suriye ayağı olmaktan ziyade, yeni Suriye'yi yönetmeyi amaçlayan yerel bir askerî ve politik aktör olma çabalarını güçlendirmiştir. Bununla birlikte, bu değişim çabalarının ideolojik bir dönüşüm mü yoksa uluslararası meşruiyet kazanmayı amaçlayan stratejik bir uyarılma mı olduğu literatürde tartışmalı kalmaya devam etmektedir (Carenzi 2020; Drevon 2024). Rus resmî söylemi uzun bir süre bu ayrımları reddetse de pratikte HTŞ'ye, IŞİD'den farklı davranmıştır. Bu durum, Moskova'nın tehdit sıralamasının belirlenmesinde ideolojinin yanında coğrafya, dış destek ve pazarlık kapasitesi ile askerî riskin yakınlığı gibi faktörlerin belirleyici olduğunu doğrulamaktadır.

HTŞ'nin yaşadığı bu örgütsel ve ideolojik dönüşüm, Rus stratejisi açısından hayati bir önem taşımaktadır. Çünkü Kasım-Aralık 2024'te HTŞ ve müttefiklerinin hızla başkenti ele geçirmesi ve iktidara yürümesi, Rus stratejisinin son testini oluşturmuştur. Rusya bu saldırıları "terörist bir taarruz" olarak nitelendirmiş ve Esed yönetimini korumak için hava saldırıları düzenlemiştir; ancak 2015 yılındakine benzer bir ölçek ve etkinlikte müdahalede bulunamamıştır. Bu dönemdeki Rus müdahaleciliğini sınırlayan temel sebepler; Suriye merkezî ordusunun yapısal zayıflığı, İran ve Hizbullah gibi vekillerin azalan kapasiteleri ve Türkiye'nin artan bölgesel etkinliği idi. Rusya'nın Şubat 2022'de Ukrayna'ya karşı başlattığı geniş çaplı savaş da Moskova yönetiminin Suriye'ye ayırdığı dikkat ve kaynakları büyük ölçüde azaltmıştı (Graham 2024; Putin 2024). Rus yönetimi bu dönemde mevcut üslerini koruyup dönemsel saldırılarına devam etse de Suriye cephesini büyük ölçüde ikinci plana atmış ve tüm dikkatini Ukrayna savaşına çevirmiştir. Putin yönetimi, sahadaki tüm değişimlere karşın Suriye'deki Rus stratejisini iç kamuoyuna bir başarı hikayesi olarak sunmaya devam etmiştir. Rus resmî anlatısı, sahadaki fiili kayıplara ve rejim değişikliğine rağmen, Tarsus ve Hmeymim gibi stratejik üslerin statüsünü korumayı ve yeni dönemde Suriye'nin geleceğini şekillendirecek diplomatik masada vazgeçilmez bir aktör olarak kalmayı ana başarı kriteri olarak tanımlamıştır.

6. Bulgular ve Tartışma

Bu makalenin ilk bulgusu; Rusya'nın terörle mücadele stratejisinin tek tip bir yaklaşıma dayanmadığı, aksine sahadaki örgütlerin saldırı kapasitelerine ve tehdit hiyerarşisine bağlı olarak dinamik bir yapı sergilediğidir. IŞİD, geliştirdiği küresel hilafet projesi, Rusya'ya saldırı düzenleme potansiyeli ve eski Sovyet coğrafyasından savaşçı devşirme kapasitesi ile Rus stratejisinin en temel stratejik düşmanı olmuştur. Bununla birlikte, dönemsel olarak ön plana çıkan tehditler –örneğin 2015'te hükümetin Batı Suriye'deki askerî çekirdeğini doğrudan tehdit eden Nusra bağlantılı koalisyonlar– Rusya tarafından acil tehditler olarak değerlendirilmiştir. Dolayısıyla Rus stratejisinin öncelikleri, sahadaki aciliyetler üzerinden şekillendiği kadar, tehditlerin Rus ulusal çıkarlarına ne kadar yakın olduğu ekseninde de derecelendirilmiştir. Moskova yönetiminin Suriye'deki erken dönem askerî operasyonlarının doğrudan IŞİD'e yönelmemiş olması, terör tehdidinin bütünüyle gerçek dışı olduğunu kanıtlamaz; aksine Rus stratejisindeki terör hedeflerinin, Suriye sahasındaki askerî ve siyasi önceliklere göre dinamik bir biçimde şekillendiğini gösterir (Balanche 2015; Adamsky 2018; Jones vd. 2020).

İkinci bulgu; Rusya ve eski Sovyet coğrafyasından gelen yabancı savaşçıların IŞİD ve benzeri diğer küresel cihatçı yapılanmalara katılması, Suriye'deki iç savaşı Orta Doğu'daki Rus çıkarlarının korunması veya Esed yönetiminin iktidarda tutulması amacının çok ötesine taşımıştır. Yabancı savaşçıların Rusya'nın içlerine erişim kapasiteleri ve geri dönüş ihtimalleri, Suriye'deki çatışmayı bir dış politika başlığı olmaktan çıkarmış ve Rus çıkarları için doğrudan bir iç güvenlik meselesi haline dönüştürmüştür. Bu nedenledir ki resmî Rus anlatısı, Suriye'deki askerî müdahaleyi potansiyel ve güçlü bir tehdidi Rus topraklarına erişmeden kaynağında

kurutmayı amaçlayan bir "ileride savunma" stratejisi olarak sunmuştur (Hegghammer 2013; Byman 2016; Ratelle 2016; Youngman ve Moore 2017). Rus terörle mücadele stratejisi bu tehdidi ortadan kaldırmak için sadece askerî operasyonlara dayanmamış; farklı bölgesel ve yerel aktörlerle istihbarat iş birliği, sınır güvenliği, geri dönen savaşçıların risk düzeylerinin değerlendirilmesine dayanan cezaevi ve tutukluluk politikaları ile ulusal iletişim stratejilerine dayanan çok katmanlı bir doktrin uygulamıştır. Bu strateji, Suriye'deki cihatçı yapıların personel ve operasyonel kapasitelerini ve yabancı savaşçıların geri dönüş riskini önemli ölçüde sınırlandırmış olsa da radikal cihatçı ağların ulusötesi militan toplama kapasitesini ve radikalleşme kanallarını bütünüyle kurutmakta tamamen başarılı olamamıştır.

Makalenin üçüncü bulgusu; Rus terörle mücadele stratejisinin Suriye'de kullandığı geniş terörizm tanımının kısa dönemli operasyonel faydalarını göz önünde bulundururken, bu yaklaşımın uzun vadede sahadaki tehditler arasındaki stratejik ayrımları zayıflattığıdır. Moskova yönetiminin, Cephethü'n-Nusra ile aynı cephede bulunan veya ondan açık biçimde ayrılmayan silahlı grupları geniş bir "terörist" tehdit kategorisi içinde değerlendirmesi, sahadaki Rus güçleri açısından hem askerî hedeflemeyi kolaylaştırmış hem de diplomatik düzeyde bu grupları destekleyen dış aktörler üzerinde ayrışma yönünde bir baskı oluşturmıştır. Bununla birlikte bu yaklaşımın, Rus stratejisi üzerinde olumsuz bir etkisi de olmuştur. IŞİD, El-Kaide bağlantılı örgütler, yerel İslamcı yapılar ve cihatçı olmayan muhalifler arasındaki önemli farklılıklar bu yaklaşımda göz ardı edilmiş; bu durum örgütlerin amaçları, toplumsal tabanları, dış bağlantıları, şiddet repertuvarları ve müzakereye açıklıkları bakımından terörle mücadele stratejisindeki konumlarının belirlenmesinde Rus karar alıcıları ciddi zorluklarla karşı karşıya bırakmıştır. Nitekim, Rusya'nın ilerleyen dönemlerde Türkiye ile geliştirdiği Astana ortaklığı çerçevesinde, HTŞ unsurlarını diğer radikal yapılardan pratik düzeyde ayırtmak ve askeri tırmanmayı yönetmek adına bu katı kategorik yaklaşımdan esnek bir tavize geçmek zorunda kalması bu durumun en somut göstergesidir. Dolayısıyla, Rus stratejisinin temel sınırlılıklarından biri; resmî anlatıda homojenleştirilen tehdit algısının hedefindeki aktörlerin, sahada aslında farklı araçlar ve yaklaşımlar gerektiren heterojen bir yapıya sahip olmasıdır (Lister 2015; Hassan 2018; Zelin 2022).

Çalışmanın dördüncü bulgusu; Rusya'nın IŞİD'e karşı elde ettiği taktiksel ve operasyonel başarıların, stratejik bir dayanıklılık barındırmadığı gerçeğidir. 2015'teki askerî müdahale, her ne kadar IŞİD'in Palmira ve Deyrizor'daki kazanımlarını askerî anlamda sınırlandırmayı başarsa da Suriye güvenlik kurumlarının bağımsız, sürdürülebilir ve istikrarlı güvenlik yapıları kurmasını sağlayamadı. Rus stratejisi, elde ettiği tüm kazanımlara karşın İdlib'deki cihatçı unsurları askerî yöntemlerle ortadan kaldırmakta başarısız oldu (Kofman ve Rojansky 2018; Ingram, Whiteside ve Winter 2020; United Nations Secretary-General 2024). Nitekim, 2024 yılında merkezî hükümetin savunma hattının hızlı bir şekilde çökmesi; hava gücü, İran ve Hizbullah gibi dış ortaklarla desteklenen saha hakimiyetinin kalıcı ve dirençli bir güvenlik düzenine dönüşemediğini açıkça kanıtladı.

Bu çalışmanın ortaya koyduğu bulgular; Rusya'nın Suriye'deki terörle mücadele stratejisinin yalnızca askerî bir güvenlik pratiği olarak görülemeyeceğini, aksine bu stratejinin dış politika, uluslararası müdahale ve terörizm dinamiklerinin kesişim noktasında analiz edilmesi gerektiğini göstermektedir. Rus dış politikası açısından bu güvenlik stratejisi, Moskova'nın Suriye'deki varlığını meşrulaştıran bir işlev görürken aynı zamanda egemenlik, devlet otoritesi ve bölgesel düzen gibi başlıklarda Rus karar vericilere önemli olanaklar sağlayan bir politika aracıydı. Uluslararası güvenlik literatürü açısından bakıldığında, Rus stratejisinin ortaya koyduğu en önemli ders; sınırlı ve dış destekli askerî müdahalelerin savaşın askerî dengesini ancak sınırlı ölçüde değiştirebildiğini, yerel güvenlik kapasitesinin sürdürülebilirliğini ise tek başına garanti edemediğini göstermesidir. Son olarak, çalışmanın ortaya koyduğu bulgular terörizm çalışmaları bağlamında incelendiğinde; devletlerin radikal cihatçı örgütleri yalnızca ideolojik özellikleri veya resmî terör listelerindeki konumları üzerinden değerlendirmede, bu örgütlerin sahadaki askerî etkinlikleri, ulusötesi bağlantıları, sahip oldukları dış destekleri ve müzakere edilebilirlikleri gibi değişkenlerin de tehdit sıralamasında dikkate alındığını gözler önüne sermektedir. Bu sebeple Rusya örneği; büyük güçlerin terörle mücadele stratejilerini

tekil örgütleri merkeze almaktan çok, çatışmanın siyasal ve askerî bağlamını dikkate alan ve buna uygun farklılaştırılmış stratejileri etkili bir şekilde uygulayan bütüncül yapılar olarak değerlendirme ihtiyacını açıkça kanıtlamaktadır (Charap 2013; Stent 2016; Trenin 2018; Zelin 2022).

7. Sonuç

Rusya'nın 2014-2024 yılları arasında Suriye'de uyguladığı terörle mücadele stratejisi; yalnızca IŞİD'i yok etmeyi ve Esed yönetimini korumaya odaklanan bir yapıdan ibaret değildir. Bu strateji; çok sayıda yabancı savaşçının geri dönüşünü engellemeyi amaçlayan bir "ileride savunma" cephesi oluşturmayı, cihatçı örgütlerin sahadaki ve Rus ulusal güvenliğine yönelik tehdit düzeylerine göre sıralanmasını, Türkiye ve İran gibi aktörlerle bölgesel/uluslararası iş birliklerini barındıran geniş bir çerçeveyi kapsamaktadır. Bu çalışma; Rusya'nın 2015'teki askerî müdahalesini, Suriye hükümetinin çöküşünü önleme politikasını sadece Esed yönetimini koruma motivasyonu ile değil; aynı zamanda IŞİD ve diğer cihatçı örgütlere karşı yürütülecek operasyonlarda ihtiyaç duyulan yerel askerî kapasiteyi muhafaza etme gayretiyle de açıklamaktadır.

Bu yaklaşım, IŞİD'in kurmuş olduğu hilafetin yok edilmesine katkıda bulunmuş, örgütün personel ve operasyonel kapasitesini sınırlandırmış ve Rusya'yı Suriye iç savaşının temel belirleyici askerî-diplomatik aktörlerinden biri haline getirmiştir. Bununla birlikte çalışma, Rus stratejisinin temel sınırlılıklarını da ortaya koymaktadır. IŞİD'in bir isyan hareketi olarak varlığını koruması ve dönüşüm geçirmesi, HTŞ'nin çevreleme politikasının neticesiz kalması ve Suriye güvenlik kurumlarının 2024'te hızla çöküşü, bu stratejinin temel zafiyet noktaları olarak ön plana çıkmaktadır. Bu sebeple başarılı bir stratejide; toprak kazanımı, terör örgütlerinin tasfiye edilmesi ve sürdürülebilir güvenlik kurumlarının korunması ihtiyaçları birbirinden ayrı ele alınmalıdır (Ingram, Whiteside ve Winter 2020; United Nations Secretary-General 2024; Putin 2024).

Makalenin temel sonucu; Rusya'nın 2014-2024 yılları arasında Suriye'de uyguladığı terörle mücadele stratejisinin ne salt IŞİD'e karşı sürdürülen askerî bir operasyon ne de sadece terörle mücadele söylemi altında yürütülen jeopolitik bir müdahale aracı olarak okunabileceğidir. Rus stratejisi bu bütüncül yaklaşımla; bir taraftan sahada gerçek ve doğrudan bir cihatçı tehditle mücadele ederken, diğer taraftan sahadaki değişen askerî dengeleri kendi iç güvenlik kaygıları ve bölgesel diplomatik zorunlulukları çerçevesinde sürekli olarak yeniden tanımlamış ve önceliklendirmiştir. Bu perspektif, Moskova'ya farklı dönemlerde farklı araçları ve politika setlerini uygulama imkanı sağlamıştır. Söz konusu strateji Rusya'ya bir taraftan askerî imha, baskı, ayrıştırma ve çevreleme arasında geçiş yapabilme esnekliği sunarken; diğer taraftan farklı silahlı aktörlerin geniş bir "terörist" kategorisi altında değerlendirilmesi, sahadaki ideolojik ve örgütsel farklılıkların derinlemesine analiz edilmesini zorlaştırmış ve önemli stratejik/taktiksel sınırlılıklar üretmiştir.

IŞİD'in toprak hakimiyetinin sona erdirilmesi, Rus karar vericiler ve yerel ortakları tarafından örgütün kalıcı olarak ortadan kaldırılması şeklinde yorumlanmıştır. Bu stratejik yanılğı, Suriye'nin kırılgan güvenlik yapısının doğru okunmasını ve yeniden yapılandırılmasını sınırlandırmıştır. Dolayısıyla, Rusya'nın Suriye'deki terörle mücadele deneyimi, askerî üstünlük ile stratejik başarı arasındaki farkı açık bir biçimde göstermektedir. İdeolojik olarak taraftar toplayabilen terör yapılarının toprak hakimiyetlerini kaybetmesi veya siyasi ve askerî kapasitelerinin sınırlandırılması; onu üreten siyasi, sosyal ve güvenlik ortamının ortadan kalktığı anlamına gelmez. Uygun koşullar altında bu yapılar; farklı organizasyonel şemsiyeler, yeni isimler ve farklılaştırılmış ideolojik kimliklerle yeniden sahneye çıkabilirler. Rusya'nın 2014-2024 yılları arasındaki yaşadığı deneyimden çıkarılacak en önemli derslerden birisi budur. Son tahlilde terörle mücadelede kalıcı başarı; düşmanın savaş alanında mutlak olarak yenilgiye uğratılması ile değil, bu organizasyonların ortaya çıktığı siyasi, sosyal, kültürel ve ekonomik koşulların ortadan kaldırılmasıyla ve yenilgi sonrası inşa edilen yeni düzende bu yapıların yeniden ortaya çıkmasını engelleyebilecek siyasî ve güvenlik düzeninin kurulması ve sürdürülebilirliği ile ölçülmelidir.

KAYNAKÇA

1. Acun, Can, Bünyamin Keskin, and Bilal Salaymeh. 2017. *El-Kaide'den HTŞ'ye: Nusra Cephesi*. SETA Raporu. Ankara: SETA. <https://media.setav.org/tr/dosya/2017/10/el-kaide-den-hts-ye-nusra-cephesi.pdf>
2. Adamsky, Dmitry. 2018. *Moscow's Syria Campaign: Russian Lessons for the Art of Strategy*. Russie.Nei.Visions No. 109. Paris: Institut français des relations internationales.
3. Airwars. 2022. *Patterns of Civilian Harm from Russia's Military Actions in Syria (2015–2022)*. London: Airwars.
4. Allison, Roy. 2013. "Russia and Syria: Explaining Alignment with a Regime in Crisis." *International Affairs* 89 (4): 795–823. <https://doi.org/10.1111/1468-2346.12046>.
5. Al-Tamimi, Aymenn. 2016. "Al-Qa'ida Uncoupling: Jabhat al-Nusra's Rebranding as Jabhat Fateh al-Sham." *CTC Sentinel* 9 (8). <https://ctc.westpoint.edu/al-qaida-uncoupling-jabhat-al-nusras-rebranding-as-jabhat-fateh-al-sham>
6. Balanche, Fabrice. 2015. "Initial Russian Strikes in Syria Are Not Targeting ISIS." PolicyWatch 2495. Washington, DC: Washington Institute for Near East Policy.
7. BBC News. 2019. "Islamic State Group Defeated as Final Territory Lost, US-Backed Forces Say." March 23, 2019. <https://www.bbc.com/news/world-middle-east-47678157>
8. Bellingcat Investigation Team. 2015. "What Russia's Own Videos and Maps Reveal about Who They Are Bombing in Syria." *Bellingcat*, October 26, 2015.
9. Bjørgo, Tore, ed. 2005. *Root Causes of Terrorism: Myths, Reality and Ways Forward*. London: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203337653>.
10. Borshchevskaya, Anna. 2021. *Putin's War in Syria: Russian Foreign Policy and the Price of America's Absence*. London: I.B. Tauris. <https://doi.org/10.5040/9780755634668>.
11. Bunzel, Cole. 2015. *From Paper State to Caliphate: The Ideology of the Islamic State*. Analysis Paper No. 19. Washington, DC: Brookings Institution.
12. Byman, Daniel. 2016. "The Jihadist Returnee Threat: Just How Dangerous?" *Political Science Quarterly* 131 (1): 69–99. <https://doi.org/10.1002/polq.12434>.
13. Carenzi, Silvia. 2020. "A Downward Scale Shift? The Case of Hay'at Tahrir al-Sham." *Perspectives on Terrorism* 14 (6): 91–105.
14. Charap, Samuel. 2013. "Russia, Syria and the Doctrine of Intervention." *Survival* 55 (1): 35–41. <https://doi.org/10.1080/00396338.2013.767403>.
15. Congressional Research Service. 2015. *European Fighters in Syria and Iraq: Assessments, Responses, and Issues for the United States*. R44003. April 27, 2015. Washington, DC: Congressional Research Service. <https://www.everycrsreport.com/reports/R44003.html>
16. Cronin, Audrey Kurth. 2015. "ISIS Is Not a Terrorist Group." *Foreign Affairs* 94 (2): 87–98.
17. Drevon, Jérôme. 2024. *From Jihad to Politics: How Syrian Jihadis Embraced Politics*. New York: Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/9780197765197.001.0001>.
18. Flood, Derek Henry. 2015. "The Islamic State Raises Its Black Flag over the Caucasus." *CTC Sentinel* 8 (6). <https://ctc.westpoint.edu/the-islamic-state-raises-its-black-flag-over-the-caucasus>
19. France 24 English. 2016. "War in Syria: Al-Nusra Front Announces Split from Al Qaeda." YouTube video, July 29, 2016. <https://www.youtube.com/watch?v=sO1ipc95b08>
20. Gerges, Fawaz A. 2016. *ISIS: A History*. Princeton, NJ: Princeton University Press. <https://doi.org/10.1515/9781400880362>.
21. Gorenburg, Dmitry. 2016. *What Russia's Military Operation in Syria Can Tell Us about Advances in Its Capabilities*. PONARS Eurasia Policy Memo No. 424.
22. Graham, Thomas. 2024. "What Assad's Fall Means for Russia in the Middle East." Council on Foreign Relations, December 10, 2024.
23. Hassan, Hassan. 2018. "Two Houses Divided: How Conflict in Syria Shaped the Future of Jihadism." *CTC Sentinel* 11 (9): 1–8.

24. Hegghammer, Thomas. 2013. "Should I Stay or Should I Go? Explaining Variation in Western Jihadists' Choice between Domestic and Foreign Fighting." *American Political Science Review* 107 (1): 1–15. <https://doi.org/10.1017/S0003055412000615>.
25. Ingram, Haroro J., Craig Whiteside, and Charlie Winter. 2020. *The ISIS Reader: Milestone Texts of the Islamic State Movement*. London: Hurst. <https://doi.org/10.1093/oso/9780197501436.001.0001>.
26. Jones, Seth G., Danika Newlee, Edmund Xavier Loughran, Jason Gresh, Brian Katz, and Nicholas Harrington. 2020. *Moscow's War in Syria*. Washington, DC: Center for Strategic and International Studies.
27. Kanol, Eylem. 2026. "Who Supports Jihadi Foreign Fighters in Syria and Iraq? Assessing the Role of Religion- and Grievance-Based Explanations." *Behavioral Sciences of Terrorism and Political Aggression* 18 (1): 64–83. <https://doi.org/10.1080/19434472.2024.2306872>.
28. Kofman, Michael, and Matthew Rojansky. 2018. "What Kind of Victory for Russia in Syria?" *Military Review*, January 24, 2018.
29. Lavrov, Sergei. 2015. "Remarks at the UN Security Council Meeting on Settlement of Conflicts in the Middle East and North Africa and Countering the Terrorist Threat in the Region." New York, September 30, 2015. Permanent Mission of the Russian Federation to the United Nations.
30. Lister, Charles R. 2015. *The Syrian Jihad: Al-Qaeda, the Islamic State and the Evolution of an Insurgency*. London: Hurst.
31. Magen, Zvi, Sarah Fainberg, and Ilan Shklarsky. 2016. "Russia and the Islamic State Challenge." In *The Islamic State: How Viable Is It?*, edited by Yoram Schweitzer and Omer Einav, 239–244. Tel Aviv: Institute for National Security Studies.
32. McCants, William. 2015. *The ISIS Apocalypse: The History, Strategy, and Doomsday Vision of the Islamic State*. New York: St. Martin's Press.
33. McKernan, Bethan. 2019. "ISIS Defeated, US-Backed Syrian Democratic Forces Announce." *The Guardian*, March 23, 2019. <https://www.theguardian.com/world/2019/mar/23/isis-defeated-us-backed-syrian-democratic-forces-announce>
34. Mishra, Arnav. 2024. "Islamic State in the Caucasus." Indian Council of World Affairs, June 27, 2024. https://www.icwa.in/show_content.php?lang=1&level=1&ls_id=11039&lid=7010
35. Phillips, Christopher. 2016. *The Battle for Syria: International Rivalry in the New Middle East*. New Haven, CT: Yale University Press. <https://doi.org/10.12987/yale/9780300217179.001.0001>.
36. Putin, Vladimir. 2015a. "70th Session of the UN General Assembly." New York, September 28, 2015. President of Russia.
37. Putin, Vladimir. 2015b. "Meeting of the Valdai International Discussion Club." Sochi, October 22, 2015. President of Russia.
38. Putin, Vladimir. 2016. "Meeting of the Valdai International Discussion Club." Sochi, October 27, 2016. President of Russia.
39. Putin, Vladimir. 2017. "Visit to Hmeimim Air Base in Syria." Latakia Province, December 11, 2017. President of Russia.
40. Putin, Vladimir. 2024. "Results of the Year with Vladimir Putin." Moscow, December 19, 2024. President of Russia.
41. Ratelle, Jean-François. 2016. "North Caucasian Foreign Fighters in Syria and Iraq: Assessing the Threat of Returnees to the Russian Federation." *Caucasus Survey* 4 (3): 218–238. <https://doi.org/10.1080/23761199.2016.1234096>.
42. Roberts, David. 2016. "What Drove Syria's Nusra Front to Detach Itself from al-Qaeda?" *BBC News*, July 29, 2016. <https://www.bbc.com/news/world-middle-east-36922079>
43. Russian Federation. 2015. *National Security Strategy of the Russian Federation*. Presidential Decree No. 683, December 31, 2015.

44. Russian Federation. 2016. *Foreign Policy Concept of the Russian Federation*. Approved November 30, 2016.
45. Sakiev, Azamat. 2020. "Guest Warriors: The Phenomenon of Post-Soviet Fighters in the Syrian Conflict." *Journal of Eurasian Studies* 11 (2): 188–200. <https://doi.org/10.1177/1879366520947105>.
46. Sly, Liz, and Karen DeYoung. 2016. "Syria's Jabhat al-Nusra Splits from al-Qaeda and Changes Its Name." *The Washington Post*, July 28, 2016. https://www.washingtonpost.com/world/middle_east/syrias-jabhat-al-nusra-splits-from-al-qaeda-and-changes-its-name/2016/07/28/5b89ad22-54e6-11e6-b652-315ae5d4d4dd_story.html
47. Stent, Angela. 2016. "Putin's Power Play in Syria." *Foreign Affairs* 95 (1): 106–113.
48. Trenin, Dmitri. 2018. *What Is Russia Up To in the Middle East?* Cambridge: Polity.
49. Tsygankov, Andrei P. 2016. *Russia's Foreign Policy: Change and Continuity in National Identity*. 4th ed. Lanham, MD: Rowman & Littlefield.
50. United Nations Secretary-General. 2024. *Nineteenth Report of the Secretary-General on the Threat Posed by ISIL (Da'esh) to International Peace and Security and the Range of United Nations Efforts in Support of Member States in Countering the Threat*. S/2024/583. July 31, 2024. New York: United Nations.
51. United Nations Security Council (UNSC). 2014a. *Resolution 2170*. S/RES/2170, August 15, 2014.
52. United Nations Security Council (UNSC). 2014b. *Resolution 2178*. S/RES/2178, September 24, 2014.
53. U.S. Central Command. 2024. "Defeat ISIS Mission in Iraq and Syria for January–June 2024." Public Release, July 16, 2024.
54. Youngman, Mark, and Cerwyn Moore. 2017. *Russian-Speaking Fighters in Syria, Iraq and at Home: Consequences and Context*. London: Centre for Research and Evidence on Security Threats.
55. Zelin, Aaron Y. 2022. *The Age of Political Jihadism: A Study of Hayat Tahrir al-Sham*. Washington, DC: Washington Institute for Near East Policy.

(15)

Öğr. Gör. Onur TOPRAK²³

**KUTSALIN GRAFİK DİLİ: HAÇ, HİLAL VE DAVUT YILDIZI'NIN İKONOĞRAFİK
KÖKENLERİ ÜZERİNE GÖRSEL İLETİŞİM ODAKLI BİR İNCELEME**
**THE GRAPHIC LANGUAGE OF THE SACRED: A VISUAL COMMUNICATION STUDY ON THE
ICONOGRAPHIC ORIGINS OF THE CROSS, THE CRESCENT AND THE STAR OF DAVID**

ÖZ

Bu çalışma, üç İbrahimî dinin birincil görsel sembolleri olan haç, hilal ve Davut yıldızının ikonografik kökenlerini görsel iletişim perspektifinden incelemektedir. Araştırmada, Panofsky'nin üç aşamalı ikonografik-ikonolojik çözümleme modeli ile Peirce'ün işaret sınıflandırmasını (ikon-belirti-simgе) birleştiren nitel bir analiz çerçevesi kullanılmıştır. Bulgular, üç sembolün de ait oldukları dinlerin kuruluş dönemlerinde tasarlanmadığını; din-öncesi veya dindışı görsel repertuvarlardan devralınarak tarihsel süreç içinde uzlaşımsal dinî göstergelere dönüştürüldüğünü ortaya koymaktadır. Haç, erken Hristiyanlıkta staurogram ve Chi-Rho monogramları üzerinden dolayıly biçimde temsil edilmiş, IV. yüzyıldan itibaren ise zafer simgesine dönüşmüştür. Hilal, Mezopotamya ay kültlerine, Bizans sikke geleneğine ve İslam öncesi Köktürk sikkelerine uzanan kökeninden, İslam'ın kamerî takvim pratiğinin sağladığı anlam zemini üzerinde, Osmanlı devlet simgeciligi ve Kızılay'ın kurumsallaşması yoluyla İslam'ın uluslararası göstergesine evrilmiştir. Heksagram ise Orta Çağ boyunca kültürlerarası bir tılsım motifi iken XIX. yüzyılda Yahudi kimliğinin, XX. yüzyılda ise İsrail devletinin amblemi hâline gelmiştir. Çalışma, üç sembolün ortak güzergâhını devralma, kodlama, kurumsallaşma ve doğallaşma aşamalarından oluşan bir model ile açıklamakta; geometrik sadelik, ölçeklenebilirlik ve yüksek tanınırlık nitelikleriyle bu sembollerin modern logo tasarımı ilkelerini yüzyıllar öncesinden örneklediğini ve tarihin en uzun ömürlü görsel kimlik sistemleri arasında sayılabileceğini ileri sürmektedir.

Anahtar Kelimeler: dinî semboller, ikonografi, göstergebilim, görsel iletişim, haç, hilal, Davut yıldızı.

ABSTRACT

This study examines the iconographic origins of the cross, the crescent and the Star of David — the primary visual symbols of the three Abrahamic religions — from a visual communication perspective. The research employs a qualitative analytical framework combining Panofsky's three-level iconographic- iconological model with Peirce's classification of signs (icon-index-symbol). The findings reveal that none of the three symbols was designed during the founding period of its religion; rather, each was appropriated from pre-religious or non-religious visual repertoires and converted into a conventional religious sign through historical processes. The cross was represented only indirectly in early Christianity through the staurogram and the Chi-Rho monogram, becoming a symbol of triumph from the fourth century onwards. The crescent evolved from origins reaching back to Mesopotamian lunar cults, Byzantine coinage and the pre-Islamic coins of the Turkic (Kokturk) Qaghanate — on semantic ground prepared by Islam's lunar liturgical calendar — into the international sign of Islam through Ottoman state symbolism and the institutionalisation of the Red Crescent. The hexagram, an intercultural talismanic motif throughout the Middle Ages, became the emblem of Jewish identity in the nineteenth century and of the State of Israel in the twentieth. The study proposes a model of appropriation, codification, institutionalisation and naturalisation to explain the shared trajectory of the three symbols, arguing that with their geometric simplicity, scalability and high recognisability they exemplified the principles of modern logo design centuries in advance and may be counted among the longest-lived visual identity systems in history.

Keywords: religious symbols, iconography, semiotics, visual communication, cross, crescent, Star of David.

²³ Erciyes Üniversitesi, ORCID: 0000-0002-1267-362X; onur@erciyes.edu.tr

1. GİRİŞ

Görsel semboller, yazının icadından çok önce insan topluluklarının anlam üretme ve aktarma pratiğinin merkezinde yer almıştır. Tek bir geometrik biçimin bir inanç sistemini, bir topluluğu ve bir dünya görüşünü aynı anda kodlayabilmesi, görsel iletişimin en yoğun ve en ekonomik biçimlerinden birini oluşturur (Frutiger, 1989). Dinî semboller bu bakımdan ayrıcalıklı bir konuma sahiptir: Hem gündelik hayatın en görünür işaretleri arasındadır hem de taşıdıkları anlam yükü bakımından herhangi bir ticari veya siyasal amblemle kıyaslanamayacak bir derinliğe sahiptir. Eliade'nin (1961) vurguladığı gibi, dinsel imge kutsalın tezahür ettiği bir araç olarak işlev görür; sıradan bir görsel işaretin ötesinde, inanı aşkın olanla ilişkiye sokan bir kapı niteliği taşır.

Bu çalışmanın hareket noktası, ilk bakışta şaşırtıcı görünebilecek bir tarihsel olgudur: Bugün Hristiyanlık, İslam ve Yahudilik ile özdeşleşmiş olan haç, hilal ve Davut yıldızının hiçbirisi, ait olduğu dinin kuruluş döneminde o dinin "resmî" sembolü değildi. Haç, ilk Hristiyan kuşakları için utanç verici bir infaz aletiydi ve yüzyıllar boyunca doğrudan tasvir edilmekten kaçınıldı (Jensen, 2017). Hilal, İslam'dan binlerce yıl önce Mezopotamya ay kültürlerinde ve Bizans sikkelerinde kullanılıyordu; erken İslam toplumunun ise herhangi bir görsel amblemi yoktu (Ettinghausen, 1971). Heksagram, Orta Çağ boyunca Yahudiliğe özgü olmayan, Müslüman ve Hristiyan kültürlerde de yaygın bir tılsım motifiydi ve ancak XIX. yüzyılda Yahudi kimliğinin genel göstergesi hâline geldi (Scholem, 1971). Üç sembolün de dinin kurucu metinlerinde ve kurucu döneminde bulunmayışı, buna karşın bugün ilgili dinlerin âdeta "logosu" gibi işlemesi, açıklanmayı bekleyen bir görsel iletişim sorunudur.

Literatürde tekil sembol tarihleri üzerine güçlü bir birikim mevcuttur. Haçın erken dönem ikonografisi (Hurtado, 2006a; Jensen, 2017; Longenecker, 2015; Snyder, 2003), heksagramın Yahudi sembolüne dönüşümü (Oegema, 1996; Scholem, 1949, 1971) ve İslam sanatında tasvir sorunu (Allen, 1988; Grabar, 1987) ayrıntılı biçimde çalışılmıştır. Din görsel kültürü alanında ise Morgan'ın (2005) çalışmaları, görme ediminin kendisini dinsel bir pratik olarak kavramsallaştırarak alana kuramsal bir çerçeve kazandırmıştır. Türkçe literatürde de dinî görsel kültüre ilişkin çalışmalar artmaktadır; hilalin dinler tarihi içindeki anlam katmanları (Kurt, 2023), Bizans monogramlarının grafik dili (Buçukoğlu, 2022) ve reklamlarda dinî sembol kullanımı (Yılmaz, 2024) bunlara örnektir. Bununla birlikte, üç İbrahimî dinin birincil sembollerini görsel iletişim disiplininin kavram setiyle karşılaştırmalı olarak ele alan çalışma sayısı hem uluslararası hem de ulusal literatürde sınırlıdır. Bu çalışma söz konusu boşluğu doldurmayı amaçlamaktadır.

Bu amaç doğrultusunda araştırma dört soruya yanıt aramaktadır: (1) Haç, hilal ve Davut yıldızı hangi ikonografik süreçlerle bugünkü kanonik biçimlerine ulaşmıştır? (2) Sembollerin din-öncesi veya dindışı kökenleri, dinî anlamla nasıl eklemlenmiş ve zamanla nasıl "doğallaştırılmıştır"? (3) Peirce'ün işaret sınıflandırması açısından bu semboller nasıl konumlanır ve tarihsel süreçte işaret türü kaymaları yaşanmış mıdır? (4) Modern görsel iletişim ortamlarında — bayraklar, kurumsal kimlik sistemleri ve dijital mecralar — bu semboller hangi işlevleri üstlenmektedir?

Makale dokuz bölümden oluşmaktadır. İzleyen bölümde çalışmanın kuramsal çerçevesi; üçüncü bölümde yöntem sunulmaktadır. Dördüncü, beşinci ve altıncı bölümler sırasıyla haç, hilal ve Davut yıldızının ikonografik kökenlerini incelemekte; yedinci bölüm üç sembolü görsel iletişim perspektifinden karşılaştırmalı olarak çözümlemektedir. Sekizinci bölümde bulgular kuramsal çerçeveye ilişkilendirilerek tartışılmakta, son bölümde ise sonuçlar ve gelecek araştırma önerileri yer almaktadır.

2. Kuramsal Çerçeve

2.1. Göstergebilimsel Yaklaşım

Modern göstergebilimin iki kurucu damarı, dinî sembollerin çözümlemesi için birbirini tamamlayan araçlar sunar. Saussure (1959), göstergeyi gösteren ile gösterilenin birlikteliği olarak tanımlar ve bu ilişkinin nedensiz (keyfi) olduğunu vurgular. Dinî sembol söz konusu olduğunda bu ilke verimli bir gerilim üretir: İnanç topluluğu, sembol ile kutsal arasındaki bağı zorunlu ve ezelî kabul ederken, göstergebilimsel çözümleme bu bağın tarihsel bir uzlaşımın ürünü olduğunu gösterir. Sembolün gücü, tam da bu uzlaşımın niteliğinin görünmez kılınmasında yatar.

Peirce'ün (1931-1958) işaret sınıflandırması ise bu çalışmanın analitik omurgasını oluşturur. Peirce, göstergeyi nesnesiyle kurduğu ilişkiye göre üçe ayırır: Benzerlik yoluyla temsil eden ikon, fiziksel veya nedensel bağlantı yoluyla gösteren belirti (index) ve yalnızca uzlaşımla işleyen simge. Bu üçlük, incelenen sembollere uygulandığında açıklayıcı bir tablo ortaya çıkar: Haç, çarmıh aletinin şematik bir ikon olarak doğar; hilal, bir gök cisminin ikonudur; heksagram ise hiçbir doğal nesneyi temsil etmeyen, baştan itibaren salt uzlaşımsal bir geometridir. Üçü de tarihsel süreç içinde Peirce anlamında birer simgeye — uzlaşımla çalışan göstergeye — dönüşmüştür. Bu dönüşümün kendisi, çalışmanın izini sürdüğü temel ikonografik süreçtir.

Barthes'ın katkısı ise anlamın katmanlaşmasına ilişkindir. Barthes (1977), imgenin düzenlem ve yananlam düzeylerini ayırır; *Mythologies*'de ise (Barthes, 1972) yananlamın ideolojik sabitletmesini "mit" kavramıyla açıklar: Mit, tarihsel ve uzlaşımsal olanı doğal ve ezeliymiş gibi sunan ikincil bir gösterge sistemidir. Dinî semboller bu mekanizmanın en güçlü örnekleri arasındadır; kökenlerinin unutulması, anlamlarının "hep öyleymiş" gibi algılanmasının koşuludur. Bu çerçeve, çalışmanın "doğallaşma" olarak adlandırdığı sürecin kuramsal temelini sağlar.

2.2. İkonografi ve İkonoloji

Panofsky (1939), görsel yapının anlamını üç düzeyde çözümleyen bir model önerir: Ön-ikonografik betimleme düzeyinde salt biçimler ve nesneler tanımlanır; ikonografik çözümleme düzeyinde bu biçimlerin uzlaşımsal konu ve anlamları saptanır; ikonolojik yorum düzeyinde ise yapının, üretildiği dönemin zihniyetini açığa vuran içsel anlamı ortaya konur (Panofsky, 1955). Model, tekil sanat yapıtları için geliştirilmiş olmakla birlikte, uzun süreli sembol tarihlerine uyarlanmaya elverişlidir: Aynı geometrik biçimin (ön-ikonografik düzey) farklı dönemlerde farklı uzlaşımsal anlamlar yüklenmesi (ikonografik düzey) ve bu yüklemelerin dönemin iktidar ilişkilerini ve zihniyet dünyasını yansıtmaları (ikonolojik düzey), bu çalışmanın üç sembol için de izlediği çözümleme güzergâhıdır.

Mitchell'in (1986) imge kuramı bu modele eleştirel bir boyut ekler. Mitchell'e göre imgeler yansız temsil araçları değil, toplumsal güç ilişkilerinin taşıyıcıları ve kimi zaman bizzat failleridir. Konstantin'in haçı bir imparatorluk amblemine dönüştürmesi, Osmanlı Devleti'nin hilali standartlaştırması ve Siyonist hareketin heksagramı bayraklaştırması, sembol ile iktidar arasındaki bu kurucu ilişkinin tarihsel örnekleri olarak okunacaktır.

2.3. Din Bilimleri Perspektifi: Sembol Kuramları

Din bilimleri literatürü, dinî sembolün sıradan işaretten farkını kavramsallaştırma konusunda önemli araçlar sunar. Tillich'e (1958) göre işaret, gösterdiği şeyle dışsal bir ilişki içindeyken sembol, işaret ettiği aşkın gerçekliğe "katılır"; bu nedenle keyfi olarak icat edilemez ve değiştirilemez, tarihsel koşullar içinde doğar ve yine o koşullar içinde ölebilir. Bu ayrım, dinî sembol ile ticari logo arasındaki farkın kuramsal sınırını çizer ve çalışmanın yedinci bölümündeki karşılaştırmaların ihtiyatla yürütülmesini gerektirir. Eliade (1961) ise dinsel sembolizmi arketipsel imgeler üzerinden okur; ay sembolizminin doğum-ölüm-yeniden doğuş döngüsüyle, kozmik eksen imgesinin ise dikey aşkınlıkla ilişkisi, hilal ve haç çözümlemelerinde başvurulacak fenomenolojik arka planı oluşturur. Jung'un (1964) kolektif bilinçdışı ve arketip kavramları, heksagram gibi simetrik geometrilerin kültürlerarası yaygınlığını anlamlandırmada yardımcı olur. Geertz'in (1973) din tanımı ise — bir semboller sistemi olarak din — sembolün topluluk için hem dünyayı açıklayan bir model hem de eylemi yönlendiren bir şablon olduğunu vurgulayarak, sembollerin kimlik işlevine sosyolojik bir zemin kazandırır.

2.4. Görsel İletişim ve Materyal Din

Çalışmanın disiplinler konumu, görsel iletişim araştırmaları ile son yirmi yılda gelişen materyal din yaklaşımının kesişimindedir. Kress ve van Leeuwen'in (2006) görsel dilbilgisi, kompozisyon, belirginlik ve çerçeveleme gibi kavramlarıyla görsel metinlerin sistematik çözümlemesine olanak tanır; bu kavram seti, sembollerin biçimsel analizi için ödünç alınmıştır. Morgan'ın (2005) "kutsal bakış" kavramı, sembolün anlamının yalnızca biçimde değil, izleyicinin tarihsel olarak biçimlenmiş bakış rejiminde kurulduğunu

gösterir: Aynı heksagram, bir Osmanlı camisinin süslemesinde bezeme, bir sinagog cephesinde cemaat işareti, bir bayrakta ulusal amblemdir. Frutiger'in (1989) işaret tasarımına ilişkin ölçütleri — sadelik, ayırt edicilik, ölçeklenebilirlik, siluet olarak çalışabilme — dinî sembollerin "tasarım başarısını" profesyonel tasarım diliyle değerlendirmeye imkân verir. Leone'nin (2021) bayrak göstergebilimi ise dinî sembolün ulusal kimliğe eklemlenme mekanizmalarını çözümlemek için kullanılacaktır.

3. Yöntem

Araştırma, nitel ve yorumlayıcı paradigma içinde konumlanan tarihsel-karşılaştırmalı bir doküman ve görsel analiz çalışmasıdır. Veri kaynaklarını, sembollerin tarihine ilişkin hakemli ikincil literatür ile erken dönem el yazmaları, sikkeler, bayraklar ve kurumsal amblemlere ilişkin yayımlanmış görsel belgeler oluşturmaktadır. Amaçlı örneklem kapsamına, her sembolün tarihsel dönüm noktalarını temsil eden görsel nesneler alınmıştır: Haç için II.-III. yüzyıl papirüslerindeki staurogram kullanımları ve katakomp ikonografisi; hilal için Mezopotamya ve Bizans sikke geleneği ile Osmanlı sancakları; heksagram için Orta Çağ tılsım nesneleri, Prag cemaat bayrağı ve modern ulusal-kurumsal kullanımlar.

Çözümleme, iki kuramsal aracın bütünleştirilmesiyle yürütülmüştür. Her sembol önce Panofsky'nin (1955) üç aşamalı modeliyle ele alınmış; ön-ikonografik düzeyde biçimsel yapı, ikonografik düzeyde uzlaşım anlam katmanları, ikonolojik düzeyde ise sembolün dönemin zihniyet ve iktidar ilişkileri içindeki konumu çözümlenmiştir. Ardından bulgular, Peirce'un (1931-1958) ikon-belirti-simge üçlüğü ve Barthes'ın (1972) yananlam-mit kavramlarıyla çapraz okunmuştur. Bu bütünleştirilmiş model — ikonografik derinlik analizi ile göstergebilimsel katman analizinin birlikte kullanımı — çalışmanın yöntemsel katkısı olarak önerilmektedir.

Araştırmanın sınırlılıkları üç noktada toplanabilir. Birincisi, inceleme üç İbrahimî dinin birincil sembolleriyle sınırlıdır; menora, Dharma çarkı veya Om gibi semboller kapsam dışıdır. İkincisi, tarihsel veriler ikincil literatüre dayanmaktadır; birincil arkeolojik malzeme üzerinde yeni bir inceleme yapılmamıştır. Üçüncüsü, çalışma sembollerin tarihsel üretim ve dolaşımına odaklanmakta, güncel alımlanmalarına ilişkin ampirik veri (anket, göz izleme vb.) içermemektedir. Çalışma doküman ve görsel analizine dayandığı ve insan katılımcı içermediği için etik kurul izni gerektirmemektedir.

4. Haç: Çarmıh Aletinden Evrensel Zafer Simgesine

4.1. Hristiyanlık Öncesi Haç Biçimleri

Kesişen iki çizginin oluşturduğu haç biçimi, Hristiyanlıktan çok eski ve kültürlerarası bir geometridir. Mısır'ın yaşam simgesi ankh, çeşitli kültürlerdeki güneş çarkları ve svastika, dikey-yatay kesişiminin insanlık tarihinde tekrar tekrar keşfedilen bir temel biçim olduğunu gösterir. Bu olgu, çalışmanın ana argümanının ilk örneğini sunar: Biçim eskidir; Hristiyanlığın yaptığı, mevcut bir geometriye yeni ve son derece özgül bir anlam yüklemek olmuştur. Ön-ikonografik düzeyde haç, yalnızca iki doğru parçasının dik kesişimidir; onu "haç" yapan, ikonografik düzeyde devreye giren tarihsel uzlaşımıdır.

4.2. Erken Hristiyanlıkta Temsil Çekingenliği ve Dolaylı Göstergeler

Roma dünyasında çarmıha germe, kölelere ve isyancılara uygulanan aşağılayıcı bir infaz yöntemi; bu nedenle ilk Hristiyan kuşakların, inançlarının merkezindeki olayı görsel olarak yüceltmekte tereddüt etmesi anlaşılırdır. Konstantin öncesi Hristiyan maddi kültürünün arkeolojik envanterini çıkaran Snyder'a (2003) göre, III. yüzyıl sonuna kadar haç, bağımsız bir kült nesnesi olarak neredeyse hiç görülmez; topluluk kendini balık, çapa, iyi çoban ve dua eden figür gibi dolaylı göstergelerle temsil eder (Jensen, 2000). Balık (ihtys) örneğinde görsel işaret, Yunanca bir akrostişin — "İsa Mesih, Tanrı'nın Oğlu, Kurtarıcı" — kısaltması olarak işler; yani erken Hristiyan görsel kimliği, imge ile yazının iç içe geçtiği kriptografik bir karakter taşır.

Hurtado'nun (2006a) el yazması temelli araştırmaları bu tabloya önemli bir düzeltme getirmiştir. II.-III. yüzyıla tarihlenen bazı papirüslerde (P66, P75), "çarmıh" ve "çarmıha germek" anlamındaki Yunanca sözcüklerin içinde tau ve rho harflerinin bitleştirilmesiyle oluşturulan staurogram, çarmıhtaki İsa'nın bilinen en erken görsel referansı olarak değerlendirilmektedir; bitişik harflerin oluşturduğu biçim, başı öne eğik bir figürün asılı olduğu çarmıhı andırır (Hurtado, 2006b). Görsel iletişim tarihi açısından bu bulgu dikkat

çekicidir: Hristiyanlığın ilk "logosu", bağımsız bir resim değil, metnin içinde doğan tipografik bir buluş — bir ligatürdür. Longenecker (2015) ise Konstantin öncesi dönemden çok sayıda haç kullanımı örneği derleyerek, temsil çekingenliği tezinin abartılmaması gerektiğini savunur. Snyder ile Longenecker arasındaki bu tartışma, arkeolojik verinin yorumunda tarihyazımsal çerçevenin belirleyiciliğini göstermesi bakımından öğreticidir.

4.3. Konstantin Dönümü: Utanç İşaretinden İmparatorluk Amblemine

Haçın kaderini değiştiren gelişme, IV. yüzyılda imparatorluk iktidarıyla kurduğu ilişkidir. Milvian Köprüsü Savaşı (312) öncesinde Konstantin'in gördüğü rivayet edilen işaret ve ardından ordu sancağı labaruma yerleştirilen Chi-Rho monogramı, Hristiyan göstergelerini ilk kez devlet iktidarının amblemi konumuna taşımıştır (Jensen, 2017). Konstantin'in çarmıh cezasını kaldırması, biçimin gündelik dehşet çağrışımından arınmasını sağlamış; Helena'nın Kudüs'te "Gerçek Haç"ı bulduğuna ilişkin anlatı ise haça, kutsal emanet statüsü kazandırmıştır. Jensen'ın (2017) gösterdiği gibi, IV.-V. yüzyıl ikonografisinde haç artık bir infaz aleti olarak değil, ölüm üzerinde kazanılmış zaferin tropaionu — zafer anıtı — olarak temsil edilir. İkonolojik düzeyde bu dönüşüm, kilisenin imparatorlukla bütünleşmesinin görsel tercümesidir: Utanç işareti, iktidar işaretine dönüşmüştür.

4.4. Biçimsel Farklılaşma ve Mezhepsel Kimlik

Kanonlaşan haç, izleyen yüzyıllarda alt biçimlere ayrışarak bu kez mezhepsel ve etnik kimliklerin göstergesi olmuştur: Latin haçı, eşit kollu Yunan haçı, halkalı Kelt haçı ve üç kollu Ortodoks haçı, aynı temel geometrinin topluluk kimliğine göre farklılaşan varyantlarıdır. Bizans İkonoklazması sırasında tasvir karşıtı iktidarın figürlü imgeleri yasaklarken haçı meşru tek imge olarak korumuş olması, sembolün statüsünü daha da pekiştirmiştir. Bu farklılaşma süreci, modern marka mimarisindeki ana marka-alt marka ilişkisini andıran bir görsel sistematik üretmiştir: Temel biçim ortak kimliği, varyant ise alt topluluğu kodlar. Bizans görsel kültüründe monogramların oynadığı benzer kimlik işlevi için Buçukoğlu'nun (2022) Ayasofya incelemesi zengin bir paralel sunar.

4.5. Görsel İletişim Okuması

Görsel iletişim perspektifinden haç, minimal biçimle maksimal anlam taşımanın ders kitabı örneğidir. Dikey ve yatay eksenlerin kesişimi, kompozisyon kuramında aşkınlık ile dünyevilik, gök ile yer arasındaki ilişkinin en yalın diyagramı olarak okunabilir; biçim her ölçekte, her malzemede ve silüet olarak kusursuz çalışır. Bu tasarım gücünün modern kanıtı, 1863'te kurulan Kızılhaç'ın amblem seçimidir: Kurucuların dinî değil, İsviçre bayrağına gönderme yapan "tarafsız" bir işaret olarak tasarladığı kırmızı haç, Osmanlı coğrafyasında dinî bir gösterge olarak algılanmış ve 1876'dan itibaren hilalin alternatif amblem olarak kabulünü zorunlu kılmıştır. Sembolün tasarlanan anlamı ile alımlanan anlamı arasındaki bu makas, Morgan'ın (2005) bakış rejimi kavramının somut bir doğrulamasıdır: Anlam biçimde değil, biçim ile izleyici arasındaki tarihsel sözleşmede yaşar. Erken dönem göstergelerinin biçimsel repertuarı Şekil 1'de özetlenmiştir.

Şekil 1

Erken Hristiyan görsel göstergeleri ve haçın kanonik biçimi

Not. Yazar tarafından oluşturulmuştur.

5. Hilal ve Yıldız: Gök Cisminden Bir Dinin Uluslararası Göstergesine

5.1. Kadim Kökenler

Hilal, incelenen üç sembol içinde en eski kesintisiz kullanım tarihine sahip olandır. Mezopotamya'da ay tanrısı Sin'in (Nanna) simgesi olan hilal, MÖ üçüncü binyıldan itibaren silindirik mühürlerde, sınır taşlarında ve tapınak ikonografisinde belgelenmiştir; hilal çoğu kez güneş kursu ve yıldızla birlikte bir gök üçlüsü oluşturur (Ettinghausen, 1971). Hellenistik dönemde Byzantion kenti, koruyucu tanrıça Hekate ile ilişkilendirilen hilal ve yıldız sikkelerine basmıştır; motif, kentin Konstantinopolis'e dönüşmesinden sonra da Bizans sikke geleneğinde varlığını sürdürmüştür. Eliade'nin (1961) ay sembolizmine ilişkin çözümlemesi bu sürekliliğin fenomenolojik zeminini açıklar: Ayın evreleri, doğum-ölüm-yeniden doğuş döngüsünün gökyüzündeki en görünür modelidir ve bu nitelik hilali, tek bir kültüre hapsedilemeyecek kadar temel bir arketipsel imge kılar.

5.2. Erken İslam'da Sembol Yokluğu ve Yazının Görsel Kimliği

Bu kadim tarihin karşısında, erken İslam'ın görsel kimliği çarpıcı bir tezat oluşturur: İslam'ın kuruluş döneminde dini temsil eden herhangi bir görsel amblem yoktur. Hz. Peygamber ve ilk halifeler döneminin sancakları düz renklidir; hilal ne Kur'an'da ne de erken dönem dinî pratikte görsel-sembolik bir rol üstlenir (Ettinghausen, 1971). İslam görsel kültürünün ayırt edici stratejisi, figüratif temsil yerine yazıyı geçirmek olmuştur. Grabar'ın (1987) gösterdiği gibi, Emevi döneminden itibaren kûfi hatla yazılmış kelime-i tevhid ve Kur'an ayetleri, mimariden sikkeye kadar her ortamda topluluk kimliğinin birincil görsel taşıyıcısı işlevini görür; Allen (1988) ise dinî bağlamlardaki figür çekingenliğinin (anikonizm) kuramsal çerçevesini çizer. Görsel iletişim diliyle söylenirse, erken İslam'ın asıl "logosu" hilal değil, hattın kendisidir; hilal bu sisteme sonradan ve din dışı bir kanaldan — devlet simgeciliği üzerinden — dahil olmuştur.

Bununla birlikte görsel amblem yokluğu, ayın İslam'ın anlam dünyasında silik olduğu anlamına gelmez; tam tersine ay, İslam'ın dinî zaman rejiminin merkezindedir. Kur'an'da hilaller, insanlar ve hac için vakit ölçüleri olarak nitelenir (Bakara Suresi 2/189); Ramazan orucuna hilalin görülmesiyle (rû'yet-i hilal) başlanır ve yine hilalin görülmesiyle bayram edilir; hac vakti Zilhicce hilaliyle belirlenir (Kurt, 2023). Arapçada haykırmak, tezahür etmek ve sevinmek anlamlarını taşıyan bir kökten türeyen hilal sözcüğünün, kavuşum sonrası ilk görülen ince ayı tekbirle duyurma pratiğiyle ilişkisi, biçimin adının dahi toplumsal bir görme ritüeline dayandığını gösterir (Kurt, 2023). Peygamber'in güzelliğinin dolunaya benzetilmesinden Türk-İslam kültüründe Allah, hilal ve lale sözcüklerinin ebced değerlerinin eşitliği (66) üzerinden kurulan ilişkiye kadar uzanan ikincil katmanlar da hilalin dinî çağrışım alanını beslemiştir (Bozkurt, 1998; Kurt, 2023). Görsel iletişim açısından kritik nokta şudur: Bu dinî içerik hilale bir imge olarak değil, gökyüzündeki bir olay ve bir vakit işareti olarak yüklenmiştir. Başka bir deyişle hilalin Peirce anlamındaki belirtisel katmanı — ibadet takvimine işaret etme işlevi — görsel sembol devralınmadan yüzyıllar önce dinî pratikte hazırды; izleyen bölümde ele alınacak devralma süreci, bu hazır anlam zemininin üzerine oturmuş ve doğallaşmayı kolaylaştırmıştır. Kurt'un (2023) karşılaştırmalı tespiti bu noktada açıklayıcıdır: Ay, Yahudi-Hıristiyan geleneğinde de takvimsel ve mitolojik olarak mevcuttur; ancak öne çıkan bir sembol hâline yalnızca İslam geleneğinde gelmiştir — fark, biçimin kendisinde değil, onu yüklenen tarihsel bağlamdadır.

5.3. Hilalin Devlet Simgesi Olarak Yükselişi

Ay-yıldız motifinin Türk devlet geleneğindeki geçmişi, Osmanlı'dan çok daha eskiye, İslam öncesi Orta Asya'ya uzanmaktadır. Batı Köktürk Kağanlığı sikkeleri üzerine yapılan kataloglama çalışmaları (Babayar, 2007), Çaç (Taşkent), Otrar, Fergana ve Tohoristan bölgelerinde basılan VI.-VIII. yüzyıl sikkelerinin önemli bir bölümünde ay-yıldız motifinin, çoğu kez hükümdar tasvirinin başı üzerinde konumlandırılmış olarak yer aldığını belgelemektedir; Tun Yabgu Kağan (618-630) dönemine bağlanan Çaç sikkeleri bunların en iyi bilinen örnekleridir (Parlar, 2012). Esin'in (2004) kün-ay (güneş-ay) ikonografisi üzerine klasik incelemesi motifi Proto-Türk dönemine kadar geriye götürmekte; Türk kozmolojisinde ayın kut işareti olarak taşıdığı anlam, motifin hükümdar ikonografisindeki yerini açıklamaktadır (Esin, 2004; Parlar, 2012). Bu buluntular değerlendirilirken ihtiyat gereklidir: Söz konusu sikkeler Sasani-Soğd para geleneğinin ikonografik evreninde üretilmiştir ve ay-yıldızın bu ortamdaki kullanımı tek bir etnik-dinî kimliğe

indirgenemez (Parlar, 2012). Bununla birlikte veri, motifin İslam öncesi Türk devlet simgeciliğinde yerleşik olduğunu göstermesi bakımından kritiktir; erken Selçuklu sikke basımının Karahanlı bağlamındaki başlangıçları ise (Kochnev, 2001/2025) bu Orta Asya nümismatik geleneğinin İslamî döneme aktarıldığı köprüyü belgeler.

Bu çerçevede hilalin İslam dünyasındaki yükselişi, dinî değil siyasi bir süreç olarak okunmalıdır. Motif, Selçuklu ve ardından Osmanlı devlet simgeciliğinde giderek belirginleşmiş; Osmanlı sancaklarında hilal, XVI. yüzyıldan itibaren standartlaşarak XVIII.-XIX. yüzyılda yıldızla birlikte bugünkü kanonik kompozisyonuna ulaşmıştır (Kurtoğlu, 1992). Motifin kaynağına ilişkin klasik tartışmada Bizans sikke geleneğinin devralındığı tez (Ridgeway, 1908) günümüzde tek başına yetersiz kalmaktadır: Köktürk sikkelerinin tanıklığı, Kurtoğlu'nun (1992) savunduğu bozkır/Türk geleneği tezine somut nümismatik dayanak kazandırmakta ve iki kanalın — Bizans mirası ile Orta Asya Türk geleneğinin — Anadolu'da kesişerek birbirini pekiştirmiş olabileceğini düşündürmektedir. Her iki durumda da sonuç değişmez: Hilal, İslam'ın kurucu döneminden değil, devralınan devlet geleneklerinden miras alınmıştır. İkonolojik düzeyde hilalin yükselişi, halifeliğin Osmanlı hanedanında cisimleşmesiyle birlikte devlet simgesinin din simgesine dönüşme sürecini yansıtır.

5.4. XIX.-XX. Yüzyıl: Uluslararası Kodlanma

Hilalin "İslam'ın simgesi" statüsünü kesinleştiren gelişmeler ise modern dönemin ürünüdür. 1868'de kurulan ve sonradan Hilal-i Ahmer (Kızılay) adını alan cemiyetin, Kızılhaç ambleminin yarattığı dinî çağrışım sorununa çözüm olarak kırmızı hilali benimsemesi ve bu amblemin 1929 Cenevre Sözleşmeleri'yle uluslararası hukukta tescili, hilali küresel bir gösterge sistemine resmen kaydetmiştir. Aynı dönemde Osmanlı ay-yıldızı, Türkiye Cumhuriyeti bayrağında yaşamaya devam etmiş; Pakistan'dan Cezayir'e, Tunus'tan Malezya'ya uzanan yeni ulus devletlerin bayraklarına yayılarak İslam dünyasının görsel ortak paydası hâline gelmiştir (Leone, 2021). Bugün harita işaretlerinden yol levhalarına kadar küresel enformasyon grafiğinde camiye kodlayan minare-kubbe-hilal üçlüsü, bu iki yüzyıllık kodlanma sürecinin yerleşikleşmiş çıktısıdır.

5.5. Görsel İletişim Okuması

Peirce'ün üçlüğü açısından hilal, ders niteliğinde bir işaret türü kayması sergiler: Ayın ikonu olarak doğan biçim, kamerî takvim ve rû'yet-i hilal pratiği üzerinden belirtisel bir katman edinmiş (Kurt, 2023), nihayetinde İslam'ın uzlaşım salımlarına dönüşmüştür. Biçimsel düzeyde hilal, tek bir dairenin başka bir daireyle kesilmesinden türeyen, negatif alan üzerine kurulu bir formdur; bu yapı ona modern logo estetiğinin aradığı sadeliği ve her ölçekte okunabilirliği kazandırır (Frutiger, 1989). Hilalin evrim çizgisi Şekil 2'de özetlenmiştir.

Şekil 2

Hilal-yıldız kompozisyonunun tarihsel evrimi

Not. Yazar tarafından oluşturulmuştur.

6. Davut Yıldızı: Tılsımdan Ulusal Kimliğe

6.1. Heksagramın Kültürlerarası Geçmişi

İki eşkenar üçgenin kesişiminden doğan heksagram, incelenen semboller içinde kökeni en açık biçimde "sahipsiz" olandır. Motif, Antik Çağ'dan itibaren Yakın Doğu, Hint ve Akdeniz kültürlerinde dekoratif ve tılsımsal bağlamlarda karşımıza çıkar; Orta Çağ boyunca hem İslam hem Hristiyan hem de Yahudi kültüründe büyüsel koruma işlevi yüklenen bir motif olarak dolaşımdadır (Scholem, 1971). İslam ve Osmanlı kültüründe "Mühr-i Süleyman" adıyla bilinen heksagram, camilerden çeşmelere, madeni paralardan kitap süslemelerine kadar geniş bir alanda kullanılmıştır. Aynı biçimin bugün bir sinagogda, bir Osmanlı çeşmesinde ve İsrail bayrağında bulunabilmesi, üç din arasındaki görsel geçişkenliğin en güçlü örneğini oluşturur ve sembol ile anlamın ayrılabilirliğini kanıtlar: Biçim ortaktır; anlamı bağlam ve dönem belirler.

6.2. Yahudilikte Geç Benimsenme

Scholem'in (1949) klasik incelemesinin ortaya koyduğu gibi, heksagram Orta Çağ boyunca Yahudiliğe özgü bir işaret değildi ve dinî bir içerik taşııyordu; Yahudi el yazmalarında ve büyü metinlerinde görüldüğünde işlevi, çevre kültürlerdekiyle aynı tılsımsal korumaydı. Dönüm noktası, 1354'te IV. Karl'ın Prag Yahudi cemaatine kendi bayrağını taşıma imtiyazı vermesi ve bu bayrakta heksagramın kullanılmasıdır; motif böylece ilk kez bir Yahudi topluluğunu temsil eden kamusal bir işaret hâline gelmiştir (Scholem, 1971). Erken modern dönemde Prag merkezli matbaacılık ve cemaat mühürleri yoluyla yayılan heksagram, Oegema'nın (1996) belgelediği gibi, XVII.-XVIII. yüzyıllarda Orta Avrupa Yahudi cemaatlerinin standart işaretine dönüşmüştür. Süreç, dinî bir kararın değil, hukuki imtiyaz, matbaa teknolojisi ve cemaat örgütlenmesi gibi tümüyle dünyevi mekanizmaların ürünüdür.

6.3. Menora ile Karşılaştırma: Kanonlaşmanın Seçiciliği

Heksagramın yükselişini anlamlı kılan karşılaştırma noktası menoradır. Fine'in (2016) gösterdiği gibi, Antik Çağ Yahudiliğinin gerçek görsel kimliği yedi kollu şamdandır: Tapınak kültürünün merkezî nesnesi olan menora, antik sinagog mozaiklerinden mezar taşlarına ve Titus Takı'ndaki ganimet kabartmasına kadar Yahudi varlığının birincil ikonografik göstergesiydi. Buna rağmen modern Yahudi kimliğinin amblemi menora değil, tarihsel derinliği çok daha sığ olan heksagram olmuştur; menora ise 1948'de İsrail Devleti'nin resmî arması olarak ikincil konumda kanonlaşmıştır. Bu ikame, çalışmanın temel bulgularından birini örnekler: Hangi sembolün kanonlaşacağını teolojik derinlik veya tarihsel öncelik değil, dönemin toplumsal-siyasal koşulları belirler. XIX. yüzyılın kimlik arayışında heksagramın soyut, "haça yapısal olarak denk" ve kolay çizilir bir işaret olması, ona kültürel çağrışımları ağır basan menora karşısında pratik bir üstünlük sağlamıştır (Scholem, 1971).

6.4. XIX.-XX. Yüzyıl: Kimlik, Travma ve Devlet

Emansipasyon sonrasında sekülerleşen Avrupa Yahudi cemaatleri, kiliselerin haçına simetrik bir aidiyet işareti arayışına girmiş ve heksagram bu ihtiyaca yanıt vermiştir; sinagog mimarisinden cemaat yayınlarına hızla yayılan motif, 1897 Basel Kongresi'nde Siyonist hareketin bayrağına yerleştirilerek siyasal bir programın amblemine dönüşmüştür (Scholem, 1971). XX. yüzyıl, sembolün anlam tarihindeki en karanlık kırılmayı getirmiştir: Nazi rejiminin Yahudilere zorunlu kıldığı sarı yıldız, topluluk işaretini bir damgalama aracına dönüştürmüştü; aynı biçim Holokost sonrasında, hayatta kalanların ve yeni kurulan devletin bilinçli sahiplenmesiyle onur ve süreklilik işareti olarak yeniden kodlanmıştır. 1948'de İsrail bayrağına, tallit desenini çağrıştıran iki mavi şerit arasında yerleştirilen Magen David ve yardım kuruluşu Magen David Adom'un kırmızı yıldızı, bu yeniden sahiplenmenin kurumsal ifadeleridir. Mitchell'in (1986) imge-iktidar çözümlemesi bu tarihte en sert doğrulamasını bulur: Aynı geometri, onu kimin, kime, hangi güç ilişkisi içinde taktığına göre aidiyet de damga da olabilmıştır.

6.5. Görsel İletişim Okuması

Peirce'ün sınıflandırması açısından heksagram, üç sembol içinde benzersiz bir konumdadır: Haç ve hilalin aksine hiçbir doğal nesneyi veya tarihsel olayı temsil etmez; ikonik katmanı yoktur ve neredeyse saf

bir simge — salt uzlaşımın çalışan bir gösterge — olarak doğmuştur. Tılsımdan cemaat amblemine, ulusal bayraktan damgaya ve yeniden onur işaretine uzanan güzergâhı, anlamın tümüyle bağlam tarafından belirlendiğinin görsel iletişim tarihindeki en keskin örneğidir. Heksagramın biçimsel yapısı ve bağlamsal dönüşümleri Şekil 3'te özetlenmiştir.

Şekil 3

Heksagramın biçimsel yapısı ve bağlamsal dönüşümleri

Not. Yazar tarafından oluşturulmuştur.

7. Karşılaştırmalı Analiz: Görsel İletişim Perspektifinden Üç Sembol

7.1. Biçimsel Karşılaştırma

Ön-ikonografik düzeyde üç sembol, dikkat çekici ortak niteliklere sahiptir: Üçü de birkaç doğru parçası veya yayın birleşiminden oluşan, tek renkle ve silüet olarak kusursuz çalışan, en küçük ölçekte dahi okunabilirliğini koruyan geometrilerdir. Frutiger'in (1989) işaret tasarımı ölçütleri — sadelik, ayırt edicilik, ölçeklenebilirlik — uygulandığında, üç sembolün de modern kurumsal kimlik tasarımının ideallerini yüzyıllar öncesinden karşıladığı görülür. Bu, tesadüf değil, bir tür görsel doğal seçilimin sonucu olarak yorumlanabilir: Yüzyıllar boyunca elle çoğaltılan, kumaşa işlenen, taşta kazınan ve uzaktan tanınması gereken işaretler arasında ancak en yalın ve en ayırt edici biçimler hayatta kalabilmiştir.

7.2. Göstergebilimsel Karşılaştırma

Peirce'ün üçlüğü uygulandığında üç sembolün farklı başlangıç noktalarından aynı sonuca — uzlaşımın simge statüsüne — vardığı görülür (Tablo 1). Haç, bir infaz aletinin ikonundan; hilal, bir gök cisminin ikonundan; heksagram ise doğrudan uzlaşımın geometriden yola çıkmış, ancak üçü de bugün ait oldukları dinleri yalnızca uzlaşım gücüyle gösteren simgeler olarak işlemektedir.

Tablo 1

Üç sembolün Peirce'ün işaret sınıflandırmasına göre katmanları

Sembol	İkonik katman	Belirtisel katman	Simgesel katman
Haç	Çarmıh aletinin şematik temsili	Çarmıha germe olayına tarihsel gönderme	Hristiyanlık, kurtuluş, kilise kurumu
Hilal	Ayın ilk evresinin görüntüsü	Kamerî takvim ve Ramazan pratiğine gönderme	İslam, ümmet, İslam devletleri
Davut yıldızı	Yok (doğal nesne temsili içermeyen saf geometri)	Prag imtiyazı, Siyonizm ve Holokost'a tarihsel göndermeler	Yahudilik, Yahudi halkı, İsrail

Not. Peirce'ün (1931-1958) sınıflandırması temel alınarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

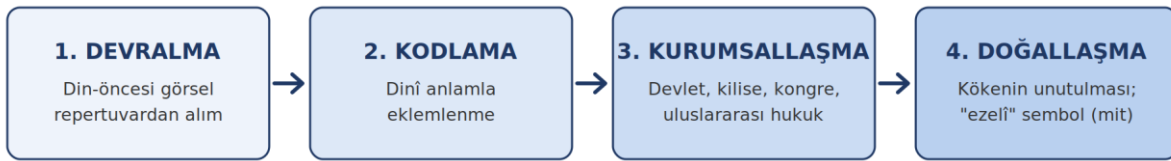
Barthes'ın (1972) kavramlarıyla okunduğunda ise üç sembolde de aynı anlam zinciri işler: Düzanlam düzeyindeki yalın geometri, yananlam düzeyinde dinî içerikle yüklenir ve mit düzeyinde bu yükleme doğallaştırılır — sembol, "hep o dine aitmiş" gibi algılanır. Bu çalışmanın dördüncü, beşinci ve altıncı bölümlerinde ortaya konan tarihsel veriler, söz konusu doğallığın her üç örnekte de geç tarihli bir kurgu olduğunu göstermektedir. Mitin işleyebilmesi için kökenin unutulması gerekir; sembol tarihyazımı bu anlamda bir tür mit çözümlemesidir.

7.3. Ortak Tarihsel Örüntü: Dört Aşamalı Güzergâh

Üç sembolün tarihleri yan yana konduğunda, rastlantıyla açıklanamayacak kadar düzenli bir örüntü belirir. Bu örüntü dört aşamalı bir model olarak formüle edilebilir: (1) Devralma — biçim, din-öncesi veya dindışı bir görsel repertuvardan alınır; (2) kodlama — biçim, dinî anlam ve anlatılarla eklemlenir; (3) kurumsallaşma — devlet, kilise, kongre veya uluslararası hukuk gibi kurumsal güçler sembolü resmîleştirir; (4) doğallaşma — köken unutulur ve sembol ezeli bir aidiyet işareti olarak algılanır (Şekil 4). Kurumsallaşma aşamasının her üç örnekte de belirleyici olması — Konstantin'in labarumu, Osmanlı sancak nizamnameleri ve Cenevre Sözleşmeleri, Prag imtiyazı ve Basel Kongresi — sembol tarihinin kendiliğinden bir halk kültürü süreci değil, büyük ölçüde iktidar eliyle yürütülen bir standartlaştırma süreci olduğunu göstermektedir.

Şekil 4

Üç sembolün ortak tarihsel güzergâhı: dört aşamalı model

Haç, hilal ve Davut yıldızının ortak tarihsel güzergâhı

Not. Yazar tarafından oluşturulmuştur.

7.4. Modern Bağlamlar: Bayrak, Amblem, Piksel

Modern dönemde üç sembol, doğdukları kült bağlamının çok ötesinde işlev üstlenmiştir. Bayraklar bunların en görünür alanıdır: Leone'nin (2021) çözümlediği gibi bayrak, göstergeyi bedenselleştiren ve ona uğruna ölünebilecek bir yoğunluk kazandıran özel bir göstergebilimsel aygıttır; İskandinav haç bayraklarından İslam dünyasının hilalli bayraklarına ve İsrail bayrağına uzanan yelpaze, dinî sembolün ulusal kimliğe eklemlenmesinin envanteridir. İnsani yardım amblemleri ise karşılaştırmalı analiz için eşsiz bir laboratuvar sunar: Kızılhaç (1863), Kızılay (1876/1929) ve Magen David Adom (1930) üçlüsünde, üç dinin sembolleri aynı kurumsal sistemin eşdeğer "logo varyantları" olarak işler; 2005'te hiçbir dinî çağrışım taşımayan Kızıl Kristal'in ek amblem olarak kabulü, dinî sembolün tarafsız insani iletişim için ne denli sorunlu olabildiğinin uluslararası hukuk düzeyindeki itirafıdır. Dijital ortamda ise üç sembol Unicode standardına girmiş (U+271D, U+262A, U+2721) ve emoji repertuvarında piksel ölçeğinde dahi ayırt edilebilirliklerini korumuştur; sosyal medya profillerinde kimlik işareti olarak kullanımları, sembollerin en eski işlevlerinin — aidiyet beyanının — en yeni mecrada kesintisiz sürdüğünü gösterir. Buna karşılık reklam ve tüketim kültüründeki kullanım, Yılmaz'ın (2024) Türkiye örneğinde gösterdiği gibi, sembolleri ticari iletişimin diline tercüme ederek anlam aşınması riskini gündeme getirmektedir; Tillich'in (1958) sembollerin ölebileceği uyarısı bu bağlamda güncelliğini korumaktadır.

8. Tartışma

Bulgular, kuramsal çerçevede öne sürülen kavramların üçlü bir doğrulamasını sunmaktadır. Birincisi, Saussure'un (1959) nedensizlik ilkesi sembol tarihleri düzeyinde işlerlik kazanmıştır: Haç ile Hristiyanlık, hilal ile İslam, heksagram ile Yahudilik arasındaki bağ zorunlu değil uzlaşımaldır ve her üç örnekte de bu uzlaşımın kurulma süreci belgelenebilmektedir. İkincisi, Peirce'ün (1931-1958) sınıflandırması statik bir

tipoloji olarak değil, tarihsel bir süreç modeli olarak verimlidir: Semboller işaret türleri arasında göç eder ve bu göçün yönü — ikonik veya belirtisel başlangıçlardan simgesel sona — kanonlaşmanın göstergibilimsel imzasıdır. Üçüncüsü, Barthes'ın (1972) mit kavramı, sembollerin bugünkü algılanma biçimini açıklamaktadır: Kökenlerin bu çalışmada da yararlanılan uzman literatür dışında neredeyse hiç bilinmemesi, mitleştirmenin başarısının ölçüsüdür.

Çalışmanın görsel iletişim disiplinine önerdiği katkı, dinî sembolleri marka kimliği literatürünün analitik nesneleri arasına katmaktır. Bin yılı aşan kesintisiz kullanım, mezhepsel varyantlar üzerinden işleyen bir ana marka-alt marka mimarisi, kriz dönemlerinde yeniden konumlandırma (haçın zafer işaretine, sarı yıldızın onur işaretine dönüşümü) ve küresel ölçekte korunan tanınırlık: Bu nitelikler, kurumsal kimlik kuramının incelediği her olgunun en uç örneklerini dinî sembollerde bulabileceğini göstermektedir. Bununla birlikte Tillich'in (1958) ayrımı ciddiye alınmalıdır: Dinî sembol, kurul kararıyla değiştirilebilen bir logo değildir; inananın sembole katılımı, hiçbir marka bağlılığıyla kıyaslanamayacak bir varoluşsal derinlik taşır. Logo benzetmesi bu nedenle açıklayıcı bir analogi olarak kullanılmalı, indirgeyici bir özdeşlik iddiasına dönüştürülmemelidir.

Aynı ihtiyat, çalışmanın tarihsel bulguları için de geçerlidir. Sembollerin dindışı kökenlerini ortaya koymak, taşıdıkları dinî anlamın sahipliğini tartışmaya açmak anlamına gelmez; Eliade'nin (1961) fenomenolojik perspektifinden bakıldığında, bir biçimin kutsallık kazanma süreci, o kutsallığın inanan için gerçekliğini azaltmaz. Tarihsel-eleştirel çözümleme ile fenomenolojik saygı arasındaki bu denge, hem araştırma etiği hem de bulguların doğru yorumlanması açısından vazgeçilmezdir.

9. Sonuç ve Öneriler

Bu çalışma, üç İbrahimî dinin birincil görsel sembollerinin ikonografik kökenlerini karşılaştırmalı olarak inceleyerek ortak bir tarihsel güzergâh saptamıştır: Haç, hilal ve Davut yıldızı; devralma, kodlama, kurumsallaşma ve doğallaşma aşamalarından geçerek bugünkü statülerine ulaşmıştır. Üç sembolün de ait oldukları dinlerin kuruluş dönemlerinde bulunmayışı ve kanonlaşmalarının büyük ölçüde iktidar ve kurumlar eliyle gerçekleşmesi, dinî görsel kimliğin teolojik bir veri değil, tarihsel bir inşa olduğunu göstermektedir. Görsel iletişim perspektifinden bakıldığında bu semboller, geometrik sadelikleri, ölçeklenebilirlikleri ve bin yılı aşan tanınırlıklarıyla tarihin en başarılı görsel kimlik sistemleri arasında yer almaktadır.

Gelecek araştırmalar için üç yön önerilebilir. Birincisi, karşılaştırmaların Dharma çarkı, Om ve khanda gibi Asya kökenli sembollere genişletilerek dört aşamalı modelin İbrahimî bağlam dışındaki geçerliliğinin sınanmasıdır. İkincisi, sembollerin güncel alımlanmasına ilişkin ampirik çalışmalardır; göz izleme, anket ve deneysel desenler, tarihsel çözümlemenin bıraktığı boşluğu doldurabilir. Üçüncüsü, dijital ortama odaklanan içerik analizleridir: Emoji kullanımından sosyal medya profil işaretlerine uzanan alan, dinî sembollerin XXI. yüzyıldaki dönüşümünü gerçek zamanlı gözlemleme imkânı sunmaktadır.

KAYNAKÇA

1. Allen, T. (1988). Aniconism and figural representation in Islamic art. *Five essays on Islamic art* içinde (s. 17-37). Solipsist Press.
2. Babayar, G. (2007). *Köktürk Kağanlığı sikkeleri kataloğu / The catalogue of coins of Turkic Qaghanate*. TİKA Yayınları.
3. Barthes, R. (1972). *Mythologies* (A. Lavers, Çev.). Hill and Wang. (Özgün eser 1957)
4. Barthes, R. (1977). *Image-music-text* (S. Heath, Çev.). Fontana Press.
5. Bozkurt, N. (1998). Hilâl (sembol olarak). *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm ansiklopedisi* (C. 18, s. 13-15) içinde. TDV Yayınları.
6. Buçukoğlu, S. M. (2022). Ayasofya'nın grafik dili: Monogramlar. *The Turkish Online Journal of Design Art and Communication*, 12(3), 870-896.
7. Eliade, M. (1961). *Images and symbols: Studies in religious symbolism* (P. Mairet, Çev.). Sheed & Ward.

8. Esin, E. (2004). Kün-ay: Ay yıldız motifinin proto-Türk devrinden Hakanlılara kadar ikonografisi. *Orta Asya'dan Osmanlıya Türk sanatında ikonografik motifler içinde* (s. 59-107). Kabalcı Yayınevi.
9. Ettinghausen, R. (1971). Hilâl. B. Lewis, V. L. Ménage, C. Pellat ve J. Schacht (Ed.), *The encyclopaedia of Islam* (2. baskı, C. 3) içinde. Brill.
10. Fine, S. (2016). *The menorah: From the Bible to modern Israel*. Harvard University Press.
11. Frutiger, A. (1989). *Signs and symbols: Their design and meaning* (A. Bluhm, Çev.). Van Nostrand Reinhold.
12. Geertz, C. (1973). *The interpretation of cultures*. Basic Books.
13. Grabar, O. (1987). *The formation of Islamic art* (Gözden geçirilmiş baskı). Yale University Press.
14. Hurtado, L. W. (2006a). *The earliest Christian artifacts: Manuscripts and Christian origins*. Eerdmans.
15. Hurtado, L. W. (2006b). The staurogram in early Christian manuscripts: The earliest visual reference to the crucified Jesus. T. J. Kraus ve T. Nicklas (Ed.), *New Testament manuscripts: Their texts and their world içinde* (s. 207-226). Brill.
16. Jensen, R. M. (2000). *Understanding early Christian art*. Routledge.
17. Jensen, R. M. (2017). *The cross: History, art, and controversy*. Harvard University Press.
18. Jung, C. G. (Ed.). (1964). *Man and his symbols*. Doubleday.
19. Kochnev, B. D. (2025). Musa Yabgu bin Selçuk'un sikkeleri (Selçuklu sikke basımının erken aşamaları hakkında) (E. Kalan, Çev.). *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, (22), 151-171. <https://doi.org/10.23897/usad.1617821> (Özgün eser 2001)
20. Kress, G. ve van Leeuwen, T. (2006). *Reading images: The grammar of visual design* (2. baskı). Routledge.
21. Kurt, H. (2023). Dinsel bir sembol olarak hilal. *Milel ve Nihal*, 20(2), 279-304. <https://doi.org/10.17131/milel.1365856>
22. Kurtoğlu, F. (1992). *Türk bayrağı ve ay yıldız* (3. baskı). Türk Tarih Kurumu. (Özgün eser 1938)
23. Leone, M. (2021). The semiotics of flags. A. Wagner ve S. Marusek (Ed.), *Flags, color, and the legal narrative içinde* (s. 53-63). Springer.
24. Longenecker, B. W. (2015). *The cross before Constantine: The early life of a Christian symbol*. Fortress Press.
25. Mitchell, W. J. T. (1986). *Iconology: Image, text, ideology*. University of Chicago Press.
26. Morgan, D. (2005). *The sacred gaze: Religious visual culture in theory and practice*. University of California Press.
27. Oegema, G. S. (1996). *The history of the Shield of David: The birth of a symbol*. Peter Lang.
28. Panofsky, E. (1939). *Studies in iconology: Humanistic themes in the art of the Renaissance*. Oxford University Press.
29. Panofsky, E. (1955). *Meaning in the visual arts*. Doubleday.
30. Parlar, G. (2012). Ay yıldızlı Göktürk sikkeleri. *Uluslararası Katılımlı XV. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu* (C. 2, s. 677-687) içinde. Anadolu Üniversitesi Yayınları.
31. Peirce, C. S. (1931-1958). *Collected papers of Charles Sanders Peirce* (C. 1-8, C. Hartshorne, P. Weiss ve A. W. Burks, Ed.). Harvard University Press.
32. Ridgeway, W. (1908). The origin of the Turkish crescent. *The Journal of the Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland*, 38, 241-258.
33. Saussure, F. de. (1959). *Course in general linguistics* (W. Baskin, Çev.). Philosophical Library. (Özgün eser 1916)
34. Scholem, G. (1949). The curious history of the six-pointed star: How the "Magen David" became the Jewish symbol. *Commentary*, 8(3), 243-251.

35. Scholem, G. (1971). The Star of David: History of a symbol. *The messianic idea in Judaism and other essays on Jewish spirituality* içinde (s. 257-281). Schocken Books.
36. Snyder, G. F. (2003). *Ante pacem: Archaeological evidence of church life before Constantine* (Gözden geçirilmiş baskı). Mercer University Press.
37. Tillich, P. (1958). The religious symbol. *Daedalus*, 87(3), 3-21.
38. Yılmaz, M. (2024). Reklamlarda kullanılan dini semboller çerçevesinde reklam, tüketim ve din ilişkisi. *Nisar*, (4), 39-59.

(16)

Hasan Basri YELEK²⁴

TÜRKİYE’DE DIŞ YARDIMLARIN KURUMSAL DÖNÜŞÜMÜ (2005–2020): KAMU DİPLOMASİSİ BAĞLAMINDA TİKA, TÜRK KIZILAY VE İHH²⁵

THE INSTITUTIONAL TRANSFORMATION OF FOREIGN AID IN TURKEY (2005–2020): TİKA, THE TURKISH RED CROSS, AND İHH IN THE CONTEXT OF PUBLIC DIPLOMACY

ÖZ

Bu çalışma, Türkiye’de dış yardımların 2005–2020 döneminde geçirdiği kurumsal dönüşümü kamu diplomasisi bağlamında incelemektedir. Çalışmada mevzuat ve politika belgeleri, TİKA, Türk Kızılay ve İHH’nin kurumsal raporları, resmî veriler ve akademik literatürden yararlanılmıştır. Bulgular, 1999 Marmara Depremi sonrasındaki kurumsal öğrenmenin ve 2005 Afrika Açılımı’nın iki temel eşik olduğunu; 2009–2011 dönemindeki koordinasyon ve teşkilat düzenlemelerinin ise dış yardım alanını daha bütünleşik bir yapıya taşıdığını göstermektedir. 2012–2020 döneminde saha örgütlenmesi genişlemiş, devlet ve sivil toplum aktörlerinin işlevleri belirginleşmiş ve yardım anlayışı acil müdahaleden kapasite geliştirme ve sürdürülebilir projelere doğru çeşitlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Dış yardım, kurumsal dönüşüm, kamu diplomasisi, TİKA, Türk Kızılay, İHH.

ABSTRACT

This study examines the institutional transformation of foreign aid in Türkiye between 2005 and 2020 in the context of public diplomacy. The study draws on legislation and policy documents, institutional reports of TİKA, the Turkish Red Crescent and İHH, official data, and academic literature. The findings identify the post-1999 Marmara Earthquake learning process and the 2005 Africa Opening as two major turning points. Coordination and organizational reforms during 2009–2011 created a more integrated aid field, while the 2012–2020 period was marked by wider field organization, clearer functional differentiation among state and civil-society actors, and a shift from emergency relief toward capacity building and more sustainable projects.

Keywords: Foreign aid, institutional transformation, public diplomacy, TİKA, Turkish Red Crescent, İHH.

²⁴ Araştırmacı, İstanbul, Türkiye, hasanyelek@gmail.com ORCID ID: 0000-0001-7814-1207

²⁵ Bu çalışma, İstanbul Ticaret Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Doktora programı için hazırlanan “Kamu Diplomasisi Aracı Olarak Dış Yardımların Türkiye’deki Kurumsal Dönüşümü: 2005–2020” başlıklı doktora tezinden türetilmiştir.

GİRİŞ

Soğuk Savaş sonrasında diplomasinin aktör ve araçlarının çeşitlenmesi, devletlerin yabancı toplumlarla ilişkisini de dönüştürmüştür. Nye'nin (2004, 2008) yumuşak güç yaklaşımı cazibe ve meşruiyet yoluyla etki üretme kapasitesini vurgularken, yeni kamu diplomasisi tek yönlü tanıtımdan çok ilişki, güven ve ağlara dayanmaktadır (Hocking, 2005; Melissen, 2005). Dış yardım bu açıdan özel bir konuma sahiptir; çünkü yardım alan toplumlarla doğrudan temas kurar ve dış politika ile toplumsal ilişki üretimi arasında somut bir bağ oluşturur. Türkiye'nin dış yardımları genellikle insani yardım, kalkınma iş birliği veya dış politika ekseninde incelenmiştir (Fidan & Nurdun, 2008; Haşimi, 2014). 2005–2020 dönemindeki temel değişim ise sadece daha fazla yardım yapılması değil, yardımın daha sürekli, örgütlü ve çok aktörlü bir politika alanına dönüşmesidir. Bu makale söz konusu süreci kurumsal öğrenme, koordinasyon, örgütsel genişleme, aktörlerin işlevsel farklılaşması ve yardım anlayışındaki değişim üzerinden incelemektedir.

Kavramsal Çerçeve ve Yöntem

Bu çalışmada kurumsal dönüşüm; görev ve yetkilerin belirginleşmesi, saha örgütlenmesinin süreklilik kazanması, uzmanlaşma ve raporlama kapasitesinin gelişmesi, farklı aktörler arasında koordinasyon mekanizmalarının oluşması ve yardım uygulamalarının daha programlı hâle gelmesi olarak ele alınmaktadır. Türkiye örneğinde dönüşüm tek bir kurum üzerinden değil, resmî kurumlar ile sivil toplumun birlikte bulunduğu çok aktörlü bir yapı içinde gerçekleşmiştir. Bu nedenle Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı (TİKA), Türk Kızılay ve İnsan Hak ve Hürriyetleri İnsani Yardım Vakfı (İHH) ayrı faaliyet listeleri olarak değil, aynı dış yardım mimarisinin farklı kurumsal işlevlerini temsil eden örnekler olarak değerlendirilmiştir.

Çalışmada TİKA, Türk Kızılay ve İHH raporları; ilgili kanun ve kanun hükmünde kararnameler; hükümet ve kamu diplomasisi belgeleri; resmî istatistikler ve akademik çalışmalar tarihsel gelişim ve kurumsal değişim ekseninde değerlendirilmiştir. Askerî ve güvenlik yardımları kapsam dışında bırakılmış, insani yardım ve kalkınma iş birliği alanındaki kurumsal değişim üzerinde durulmuştur.

Türkiye’de Dış Yardım Alanının Kurumsal Dönüşümü

2005 sonrasındaki dönüşümün arka planında 1999 Marmara Depremi önemli bir kurumsal öğrenme eşliğidir. Deprem sonrası yardımların toplanması, kayıt altına alınması ve dağıtımında yaşanan sorunlar, afet ve yardım yönetimindeki çok başlılığı görünür kılmış; uluslararası yardımların koordinasyonundaki aksaklıklar yeniden yapılanma ihtiyacını belirginleştirmiştir (İğdır, 2000; Akçay, 2012). Aynı deneyim, sivil toplumun yardım süreçlerinde ikame edilebilir değil tamamlayıcı bir aktör olduğunu da göstermiştir. 2000’li yıllarda AB uyum süreci, hukuki düzenlemeler ve ekonomik istikrar sivil toplumun örgütsel alanını genişletmiş; faal dernek sayısı 2005’te 70.639 iken 2020’de 119.562’ye yükselmiştir (T.C. İçişleri Bakanlığı, 2026). Böylece dış yardım, yalnızca devlet kurumlarının yürüttüğü bir faaliyet olmaktan çıkarak kamu–sivil toplum etkileşimine dayalı bir alan için toplumsal ve kurumsal zemin kazanmıştır (Çaha, 2016; Keyman, 2006).

2005 Afrika Açılımı: Dış Yardımın Sürekli Bir Dış Politika Alanına Dönüşmesi

2005 Afrika Açılımı ikinci temel eşiktir. 1998 Afrika Eylem Planı ile belirginleşen Afrika’ya yönelik dış politika yönelimi, 2000’li yılların ortasında daha geniş bir kurumsal uygulama zeminine taşınmıştır (Bilgic & Nascimento, 2014; Hazar, 2012). 2005 yılının “Afrika Yılı” ilan edilmesi, TİKA’nın kıtadaki ilk ofisini Etiyopya’da açması ve diplomatik temasların yoğunlaşması, dış yardımı bu açılımın uygulama araçlarından biri hâline getirmiştir (Orakçı, 2018). Buradaki dönüşüm yalnızca Afrika’ya daha fazla kaynak aktarılması değildir. Dış yardım; diplomatik temsil, ticaret, ulaşım ve sivil toplum faaliyetleriyle aynı politika ekosistemi içinde ilerlemeye başlamış, dönemsel sevkiyat mantığından belirli coğrafyalarda sürekli kurumsal varlık üretme anlayışına yönelmiştir. 2007 Hükümet Programı’nda teknik, kalkınma ve insani yardımların daha planlı yürütülmesi ve farklı kurumlar arasındaki koordinasyonun vurgulanması, bu değişimin resmî politika diline yansımalarıdır (Resmî Gazete, 2007).

2009–2011: Koordinasyon ve Teşkilat Yapısının Yeniden Kurulması

Kurumsal dönüşümün en belirgin aşaması 2009–2011 arasında gerçekleşmiştir. 2009’da TİKA bünyesinde Sivil Toplum Kuruluşları İşbirliği ve Koordinasyon Biriminin kurulmasıyla, daha önce raporlama sisteminin dışında kalan STK yardımları toplam dış yardım kapasitesinin görünür ve ölçülebilir bir parçası hâline gelmiştir (Orakçı, 2014). 2010’da Kamu Diplomasisi Koordinatörlüğünün kurulması ise kamu kurumları ile sivil toplum arasındaki eşgüdümü daha geniş kamu diplomasisi alanında resmî bir görev hâline getirmiştir (Resmî Gazete, 2010).

2011 tarihli 656 sayılı KHK, TİKA’nın dönüşümünü örgütsel düzeyde derinleştirmiştir. Kurumun adındaki “Kalkınma İdaresi” ifadesinin “Koordinasyon Ajansı”na dönüşmesi, görev alanının farklı kıtalara genişletilmesi, yeni bölgesel birimler ve yönetsel kadroların oluşturulması; TİKA’nın sınırlı bir teknik yardım kuruluşundan kalkınma iş birliği ve dış yardım koordinasyon aktörüne evrildiğini göstermektedir (Resmî Gazete, 2011; T.B.M.M. Tutanakları, 2011). Kurumsallaşmanın bu aşamasında temel mesele artık yalnızca yardım yapmak değil, büyüyen yardım alanını koordine etmek, raporlamak ve sürekli bir saha örgütlenmesiyle yönetmek olmuştur.

2012–2020: Saha Örgütlenmesi, İşlevsel Farklılaşma ve Yardım Anlayışının Değişmesi

2011’deki yeniden yapılanma kısa sürede saha örgütlenmesine yansımıştır. TİKA 2003–2011 arasında 12 yeni program koordinasyon ofisi açarak 24 ofise ulaşmış, yalnızca 2012–2014 döneminde 16 yeni ofis daha açarak toplam sayıyı 39’a çıkarmıştır (TİKA, 2015). Bu ağ, daha fazla ülkede bulunmanın ötesinde, projelerin yerinden planlanması, yerel ortaklarla sürekli temas ve uygulamaların izlenmesi açısından kurumsal süreklilik yaratmıştır. 2018’de TİKA’nın Kültür ve Turizm Bakanlığına bağlı özel bütçeli kamu tüzel kişisi olarak yeniden konumlandırılması da yardım, raporlama, uluslararası iş birliği ve koordinasyon işlevlerinin aynı kurumsal çerçevede sürdürülmesini sağlamıştır (Resmî Gazete, 2018).

Aynı dönemde çok aktörlü yapı daha belirgin hâle gelmiştir. TİKA orta ve uzun vadeli kalkınma iş birliği ile teknik kapasitede, Türk Kızılay acil müdahale, lojistik ve sağlıkta, İHH ise gönüllülük ve yerel ortaklıklar üzerinden sivil toplum erişiminde öne çıkmıştır (Fidan & Nurdun, 2008; Haşimi, 2014; Orakçı, 2014). Kurumların faaliyetleri bütünüyle ayrışmasa da bu işlevsel farklılaşma, dış yardım mimarisinin tek merkezli bir model yerine tamamlayıcı yetkinliklere dayanan bir yapıya dönüştüğünü göstermektedir. Yardımın içeriği de değişmiştir: gıda, barınma ve acil sağlık desteğinin yanında eğitim, tarım, mesleki kapasite, üretim tesisleri ve yerel kurumsal güçlendirme gibi daha uzun vadeli uygulamaların ağırlığı artmıştır (Haşimi, 2014; TİKA, 2015). Böylece kurumsallaşma, yalnızca daha fazla kurum ve ofis değil, yardımın “sevkiyat”tan proje tasarımı ve kapasite geliştirmeye doğru dönüşmesi anlamına gelmiştir.

Kurumsal Dönüşümün Değerlendirilmesi

Kurumsal dönüşüm yalnızca örgütsel büyümeyi değil, görevlerin, kuralların ve aktörler arası ilişkilerin yeniden düzenlenmesini de ifade etmektedir; dış yardım rejiminin zaman içindeki gelişimi de koordinasyon, profesyonelleşme ve çok aktörlü yapılara yönelişle birlikte ele alınmaktadır (Holsti, 2004; Hook & Rumsey, 2016). Bu çerçevede 2005–2020 dönemi, Türkiye’de dış yardım alanındaki kurumsallaşmanın yardım hacmi veya faaliyet gösterilen ülke sayısındaki artıştan daha geniş bir dönüşüm olduğunu göstermektedir. Afrika Açılımı sonrasında dış yardımın çok yönlü dış politika yaklaşımıyla daha yakın biçimde ilişkilendirilmesi, dönemsel müdahalelerden daha sürekli bir uygulama alanına geçişi hızlandırmıştır (Bilgic & Nascimento, 2014; Orakçı, 2018). Aynı süreçte kamu kurumları ile sivil toplumun birlikte yer aldığı çok aktörlü yapı güçlenmiş; sivil toplumun saha erişimi ve yerel ağları resmî kurumların kapasitesini tamamlayan bir unsur hâline gelmiştir (Çaha, 2016; Keyman, 2006; Orakçı, 2014). 2009 sonrasındaki raporlama düzenlemeleri, 2010’da Kamu Diplomasisi Koordinatörlüğünün kurulması ve 2011’de TİKA’nın teşkilat yapısının yeniden düzenlenmesi ise koordinasyon ve görev paylaşımını kurumsallaştıran başlıca adımlar olmuştur (Orakçı, 2014; Resmî Gazete, 2010, 2011).

Bu dönüşümün idari boyutu, dış yardım faaliyetlerinin daha planlı, izlenebilir ve kurumsal sorumlulukları belirgin bir çerçevede yürütülmesiyle ilişkilidir. Dış yardım literatüründe yardım programlarının etkinliği yalnızca aktarılan kaynağın büyüklüğüyle değil; planlama, uygulama, değerlendirme

ve kurumlar arası koordinasyon mekanizmalarının niteliğiyle birlikte ele alınmaktadır (Üçkuş & Kendirci, 2012). Türkiye’de 2009 sonrasında STK yardımlarının daha sistematik biçimde raporlanmaya başlanması ve 2011’de TİKA’nın görev ve teşkilat yapısının yeniden düzenlenmesi bu açıdan önemlidir. TİKA’nın dış politika hedefleriyle ilişkili bir uygulama kurumuna dönüşmesi, kalkınma iş birliğinin tekil teknik yardım faaliyetlerinden daha programlı bir yapıya geçtiğini göstermektedir (Kardaş & Erdağ, 2012). Dolayısıyla kurumsal dönüşüm, yalnızca yeni birimlerin kurulması veya mevzuat değişiklikleriyle sınırlı değildir; yardımın hangi aktör tarafından, hangi süreçlerle ve hangi koordinasyon düzeni içinde yürütüldüğünün yeniden tanımlanmasını da kapsamaktadır.

Dönüşümün ikinci boyutu, coğrafi genişlemenin geçici faaliyet artışından kalıcı saha varlığına dönüşmesidir. Afrika’ya yönelik açılımın tarihsel arka planı, devlet kurumlarının yanı sıra sivil toplum kuruluşlarının da Türkiye-Afrika ilişkilerinde giderek daha görünür bir rol üstlendiğini göstermektedir (Fırat, 2007). 2005 sonrasında diplomatik temsilin, kalkınma projelerinin ve insani yardım ağlarının aynı coğrafyalarda eş zamanlı genişlemesi, dış yardımın dış politikadan bağımsız bir faaliyet alanı olarak değil, daha geniş bir kurumsal ilişkiler ağının parçası olarak gelişmesine imkân vermiştir. Shinn (2015), Türkiye’nin Sahra Altı Afrika’daki artan angajmanını diploması, ekonomik ilişkiler ve kalkınma iş birliğinin birlikte ilerlediği çok boyutlu bir süreç olarak değerlendirmektedir. Bu açıdan TİKA’nın program koordinasyon ofisleri yalnızca coğrafi yayılımın bir göstergesi değildir; yerel ihtiyaçların izlenmesi, ortaklarla süreklilik taşıyan ilişkiler kurulması ve projelerin sahada takip edilmesi bakımından kurumsal kapasitenin mekânsal karşılığını oluşturmaktadır.

Üçüncü boyut ise çok aktörlü yardım mimarisinin kurumsallaşmasıdır. İnsani diploması literatürü, kriz ortamlarında yardımın yalnızca maddi destek sağlama işlevi taşımadığını; erişim, müzakere, güven ve yerel aktörlerle ilişki kurma kapasitesini de içerdiğini vurgulamaktadır (Smith, 2007; Regnier, 2011). Türkiye örneğinde resmî kurumların, Türk Kızılay gibi insani yardım aktörlerinin ve İHH gibi sivil toplum kuruluşlarının aynı dış yardım alanında farklı yetkinliklerle faaliyet göstermesi bu çok aktörlü yapının temel özelliğidir. Bu yapı, krizlere hızlı müdahale ile uzun vadeli kalkınma ve kapasite geliştirme uygulamalarının birbirini tamamlamasına imkân vermektedir. Bununla birlikte aktör sayısının artması, veri paylaşımı, görev örtüşmesi, proje sonrası izleme ve ortak önceliklerin belirlenmesi gibi alanlarda yeni koordinasyon ihtiyaçları da doğurmaktadır. Bu nedenle 2005–2020 dönemindeki dönüşümün olgunlaşması, yalnızca kurumsal kapasitenin genişlemesine değil, bu kapasitenin ortak planlama ve öğrenme mekanizmalarıyla desteklenmesine bağlıdır. Kurumsallaşmanın ulaştığı düzey de tam olarak burada görünür hâle gelmektedir: yardım faaliyeti tekil kurumların performansından çok, farklı aktörlerin birbirini tamamlayan işlevlerinin sürdürülebilir bir sistem içinde birleştirilebilmesi ölçüsünde kalıcılışmaktadır.

Kamu diplomasisi bakımından bu dönüşüm, dış yardımın yalnızca görünürlük sağlayan bir araç olarak değil, yabancı toplumlarla süreklilik taşıyan ilişkiler kuran bir uygulama alanı olarak değerlendirilmesini mümkün kılmaktadır. Kamu diplomasisi literatüründe ilişki geliştirme, güven oluşturma ve devlet dışı aktörlerin sürece katılımı yeni kamu diplomasisinin temel unsurları arasında ele alınırken (Hocking, 2005; Melissen, 2005), insani diploması yaklaşımı da yardım faaliyetlerinin erişim, güven ve ilişki üretme boyutuna dikkat çekmektedir (Regnier, 2011). Türkiye örneğinde TİKA’nın uzun vadeli kalkınma ve kapasite geliştirme faaliyetleri, Türk Kızılay’ın acil müdahale ile daha uzun vadeli iyileştirme uygulamalarını birlikte yürütmesi ve İHH gibi sivil toplum aktörlerinin yerel ortaklıklar üzerinden sahada kalıcılık sağlaması, dış yardımın bu ilişki temelli niteliğini güçlendiren unsurlar olarak değerlendirilebilir (Fidan & Nurdun, 2008; Haşimi, 2014; Orakçı, 2014; TİKA, 2015). Bu çerçevede 2005–2020 dönemindeki kurumsal dönüşüm; coğrafi genişlemenin yanında kalıcı saha varlığı, işlevsel uzmanlaşma, kurumlar arası koordinasyon ve yerel kapasite geliştirme yönündeki ilerlemelerle açıklanabilir.

SONUÇ

Sonuç olarak, 2005–2020 dönemindeki kurumsal dönüşüm; 1999 sonrası kurumsal öğrenme, 2005 Afrika Açılımı, 2009–2011 dönemindeki koordinasyon ve teşkilat düzenlemeleri ile 2012 sonrasında güçlenen saha örgütlenmesinin birlikte etkisiyle şekillenmiştir. TİKA, Türk Kızılay ve İHH’nin farklı fakat tamamlayıcı roller üstlendiği çok aktörlü yapı, dış yardımın acil müdahaleden kapasite geliştirmeye doğru çeşitlenmesini

sağlamıştır. Türkiye örneğinde kamu diplomasisi açısından belirleyici olan, yardımın yalnızca görünürlüğü değil; sürekli, örgütlü ve yerel kapasite üreten bir ilişki alanına dönüşmesidir.

KAYNAKÇA

1. Akçay, E. (2012). *Bir dış politika enstrümanı olarak Türk dış yardımları*. Turgut Özal Üniversitesi Yayınları.
2. Bilgic, A., & Nascimento, D. (2014). *Turkey's new focus on Africa: Causes and challenges*. NOREF Policy Briefs.
3. Çaha, Ö. (2016). *Sivil toplum ve devlet*. Orion Kitabevi.
4. Fidan, H., & Nurdun, R. (2008). Turkey's role in the global development assistance community: The case of TİKA (Turkish International Cooperation and Development Agency). *Journal of Southern Europe and the Balkans*, 10(1), 93–111.
5. Fırat, M. (2007). *Türkiye-Afrika ilişkilerinin Tarihsel Arka Planı ve Afrika Açılımında Sivil Toplum Kuruluşlarının Rolü*. Ankara Üniversitesi Afrika Çalışmaları Araştırma ve Uygulama Merkezi.
6. Haşimi, C. (2014). Turkey's humanitarian diplomacy and development cooperation. *Insight Turkey*, 16(1), 127–145.
7. Hazar, N. (2012). *Türkiye Afrika'da: Eylem planının uygulanması ve değerlendirme on beş yıl sonra*. ORSAM Rapor No: 124.
8. Hocking, B. (2005). Rethinking the 'new' public diplomacy. In J. Melissen (Ed.), *The new public diplomacy: Soft power in international relations*. Palgrave Macmillan.
9. Holsti, K. (2004). *Taming the sovereigns: Institutional change in international politics*. Cambridge University Press.
10. Hook, S., & Rumsey, J. G. (2016). The development aid regime at fifty: Policy challenges inside and out. *International Studies Perspectives*, 17(1), 55–74.
11. Iğdır, İ. (2000). Deprem sonrası özet deneyim aktarımı. In Z. A. Kızılyaprak (Ed.), *Sivil toplum kuruluşları ve yasalar – etik – deprem*. Numune Yayınları.
12. Kardaş, T., & Erdağ, R. (2012). TİKA is a Foreign Policy Tool. *Journal of Academic Inquires*, 7(1), 167–194.
13. Keyman, F. (2006). *Türkiye'de sivil toplumun serüveni: İmkânsızlıklar içinde bir vaha*. Sivil Toplum Geliştirme Merkezi Yayınları.
14. Melissen, J. (2005). The new public diplomacy: Between theory and practice. In J. Melissen (Ed.), *The new public diplomacy: Soft power in international relations* (pp. 3–27). Palgrave Macmillan.
15. Nye, J. S. (2004). *Soft power: The means to success in world politics*. PublicAffairs.
16. Nye, J. S. (2008). Public diplomacy and soft power. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 616(1), 94–109.
17. Orakçı, S. (2014). Afrika kıtasında Türk sivil toplum kuruluşlarının artan etkileri. *Turkish Journal of African Studies*, 1(1), 1–13.
18. Orakçı, S. (2018). *Türkiye Afrika ilişkileri (Tarihi süreç, yaklaşımlar ve beklentiler)*. İnsamer.
19. Regnier, P. (2011). The emerging concept of humanitarian diplomacy: Identification of a community of practice and prospects for international recognition. *International Review of the Red Cross*, 93(884), 1211–1237.
20. Resmî Gazete. (2007, 7 Eylül). 60. *Hükümet Programı* (Sayı 26636).
21. Resmî Gazete. (2010, 30 Ocak). *Kamu Diplomasisi Koordinatörlüğü Genelgesi* (Sayı 27478).
22. Resmî Gazete. (2011, 2 Kasım). *656 sayılı Kanun Hükmünde Kararname* (Sayı 28103).
23. Resmî Gazete. (2018, 15 Temmuz). *703 sayılı Kanun Hükmünde Kararname* (Sayı 30479).
24. Shinn, D. (2015). *Turkey's Engagement in Sub-Saharan Africa*. Londra: Clatham House Africa Programme.

25. Smith, H. (2007). Humanitarian Diplomacy: Theory and Practice. In L. Minear & H. Smith (Eds.), *Humanitarian Diplomacy: Practitioners and Their Craft*. Tokyo: United Nations University Press.
26. T.B.M.M. Tutanakları. (2011, 7 Aralık). *Dışışleri Komisyonu Tutanak Dergisi* (Yasama Dönemi 24, Yasama Yılı 2).
27. T.C. İçişleri Bakanlığı. (2026). *Yıllara göre faal dernek sayıları*. <https://www.siviltoplum.gov.tr/yillara-gore-faal-dernek-sayilari>
28. TİKA. (2015). *2014 kalkınma yardımları raporu*. TİKA Yayınları.
29. Üçkuş, Ö., & Kendirci, B. (2012). Teoriden Uygulamaya Dış Yardım. *Sayıştay Dergisi*, 86, 57–77.

(17)

Khalida WAKIL ZADA LAME²⁶

CANADA'S SPECIAL IMMIGRATION AND REFUGEE PROGRAMS FOR AFGHANS (2021–PRESENT): LEGAL BASIS, ACHIEVEMENTS, AND MAIN CHALLENGES
KANADA'NIN AFGANLARA YÖNELİK ÖZEL GÖÇMENLİK VE MÜLTECİ PROGRAMLARI (2021–GÜNÜMÜZ): HUKUKİ TEMEL, BAŞARILAR VE BAŞLICA ZORLUKLAR

ABSTRACT

After the Taliban seized power in Afghanistan in August 2021, Canada introduced special immigration measures that resettled over 57,000 Afghan nationals—surpassing its initial 40,000 target. This paper analyses the legal foundation, operation, results, and shortcomings of these programs, focusing on section 25.2 of the Immigration and Refugee Protection Act. Through temporary public policies, the government created pathways for former local staff, extended family members, and high-risk civilians (including women leaders, human-rights defenders, journalists, and minorities), granting them permanent residence upon arrival.

While the measures delivered durable protection and exceeded quantitative goals, they faced major obstacles: processing delays, document-verification difficulties, risky third-country transit, slow security screening, and sudden intake closures. A comparison with Canada's more flexible temporary response to Ukrainians underscores the trade-offs between speed and lasting status. The study concludes that future crises would benefit from pre-established emergency tools, clearer procedures, and stronger settlement support.

Keywords: *Afghan refugees, special immigration measures, refugee resettlement, ministerial public policy, permanent residence, humanitarian emergency response.*

ÖZ

Taliban'ın 2021 Ağustos'unda Afganistan'da iktidarı ele geçirmesinin ardından Kanada, başlangıçta belirlediği 40.000 kişilik hedefini aşarak 57.000'den fazla Afgan vatandaşını yeniden yerleştirmeyi sağlayan özel göçmenlik önlemleri uygulamaya koydu. Bu makale, söz konusu programların yasal temelini, işleyişini, sonuçlarını ve eksikliklerini, özellikle Göçmenlik ve Mülteci Koruma Kanunu'nun 25.2 maddesine odaklanarak incelemektedir. Geçici kamu politikaları aracılığıyla hükümet, eski yerel personel, geniş aile üyeleri ve yüksek risk altındaki siviller (kadın liderler, insan hakları savunucuları, gazeteciler ve azınlıklar dâhil) için kalıcı oturma izni sağlayan yollar oluşturdu.

Bu önlemler kalıcı koruma sağlarken ve sayısal hedefleri aşarken, işlem gecikmeleri, belge doğrulama sorunları, riskli üçüncü ülke geçişleri, yavaş güvenlik soruşturmaları ve ani başvuru kapatmaları gibi önemli engellerle karşılaştı. Kanada'nın Ukraynalılara yönelik daha esnek geçici yanıtıyla yapılan karşılaştırma, hız ile kalıcı statü arasındaki ödünleşmeleri ortaya koymaktadır. Çalışma, gelecekteki krizler için önceden belirlenmiş acil durum araçlarının, daha net prosedürlerin ve güçlü yerleşim desteğinin gerekli olduğu sonucuna varmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Afgan mülteciler, Kanada göçmenlik politikası, özel göçmenlik önlemleri, mülteci yeniden yerleşimi, bakanlık kamu politikası, kalıcı oturma izni, insani acil durum müdahalesi.

²⁶ Doktora Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, khalids.wakilzada@gmail.com, Orcid no: 0009-0004-4173-0680

1. INTRODUCTION

On 15 August 2021, the Taliban took control of Kabul after a rapid offensive that began earlier that spring. President Ashraf Ghani fled the country, and the Islamic Republic collapsed almost overnight (Associated Press, 2023; BBC News, 2022; House of Commons Library, 2022; Mellen, 2021). International human rights organizations have since documented widespread persecution under the new regime, including severe restrictions and targeted violence against women and girls, human rights defenders, journalists, ethnic and religious minorities, and former members of the Afghan security forces (Amnesty International, n.d.; Human Rights Watch, 2026; United Nations Assistance Mission in Afghanistan [UNAMA], n.d.).

In response, the Canadian government first committed in August 2021 to resettle 20,000 vulnerable Afghans. The following month it raised that target to at least 40,000 (Immigration, Refugees and Citizenship Canada [IRCC], 2022; IRCC, 2023). Official figures later confirmed that Canada exceeded this goal, ultimately welcoming more than 55,000 Afghan nationals through a series of special public policies (IRCC, 2023; IRCC, n.d.-a; IRCC, n.d.-b; IRCC, 2025).

This paper examines how Canadian immigration law and administrative tools operate in sudden humanitarian emergencies. For Afghans, the government relied mainly on permanent public policies created under section 25.2 of the *Immigration and Refugee Protection Act* (IRPA) (IRCC, 2023; Justice Laws Website, n.d.). By comparison, the Canada-Ukraine Authorization for Emergency Travel (CUAET) used a temporary, high-volume model that allowed large numbers of people to enter Canada quickly with temporary status (IRCC, 2023; IRCC, n.d.). The contrast illustrates the flexibility—and the strategic choices—built into Canada’s discretionary immigration system.

Drawing on a doctrinal reading of the IRPA (especially section 25.2), ministerial public policies, parliamentary committee reports (including the 2022 Special Committee on Afghanistan), and recent academic work, this study reviews the design, implementation, results, and limitations of Canada’s immigration programs for Afghans.

2. Legal Basis under Canadian Immigration Law

Canada’s response to the 2021 crisis was grounded in the *Immigration and Refugee Protection Act*. Section 3(2) sets out the core objectives of refugee protection: saving lives, honouring international obligations, and offering haven to people facing persecution (IRPA, 2001, s. 3(2)). Ordinary pathways such as Government-Assisted Refugees (GAR) and Privately Sponsored Refugees (PSR) under sections 95 and 96 normally require formal refugee determinations or third-country processing. Those routes were effectively unusable during the chaotic evacuation (Azadah, 2026; IRPA, 2001, ss. 95–96).

The main legal tool used was section 25.2(1) of the IRPA. This section gives the Minister the power to grant permanent residence or to exempt people from normal immigration rules when it is justified by public policy reasons (IRPA, 2001, s. 25.2(1)). Unlike individual Humanitarian and Compassionate applications under section 25(1), which are decided case by case, section 25.2 allows the government to create measures for whole groups of people (Ly & Boyd, 2025). Using this power, the government introduced temporary public policies. These policies waived application fees, relaxed some requirements, and made it faster for certain groups of Afghans to get permanent residence (IRCC, 2022).

Four main streams were developed under this framework:

- Special Immigration Measures (SIM) for Afghans who had worked with Canadian diplomatic, military, or development operations, including locally engaged staff and contractors (IRCC, 2022).
- Extended Family Pathways for certain relatives of former interpreters and Language and Cultural Advisors (Azadah, 2026; IRCC, 2022).
- The Humanitarian Program, which used existing GAR and PSR structures to prioritize high-risk groups without direct Canadian ties, such as women leaders, human rights defenders, journalists, LGBTQI+ persons, and targeted religious and ethnic minorities (IRCC, 2022).

- UNHCR Status-Exempt Sponsorship Measures, which temporarily allowed private sponsors (Groups of Five and Community Sponsors) to sponsor Afghan refugees without a formal Refugee Status Determination document (Hassan, 2022, p. 5).

These ministerial measures allowed the government to balance domestic security concerns with its international humanitarian commitments (Bejan et al., 2023; Hassan, 2022).

3. Program Design and Implementation

Canada's response moved through several phases. In July 2021, as provincial centres fell, Ottawa launched the SIM program for people who had assisted Canadian missions (IRCC, 2021). After the fall of Kabul, the Canadian Armed Forces carried out Operation AEGIS, airlifting more than 3,700 people from Hamid Karzai International Airport before the final Western withdrawal (Department of National Defence [DND], 2021).

Public pressure and the worsening situation led the government to increase its target from 20,000 to at least 40,000 spaces in late August 2021—one of the largest per-capita commitments of its kind (House of Commons Special Committee on Afghanistan [AFGH], 2022). Additional family-reunification measures for former interpreters and Language and Cultural Advisors followed in 2022–2023 (IRCC, 2022). Once intake limits were reached, IRCC closed most new applications to focus on clearing the existing backlog (IRCC, 2024).

The programs used different eligibility rules and referral systems:

- SIM required verified service with the Canadian Armed Forces, National Defence, or Global Affairs Canada (IRCC, 2021).

- The Humanitarian Stream focused on high-risk groups without institutional ties to Canada, including women leaders, human rights defenders, journalists, LGBTQI+ people, and minorities such as Hazaras, Sikhs, and Hindus (AFGH, 2022; Hassan, 2022).

- After the Canadian Embassy closed, the Humanitarian Stream had no open application portal. IRCC instead worked through referral partners such as the UNHCR, Front Line Defenders, and Canadian civil-society groups including Aman Lara (Azadah, 2026; IRCC, 2022).

IRCC retained responsibility for admissibility and permanent-residence decisions. Global Affairs Canada and National Defence verified employment claims for the SIM stream (AFGH, 2022). The International Organization for Migration handled logistics, charter flights, and health screening (IOM, 2023). Inside Canada, Resettlement Assistance Program providers, Sponsorship Agreement Holders, Groups of Five, and Community Sponsors delivered housing, language training, and other settlement supports (Canadian Council for Refugees [CCR], 2023).

Because Canada had no remaining diplomatic presence in Afghanistan, almost all processing had to take place in third countries—mainly Pakistan, Tajikistan, Turkey, the United Arab Emirates, and Albania (Hassan, 2022). Applicants often faced dangerous border crossings without proper documents (Privy Council Office [PCO], 2022). Once in a transit country they completed biometrics and multi-agency security screening involving IRCC, CSIS, and the RCMP (AFGH, 2022; PCO, 2022).

To ease these practical difficulties, public policies under section 25.2 introduced several flexibilities: relaxed documentation requirements, Single Journey Travel Documents for those without passports, and automatic fee waivers (including application fees, biometrics, and the Right of Permanent Residence Fee) (IRCC, 2022; IOM, 2023).

4. Achievements and Outcomes

Despite major logistical obstacles, Canada met and then exceeded its 40,000 targets. By October 2023 the government confirmed that at least 40,000 vulnerable Afghans had been resettled (IRCC, 2023). Processing continued, and by late 2024 and early 2025 official figures showed more than 57,000 to 60,000 arrivals under the special measures (House of Commons Standing Committee on Citizenship and Immigration [CIMM], 2025; IRCC, 2024). On a per-capita basis, Canada ranked second only to the United States among major resettlement countries for this crisis (Bejan et al., 2023).

Approximate stream breakdowns include:

- SIM: roughly 16,000–18,000 arrivals (former interpreters, local staff, contractors, and their immediate families) (CIMM, 2025; DND, 2021).
- Humanitarian Program (GAR and PSR): more than 22,000 people (IRCC, 2024).
- Extended Family Pathways: over 10,000 relatives of earlier interpreters and Language and Cultural Advisors (Azadah, 2026; IRCC, 2022).

The programs offered permanent residence on arrival, giving newcomers immediate access to health care and a clear path to citizenship—stronger legal security than many temporary schemes used elsewhere (Bejan et al., 2023; Ly & Boyd, 2025). High-risk groups such as women journalists, judges, activists, LGBTQI+ individuals, and members of persecuted minorities (including Hazaras, Sikhs, and Hindus) were among those protected (AFGH, 2022; Hassan, 2022).

Settlement supports under the Resettlement Assistance Program provided temporary housing, income support for up to a year, language classes, and orientation. Thousands of Canadians also sponsored refugees through Groups of Five and Sponsorship Agreement Holders, reinforcing the public-private model that has long characterized Canadian refugee resettlement (CCR, 2023; Hassan, 2022; IRCC, 2024).

5. Main Challenges and Limitations

High arrival numbers masked serious operational problems. Application volumes quickly outstripped IRCC capacity, creating multi-year backlogs (AFGH, 2022; Hassan, 2022). Diverting staff to Afghan files also slowed processing in other refugee and humanitarian streams (Auditor General of Canada, 2023; CCR, 2023).

Document verification proved especially difficult. Many applicants had destroyed identity papers and employment records to avoid Taliban reprisals, and official registries in Kabul became inaccessible (Azadah, 2026; AFGH, 2022; PCO, 2022). Even with policy flexibility, officers often needed lengthy manual checks, leaving people stranded in dangerous situations (Hassan, 2022).

Safe passage remained a major bottleneck. With no Canadian presence inside Afghanistan, applicants had to reach third countries for biometrics and screening (IOM, 2023; PCO, 2022). Border crossings carried risks of detention and violence, while host-country entry rules and transit limits frequently left approved applicants stuck without legal status (AFGH, 2022; CCR, 2023; Hassan, 2022).

Security screening by IRCC, CSIS, and the RCMP was thorough but slow, partly because reliable intelligence from Taliban-controlled territory was limited. These delays added months or years to many cases (AFGH, 2022; Azadah, 2026; Federal Court of Canada, 2023; PCO, 2022).

Program design itself created barriers. Numeric caps led to abrupt intake closures once targets were reached, cutting off further applications (Azadah, 2026; IRCC, 2024). Reliance on referral partners in the Humanitarian Stream tended to favour people already connected to international NGOs or Canadian networks, while others were left without realistic pathways or appeal rights (Bejan et al., 2023; Federal Court of Canada, 2023; Hassan, 2022).

The human costs were significant. Long waits forced many into prolonged hiding and psychological strain. Narrow eligibility rules often separated families. Those who reached Canada faced shortages of affordable housing, mental-health services, language classes, and credential-recognition pathways (AFGH, 2022; Azadah, 2026; CCR, 2023; Hassan, 2022; IRCC, 2024).

6. Critical Analysis and Lessons Learned

Section 25.2 public policies showed the strength of executive discretion: they allowed fee waivers, modified documentation rules, and immediate permanent residence (IRCC, 2022; Ly & Boyd, 2025). At the same time, heavy reliance on discretionary tools reduced predictability and transparency. Sudden openings and closures left many applicants without clear recourse (Azadah, 2026; Federal Court of Canada, 2023; Hassan, 2022).

The contrast with the Canada-Ukraine Authorization for Emergency Travel is instructive:

Key Dimension	Afghan Special Measures	Canada-Ukraine Authorization for Emergency Travel (CUAET)
Type of Status Provided	Permanent residence granted upon arrival	Temporary resident status (valid for up to three years, with open work and study rights)
Scale and Numerical Limits	Fixed numerical targets (initial goal of 40,000; final arrivals approximately 57,000–60,000)	Largely unrestricted and demand-led (more than 960,000 approvals)
Administrative Complexity	Intensive process involving multi-level security checks, biometrics, and third-country processing	Streamlined temporary visa procedures
Refugee Status Determination	Formal UNHCR determination normally required, but waived in certain cases under section 25.2	Completely exempt from refugee status determination requirements
Settlement Assistance	Comprehensive support through the Resettlement Assistance Program, including income assistance	More restricted federal support at the initial stage

Source: Bejan et al. (2023) and Ly & Boyd (2025).

CUAET prioritized speed and volume through temporary status, while the Afghan programs prioritized durable protection at the cost of slower processing and capped intake (Bejan et al., 2023; Ly & Boyd, 2025). Scholars have noted equity questions that arise when different crises receive markedly different treatment (Bejan et al., 2023; Hassan, 2022).

Future responses would benefit from several improvements:

- Standing emergency provisions in the IRPA that can be activated quickly with pre-set fee waivers, biometrics, and processing rules.
- Pre-arranged agreements with transit countries and partners such as the IOM for safer third-country processing and travel documents.
- Greater public transparency on backlogs and processing times.
- Matching protection commitments with adequate funding for housing, mental-health services, and settlement organizations.

CONCLUSION

Canada's special measures for Afghans, built largely on section 25.2 of the IRPA, enabled the permanent resettlement of more than 57,000 to 60,000 people and surpassed the original 40,000 target. The programs successfully protected high-risk groups and granted them durable legal status. Yet administrative backlogs, documentation problems, third-country transit barriers, rigorous security screening, and rigid intake caps significantly limited speed, equity, and effectiveness.

The episode illustrates a recurring tension in refugee policy: the advantages of flexible executive tools versus the need for predictable, transparent, and adequately resourced systems. Comparing the Afghan permanent-residence model with the temporary CUAET approach underlines the value of preparing standing statutory mechanisms that can deliver both rapid admission and lasting protection. The long-term success of these measures—and of future Canadian responses—will depend on institutionalizing the lessons of 2021–2025 so that ambitious commitments are matched by efficient administration, fairness, and sustained settlement support.

REFERENCES

1. Amnesty International. (n.d.). *Human rights in Afghanistan*. <https://www.amnesty.org/en/location/asia-and-the-pacific/south-asia/afghanistan/report-afghanistan/>
2. Associated Press. (2023, August 14). *Two-year timeline of events in Afghanistan since 2021 Taliban takeover*. <https://apnews.com/article/afghanistan-taliban-second-year-timeline-490bab098864b13d8f8cdb67ae044bee>
3. Auditor General of Canada. (2023). *Report of the Auditor General of Canada to the Parliament of Canada: Processing of immigration applications*. Office of the Auditor General of Canada. <https://www.oag-bvg.gc.ca>
4. Azadah, K. (2026). *Canadian veterans' advocacy and the governance of Afghan refugees* (TMU Centre for Immigration and Settlement Working Paper No. 2026/03). Toronto Metropolitan University.
5. BBC News. (2022, August 12). *Who are the Taliban?* <https://www.bbc.com/news/world-south-asia-11451718>
6. Bejan, R., Akbari, A., & Glynn, S. (2023). A tale of two contexts: The Ukrainian and Afghan refugee crises in Canada and the UK. *Centre on Migration, Policy and Society (COMPAS)*, University of Oxford; Dalhousie University.
7. Canadian Council for Refugees. (2023). *Evaluating Canada's emergency responses to the Afghan and Ukrainian crises: Lessons for future protection mechanisms*. Canadian Council for Refugees. <https://ccrweb.ca>
8. Department of National Defence. (2021). *Operation AEGIS: Canadian Armed Forces military response to the crisis in Afghanistan*. Government of Canada. <https://www.canada.ca/en/departement-national-defence.html>
9. Federal Court of Canada. (2023). *Review of ministerial discretion and expressions of interest under IRPA public policies* (FC 1102). Decisia.
10. Hassan, N. (2022). *A half-open door: A case study of Canada's special immigration programs for Afghan nationals* (CARFMS Working Paper Series). Canadian Association for Refugee and Forced Migration Studies.
11. House of Commons Library. (2022). *Afghanistan: One year under a Taliban government* (CBP 9632). UK Parliament. <https://commonslibrary.parliament.uk/research-briefings/cbp-9632/>
12. House of Commons Special Committee on Afghanistan. (2022). *Honouring Canada's legacy in Afghanistan: Resettlement, humanitarian assistance, and future engagement* (Report of the Special Committee on Afghanistan, 44th Parl., 1st Sess.). Parliament of Canada. <https://www.ourcommons.ca>
13. House of Commons Standing Committee on Citizenship and Immigration. (2025). *Evidence and operational data tables: Afghan special immigration measures and settlement outcomes* (44th Parl., 2nd Sess.). Parliament of Canada.
14. Human Rights Watch. (2026). *Afghanistan: Events of 2025*. <https://www.hrw.org/asia/afghanistan>

15. Immigration, Refugees and Citizenship Canada. (2021). *Special immigration measures for Afghan nationals who assisted the Government of Canada*. Government of Canada. <https://www.canada.ca/en/immigration-refugees-citizenship.html>
16. Immigration, Refugees and Citizenship Canada. (2022). *Temporary public policy under section 25.2 of IRPA: Facilitative measures to support individuals affected by the situation in Afghanistan*. Government of Canada. <https://www.canada.ca/en/immigration-refugees-citizenship/corporate/mandate/policies-operational-instructions-agreements/public-policies.html>
17. Immigration, Refugees and Citizenship Canada. (2023, October 30). *Canada fulfills commitment to resettle 40,000 vulnerable Afghans* [News release]. Government of Canada. <https://www.canada.ca/en/immigration-refugees-citizenship/news.html>
18. Immigration, Refugees and Citizenship Canada. (2024). *Evaluation of the Refugee Resettlement Program (GAR, PSR, and BVOR Streams)*. Government of Canada. <https://www.canada.ca/en/immigration-refugees-citizenship/corporate/reports-statistics/evaluations.html>
19. Immigration, Refugees and Citizenship Canada. (n.d.). *Canada-Ukraine authorization for emergency travel (CUAET)*. Government of Canada. <https://www.canada.ca/en/services/immigration-citizenship/immigrate-canada/ukraine-measures.html>
20. *Immigration and Refugee Protection Act*, S.C. 2001, c. 27. Justice Laws Website. <https://laws-lois.justice.gc.ca/eng/acts/i-2.5/>
21. International Organization for Migration. (2023). *Global resettlement operations: Facilitating safe movement and humanitarian reception for Afghan refugees*. International Organization for Migration. <https://www.iom.int>
22. Ly, N. T. B., & Boyd, M. (2025). A regime approach to refugee comparisons: Canada's responses to Syria, Afghanistan, and Ukraine. *Journal of International Migration and Integration*, 26(1), 45–68. <https://doi.org/10.1007/s12134-024-01120-x>
23. Mellen, R. (2021, August 16). The shocking speed of the Taliban's advance: A visual timeline. *The Washington Post*. <https://www.washingtonpost.com/world/2021/08/16/taliban-timeline/>
24. Privy Council Office. (2022). *Interdepartmental after-action review: Lessons learned from the 2021 Kabul evacuation and Afghan resettlement operations*. Government of Canada.
25. United Nations Assistance Mission in Afghanistan. (n.d.). *UNAMA human rights monitoring and reporting*. <https://unama.unmissions.org/en/unama-human-rights-monitoring-and-reporting>

(18)

Mehmet Ali HARMANŞA²⁷; Sadiye HARMANŞA²⁸

TURİZM İŞLETME BELGELİ KONAKLAMA İŞLETMELERİNİN SÜRDÜRÜLEBİLİR TURİZM YAKLAŞIMLARININ ÇEVRESEL BOYUTU: OTEL WEB SİTELERİ ÜZERİNE BİR İNCELEME
THE ENVIRONMENTAL DIMENSION OF SUSTAINABLE TOURISM APPROACHES IN ACCOMMODATION ESTABLISHMENTS WITH TOURISM BUSINESS LICENSES: A STUDY OF HOTEL WEBSITES

ÖZ

Bu araştırmanın amacı, Doğu Karadeniz Bölgesi'nde yer alan ve Türkiye Sürdürülebilir Turizm Endüstri Kriterleri (TR-I) kapsamında 3. Aşama Sürdürülebilir Turizm Sertifikası'na sahip 5 yıldızlı konaklama işletmelerinin web sitelerinde çevresel sürdürülebilirlik unsurlarının görünürlüğünü incelemektir. Araştırmada, Türkiye Turizm Tanıtım ve Geliştirme Ajansı (TGA) tarafından yayımlanan TR-I Konaklama Tesisleri Kriterleri içerisindeki D grubu çevresel etki kriterleri esas alınmıştır. Bu kapsamda D1 Kaynakları Koruma, D2 Kirliliğin Azaltılması ve D3 Biyoçeşitliliğin, Ekosistemlerin ve Peyzajın Korunması başlıkları altında yer alan 16 alt kriter, araştırma kapsamındaki otellerin web sitelerindeki sürdürülebilirlik politikaları ve raporları üzerinden incelenmiştir. Nitel araştırma yaklaşımının benimsendiği çalışmada veri toplama aracı olarak doküman incelemesine dayalı web sitesi taraması, verilerin çözümlemesinde ise içerik analizi kullanılmıştır. Araştırma kapsamında Giresun, Ordu, Rize ve Trabzon illerinde bulunan 9 adet 5 yıldızlı otel işletmesinin web sitesi değerlendirilmiştir. Bulgular, kaynakların korunmasına ilişkin unsurların web sitelerinde daha görünür olduğunu; özellikle su tasarrufu ve biyoçeşitliliğin korunmasının tüm otellerde yer aldığını göstermektedir. Buna karşılık taşımacılık, istilacı türler, doğal alanlara ziyaretler ve yaban hayatı etkileşimleri gibi bazı kriterlerin web sitelerinde yeterince görünür olmadığı belirlenmiştir. Araştırma, sürdürülebilirlik sertifikasına sahip olmak ile sürdürülebilirlik uygulamalarını dijital iletişim kanallarında görünür kılmak arasındaki ilişkinin ayrıca değerlendirilmesi gerektiğine işaret etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Turizm, Sürdürülebilir Turizm, Konaklama İşletmeleri ve Sürdürülebilirlik, Türkiye Sürdürülebilir Turizm Endüstri Kriterleri (TR-I).

ABSTRACT

This study aims to examine the visibility of environmental sustainability elements on the websites of five-star accommodation businesses located in the Eastern Black Sea Region that hold a Stage 3 Sustainable Tourism Certificate within the framework of the Türkiye Sustainable Tourism Industry Criteria (TR-I). The D group environmental impact criteria of the TR-I Accommodation Facilities Criteria were used as the analytical framework. Accordingly, 16 sub-criteria under D1 Resource Conservation, D2 Pollution Reduction, and D3 Conservation of Biodiversity, Ecosystems and Landscapes were examined through sustainability policies and sustainability reports available on the official websites of the hotels included in the study. A qualitative research approach was adopted, and website documents were examined through content analysis. The study group consisted of nine five-star accommodation businesses in Giresun, Ordu, Rize and Trabzon. The findings indicate that resource conservation elements are more visible on the examined websites; water saving and biodiversity conservation appear in all nine hotels. In contrast, some criteria, including transportation, invasive species, visits to natural areas and wildlife interactions, are not sufficiently visible. The study therefore emphasizes the need to evaluate not only the implementation of sustainability practices but also the extent to which these practices are communicated through digital channels.

Keywords: Tourism, Sustainable Tourism, Accommodation Businesses and Sustainability, Türkiye Sustainable Tourism Industry Criteria (TR-I).

²⁷ Birinci yazar: Giresun Üniversitesi Turizm İşletmeciliği ABD Tezli Yüksek Lisans Öğrencisi, harmansamehmetali@gmail.com, ORCID: 0000-0001-6326-7878

²⁸ İkinci yazar: Giresun Üniversitesi İşletme ABD Doktora Öğrencisi, sadiyekinci28@gmail.com, ORCID: 0009-0006-8083-6909

GİRİŞ

Turizm faaliyetlerinin doğal, kültürel ve ekonomik kaynaklarla doğrudan ilişkili olması, sektörün gelişimi ile kaynakların korunması arasındaki dengenin önemini artırmaktadır. Bu nedenle turizmde sürdürülebilirlik, turizm faaliyetlerinin devamlılığını sağlarken doğal ve kültürel kaynakların gelecek kuşaklara aktarılmasını da amaçlayan bir yaklaşım olarak öne çıkmaktadır. Konaklama işletmeleri ise yoğun enerji ve su kullanımı, atık oluşumu ve diğer çevresel etkileri nedeniyle sürdürülebilir turizmin önemli uygulama alanlarından biridir (İlban, Çolakoğlu ve Gümrükçü, 2023: 125-126).

Bu çerçevede sürdürülebilirlik uygulamalarının işletmeler tarafından gerçekleştirilmesinin yanında, bu uygulamaların ziyaretçilere ve diğer paydaşlara dijital kanallar aracılığıyla aktarılması da önem taşımaktadır. Konaklama işletmelerinin web siteleri, işletme hakkında bilgi sunmanın yanı sıra sürdürülebilirlik politikalarının ve uygulamalarının görünür kılınabileceği bir iletişim aracı niteliğindedir (Buluk Eşitti ve Bay, 2023: 591-592). Bu araştırmada da sürdürülebilir turizm sertifikasına sahip 5 yıldızlı konaklama işletmelerinin web sitelerinde çevresel sürdürülebilirlik unsurlarının görünürlüğü, Türkiye Sürdürülebilir Turizm Endüstri Kriterleri (TR-I) çerçevesinde ele alınmaktadır.

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Turizm

Turizm; seyahat, konaklama, ulaştırma, yeme-içme ve rekreasyon gibi farklı faaliyetleri bir araya getiren çok boyutlu bir sektördür. Bu faaliyetlerin doğal ve kültürel kaynaklarla yakın ilişkisi, turizmin kaynak kullanımı ve çevresel etkilerinin dikkate alınmasını gerekli kılmaktadır. Özellikle konaklama işletmelerinde enerji, su, temizlik ürünleri ve diğer kaynakların kullanımı çevresel etkilerin önemli bir bölümünü oluşturmaktadır (Buluk Eşitti ve Bay, 2023: 591-592). Bu nedenle turizm faaliyetlerinin uzun dönemli devamlılığı, turizm kaynaklarının korunması ve etkin kullanılması ile yakından ilişkilidir.

Sürdürülebilir Turizm

Sürdürülebilir turizm, turizmin ekonomik katkısını sürdürürken destinasyonların doğal, kültürel ve sosyal kaynaklarının korunmasını esas almaktadır. Sürdürülebilir turizm yaklaşımında kaynakların korunması, aşırı kullanımın ve atıkların azaltılması, biyolojik çeşitliliğin ve çevre kalitesinin korunması temel konular arasında yer almaktadır (Garda ve Temizel, 2016: 88-90). Bu yaklaşımın işletme düzeyine yansımaları ise enerji ve su verimliliği, atık yönetimi, emisyonların azaltılması ve çevreye duyarlı uygulamalar gibi faaliyetlerle somutlaşmaktadır (İlban, Çolakoğlu ve Gümrükçü, 2023: 125-127).

Türkiye'de sürdürülebilir turizmin işletmeler düzeyinde uygulanabilmesi amacıyla Sürdürülebilir Turizm Programı kapsamında Türkiye Sürdürülebilir Turizm Endüstri Kriterleri (TR-I) kullanılmaktadır. TR-I; sürdürülebilir yönetim, sosyo-ekonomik etkiler, kültürel etkiler ve çevresel etkiler olmak üzere dört temel gruptan oluşmaktadır. Konaklama işletmeleri açısından sistem, belirli kriter ve göstergelerin değerlendirilmesine dayanmaktadır (Buluk Eşitti ve Bay, 2023: 592-594).

Konaklama İşletmelerinde Sürdürülebilirlik

Konaklama işletmeleri sürdürülebilirlik açısından enerji, su, atık, emisyon ve kaynak kullanımı gibi çevresel konuların doğrudan yönetildiği işletmelerdir. Sürdürülebilir bir konaklama işletmesinde kaynakların korunması, çevresel etkilerin azaltılması ve sürdürülebilirlik politikalarının oluşturulması önem taşımaktadır (İlban, Çolakoğlu ve Gümrükçü, 2023: 125). Enerji ve su tasarrufu, yenilenebilir enerji, atıkların ayrıştırılması, geri dönüşüm, çevre dostu malzeme kullanımı ve çevresel farkındalık oluşturulması bu kapsamda değerlendirilebilecek başlıca uygulamalardır (İlban, Çolakoğlu ve Gümrükçü, 2023: 127-128).

Sürdürülebilirliğin dijital ortamda görünürlüğü de konaklama işletmeleri açısından ayrıca önem taşımaktadır. Türkiye'deki konaklama işletmelerinin web sitelerini inceleyen araştırmalarda, çevresel sürdürülebilirlik politika ve uygulamalarına ilişkin bilgilerin işletmeler arasında farklı düzeylerde sunulduğu görülmektedir (Uzun, 2024: 16-27). Benzer biçimde sürdürülebilir turizm sertifikalı konaklama işletmelerinin web sitelerini inceleyen Buluk Eşitti ve Bay (2023: 594-596), işletmelerin sürdürülebilirlik raporları ve politikaları üzerinden çeşitli çevresel uygulamaları kamuoyuna sunduklarını göstermiştir.

Türkiye Sürdürülebilir Turizm Endüstri Kriterleri

Türkiye, sosyal, kültürel ve doğal turizm arz kaynaklarını koruma-kullanma dengesini baz alarak ve bu unsurları riske atmadan onlardan faydalanmak, gelişmelerini sağlamak ve küresel ölçekte bilinir hale getirmek amacıyla ulusal ve uluslararası paydaşlarla ulusal sürdürülebilir turizm standartlarını bir iş birliği içerisinde geliştirmektedir. Bu doğrultuda, Türkiye turizm sektörünün sürdürülebilir büyümesine öncülük etmek ve turizmin tüm paydaşlarının katılımıyla Türkiye turizmüne ilişkin ortak bir anlayış geliştirmek üzere Türkiye Sürdürülebilir Turizm Endüstri Kriterleri (TR-I) oluşturulmuştur. Bu TR-I kriterleri konaklama tesisleri ve tur operatörlerinin sürdürülebilir turizm faaliyetlerinin belirlenmesi ve bu faaliyetlerin uygulanması adına hazırlanmıştır. Dört ana başlığı bünyesinde bulunduran (sürdürülebilir yönetim; sosyo-ekonomik etkiler; kültürel etkiler ve çevresel etkiler) TR-I, Türkiye'nin sosyal ve kültürel yapısına uygun kriterleri, küresel ölçekte kabul gören sürdürülebilir turizm kriterleriyle uyumlu hale getirerek faaliyetlerini esas almaktadır. TR-I standartlarında gerçekleştirilen bu faaliyetler ise farklı ölçütler çerçevesinde Türkiye Cumhuriyeti Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından Türk turizm endüstrisi içerisinde benimsenmesi zorunlu hale getirilen ilke ve uygulamaları kapsamaktadır. Bu sebeple TR-I standartlarına uyum sağlama durumu yalnızca söz konusu belgede yer alan belli başlı kriterler temelinde mümkün olacaktır (TGA, 2026).

TR-I, Kültür ve Turizm Bakanlığı ve buna bağlı Türkiye Turizm Tanıtım ve Geliştirme Ajansı (TGA) önderliğinde tüm sektör ve uluslararası kuruluşlarla iş birliği içerisinde. TGA, Türkiye'nin turizmde bir marka ve cazibe merkezi haline gelmesi, doğal, kültürel, biyolojik ve insan ürünü (somut ve somut olmayan) mirasların keşfedilmesi, tanıtılması ve geliştirilmesi amacıyla Türkiye'nin turizm kapasitesini ve bu doğrultuda turizm yatırımlarının ülke ekonomisi içindeki payı ve sektör içerisinde hizmet kalitesinin artırılması maksadıyla çalışmalarını sürdürmektedir. TGA, Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın hazırlamış olduğu turizm strateji ve politikalar çerçevesinde Türkiye'nin turizm hedeflerine ulaşması için gerek mevcut olan turizm imkanlarını dünyaya tanıtmak ve pazarlamak, gerekse potansiyeli olan turizm imkanlarının keşfedilerek geliştirilmesini ve turizme kazandırılmasını sağlamak amacıyla gerekli tanıtım, pazarlama ve iletişim faaliyetlerinin tümünün hayata geçirilmesini sağlamaktadır (TGA, 2026).

TR-I, Turizm sektöründe küresel anlamda sürdürülebilirlik standardının geliştirilmesine yönelik uluslararası belirleyici bir organ olan Küresel Sürdürülebilir Turizm Konseyi (GSTC) kriterlerine entegre olma sürecinde bu konseyin kriterlerini değiştirmeksizin benimsemiştir. Bu kriterler, GSTC tarafından güncellenme periyotlarına uygun olarak 3 ila 5 yıl arasında gözden geçirilerek revize edilmektedir (TGA, 2026).

Tablo 1'deki Sürdürülebilir Turizm Programı'nda otorite olarak küresel çapta kabul edilen Küresel Sürdürülebilir Turizm Konseyi (GSTC) tarafından tespit edilip hazırlanan kriterlere tam anlamıyla uyum sağlamak adına TR-I Kriterleri tercih edilmiştir. GSTC kriterlerine uyum sağlamak üzere 4 ana başlık ve 42 alt kriter belirlenmiştir. Bu kriterler altında bulunan D grubunda 16 alt kriter bulunmaktadır. Çalışmada söz konusu 16 alt kriterin araştırma kapsamındaki otellerin kamuya açık web sitelerinde yer alan sürdürülebilirlik politikaları ve sürdürülebilirlik raporlarında kavramsal olarak bulunup bulunmadığı incelenmektedir. Böylece sürdürülebilir turizm sertifikasyonu ile işletmelerin çevresel sürdürülebilirlik iletişimi arasındaki ilişki, web sitesi içerikleri üzerinden ortaya konulmaktadır. Web sitelerinin sürdürülebilirlik bilgisinin aktarılmasında kullanılabilecek bir iletişim kanalı olduğu önceki çalışmalar tarafından da ortaya konulmuştur (Buluk Eşitti ve Bay, 2023:591-592; Uzun, 2024: 16-27).

Tablo 1: Konaklama İşletmeleri İçin TR-I Kriterleri

GRUPLAR	1. Aşama		2. Aşama		Sürdürülebilir Turizm Sertifikası		Toplam	
	Kriter	Gösterge	Kriter	Gösterge	Kriter	Gösterge	Kriter	Gösterge
A Grubu Kriter (Sürdürülebilir)	136	20	2	8	5	20	13	48

Yönetimin Etkililiği)								
B Grubu 9 Kriter (Yerel Halkın Sosyal ve Ekonomik Getirilerinin En Üst Seviyeye Ulaştırılması ve Negatif Etkilerin En Aza İndirgenmesi)	1	3	5	18	3	11	9	32
C Grubu 4 Kriter (Kültürel Mirasın Yaralarını En Üst Seviyeye Çıkarmak ve Negatif Etkilerini En Aza İndirgenmesi)	1	4	1	3	2	7	4	14
D Grubu 16 Kriter (Çevreye Olan Katkıların En Üst Seviyeye Çıkarılması ve Negatif Etkilerin En Aza İndirgenmesi) (D1: D1.1, D1.2, D1.3, D1.4 – D2: D2.1, D2.2, D2.3, D2.4, D2.5, D2.6 – D3: D3.1, D3.2, D3.3, D3.4, D3.5, D3.6)	6	29	7	31	3	13	16	73
TOPLAM (4 GRUP)	14	56	15	60	13	51	42	167

Kaynak: Buluk Eşitti ve Bay, 2023; TGA, 2026.

Yöntem

Bu çalışmanın amacı, Türkiye Sürdürülebilir Turizm Endüstri Kriterleri (TR-I) kapsamında 3. Aşama Sürdürülebilir Turizm Sertifikası'na sahip Doğu Karadeniz Bölgesi'ndeki 5 yıldızlı konaklama işletmelerinin web sitelerinde çevresel sürdürülebilirlik unsurlarının ne ölçüde görünür olduğunu belirlemektir. Araştırmanın ortaya çıkış noktası, konaklama işletmelerinde sürdürülebilirlik uygulamalarının giderek yaygınlaşmasına

rağmen bu uygulamaların turistlere ve diğer paydaşlara dijital ortamlar üzerinden nasıl aktarıldığının ayrıca incelenmesi gerekliliğidir. Türkiye'de sürdürülebilir turizm sertifikalı konaklama işletmelerinin web sitelerini ele alan araştırmalar bulunmakla birlikte, Doğu Karadeniz Bölgesi'ndeki 5 yıldızlı ve 3. Aşama sertifikalı otellerin web sitelerinde TR-I'nin özellikle D grubu çevresel etki kriterlerinin 16 alt kriteri bakımından görünürlüğünü ortaya koyan çalışmaların sınırlı olduğu değerlendirilmektedir (Buluk Eşitti ve Bay, 2023: 592-593; Vural ve Tamer, 2024: 161). Bu yönüyle araştırmanın, mevcut literatürdeki genel sürdürülebilirlik iletişimi çalışmalarını bölgesel ve ölçüt temelli bir web sitesi incelemesiyle tamamlaması amaçlanmıştır.

Araştırma nitel araştırma yaklaşımıyla gerçekleştirilmiştir. Nitel araştırmalarda amaç, belirli bir olguya ilişkin içeriklerin doğal bağlamı içerisinde ayrıntılı biçimde incelenmesi ve anlamlandırılmasıdır. Bu çalışmada incelenen web sitesi içerikleri sayısal frekanslara dönüştürülmekle birlikte asıl veri kaynağını işletmelerin kamuya açık dijital metinleri, sürdürülebilirlik politikaları ve sürdürülebilirlik raporları oluşturmaktadır. Verilerin çözümlenmesinde içerik analizi kullanılmıştır. İçerik analizi, benzer anlam veya özellik taşıyan verilerin belirli kategoriler altında toplanmasına, sistematik biçimde değerlendirilmesine ve elde edilen içeriklerin yorumlanmasına imkân veren bir analiz tekniğidir (Yılmaz ve Bayrak Oğuz, 2019: 102).

Araştırmanın çalışma grubu, iki temel ölçüte göre belirlenmiştir: (1) işletmenin Doğu Karadeniz Bölgesi'nde yer alması ve 5 yıldızlı konaklama tesisi olması, (2) TGA sisteminde tesis belge türünün “Turizm İşletme Belgeli” ve sürdürülebilirlik belge durumunun “3. Aşama Sertifika Verildi” olarak görünmesidir. TGA'nın güncel sertifikalı ve belgeli konaklama tesisleri verileri esas alınarak Artvin, Bayburt, Giresun, Gümüşhane, Ordu, Rize ve Trabzon illeri kontrol edilmiş (Oğan ve Çekiç, 2026: 314); söz konusu ölçütleri karşılayan 9 işletmeye ulaşılmıştır. Artvin, Bayburt ve Gümüşhane illerinde araştırma ölçütlerini karşılayan bir işletmeye rastlanmadığından bu iller çalışma grubuna dahil edilmemiştir. Araştırma grubunun 5 yıldızlı işletmelerle sınırlandırılmasında hem araştırmanın amacıyla uyumlu ve karşılaştırılabilir bir işletme grubu oluşturulması hem de çalışma süresi içerisinde kamuya açık ve kurumsal web sitesi verilerine düzenli biçimde erişilebilmesi etkili olmuştur (Faikoğlu ve Altun, 2025: 195). Bu tür sertifikalı otellerin web siteleri üzerinden sürdürülebilirlik iletişimini inceleyen çalışmaların bulunması da araştırmanın bu örneklem tercihinin literatürle uyumlu olduğunu göstermektedir (Buluk Eşitti ve Bay, 2023: 592).

Veri toplama süreci, Eylül 2026 tarihinde TGA'nın çevrimiçi sertifikalı/belgeli konaklama tesisleri verileri üzerinden başlatılmıştır. Öncelikle araştırma ölçütlerini karşılayan oteller belirlenmiş, ardından her işletmenin resmî web sitesine erişilmiştir. Veri toplama birimi, otellerin web sitelerinde yer alan sürdürülebilirlik politikaları, sürdürülebilirlik raporları ve bunların içinde çevresel sürdürülebilirlik unsurlarını açık biçimde ifade eden içeriklerdir. Analiz formu, TR-I Konaklama Tesisleri Kriterleri içerisinde D grubu altında yer alan üç ana tema ve 16 alt kriter esas alınarak oluşturulmuştur: D1 Kaynakları Koruma (4 alt kriter), D2 Kirliliğin Azaltılması (6 alt kriter) ve D3 Biyoçeşitliliğin, Ekosistemlerin ve Peyzajın Korunması (6 alt kriter). Bu alt kriterlerin otellerin web sitesinde kavramsal olarak yer alması “var”, ilgili içeriğin bulunmaması ise “yok” şeklinde kodlanmıştır. Böylece her otel için aynı ölçüt seti kullanılarak karşılaştırılabilir bir içerik veri seti oluşturulmuştur.

Verilerin analizinde önce her bir otelin resmî web sitesi ayrı ayrı incelenmiş, sürdürülebilirlik başlığı, sürdürülebilirlik politikası ve raporları gibi ilgili sayfalar taranmış ve TR-I'nin 16 alt kriteri bakımından içerik bulunup bulunmadığı kayıt altına alınmıştır. Daha sonra “var/yok” kodlamaları frekans ve yüzde değerlerine dönüştürülmüş, 9 otel üzerinden her kriterin görünürlük oranı hesaplanmıştır. İçerik analizinin bu şekilde yapılandırılması, sürdürülebilirlik iletişiminin web sitelerindeki görünürlüğünü sistematik biçimde karşılaştırmaya imkân vermektedir. Vural ve Tamer (2024: 161) de konaklama işletmelerinin web sitelerini sürdürülebilirlik iletişimi açısından değerlendirmekte ve web sitelerinin işletmelerin sürdürülebilirlik uygulamalarını paydaşlara aktarmada stratejik bir işlev taşıdığını belirtmektedir. Araştırmanın bulguları bu nedenle işletmelerin sürdürülebilirlik uygulamalarının fiilen gerçekleştirilip gerçekleştirilmediğini değil, bu uygulamalara ilişkin bilgilerin resmî web sitesi içeriklerinde görünür olup olmadığını göstermektedir.

BULGULAR

Araştırma kapsamında Doğu Karadeniz Bölgesi'nde bulunan ve Sürdürülebilir Turizm Sertifikasına sahip 5 yıldızlı 9 adet konaklama işletmelerine ilişkin ve araştırma içeriğiyle bağlantılı bilgiler aşağıdaki tablolarda sunulmaktadır.

Tablo 2: Doğu Karadeniz Bölgesi'ndeki Çevresel ve Kültürel Sürdürülebilirlik Programı Sertifikalı Konaklama İşletmeleri, Bulunduğu iller ve Web Siteleri

Tesis Adı	İller	Web Siteler
La Quinta by Wyndham	Giresun	https://www.wyndhamhotels.com/laquinta/giresun-turkiye/la-quinta-giresun/overview
Ramada Plaza by Wyndham	Ordu	https://www.wyndhamhotels.com/tr-tr/ramada
Ramada Plaza by Wyndham	Rize	https://www.ramadaplazarize.com/
Ricosta Hotel	Rize	https://www.ricostahotel.com.tr/
Doubletree By Hilton	Trabzon	https://www.hilton.com/tr/hotels/tzxcgidi-doubletree-trabzon/
Panagia Premier	Trabzon	https://www.panagiapremier.com/
Ramada Plaza By Wyndham	Trabzon	https://www.ramadaplazatrabzon.com/
Novotel	Trabzon	https://all.accor.com/hotel/6710/index.tr.shtml
Zorlu Grand Hotel	Trabzon	https://www.zorlugrand.com/

Kaynak: TGA (2026).

Tablo 2'de Doğu Karadeniz Bölgesi'ndeki otellerin adları ve bu otellerin bulundukları iller ve yine bu otellerin web site bağlantı linkleri yer almaktadır.

Tablo 3: Doğu Karadeniz Bölgesi'ndeki Sürdürülebilir Turizm Sertifikalı Konaklama İşletmelerinin Sınıfı, Belge Türü ve Sürdürülebilirlik Belge Durumu ile Belge Düzenleme ve Belge Geçerlilik Tarihleri

Tesis Adı	Tesis Sınıfı	Tesis Belge Türü	Sürdürülebilirlik Belge Durumu	Belge Düzenleme Tarihi	Belge Geçerlilik Tarihi
La Quinta by Wyndham	5 yıldız	Turizm İşletme Belgeli	3. Aşama Sertifika Verildi	17.03.2026	16.03.2029
Ramada Plaza by Wyndham	5 yıldız	Turizm İşletme Belgeli	3. Aşama Sertifika Verildi	27.08.2025	27.08.2028
Ramada Plaza by Wyndham	5 yıldız	Turizm İşletme Belgeli	3. Aşama Sertifika Verildi	14.04.2026	14.04.2029
Ricosta Hotel	5 yıldız	Turizm İşletme Belgeli	3. Aşama Sertifika Verildi	25.06.2025	25.06.2028
Doubletree By Hilton	5 yıldız	Turizm İşletme Belgeli	3. Aşama Sertifika Verildi	22.06.2025	21.06.2028

Panagia Premier	5 yıldız	Turizm İşletme Belgeli	3. Aşama Sertifika Verildi	07.11.2025	07.11.2028
Ramada Plaza By Wyndham	5 yıldız	Turizm İşletme Belgeli	3. Aşama Sertifika Verildi	30.04.2025	29.04.2028
Novotel	5 yıldız	Turizm İşletme Belgeli	3. Aşama Sertifika Verildi	07.06.2025	06.06.2028
Zorlu Grand Hotel	5 yıldız	Turizm İşletme Belgeli	3. Aşama Sertifika Verildi	31.08.2026	30.08.2029

Kaynak: TGA (2026).

Tablo 3 incelendiğinde araştırma kapsamındaki otel işletmelerinin tesis sınıfının 5 yıldız, tesis belge türlerinin turizm işletme belgeli olduğu, sürdürülebilirlik belge durumunun 3. Aşama sertifika verildi olarak görüldüğü ve yine bu otellerin almış olduğu belgelerin düzenleme tarihleri ve belge geçerlilik tarihlerinin güncel durumları yer almaktadır.

Tablo 4: Konaklama İşletmeleri İçin TR-I Kriterlerinden D Grubunda Bulunan Çevresel Etki Unsurları

Temalar	Alt Temalar
D1 Kaynakları Koruma	D1.1 Çevreye Duyarlı Satın Alma D1.2 Verimli Satın Alma D1.3 Enerji Tasarrufu D1.4 Su Tasarrufu
D2 Kirliliğin Azaltılması	D2.1 Sera Gazı Emisyonları D2.2 Taşımacılık D2.3 Atık Su D2.4 Katı Atık D2.5 Zararlı Maddeler D2.6 Kirliliğin En Aza İndirilmesi
D3 Biyoçeşitliliğin, Ekosistemlerin ve Peyzajın Korunması	D3.1 Biyoçeşitliliğin Korunması D3.2 İstilacı Türler D3.3 Doğal Alanlara Ziyaretler D3.4 Yaban Hayatı Etkileşimleri D3.5 Hayvan Sağlığı ve Refahı D3.6 Yaban Hayatı Avcılığı ve Ticareti

Kaynak: TGA (2026).

Tablo 4'e bakıldığında TR-I'de D grubunda bulunan çevreye olan faydaların en üst düzeye çıkarılması ve olumsuz etkilerin en aza indirilmesi kriterleri başlığı altında; D1 Kaynakları Koruma, D2 Kirliliğin azaltılması ve D3 Biyoçeşitliliğin, Ekosistemlerin ve Peyzajın Korunması adlı 3 adet ana tema ve bu temalara bağlı 16 adet alt tema bulunmaktadır. Bu alt temaların ise D1.1 Çevreye Duyarlı Satın Alma, D1.2 Verimli Satın Alma, D1.3 Enerji Tasarrufu, D1.4 Su Tasarrufu; D2.1 Sera Gazı Emisyonları, D2.2 Taşımacılık, D2.3 Atık Su, D2.4 Katı Atık, D2.5 Zararlı Maddeler, D2.6 Kirliliğin En Aza İndirilmesi; D3.1 Biyoçeşitliliğin Korunması, D3.2 İstilacı Türler, D3.3 Doğal Alanlara Ziyaretler, D3.4 Yaban Hayatı Etkileşimleri, D3.5

Hayvan Sağlığı ve Refahı ve D3.6 Yaban Hayatı Avcılığı ve Ticareti olarak ilgili tabloda yer aldıkları görülmektedir.

Tablo 5: D Grubu Çevresel Etki Kriterlerinin Doğu Karadeniz’deki Sürdürülebilir Turizm Sertifikası Alan Otellerde Bulunma Oranları

Kriterler	N	Kriterin Bulunduğu Oteller	%
D1 Kaynakları Koruma			
D1.1 Çevreye Duyarlı Satın Alma	9	7	77,77
D1.2 Verimli Satın Alma	9	8	88,88
D1.3 Enerji Tasarrufu	9	8	88,88
D1.4 Su Tasarrufu	9	9	100
D2 Kirliliğin Azaltılması			
D2.1 Sera Gazı Emisyonları	9	3	33,33
D2.2 Taşımacılık	9	1	11,11
D2.3 Atık Su	9	3	33,33
D2.4 Katı Atık	9	7	77,77
D2.5 Zararlı Maddeler	9	5	55,55
D2.6 Kirliliğin En Aza İndirilmesi	9	3	33,33
D3 Biyoçeşitliliğin, Ekosistemlerin ve Peyzajın Korunması			
D3.1 Biyoçeşitliliğin Korunması	9	9	100
D3.2 İstilacı Türler	9	0	0
D3.3 Doğal Alanlara Ziyaretler	9	0	0
D3.4 Yaban Hayatı Etkileşimleri	9	0	0
D3.5 Hayvan Sağlığı ve Refahı	9	1	11,11
D3.6 Yaban Hayatı Avcılığı ve Ticareti	9	3	33,33

Kaynak: Araştırmacılar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 5’te araştırma kapsamında Doğu Karadeniz Bölgesi’nde sürdürülebilir turizm sertifikasına sahip olan 5 yıldızlı 9 otel işletmesinin Web siteleri incelendiğinde elde edilen bulgular otellerin sürdürülebilirlik raporları ve politikalarında çevresel etki kavramlarının farklı düzeylerde yer aldığını göstermektedir. İncelenen ilgili otellerin web sitelerinde: D1 Kaynakların Korunması adına D1.1 Çevreye Duyarlı Satın Alma kavramının %77,77 oranında 7 otelde, D1.2 Verimli Satın Alma ve D1.3 Enerji Tasarrufu %88,88 oranla 8 otelde ve D1.4 Su Tasarrufu kavramının ise %100 oranında 9 otelin web sitesindeki sürdürülebilirlik raporlarında ve politikalarında bulundukları tespit edilmiştir. Bir başka kriter olan D2 Kirliliğin azaltılmasına ilişkin başlığın alt kavramlarından: D2.1 Sera Gazı Emisyonları, D2.3 Atık Su ve D2.6 Kirliliğin En Aza İndirilmesi kavramlarının %33,33 oranında 3 otelde; D2.2 Taşımacılık kavramının %11,11 oranında 1 otelde, D2.4 Katı Atık kavramının %77,77 oranında 7 otelde ve D2.5 Zararlı Maddeler kavramının %55,55 oranında 5 otelde bulundukları tespit edilmiştir. Son kriter olan D3 Biyoçeşitliliğin, Ekosistemlerin ve Peyzajın Korunması ilişkin başlığa ilişkin alt kavramlarından: D3.1 Biyoçeşitliliğin Korunması kavramının %100 oranla 9 otelde, D3.2 İstilacı Türler, D3.3 Doğal Alanlara Ziyaretler, D3.4 Yaban Hayatı Etkileşimleri kavramlarının hiçbir rapor ve politikalar içinde bulunmadığı fark edilmiş olup, D3.5 Hayvan Sağlığı ve Refahı

kavramının %11,11 oranında 1 otelde ve D3.6 Yaban Hayatı Avcılığı ve Ticareti kavramının %33,33 oranında 3 otelde bulunduğu tespit edilmiştir.

SONUÇ ve ÖNERİLER

Araştırma kapsamındaki bulgular incelendiğinde konaklama işletmelerinin hangi illerde yer aldığı ve bu otellerin web sitelerine ilişkin erişim bilgileri bulunmaktadır. Ayrıca, Giresun ve Ordu’da 1’er otelin, Rize ilinde 2 otelin ve son olarak Trabzon’da 5 otelin sürdürülebilir turizm sertifikasına sahip olduğu görülmektedir. İllere göre bu dağılım incelendiğinde Trabzon ilinde daha fazla otelin bu belgeye sahip olduğu anlaşılmaktadır. Bununla birlikte, yalnızca bu çalışmanın verilerine dayanarak bu dağılımın illerin turizm gelişmişliğiyle doğrudan ilişkilendirildiği yönünde kesin bir çıkarım yapılması mümkün değildir.

Araştırma kapsamındaki dokuz otelin tamamının 5 yıldızlı ve turizm işletme belgeli olduğu, ayrıca sürdürülebilirlik belge durumlarının “3. Aşama Sertifika Verildi” şeklinde kaydedildiği görülmüştür. Belge düzenleme ve geçerlilik tarihleri incelendiğinde, tabloda yer alan her bir belgenin düzenleme tarihinden itibaren üç yıllık bir geçerlilik süresine sahip olduğu görülmektedir.

Konaklama işletmeleri için belirlenen TR-I kriterleri kapsamında çevresel etki unsurları 3 ana tema başlığı altında yer almaktadır. Bu temalar: D1 Kaynakları Koruma, D2 Kirliliğin Azaltılması ve D3 Biyoçeşitliliğin, Ekosistemlerin ve Peyzajın Korunması olarak sınıflandırılmıştır. Bununla birlikte, bahsi geçen ana başlıkların çevreye olan etkilerini inceleyen alt başlıklar da bulunmaktadır. Kaynakları koruma adına belirlenen alt kriterler: D1.1 Çevreye Duyarlı Satın Alma, D1.2 Verimli Satın Alma, D1.3 Enerji Tasarrufu ve D1.4 Su Tasarrufu kavramlarından oluşmaktadır. Araştırma kapsamında yer alan otellerin web sitelerindeki sürdürülebilirlik raporları ve politikaları incelendiğinde Kaynakları Koruma adı altında bahsedilen bu kavramların ilgili raporlar ve politikalar içerisinde yer aldıkları tespit edilmiştir. Özellikle D1.4 Su Tasarrufu kavramının tüm otellerin sürdürülebilirlik raporu veya politikalarında yer alması, bu kavramın çevrimiçi sürdürülebilirlik iletişimde en yüksek görünürlüğe sahip kriterlerden biri olduğunu göstermektedir.

Çalışmanın devamında Kirliliğin Azaltılması adına belirlenen alt kriterler: D2.1 Sera Gazı Emisyonları, D2.2 Taşımacılık, D2.3 Atık Su, D2.4 Katı Atık, D2.5 Zararlı Maddeler ve D2.6 Kirliliğin En Aza İndirilmesi gibi kavramlardan oluşmaktadır. Araştırma kapsamında yer alan otellerin web sitelerindeki sürdürülebilirlik raporları ve politikaları incelendiğinde Kirliliğin Azaltılması çevre unsurundan: D2.1 Sera Gazı Emisyonları, D2.3 Atık Su ve D2.6 Kirliliğin En Aza İndirilmesi kavramlarının 9 otelin 3’ünde %33,33 oranında, D2.4 Katı Atık kavramının 9 otelin 7’sinde %77,77 oranında, D2.5 Zararlı Maddeler kavramının 9 otelin 5’inde %55,55 oranında ve son olarak D2.2 Taşımacılık kavramının 9 otelin sadece 1’inde yer aldığı bilgilerine ulaşılmıştır. Bu sonuçlar, kirliliğin azaltılmasına ilişkin alt kriterlerin işletmelerin çevrimiçi sürdürülebilirlik iletişimde homojen biçimde yer almadığını göstermektedir.

Araştırmanın çevresel etki anlamındaki son kriteri olan D3 Biyoçeşitliliğin, Ekosistemlerin ve Peyzajın Korunması teması altında yer alan kriterlerin otellerin web sitelerinde bulunma oranları ise daha düşük ve farklılaşan bir görünüm sergilemektedir. D3.1 Biyoçeşitliliğin Korunması kavramının tüm otellerin web sitelerinde yer almasına karşın D3.2 İstilacı Türler, D3.3 Doğal Alanlara Ziyaretler ve D3.4 Yaban Hayatı Etkileşimleri kavramlarının hiçbir otelin sürdürülebilirlik raporu veya politikasında yer almadığı tespit edilmiştir. D3.5 Hayvan Sağlığı ve Refahı %11,11 ve D3.6 Yaban Hayatı Avcılığı ve Ticareti %33,33 oranında temsil edilmiştir. Bu durum, D3 temasında özellikle ekosistem ve tür odaklı daha özgül kavramların çevrimiçi sürdürülebilirlik iletişimde sınırlı görünürlüğe sahip olduğunu düşündürmektedir.

Genel olarak araştırma sonuçları değerlendirildiğinde, D Grubu çevresel etki kriterlerinin otellerin web sitelerinde yer alan sürdürülebilirlik raporları ve politikalarında temsil edilme düzeyleri üç ana tema arasında farklılık göstermektedir. D1 Kaynakları Koruma teması altındaki kriterler en yüksek görünürlük düzeylerine

sahipken, D2 Kirliliğin Azaltılması temasında orta ve düşük düzeylerde değişen oranlar görülmektedir. D3 Biyoçeşitliliğin, Ekosistemlerin ve Peyzajın Korunması temasında ise D3.1 dışında kalan bazı alt kriterlerin oldukça sınırlı veya hiç görünür olmadığı belirlenmiştir. Bu bulgular, araştırma kapsamındaki otellerin sürdürülebilirlik iletişimde kaynakların korunmasına ilişkin kavramların daha belirgin biçimde temsil edildiğini, biyolojik çeşitlilik ve yaban hayatına ilişkin bazı özgül kavramların ise daha düşük görünürlüğe sahip olduğunu ortaya koymaktadır.

Sonuç olarak, sürdürülebilir turizm sertifikası alan Doğu Karadeniz'deki 5 yıldızlı otel işletmelerinin web sitelerindeki söz konusu raporlar ve politikalar içerisinde, konaklama tesisleri için belirlenen TR-I kriterlerinden olan çevresel etkiler başlığı altındaki kavramlardan farklı düzeylerde bahsedildiği sonucuna ulaşılmıştır. Özellikle D1 Kaynakları Koruma temasındaki alt kriterlerin yüksek oranlarda yer alması, bu kavramların işletmelerin çevrimiçi sürdürülebilirlik iletişimde daha görünür olduğunu göstermektedir. Bu durumdan da otellerin gerek çevreye duyarlı satın alma ve verimli satın alma gerekse enerji ve su tasarrufu konusunda daha duyarlı bir çevre politikaları izledikleri anlaşılmaktadır.

Diğer başlık altındaki kavramların oranlarına bakılacak olursa kirliliğin azaltılması alt kavramlarının farkındalık düzeylerinin de azımsanmayacak boyutta bir orana sahip olduğu görülmektedir. Yani otel işletmelerinin kirliliğin azaltılması konusunda da bilinç düzeylerinin var olduğunu göstermektedir. Son olarak, D3 temasında ise biyoçeşitliliğin korunması kavramının tüm otellerde yer almasına rağmen istilacı türler, doğal alanlara ziyaretler ve yaban hayatı etkileşimleri gibi alt kriterlerin hiçbir işletmenin incelenen sürdürülebilirlik içeriklerinde bulunmaması, sürdürülebilirlik iletişimde kavramsal bir boşluğa işaret etmektedir. Diğer iki kavramdan da (hayvan sağlığı ve refahı, yaban hayatı avcılığı ve ticareti) otellerin raporlarındaki verilerde yok denecek kadar az bahsedildiği sonucuna varılmıştır.

Araştırmanın elde edilen sonuçları ilgili literatürdeki çalışmalarla karşılaştırıldığında, özellikle çevresel boyutların web sitelerinde daha görünür olması bakımından benzerlik göstermektedir. Yılmaz ve Bayrak Oğuz (2019: 103-104) tarafından otel işletmelerinin sürdürülebilirlik raporları üzerine yapılan incelemede çevre, atık ve enerji gibi çevresel kavramların raporlarda daha belirgin biçimde öne çıktığı görülmüştür. Bu sonuç, mevcut çalışmada kaynakları koruma ve kirliliğin azaltılması kapsamında yer alan enerji, su, satın alma ve atık başlıklarının görece yüksek görünürlük oranlarıyla örtüşmektedir. Bununla birlikte mevcut çalışmada D3 grubunda yer alan bazı biyoçeşitlilik alt kriterlerinin, özellikle istilacı türler, doğal alanlara ziyaretler ve yaban hayatı etkileşimleri unsurlarının hiçbir otelin web sitesinde yer almaması, sürdürülebilirlik iletişiminin tüm çevresel konuları aynı düzeyde kapsamadığını göstermektedir.

Buluk Eşitti ve Bay (2023: 599-600), İstanbul'daki sürdürülebilir turizm sertifikalı konaklama işletmelerinin web sitelerinden elde edilen sürdürülebilirlikle alakalı bilgilerin birbirinden farklı olduğunu; sürdürülebilirliğe ilişkin bilginin işletmeler arasında eşit düzeyde görünür olmadığını ortaya koymuştur. Bu çalışmanın bulguları da aynı genel eğilimi desteklemekte; sertifikalı olmalarına rağmen otellerin TR-I'nin çevresel alt kriterlerini web sitelerinde aynı ölçüde görünür kılmadığını göstermektedir. Öte yandan mevcut çalışmanın Doğu Karadeniz Bölgesi'nde yalnızca D grubu çevresel kriterlerin 16 alt başlığına odaklanması, önceki çalışmaların daha genel web sitesi sürdürülebilirlik içeriklerinden ayrılan ve kriter bazlı daha ayrıntılı bir değerlendirme sunan yönünü oluşturmaktadır. Vural ve Tamer (2024: 161) tarafından vurgulanan web sitelerinin sürdürülebilirlik iletişimindeki stratejik rolü de dikkate alındığında, bu çalışma sertifikasyonla elde edilen sürdürülebilirlik yaklaşımının dijital görünürlüğünün kriterler arasında farklılaştığını göstermesi bakımından literatüre katkı sağlamaktadır.

Araştırma sonucunda uygulayıcılara ve araştırmacılara birtakım öneriler sunulmuştur. Bu öneriler aşağıdaki gibidir:

Uygulayıcılara Yönelik Öneriler

Araştırma bulgularında yüksek görünürlük gösteren D1 Kaynakları Koruma kriterlerinin web sitelerinde yalnızca genel ifadelerle sunulması yerine, sürdürülebilirlik raporlarında ölçülebilir göstergeler, hedefler ve gerçekleştirilen faaliyetlerle daha açık biçimde açıklanması önerilmektedir. Böylece çevrimiçi sürdürülebilirlik iletişiminin bilgi verme niteliğinin güçlendirilmesi mümkün olabilir.

D2 Kirliliğin Azaltılması kapsamında daha düşük oranlarda temsil edilen özellikle D2.2 Taşımacılık, D2.1 Sera Gazı Emisyonları, D2.3 Atık Su ve D2.6 Kirliliğin En Aza İndirilmesi kriterlerine yönelik sürdürülebilirlik içeriklerinin geliştirilmesi önerilmektedir. İşletmelerin ilgili faaliyetlerini amaç, hedef ve performans göstergeleriyle birlikte sunmaları çevresel sürdürülebilirlik iletişimini daha kapsamlı hale getirebilir.

D3 temasında %0 görünürlük elde edilen D3.2 İstilacı Türler, D3.3 Doğal Alanlara Ziyaretler ve D3.4 Yaban Hayatı Etkileşimleri kriterlerinin sürdürülebilirlik raporları ve politikalarında daha açık biçimde ele alınması önerilmektedir. Özellikle destinasyonun doğal çevresiyle ilişkili işletmeler açısından biyoçeşitlilik, doğal alanlar ve yaban hayatına ilişkin daha ayrıntılı içeriklerin geliştirilmesi, sürdürülebilirlik iletişiminin kapsamını genişletebilir.

Otel işletmelerinin web sitelerinde sürdürülebilirlik sertifikasının varlığına yer vermekle yetinmeyerek, sertifika kapsamındaki çevresel kriterlere yönelik uygulamalarını düzenli biçimde güncellemeleri ve kamuoyuna erişilebilir hale getirmeleri önerilmektedir. Böyle bir yaklaşım, sertifikasyon ile çevrimiçi sürdürülebilirlik iletişimi arasındaki görünürlüğün güçlendirilmesine katkı sağlayabilir.

Araştırmacılara Yönelik Öneriler

Gelecekte yapılacak araştırmalarda TR-1'in konaklama işletmeleri için belirlediği çevresel etki kriterlerinin web sitelerinde kavramsal olarak temsil edilme durumu ile otel işletmelerinin bu kriterlere yönelik fiili uygulamalarının karşılaştırılması önerilmektedir. Böylece çevrimiçi sürdürülebilirlik iletişimi ile uygulama düzeyi arasındaki uyum veya farklılıklar ortaya konulabilir.

Benzer çalışmaların farklı bölgelerdeki, farklı yıldız sınıflarındaki ve farklı konaklama işletmesi türlerindeki işletmeleri kapsayacak şekilde genişletilmesi, çevresel sürdürülebilirlik kavramlarının temsil düzeylerinin karşılaştırılmasına olanak sağlayabilir. Ayrıca, aynı işletmelerin farklı yıllardaki web içeriklerinin incelenmesi, sürdürülebilirlik iletişimindeki kavramsal değişimin izlenmesine katkı sunabilir.

İleri araştırmalarda içerik analiziyle birlikte görüşme, anket veya gözlem gibi veri toplama tekniklerinin kullanılması da önerilmektedir. Böylece yalnızca web sitelerinde görünen kavramsal içeriğin değil, işletme yöneticilerinin ve çalışanların ilgili kriterlere yönelik bilgi, tutum ve uygulamalarının da değerlendirilmesi mümkün olabilir.

KAYNAKÇA

1. Eşitti, B. B., & Bay, E. (2023). Sürdürülebilir turizm sertifikalı konaklama işletmelerinin web site içeriklerinin incelenmesi: İstanbul örneği. *Safran Kültür ve Turizm Araştırmaları Dergisi*, 6(3), 590-603.
2. Faikoğlu, F., & Altun, H. E. (2025). Otel Kurumsal Sürdürülebilirlik Raporlarında Yer Alan Çevresel Performans Boyutlarının Analizi: Kuşadası Örneği. *Journal of New Tourism Trends*, 6(2), 191-214.

3. Garda, B., & Temizel, M. (2016). Sürdürülebilir turizm çeşitleri. *Selçuk Üniversitesi Sosyal ve Teknik Araştırmalar Dergisi*, (12), 83-103.
4. İlban, M. O., Çolakoğlu, F., & Gümrükçü, S. (2023). Konaklama işletmelerinde sürdürülebilirlik. *Uluslararası Global Turizm Araştırmaları Dergisi*, 7(2), 123-137.
5. Karataş, İ., & Altun, Ö. (2020). Genç turistlerin destinasyon tercihleri ve tavsiye etme niyetlerinin incelenmesi: İstanbul örneği. *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*, 4(4), 3684-3702.
6. Kaya, M., & Keleş, Y. (2022). Şehir turizmi kavramından ne anlıyoruz? Kuramsal bir çözümleme. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24(2), 810-822.
7. Oğan, Y., & Çekiç, İ. (2026). Gastronomi Rotaları Oluştırmada Coğrafi İşaretili Ürünler: Doğu Karadeniz Örneği. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 25(1), 312-327.
8. Türkiye Turizm Tanıtım ve Geliştirme Ajansı [TGA]. (2026). Türkiye Çevresel ve Kültürel Sürdürülebilirlik Endüstri Kriterleri. <https://tga.gov.tr/sertifika-programi/cevresel-ve-kulturel-surdurulebilirlik-programi/cevresel-ve-kulturel-surdurulebilirlik-programi-endustri-kriterleri> (Erişim tarihi: 05.09.2026).
9. Türkiye Turizm Tanıtım ve Geliştirme Ajansı [TGA]. (2026). Sertifikalı/belgeli konaklama tesisleri. <https://tga.gov.tr/sertifika-programi/cevresel-ve-kulturel-surdurulebilirlik-programi/sertifikali-belgeli-konaklama-tesisleri> (Erişim tarihi: 05.09.2026).
10. Uzun, H. (2024). Konaklama İşletmelerinin Çevresel Sürdürülebilirlik Politika ve Uygulamalarının Analizi. *Journal of Gastronomy, Hospitality and Travel*, 7(1), 16-27.
11. Vural, İ., & Tamer, E. T. (2024). Termal Konaklama İşletmelerinde Sürdürülebilirlik İletişimi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (82), 159-170.
12. Yılmaz, E., & Oğuz, R. B. (2019, December). Turizmde sürdürülebilirlik ve otel işletmelerinin sürdürülebilirlik çalışmalarının incelenmesi. In *SETSCI-Conference Proceedings* (Vol. 11, pp. 97-106). SETSCI-Conference Proceedings.

(19)

Semra HASANZADE²⁹

DİLBİLGİSEL METAFOR KAVRAMININ OLUŞUMU: KONGRÜENTLİKTEN İNKONGRÜENTLİĞE

THE FORMATION OF THE THEORY OF GRAMMATICAL METAPHOR: FROM CONGRUENCE TO INCONGRUENCE

ÖZ

Bu makalede M.Halliday'ın bilimsel mirası temel alınarak dilbilgisel metafor kuramının oluşum tarihi retrospektif biçimde incelenmektedir. Araştırmanın özünü “kongrüentlik” kavramının gelişim çizgisi oluşturur. Bu kavram ilk kez 1956'da Çin dilinin dilbilgisel yapılarının betimlenmesinde salt biçimsel-olasılık kategorisi olarak ortaya çıkmış, ardından 1970-1980'li yıllarda toplumdilbilimsel düzleme (karşı-dil, diyalog, kişilerarası ilişkiler) taşınmıştır. Makalede, bu iki çizgi “Funksiyonel Grammere Giriş” adlı eserin dört baskısı (1985, 1994, 2004, 2014) boyunca birbiriyle bütünleşerek tek, cümle düzeyinde bir dilbilgisel metafor kuramına dönüşmüştür. Analiz dilbilgisel metaforun düşünsel ve kişilerarası türlerinin oluşum mantığını, ayrıca sistematik-işlevsel dilbilimde neden en karmaşık ve son konu olarak kabul edildiğini temellendirmektedir.

Anahtar Kelimeler: sistematik işlevsel dilbilim, dilbilgisel metafor, kongrüentlik, inkongrüentlik, üstişlev, M.Halliday

ABSTRACT

This article examines the formation history of the theory of grammatical metaphor in a retrospective manner, based on the scientific legacy of M. Halliday. The core of the research is formed by the developmental trajectory of the concept of "congruence." This concept first emerged in 1956 as a purely formal-probabilistic category in the description of the grammatical structures of the Chinese language, and was subsequently carried over into the sociolinguistic plane (anti-language, dialogue, interpersonal relations) during the 1970s–1980s. The article shows that these two lines of development became integrated with one another across the four editions (1985, 1994, 2004, 2014) of Introduction to Functional Grammar, evolving into a single, sentence-level theory of grammatical metaphor. The analysis substantiates the formative logic of the ideational and interpersonal types of grammatical metaphor, as well as the reasons why it is regarded as the most complex and culminating topic within systemic-functional linguistics.

Keywords: systemic functional linguistics, grammatical metaphor, congruence, incongruence, metafunction, M. Halliday.

²⁹ Bakü Devlet Üniversitesi, doktora öğrencisi; E-mail: smrhesenzade1999@gmail.com; Orcid: 0009-0001-2698-6352

GİRİŞ

Bilindiği üzere, sistematik-işlevsel dilbilime göre, herhangi bir cümle, üç üstişlevden (düşünsel, kişilerarası, metinsel) kaynaklanan yapıların birleşmesi temelinde kurulur. Başka bir deyişle, üstişlevler dilin çok katmanlı yapısıyla doğrudan ilişkilidir ve bu katmanlar aracılığıyla dilin belirli bir bağlamda nasıl biçimlendiğini belirler. Şöyle ki, üstişlevler dilin tüm katmanlarında paralel biçimde kendini gösterir. Örneğin, sözlükdilbilgisi (leksikogramer) katmanında düşünsel üstişlev geçişlilik, kişilerarası üstişlev ise kip (mood) ve benzeri dizgeler aracılığıyla gerçekleşir. “Sistematik İşlevsel Dilbilimde Temel Terimler” adlı eserde ortak yazarlar şunu belirtir: “dilnin örgütlenmesindeki katmanlar anlambilim, sözlükdilbilgisi, sesbilim (yazıbilim) ve sesletimden ibarettir; bağlam ise dilin üzerinde yer alan bir katman olarak yorumlanır” [Matthiessen, 2010, s.205]. Katmanlar arasındaki ilişki, sistematik-işlevsel dilbilim geleneğinde “realizasyon” ilkesiyle açıklanır. Bu, üst katmanın alt katmanda kodlandığı anlamına gelir. Olağan durumda bu ilişki kongrüenttir, yani anlambilimsel anlam sözlükdilbilgisinde beklenen biçimde gerçekleşir. Bu sürecin tersi, yani aynı anlambilimsel anlamın farklı bir sözlükdilbilgisel kategoride kodlanması ise inkongrüent, ya da dilbilgisel metafor olarak adlandırılır.

“Kongrüent” Kavramının Kökeni: M. Halliday’ın 1956 Tarihli Makalesi. Dilbilgisel metafor kuramının kavranmasında “kongrüent” kavramının rolü özellikle incelenmelidir. En azından bu kavram göz önünde bulundurulmadan, dilbilgisel metafor kavramının ortaya çıktığı genel arka planı betimlemek yalnızca zor değil, aynı zamanda olanaksızdır. M.Halliday, “Çağdaş Çince Dilbilgisel Kategoriler” (1956) adlı makalesinde ilk kez “kongrüent” terimini kullanır. Söz konusu makalede yazar Çince çeşitli dilbilgisel yapı türlerini betimler ki, burada temel yapının alternatif biçimleri mevcutsa, her bir biçimin ortaya çıkma olasılığı “olasılık değeri” ile ifade edilir. Ve şu sonuca varır: “bu noktada bağlamsal yapıyı yansıtan dilbilgisel yapıyı (en yüksek olasılıkla eşleştirerek) farklı biçimde “kongrüent” olarak adlandırmak yararlıdır” [Halliday, 1956, s.189]. Bu kavramı Çince den getirdiği çeşitli örneklerle dayanarak sunan dilbilimci “verilen – yeni” (Given–New) yapıları örneğinde düşüncelerini açıklığa kavuşturur: “Burada kongrüent dilbilgisel biçim, yeni biçiminden önce gelen verilen biçimdir; kongrüent biçimde vurgu isteğe bağlıdır (yani bu noktada bir vurgu dizgesi yoktur), buna karşın inkongrüent biçimde inkongrüentliğin biçimsel göstergesi, yenin vurguyla sesbilimsel yansımasıdır. Bu kavramın burada kullanılması ve sesbilimsel açıdan işaretlenmemiş üyenin kongrüent terim olarak seçilmesi, olasılık işleviyle birlikte ele alınarak, bir biçimin vurguyla işaretlenmesi, diğerinin ise işaretlenmemesi olgularının birlikte göz önünde bulundurulmasıyla temellendirilir” [Halliday, 1956, s.189].

Kongrüentlik Kavramının Toplumdilbilimsel Düzleme Geçisi. Daha sonra M.Halliday “kongrüentlik” kavramını yalnızca anlambilim-sözlükdilbilgisi ilişkisinde değil, aynı zamanda dilin toplumsal bağlamla ilişkisi açısından da genişletir. Bilindiği gibi, geçen yüzyılın ikinci yarısından itibaren bilimde (dilbilim de dahil olmak üzere) insan-merkezci paradigmanın etkisi giderek arttı. Dilbilimde paradigma değişikliği kendini her şeyden önce disiplinlerarası alan-yönelimlerin yükselen bir çizgide gelişmesinde gösteriyordu. Bu alanlardan biri de dili bir toplumsal olgu olarak inceleyen toplumdilbilimdir ki, bu alan, sistematik işlevsel dilbilimin araştırmalarında “yaklaşık” nesnesini daha karmaşık bir düzeye taşıdı. Şöyle ki, sistematik işlevsel dilbilimin temel konularından biri dilin toplumsal bağlamdaki rolünün incelenmesinden ibarettir. Ve bu araştırmalar şu ya da bu ölçüde “kongrüent” kavramıyla ilişkilendirilir. Bunu M.Halliday’ın bir dizi araştırmasında, özellikle “Kentsel Toplumda Dil” (1978), “Karşı-Diller” (1978) gibi makalelerinde gözlemliyoruz.

Dil dizgesini bir “değişkenlik dizgesi” olarak ele alan M.Halliday şunu belirtir: “konuşucu resmi bağlamlarda biçimsel değişkelerden, resmi olmayan bağlamlarda ise resmi olmayan değişkelerden yararlanabilir ki, buna kongrüent biçim diyelim. Ancak o, biçimleri inkongrüent bir şekilde, yani norm olarak belirleyen bağlamların dışında da kullanabilir” [Halliday, 1978, s.156].

Görüldüğü gibi, bağlama uygun düşen değişkeleri kongrüent, tersini ise inkongrüent biçimler olarak ele alan yazar, “Karşı-Diller” adlı makalesinde bu kavramları metafor düşüncesiyle ilişkilendirir.

M.Halliday, karşı-toplumu “toplum içinde onun alternatifini olarak bilinçli biçimde kurulmuş bir toplum” olarak tanımladıktan sonra, karşı-dili bu toplum tarafından üretilen ve mevcut toplum içinde bir tür direniş biçimi olarak açıklar. Makale yazarına göre, “gerek toplum ve onun dili, gerekse karşı-toplum ve onun (karşı-)dili, eşit derecede var olan toplumdilbilimsel düzenin bir örneğidir” [Halliday, 1976, s.570].

M.Halliday, B.Mallik’in “Batı Bengal’in Yeraltı Dünyasının Dili” (1972) makalesine kendi savları için güvenilir bir kaynak olarak başvurur. Bu makalede Kalküta yeraltı dili (karşı-dil sayılır) standart dile (yazın diline) karşı duran alternatif bir varyant olarak ele alınır. Ve bu varyantlar başlıca olarak sesbilimde (metatez, ünsüz değişimi vb.) ve biçimbilimde (ek düşmesi, karmaşıklık vb.) gözlemlenir. M.Halliday burada “varyantlar” terimini, W.Labov’un “İngilizcede ‘olmak’ Fiilinin Kısaltılması, Düşürülmesi ve İçsel Değişkenliği” (1969) makalesinde ileri sürdüğü “değişkenlik kuramı”na uygun olarak, “aynı şeyi söylemenin alternatif yolları” anlamında kullanır.

M.Halliday mirasının önde gelen araştırmacısı M.Taverniers, öğretmeninin söz konusu makalesini çözümlerken şunu belirtir: “biçimbilimsel, sözcüksel ve sözdizimsel varyantlar aynı anlamın alternatif sözlükdilbilgisel gerçekleştirmeleridir. Sesbilimsel varyantlar ise aynı sözcüğün (ve dolayısıyla aynı anlamın) alternatif gerçekleştirmeleridir” [Taverniers, 2003, s.13]. Ve M.Halliday, “varyantı bir üst ya da daha yüksek katmandaki bir öğenin alternatif gerçekleşmesi olarak” yorumlayarak şunu belirtir: “anlambilimsel katmanın dil dizgesindeki en yüksek katman olduğunu varsayarsak, tüm varyant kümeleri anlambilimsel açıdan aynı olma özelliğine sahiptir; bazıları ise sözlükdilbilgisel açıdan da aynı olma özelliğine sahiptir” [Halliday, 1976, s.577].

Daha sonra, adlarını saydığımız varyantları “metaforik varyantlar” olarak adlandırarak şu sonuca varır: “karşı-dil kavramını belirleyen, bu metaforik özelliktir. Karşı-dil, gündelik dil için bir metafordur ve bu metaforik nitelik dizgenin her yerinde kendini gösterir. Sesbilimsel metaforlar, dilbilgisel metaforlar (biçimbilimsel, sözcüksel ve belki de sözdizimsel) ve anlambilimsel metaforlar mevcuttur” [Halliday, 1976, s.578].

Karşı-dil dizgesinde yukarıda adları sayılan “metaforik varyantlar” (dilbilgisel metafor da dahil olmak üzere), gündelik dil dizgesinde bulunmayan yeni kodlama yolları olarak tanımlanabilir. M.Halliday bu metafor olgusunu dilin doğal bir özelliği olarak kodlama açısından ele alır: “...söz konusu olan, gerçeklik yaratma gücü bakımından rastlantısal olmaktan kaynaklanır, yani genellikle kongrüent metin oluşturmak için dizgenin yüksek düzeyde kodlanmış alanlarından yararlanır. Kodlama ve kongrüentlik norm olarak kabul edildikten sonra, inkongrüent ya da kodlanmamış öğelerin makul bir miktarda kabul edilebilmesi ve hatta bundan gelişmesi söz konusudur” [Halliday, 1976, s.581].

Önde gelen işlevselci, “kodlanmamış”ı dizgeye henüz tam olarak dahil edilmemiş bir şey olarak ele alırken, “inkongrüentlik”i ise en tipik ve en yüksek düzeyde kodlanmış ifade biçimiyle sunulmayan bir şey olarak anlar. Ve şunu belirtir: “her iki kavram da az ya da çok dereceli bir nitelik taşır, yani ‘ya tamamen var, ya da hiç yok’ türünden değildir” [Halliday, 1976, s.581]. Bu anlamda, eğer karşı-dil mevcut dil dizgesinin genel olarak metaforik bir varyantı olarak ortaya çıkıyorsa, o zaman dilbilgisel metaforu anlambilimsel içeriğin kongrüent biçimden inkongrüent biçime geçişi olarak anlıyoruz.

Kişilerarası Düzlemde Kongrüentlik: Diyalog Modeli. Önce “olasılık değeri”, daha sonra dilin toplumsal varyantları açısından kongrüentlik-inkongrüentlik kavramlarını açıklayan M.Halliday, “Kültürün ve Dilin Göstergebilimi” adlı derlemede yer alan “Dil Kod ve Dil Davranış Olarak: Diyalogun Doğası ve Ontogenezinin Sistemik-İşlevsel Çözümlemesi” (1984) adlı makalesiyle bu kavramları kişilerarası bileşende incelemeye dahil eder. Her türlü söylemeye dayanağımız var ki, bu makale sistemik işlevsel dilbilimde dilbilgisel metafor kuramının toplumsal-anlambilimsel temellerinin oluşmasında temel bir rol oynamıştır. Bu nedenle söz konusu kuramın gelişim yoluna geriye dönük bakışta önemli bir stratejik değer taşır.

Makale yazarı dili biçimsel kurallara bağlı bir dizge olarak değil, etnografik-betimleyici dilbilim düzleminde devingen bir “davranış potansiyeli” ve anlambilimsel kaynak olarak nitelendirir ki, bu nedenle “dizge bir kurallar bütünü olarak değil, bir ilişkiler ağı olarak sunulur” [Halliday, 1984, s.5]. Burada diyalog çok düzeyli bir gerçekleştirim hiyerarşisi olarak modellenerek, sözlükdilbilgisel araçlar yardımıyla toplumsal-anlambilimsel seçimlerin nasıl yeniden kodlandığı gösterilir. Diyalog modelini toplumsal bağlam düzeyinde

betimlerken M.Halliday, bunun iki değişkeni kapsayan bir süreç olduğunu belirtir: 1) alışverişin nesnesi olan maddi mal-hizmetler ya da bilgi; 2) toplumsal roller – vermek ya da talep etmek [Halliday, 1984, s.11]. Ve bu bağlamsal roller, anlambilimsel düzeyde dört temel söz eylemine (bildirim, soru, buyruk, öneri) kodlandıktan sonra, sözlükdilbilgisel düzeyde kip (mood) dizgesinin seçimleri (bildirme, soru, buyruk cümleleri) aracılığıyla gerçekleşir.

M.Halliday sunduğu gerçekleştirim zincirinin temeline “kongrüentlik” ilkesini uygular. Şunu belirtir: “kongrüent” gerçekleşme, tipik sayılabilecek, yani başka bir seçeneği tercih etmek için yeterli bir neden olmadığında seçilecek olan gerçekleşmedir” [Halliday, 1984, s.14]. Bu durumda anlambilimsel işlevler sözlükdilbilgisel kategorilerle doğrudan örtüşür. Örnek olarak, bildirim bildirme cümlesiyle, buyruğun ise buyruk cümlesiyle ifadesini vb. gösterebiliriz. Bununla birlikte, gerçek iletişimde anlambilim ile sözlükdilbilgisi arasındaki tek anlamlı gerçekleştirim ilişkisi serbestleşir ve bunun sonucunda inkongrüent gerçekleştirim ortaya çıkar ki, tam da bu inkongrüentlik olgusu kişilerarası dilbilgisel metaforun temelini oluşturur.

Dilbilgisel Metafor Kuramının “İşlevsel Dilbilgisine Giriş”teki Gelişimi. Kongrüentlik-inkongrüentlik ilişkisinin toplumsal-anlambilimsel ve diyalojik düzlemde açıklanmasından sonra, M.Halliday “İşlevsel Dilbilgisine Giriş”in ilk baskısında (1985) bu ilkeyi doğrudan dilbilgisel düzeyde, daha kesin bir ifadeyle cümle içinde dizgeleştirmeye yönelerek, çağdaş dilbilimde özel bir ağırlığa sahip dilbilgisel metafor kuramını oluşturmuştur. Eserin ilk baskısı, aslında, dilbilgisel metafor kavramının ilk oluşum aşaması olarak dikkat çekicidir. Burada dilbilgisel metafor kavramının sunumu geleneksel retorik çerçevesinden başlar, yani henüz retorikle bağlantılı olarak, geçiş (aktarım) ilişkileri zemininde ortaya konur. Daha sonra cümle içinde onun iki türünden söz edilir: 1) düşünsel metaforlar; 2) kişilerarası metaforlar.

M.Halliday İngilizceden getirdiği çeşitli örnekler temelinde her iki türün ilkel özünü açıklar ve sonunda kendisi de şu kaniya varır: “sözlükdilbilgisinde bir araya gelen farklı anlam türlerini, özellikle düşünsel ve kişilerarası anlam arasındaki temel farkı tanıdığımızda, iki farklı olgu kümesi gibi görünen şeylerin aslında bu iki farklı bağlamda ortaya çıkan aynı olgunun örnekleri olduğunu görebiliriz” [Halliday, 1985, s.345]. Ve şunu belirtir: “dilbilgisel metafor olarak kabul ettiğimiz tüm durumlarda, cümlenin yapısal konfigürasyonunun bazı yönleri, ister düşünsel, ister kişilerarası, isterse her iki işlevde, en kısa yoldan elde edilecek olandan belirli bir ölçüde farklıdır. Bu biçim seçilmiş anlamların en yalın kodlanması değildir ya da ilk varyantta böyle değildi” [Halliday, 1985, s.345].

Eserin ilk baskısı incelendikten sonra şöyle bir izlenim oluşur: burada dilbilgisel metaforun kesin tanımı henüz oluşmamıştır. Ayrıca düşünsel ve kişilerarası metaforlar olarak ayırt ettiği her iki yön, ilk bakışta sistemli bir sınıflandırma niteliği taşısa da, bunların kuramsal temellendirilmesi ve karşılıklı ilişkisi sonraki araştırmalarda daha kapsamlı biçimde ele alınmıştır.

“İşlevsel Dilbilgisine Giriş”in ikinci baskısında (1994) bir dizi temel bölüm, dilbilgisel metafor da dahil olmak üzere, önemli ölçüde yeniden işlenmiştir. Burada yazar metafor kavramına geleneksel “aşağıdan” bakışa alternatif bir bakış açısı sunarak, ona “yukarıdan” yaklaşır. Şöyle ki, “...burada metafora ‘aşağıdan’, yani verilen bir ifadenin anlamındaki değişkenlik olarak değil, daha çok ‘yukarıdan’, yani verilen bir anlamın ifade edilişindeki değişkenlik olarak” [Halliday, 1994, s.342] bakılır ve metafora ilişkin bakış açıları diyagramlar aracılığıyla görselleştirilir. Burada, ilk baskının ilk taslağını oluşturduğu dizge neredeyse tümüyle sistemleştirilmiştir.

Christian Matthiessen tarafından yeniden işlenen “İşlevsel Dilbilgisine Giriş”in üçüncü baskısı (2004) köklü değişiklikleriyle dikkat çeker. Yenilenen baskıda dilbilgisel metaforla ilgili bölüm geleneksel retorikle değil, anlambilim-sözlükdilbilgisi tabakalanmasıyla açılır. Ardından, tamamen yeni bir bölüm olan anlambilimsel alanlar eklenir. Önceki baskılarda dilbilgisel metaforun açıklanması esas olarak yapısal kategori üzerine kuruluydu. Burada ise dilbilgisel yapı yaklaşımından dizge yaklaşımına geçilir ki, bu da doğrudan dilbilgisel metafor bölümünü etkiler. Şöyle ki, düşünsel ve kişilerarası metaforların tüm gerçekleştirim olanakları dizge ağları aracılığıyla görselleştirilir. Ayrıca, derece ölçeğinde düşünsel metaforun derece indirgeme (downgrading) ve kişilerarası metaforun derece yükseltme (upgrading) mekanizmaları bu dizge ölçeğinde tam olarak netleştirilmiştir. C.Matthiessen’in ortak yazar olarak katılmasıyla doğrudan bağlantılı

olan bu kuramsal genişleme eseri ders kitabı düzeyinden temel bir başvuru kaynağına dönüştürerek dilbilgisel metaforun incelenmesinde stratejik bir önem taşımıştır.

Son olarak, dördüncü ve son baskı (2014), bir tür kuramsal mimarının durağanlaşması olarak değerlendirilebilir. Burada dilbilgisel metafor kavramı diğer bölümlerle bütünleşmiş biçimde sunulur. Kurama dahil edilen görgül veriler dilbilgisel metaforun türlerinin bilimsel, idari, yazınsal vb. farklı düzey ve türlerde hangi işlevsel gereksinimlerden gerçekleştiğini göstermektedir.

Dikkat çekici olan, dilbilgisel metaforun dört baskıda da kitabın son bölümü olarak yer almasıdır. Bunu şöyle açıklamak mantıklıdır ki, M.Halliday'ın sistematik işlevsel dilbilgisi modelinde dilbilgisel metafor en karmaşık dilbilimsel olgudur ve onun kavranması için üstişlevler, bağdaşıklık vb. gibi tüm temel betimleme araçlarının önceden özümzenmesi gereklidir.

SONUÇ

Yapılan geriye dönük çözümleme gösteriyor ki, dilbilgisel metafor kuramı M.Halliday'ın bilimsel yaratıcılığında doğrusal değil, aşamalı ve birikimli biçimde oluşmuştur. Bu gelişim üç temel aşamadan geçmiştir:

1), “kongrüent” kavramının 1956’da Çincenin dilbilgisel yapılarının betimlenmesi sırasında salt biçimsel-olasılıksal bir kategori olarak ortaya çıkması;

2) bu kavramın 1970-1980’li yıllarda toplumdilbilimsel düzleme taşınarak dilin toplumsal değişkenliği (karşı-dil, diyalog, kişilerarası ilişkiler) bağlamında yeniden yorumlanması;

3) bu iki çizginin “İşlevsel Dilbilgisine Giriş”in dört baskısı boyunca (1985, 1994, 2004, 2014) birbiriyle bütünleşerek tek, cümle düzeyinde bir dilbilgisel metafor kuramına dönüşmesi.

Bu sürecin temel mantıksal çizgisi şudur: kongrüentlik önce salt bir yapısal-olasılıksal olgu olarak kaydedilmiş, sonra toplumsal bağlamla ilişkilendirilerek norm ve ondan sapma ilişkisi olarak anlaşılmış, son olarak sözlükdilbilgisi-anlambilim tabakalanması çerçevesinde “aşağıdan” ve “yukarıdan” bakış açılarıyla dizgesel biçimde modellenmiştir. Sonuçta dilbilgisel metafor, düşünsel ve kişilerarası olmak üzere iki temel türe ayrılmış, her türün derece ölçeği üzerindeki gerçekleştirim olanakları dizge ağırları aracılığıyla biçimselleştirilmiştir.

Bununla birlikte, dilbilgisel metaforun dört baskının tamamında kitabın son bölümü olarak yer alması rastlantısal değildir. Bilakis bu, onun sistematik işlevsel dilbilgisi modelinde en yüksek karmaşıklık derecesine sahip olgu olduğunu ve kavranması için üstişlevler, tabakalanma, gerçekleştirim ve bağdaşıklık gibi temel kuramsal araçların önceden özümzenmesini gerektirdiğini göstermektedir. Ve bu açıdan kongrüentlik-inkongrüentlik ikiliğinin tarihsel izlenmesi, dilbilgisel metafor kuramının yalnızca oluşum mantığını değil, aynı zamanda onun sistematik-işlevsel dilbilimdeki merkezi konumunu anlamak için de gerekli bir metodolojik temel oluşturmaktadır.

KAYNAKÇA

1. Halliday, M. A. K. (1956). Grammatical categories in modern Chinese. *Transactions of the Philological Society*, 55(1), 177–224.
2. Halliday, M. A. K. (1976). Anti-languages. *American Anthropologist*, 78(3), 570–584.
3. Halliday, M. A. K. (1978). *Language as a social semiotic*. Edward Arnold.
4. Halliday, M. A. K. (1984). Language as code and language as behaviour: A systemic-functional interpretation of the nature and ontogenesis of dialogue. In R. P. Fawcett (Ed.), *The semiotics of culture and language: Language as social semiotic* (pp. 3–37). Pinter.
5. Halliday, M. A. K. (1985). *An introduction to functional grammar*. Edward Arnold.
6. Halliday, M. A. K. (1994). *An introduction to functional grammar* (2nd ed.). Edward Arnold.
7. Halliday, M. A. K. (2004). *An introduction to functional grammar* (3rd ed.). Oxford University Press.
8. Halliday, M. A. K. (2014). *An introduction to functional grammar* (4th ed.). Routledge.

9. Matthiessen, C. M. I. M., Teruya, K., & Lam, M. (2010). *Key terms in systemic functional linguistics*. Continuum.
10. Taverniers, M. (2003). Grammatical metaphor in SFL: A historiography of the introduction and initial study of the term. In A.-M. Simon-Vandenberg, M. Taverniers, & L. Ravelli (Eds.), *Grammatical metaphor: Views from systemic functional linguistics* (pp. 5–33). Benjamins.

(20)

Şevki ÇELEBİ³⁰

TEMRİZ VE CEZM ARASINDA: ZEMAHŞERÎ'NİN KEŞŞÂF'TA İSRÂİLİYYÂT RİVAYETLERİNİ AKTARIM ÜSLUBU

BETWEEN TEMRİZ AND CEZM: ZEMAHŞERÎ'S STYLE OF TRANSMITTING ISRAİLİYYAH NARRATIVES IN THE *Keşşâf*

ÖZ

Kur'ân tefsirinin klasik döneminde İsrâiliyyât, özellikle kıssaların ayrıntılarının açıklanması bağlamında önemli bir rivayet malzemesi oluşturmuştur. Bununla birlikte müfessirlerin bu tür rivayetlere yaklaşımları aynı değildir. Bazı müfessirler rivayetleri herhangi bir değerlendirme yapmaksızın naklederken, bazıları rivayetlerin sıhhatine yönelik açık veya örtük birtakım tutumlar sergilemiştir. Zemahşerî'nin *el-Keşşâf* adlı tefsiri de bu bakımdan dikkat çekici bir örnektir. Mu'tezilî kelâmî yaklaşımı, dil merkezli tefsir yöntemi ve rivayet malzemesine yönelik seçici tavrı sebebiyle Zemahşerî'nin İsrâiliyyâtı aktarırken kullandığı dil, yalnızca rivayetin içeriği açısından değil, rivayete yüklediği epistemik değer bakımından da incelenmeye değerdir.

Bu çalışmada *Keşşâf*'ta yer alan İsrâiliyyât rivayetleri yalnızca içerik bakımından tespit edilmek yerine, öncelikle bunların hangi aktarım sigalarıyla sunulduğu üzerinde durulmaktadır. Çalışmanın temel sorusu, Zemahşerî'nin kullandığı temrîz sigalarının (*kîle*, *ruviye*, *yukâlû* vb.) ve cezm bildiren doğrudan aktarım biçimlerinin rivayetlerin sıhhatine ilişkin kanaatini ne ölçüde yansıttığıdır. Çalışmanın temel iddiası, Zemahşerî'nin aktarım sigalarının tek başına kesin bir sıhhat veya zayıflık hükmü olarak değerlendirilmemesi gerektiğidir. Bununla birlikte sigalar, rivayet ile müfessir arasındaki epistemik mesafenin belirlenmesinde önemli göstergeler sunmaktadır. Dolayısıyla *Keşşâf*'ta temrîz ve cezm arasındaki farklılaşma, Zemahşerî'nin rivayetleri kabul, reddetme veya ihtiyatla aktarma biçiminin anlaşılmasında önemli bir hermenötik anahtar işlevi görmektedir.

Anahtar Kelimeler: Zemahşerî, Keşşâf, İsrâiliyyât, temrîz, cezm, rivayet sigaları, tefsir usulü, epistemik mesafe.

ABSTRACT

In the classical period of Qur'anic exegesis, Isrâ'iliyyât constituted an important body of transmitted material, particularly in the interpretation of Qur'anic narratives concerning earlier prophets and peoples. However, the presence of such reports in a tafsîr does not necessarily indicate that the exegete accepted them as authentic. In this respect, the al-Kashshâf of al-Zamakhsharî presents a significant case for examining the relationship between the transmission of Isrâ'iliyyât and the exegete's attitude toward their epistemic status. Rather than focusing solely on which Isrâ'iliyyât reports al-Zamakhsharî transmits, this study investigates the extent to which his assessment of their reliability can be inferred from the transmission formulas (şiyagh al-naql) he employs.

Particular attention is given to tamrîd formulas such as qîla ("it was said"), ruwiya ("it was narrated"), and yuqâlû ("it is said"), as contrasted with more direct and assertive forms of transmission. The study argues that these formulas should not be treated as mechanical indicators of authenticity or weakness. Rather, they function primarily as markers of the epistemic distance that al-Zamakhsharî establishes between himself and the transmitted material. A tamrîd formula does not necessarily signify outright rejection; instead, it may indicate caution, non-commitment, or the presentation of a report as one among several transmitted opinions. Similarly, a direct attribution to a particular authority does not, by itself, prove al-Zamakhsharî's acceptance of the content of the report.

Accordingly, the study maintains that al-Zamakhsharî's attitude toward Isrâ'iliyyât can be properly understood only by considering the transmission formulas together with the immediate textual context, his subsequent linguistic and rational evaluations, and the alternative interpretations he offers. The distinction between tamrîd and assertive transmission therefore provides an important hermeneutical key for identifying the degrees of epistemic distance in the al-Kashshâf. The study concludes that al-Zamakhsharî's treatment of Isrâ'iliyyât reflects neither an uncritical acceptance nor an absolute rejection of transmitted reports, but rather a selective and context-sensitive approach in which the manner of transmission is itself significant for understanding the status assigned to a given report.

Keywords: al-Zamakhsharî, al-Kashshâf, Isrâ'iliyyât, tamrîd, transmission formulas, epistemic distance, Qur'anic exegesis, tafsîr.

³⁰ Sakarya Üniversitesi Sosyal bilimler Enstitüsü temel İslam bilimleri Anadolu; E-posta: celebi_1453@hotmail.com; ORCID: 0000-0002-0130-7253

GİRİŞ

Kur'an'ın özellikle geçmiş peygamberler ve kavimlerle ilgili kıssalarının tefsirinde, İslâm öncesi Yahudi ve Hristiyan anlatılarına dayanan birtakım rivayetlerin kullanılması klasik tefsir literatürünün belirgin özelliklerinden biridir. Bu rivayetler zaman içerisinde “İsrâiliyyât” kavramı altında değerlendirilmiş ve bunların tefsirdeki yeri, değeri ve güvenilirliği hakkında farklı yaklaşımlar ortaya çıkmıştır. Özellikle kıssalarda Kur'an'ın ayrıntıya girmediği hususlarda, müfessirlerin rivayet kaynaklarına başvurdukları görülmektedir.

Ancak İsrâiliyyât araştırmalarında önemli bir metodolojik sorun bulunmaktadır. Bir tefsirde belirli bir rivayetin bulunması, müfessirin o rivayeti benimsediği anlamına gelmemektedir. Aynı şekilde bir rivayetin nakledilmiş olması, onun müfessir açısından sahih kabul edildiğini göstermeyebilir. Bu nedenle “Zemahşerî Keşşâf'ta şu İsrâiliyyât rivayetlerini aktarmıştır” şeklindeki bir tespit, tek başına Zemahşerî'nin rivayet anlayışını ortaya koymak bakımından yeterli değildir.

Asıl önemli mesele, **Zemahşerî'nin rivayet ile kendi görüşü arasına nasıl bir mesafe koyduğu**dur.

Bu noktada dilsel bir unsur, metodolojik bir gösterge hâline gelmektedir: aktarım sigaları. Arapça ilmî literatürde bir görüşün veya rivayetin doğrudan ve kesin bir biçimde aktarılmasıyla “denildi”, “rivayet edildi”, “şöyle nakledilmiştir” gibi ifadelerle aktarılması arasında epistemik açıdan fark bulunmaktadır. Özellikle *kîle*, *ruviye*, *yukâlû* gibi temrîz sigaları, müellifin naklettiği görüşü doğrudan kendi kanaati olarak üstlenmediğini gösterebilir. Buna karşılık “قال” gibi cezm ifade eden doğrudan aktarım kalıpları, en azından söylem düzeyinde daha güçlü bir sahiplenme izlenimi meydana getirmektedir.

Buradan hareketle çalışmanın temel problemi şu şekilde formüle edilebilir:

Zemahşerî, Keşşâf'ta İsrâiliyyât rivayetlerinin sıhhatine ilişkin kanaatini kullandığı aktarım sigaları aracılığıyla ne ölçüde yansıtmaktadır?

Bu soruya cevap verebilmek için yalnızca rivayetlerin içeriğine değil, rivayetlerin **nasıl aktarıldığına** bakmak gerekmektedir.

1. İsrâiliyyâtın Tefsirdeki Yeri ve Aktarım Problemi

İsrâiliyyât kavramı genel anlamıyla Ehl-i kitap kültüründen İslâmî literatüre intikal eden rivayetleri ifade etmek üzere kullanılmaktadır. Ancak kavramın kapsamı konusunda klasik ve modern araştırmalarda farklı tanımlamalar bulunmaktadır. Özellikle tefsir literatüründe bu rivayetler, Kur'an'da ayrıntılı olarak açıklanmayan kıssaların tamamlanması, kişi ve mekân isimlerinin belirlenmesi veya olayların ayrıntılarının anlatılması amacıyla kullanılmıştır.

Burada dikkat edilmesi gereken husus, İsrâiliyyâtın tefsirde bulunmasının otomatik olarak onun kabul edildiği anlamına gelmemesidir. Müfessir, rivayeti:

1. kabul ederek,
2. eleştirerek,
3. ihtiyatla aktararak,
4. farklı görüşler arasında bir seçenek olarak sunarak veya
5. yalnızca mevcut tefsir mirasının bir unsuru olarak naklederek kullanmış olabilir.

Bu sebeple İsrâiliyyât araştırmalarında içerik merkezli tasnif kadar **aktarılma biçiminin de** incelenmesi gerekir.

Zemahşerî örneğinde bu mesele daha da önem kazanmaktadır. Çünkü *Keşşâf*, yalnızca rivayetleri toplayan bir tefsir değildir. Dil, belâgat, kelâm ve anlam ilişkileri üzerinden yoğun biçimde yorum yapan bir eserdir. Dolayısıyla eserde yer alan her rivayeti Zemahşerî'nin kabul ettiği bir bilgi olarak değerlendirmek, müellifin yorum metodunu gereğinden fazla basitleştirmek anlamına gelecektir.

2. Zemahşerî ve Keşşâf'ın Tefsir Yöntemi

Zemahşerî (ö. 538/1144), *el-Keşşâf 'an hakâ'iki gavâmizi 't-tenzîl* adlı eseriyle klasik tefsir tarihinde özellikle dil ve belâgat merkezli yorum anlayışıyla öne çıkmıştır. Bunun yanında Mu'tezilî kelâmî düşüncenin etkisi de eserin çeşitli bölümlerinde açık biçimde görülmektedir.

Bu durum, Zemahşerî'nin rivayet malzemesine yaklaşımının da belirli bir metodolojik çerçevede değerlendirilmesini gerekli kılar. Zemahşerî açısından rivayet, ayetin anlamını açıklayan tek ve tartışmasız kaynak değildir. Rivayet, dilsel ve aklî değerlendirmelerle birlikte ele alınmaktadır.

Dolayısıyla *Keşşâf*'ta bir rivayetin bulunması ile Zemahşerî'nin o rivayete epistemik olarak bağlanması birbirinden ayrılmalıdır.

Bu ayırım özellikle İsrâiliyyât söz konusu olduğunda önemlidir. Çünkü İsrâiliyyâtın önemli bir kısmı, Kur'an'ın temel mesajını açıklamak açısından zorunlu olmayan ayrıntılar içermektedir. Örneğin bir peygamber kıssasında olayın gerçekleştiği yerin, kişinin fiziksel özelliklerinin veya olayda kullanılan nesnenin ayrıntılarının verilmesi, Kur'an'ın kendisinden doğrudan çıkarılamayabilir. Böyle durumlarda müfessirin rivayeti hangi sigayla aktardığı, onun bu bilgiye yüklediği değer anlaşılmaması bakımından önemli hâle gelir.

3. Aktarım Sigaları: Temrîz ve Cezm Arasında Bir Ayırım

Çalışmanın merkezinde yer alan aktarım sigalarını iki temel kategori içerisinde değerlendirmek mümkündür: **temrîz sigaları** ve **cezm sigaları**.

3.1. Temrîz Sigaları

“Temrîz”, bir bilginin kesinliğini zayıflatan veya müellifin onun doğruluğuna ilişkin mesafesini hissettiren aktarım biçimlerini ifade etmek için kullanılmaktadır.

Keşşâf bağlamında özellikle:

- **فيل(kîle):**“ denildi ki”
- **روي(ruviye):**“ rivayet edildi”
- **يقال(yukālū):**“ denilir”
- benzeri meçhul veya doğrudan nispet içermeyen kalıplar

önem taşımaktadır.

Bu tür ifadelerde Zemahşerî, rivayetin kaynağını veya aktarıcısını açıkça zikretmeden bilgiyi sunmaktadır. Böylece bilgi ile müellif arasında bir mesafe meydana gelmektedir.

Örneğin “kîle” ile başlayan bir rivayette Zemahşerî'nin söylemi şu anlamı taşımaktadır:

“Benim söylediğim budur” değil, “Bu konuda söylenmiş olanlardan biri budur.”

Bu ayırım küçük bir dilsel farklılık gibi görünse de tefsir metodolojisi açısından oldukça önemlidir.

Ancak burada dikkat edilmesi gereken nokta, temrîz sigasının **zorunlu olarak “bu rivayet yanlıştır” anlamına gelmediğidir**.

Temrîz, öncelikle **sahiplenmeme veya kesinlik iddiasında bulunmama** göstergesidir. Dolayısıyla “kîle” kullanılan her rivayeti zayıf, “kâle” kullanılan her rivayeti sahih kabul etmek metodolojik olarak hatalı olacaktır.

3.2. Cezm Sigaları

Bunun karşısında **قال ابن عباس (kâle), ذكر (zekere), قال ابن عباس** gibi doğrudan nispet bildiren ifadeler bulunmaktadır.

Bu tür ifadelerde rivayet veya görüş belirli bir kişiye açık biçimde isnat edilmektedir. Dolayısıyla söylem düzeyinde daha belirgin bir kesinlik meydana gelir.

Fakat burada da önemli bir ayırım yapılmalıdır.

ü tarihsel olarak özi'nin mutlaka “İbn Abbas'ın bu ser” ifadesinin kullanılması, Zemahşerî'nin **قال ابن عباس** a nispet edilerek “İbn Abbas nüşüör” inandığı anlamına gelmez. Bu ifade, yalnızca gineylediğökeseinlikle s sterebilir.göi nıgıldaktarı

Bu nedenle aktarım sigalarının değerlendirilmesinde iki farklı epistemik düzey birbirinden ayrılmalıdır:

Birinci düzey: Rivayetin kaynağına ilişkin nispet kesinliği.

İkinci düzey: Rivayetin içeriğinin doğruluğuna ilişkin müellif kanaati.

Zemahşerî'nin قال ابن عباس demesi birinci düzeyde doğrudan nispet sağılarken, ikinci düzeyde rivayeti mutlaka tasdik ettiğini göstermeyebilir. Bu ayırım çalışmanın temel metodolojik sonucudur.

4. “Kîle” Demek Reddetmek midir?

Çalışmanın en önemli sorularından biri, *Keşşâf*'ta kullanılan “kîle” sigasının nasıl yorumlanacağıdır. İlk bakışta “kîle” ile aktarılan bir görüşün Zemahşerî tarafından benimsenmediği düşünülebilir. Nitekim temrîz sigalarının genel işlevlerinden biri, müellifin rivayete mesafe koymasındır.

Fakat bunu doğrudan “reddetme” şeklinde yorumlamak mümkün değildir.

Çünkü “kîle”:

- rivayetin zayıf olduğunu,
 - rivayetin kaynağının bilinmediğini,
 - rivayetin yalnızca alternatif bir görüş olduğunu,
 - müellifin rivayeti kesinleştirmek istemediğini
- ifade edebilir.

Bu ihtimaller arasında ayırım yapabilmek için sigayı tek başına değil, bağlamıyla birlikte değerlendirmek gerekir.

Örneğin Zemahşerî “kîle” dedikten sonra rivayeti çürüten dilsel veya aklî bir delil getiriyorsa, burada temrîz sigası daha güçlü bir mesafe göstergesi hâline gelir.

Buna karşılık “kîle” dedikten sonra rivayeti açıklayıcı bir unsur olarak kullanmaya devam ediyor ve herhangi bir eleştiri getirmiyorsa, burada kesin bir ret hükmünden ziyade ihtiyatlı bir aktarım söz konusu olabilir.

Dolayısıyla:

Temrîz = ret değildir; temrîz, öncelikle epistemik mesafedir.

Bu ayırım, Zemahşerî'nin İsrâiliyyât yaklaşımını anlamada belirleyici görünmektedir.

5. Rivayetin Sıhhatine İlişkin Kanaat Sigadan mı, Bağlamdan mı Anlaşılır?

Zemahşerî'nin rivayetlere ilişkin kanaatini belirlemek için aktarım sigalarını dikkate almak gerekli olmakla birlikte yeterli değildir.

Asıl belirleyici olan, siganın **metin içindeki işlevi** ve ardından gelen yorumdur.

Bu nedenle *Keşşâf*'taki bir İsrâiliyyât rivayeti incelenirken en az dört aşamalı bir analiz yapılmalıdır:

1. Rivayetin içeriği

Rivayet neyi açıklamaktadır?

2. Aktarım sigası

Rivayet “kîle”, “ruviye” gibi temrîz sigalarıyla mı, yoksa “kâle” gibi doğrudan bir aktarım sigasıyla mı verilmiştir?

3. Zemahşerî'nin devam eden yorumu

Rivayet aktarıldıktan sonra Zemahşerî onu desteklemekte, eleştirmekte veya yalnızca aktarım geçmekte midir?

4. Alternatif açıklamalar

Zemahşerî aynı ayet için başka bir açıklama sunuyor mu?

Bu dört unsur birlikte değerlendirildiğinde, rivayetin Zemahşerî açısından epistemik konumu daha sağlıklı biçimde belirlenebilir.

6. İsrâiliyyât Rivayetlerinde Epistemik Mesafe

Zemahşerî'nin aktarım üslubunu “epistemik mesafe” kavramıyla açıklamak mümkündür.

Epistemik mesafe, müellifin aktardığı bilgi ile kendi bilgi iddiası arasına koyduğu mesafeyi ifade etmektedir.

Bu açıdan üçlü bir model önerilebilir:

Aktarım biçimi	Muhtemel işlev	Epistemik mesafe
“kîle”	Alternatif/temkinli aktarım	Yüksek
“ruviye”	Rivayet olarak nakletme	Orta-yüksek
“yukālū”	İsimsiz görüş aktarımı	Orta-yüksek
“kāle fulân”	Belirli kaynağa nispet	Orta/düşük
Doğrudan açıklama	Müellifin kendi yorumu	Düşük

Ancak bu tablo kesin bir “sıhhat cetveli” olarak görülmemelidir. Çünkü bir aktarım sigasının epistemik değeri, bulunduğu bağlam tarafından değiştirilebilir.

Örneğin “ruviye” sigası, Zemahşerî’nin rivayeti doğrulamadığını gösterebilir; ancak bu, rivayetin yanlış olduğunu göstermez.

Böylece sigalar, **hadis usulündeki cerh-ta’dîl hükümleri gibi mekanik bir sınıflandırma sistemi değil**, müellifin söylem içerisindeki konumunu gösteren dilsel işaretler olarak değerlendirilmelidir.

7. Zemahşerî’nin İsrâiliyyât Karşısındaki Tutumunun Sınırları

Zemahşerî’nin İsrâiliyyât karşısındaki tutumunu değerlendirirken iki aşırı yaklaşımdan kaçınmak gerekir.

Birinci yaklaşım, *Keşşâf*’ta İsrâiliyyât bulunduğu için Zemahşerî’yi bu rivayetlerin savunucusu olarak görmektir.

İkinci yaklaşım ise temrîz sigalarıyla aktarılan rivayetlerin tamamını Zemahşerî’nin reddettiğini varsaymaktır.

Her iki yaklaşım da müellifin aktarım stratejisinin karmaşıklığını yeterince açıklamamaktadır.

Zemahşerî’nin yöntemi daha çok **seçici ve mesafeli bir rivayet kullanımı** şeklinde değerlendirilebilir.

Müfessir bir rivayeti aktarmakta, fakat onu kendi görüşüyle özdeşleştirmemektedir. Bu durum özellikle Kur’ân’ın lafzından doğrudan çıkarılamayan kıssa ayrıntılarında belirginleşmektedir.

Dolayısıyla *Keşşâf*’ta İsrâiliyyâtın bulunması, Zemahşerî’nin bunları epistemik açıdan eşit düzeyde gördüğü anlamına gelmez.

Burada “aktarmak” ile “benimsemek” arasındaki ayrım temel önem taşımaktadır.

8. Temrîz ve Cezm Arasındaki İlişkinin Hermenötik Değeri

Zemahşerî’nin aktarım sigaları yalnızca dilbilgisel bir mesele olarak görülmemelidir. Bunlar aynı zamanda onun tefsir anlayışının hermenötik yapısına ilişkin ipuçları vermektedir.

Bir müfessirin “denildi ki” diyerek aktardığı bilgi ile “şöyle dedi” diyerek aktardığı bilgi aynı söylemsel konuma sahip değildir.

İlkinde müfessir, rivayeti tefsir geleneğinin içerisinde bulunan bir görüş olarak sunmaktadır. İkincisinde ise rivayet belirli bir kaynağa nispet edilerek daha güçlü bir söylem biçimi kazanmaktadır.

Bu nedenle *Keşşâf*’ın İsrâiliyyât malzemesi yalnızca “hangi rivayetler vardır?” sorusuyla araştırıldığında, metnin önemli bir katmanı gözden kaçırılmış olur.

Asıl soru:

Zemahşerî bu rivayetleri metin içerisinde hangi epistemik statüyle konumlandırmaktadır?

Bu soruya cevap verirken aktarım sigaları önemli olmakla birlikte, onların anlamını bağlamdan bağımsızlaştırmamak gerekir.

9. SONUÇ

Zemahşerî'nin *Keşşâf*'ta İsrâiliyyât rivayetlerini kullanma biçimi, onun rivayetleri sadece aktaran bir müfessir olmadığını; aktarım biçimleri aracılığıyla rivayet ile kendisi arasında çeşitli derecelerde mesafe kurduğunu göstermektedir.

Bu noktada özellikle temrîz sigaları önem kazanmaktadır. “Kîle”, “ruviye” ve “yukâlû” gibi ifadeler, Zemahşerî'nin rivayeti doğrudan kendi bilgi iddiası olarak sunmadığını göstermesi bakımından dikkate değerdir. Bununla birlikte bu sigaların hiçbirinin tek başına “rivayet kesinlikle zayıftır” veya “Zemahşerî bu rivayeti reddetmektedir” şeklinde yorumlanması doğru değildir.

Buna karşılık doğrudan nispet bildiren cezm sigaları, rivayetlerin söylem içerisindeki konumunu güçlendirebilmektedir. Ancak burada da doğrudan nispet ile içerik tasdiki birbirinden ayrılmalıdır. Bir görüşün İbn Abbas, Mücâhid veya başka bir kaynağa nispet edilmesi, Zemahşerî'nin o görüşün tarihsel veya içerik bakımından kesinliğini garanti ettiği anlamına gelmez.

Bu sebeple Zemahşerî'nin rivayet anlayışını belirlemede aktarım sigaları **tek başına bir sıhhat ölçütü değil, epistemik mesafeyi tespit etmeye yarayan göstergeler** olarak değerlendirilmelidir.

Çalışmanın ulaştığı temel sonuç şu şekilde ifade edilebilir:

Zemahşerî, İsrâiliyyât rivayetlerinin sıhhatine ilişkin kanaatini aktarım sigaları aracılığıyla kısmen görünür hâle getirmektedir; ancak bu kanaat, sigaların kendisinden ziyade sigalar ile rivayet sonrasında yapılan dilsel, aklî ve tefsirî değerlendirmelerin birlikte okunmasıyla ortaya çıkarılabilir.

Dolayısıyla *Keşşâf*'ta “temrîz” ile “cezm” arasındaki fark, basit bir dilbilgisel tercih değildir. Bu fark, müfessirin rivayet karşısındaki epistemik konumunun işaretlerinden biridir. Bununla birlikte Zemahşerî'nin yöntemi, “temrîz = zayıflık” ve “cezm = sıhhat” şeklinde mekanik bir formüle indirgenemez.

Bu sonuç, İsrâiliyyât araştırmalarında da daha genel bir metodolojik ilkeye işaret etmektedir: **Bir müfessirin neyi aktardığı kadar, aktardığı şeyi nasıl aktardığı da onun rivayet anlayışının belirlenmesinde önemlidir.**

Dolayısıyla Zemahşerî'nin *Keşşâf*'taki İsrâiliyyât kullanımı, yalnızca bir rivayet kataloğu oluşturularak değil, **isnad, aktarım sigası, bağlam, yorum ve eleştiri arasındaki ilişki** üzerinden incelenmelidir. Bu yaklaşım, Zemahşerî'nin rivayetleri bütünüyle reddeden veya sorgulamadan kabul eden bir müfessir şeklindeki ikili tasniflerin ötesine geçerek, onun daha nüanslı ve seçici rivayet kullanımını ortaya koymaktadır.

KAYNAKÇA

1. Zemahşerî, Mahmûd b. Ömer. *el-Keşşâf 'an hakā'iki gavâmizi 't-tenzîl ve 'uyûni 'l-ekāvîl fî vüçûhi 't-te'vîl*.
2. Zehebî, Muhammed Hüseyin. *et-Tefsîr ve 'l-müfessirûn*.
3. İbn Teymiyye. *Mukaddime fî usûli 't-tefsîr*.
4. İbn Kesîr. *Tefsîru 'l-Kur'âni 'l-'azîm*.
5. Goldziher, Ignaz. *Müslümanlarda Tefsir Örnekleri*.
6. Aydemir, Abdullah. *Tefsirde İsrâiliyyât*.
7. Cerrahoğlu, İsmail. *Tefsir Usûlü*.

(21)

Yunus Emre YILDIRIM³¹

TÜRKİYE’NİN İÇ POLİTİKA, EKONOMİ VE GÜVENLİK DENKLEMİNİN ULUSLARARASI İLİŞKİLERİNE ETKİLERİ (1990-2010)³²
THE IMPACT OF TURKEY'S DOMESTIC POLITICAL, ECONOMIC AND SECURITY EQUATION ON ITS INTERNATIONAL RELATIONS (1990-2010)

ÖZ

Bu çalışma, Türkiye’nin 1990–2010 döneminde dış politika davranışını şekillendiren iç politika, ekonomi ve güvenlik dinamiklerinin etkisini neoklasik realist çerçevede analiz etmektedir. Ulusal ve uluslararası sistemi, iç kısıtları ve lider algıları ile tercihlerinin karar alma süreçlerindeki artan önemiyle bir arada değerlendiren neoklasik realizm, iç politika analizleriyle Türkiye’nin dış politikasını açıklama ve anlamlandırmaktadır. Bu çerçevede, Türkiye’nin İsrail ile ilişkilerindeki değişimi nasıl şekillendirdiği iki dönem halinde incelenmiştir. İç müdahil değişkenler analitik çerçeveye dahil edilip neoklasik realist anlayışla ortaya konularak Türk dış politikası üzerine somut olgularla analiz edilmiştir. Elde edilen sonuçlar, Türkiye’nin dış politika davranışının yalnızca sistemik faktörlerle değil; iç politika yapısı, ekonomik kapasite ve güvenlik algılarındaki değişimlerle birlikte şekillendiğini göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Ara Değişkenler, Neoklasik Realizm, Türk Dış Politikası.

ABSTRACT

This study analyzes the influence of domestic political, economic, and security dynamics on Türkiye’s foreign policy behavior during the 1990–2010 period within the framework of neoclassical realism. By integrating the national and international systems with domestic constraints, leaders’ perceptions, and preferences whose importance in decision-making processes has grown neoclassical realism explains and interprets Türkiye’s foreign policy through the lens of domestic policy analysis. In this context, how Türkiye shaped the shift in its relations with Israel has been examined across two periods. Domestic intervening variables have been incorporated into the analytical framework, presented through a neoclassical realist perspective, and analyzed in the context of Turkish foreign policy using concrete facts. The findings demonstrate that Türkiye’s foreign policy behavior is shaped not only by systemic factors but also by changes in its domestic political structure, economic capacity, and security perceptions.

Keywords: Intervening Variables, Neoclassical Realism, Turkish Foreign Policy.

³¹ Araştırmacı, İstanbul, Türkiye, yunusemreyildirim847@gmail.com ORCID ID: 0009-0009-8769-3359

³² Bu makale Prof. Dr. Mim Kemal ÖKE danışmanlığında hazırlanan ve İstanbul Ticaret Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü’nde 2026 yılında kabul edilen “Türkiye’nin İç Politika, Ekonomi ve Güvenlik Denklemine Uluslararası İlişkilerine Etkileri (1990-2010)” başlıklı doktora tez çalışmasından üretilmiştir.

GİRİŞ

Türk dış politikasının tarihsel gelişimi, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan günümüze kadar geçen süreçte çeşitli aşamalardan geçmiştir. Her dönemin kendine özgü iç ve dış dinamikleri, Türkiye'nin uluslararası alandaki konumunu ve stratejik tercihlerinin ortaya çıkmasında belirleyici olmuştur. Türkiye'nin dış politikası kuruluşundan itibaren bağımsızlığın korunması ve Lozan Antlaşması ile elde edilen statükonun muhafaza edilmesi üzerine inşa edilmiştir. Türkiye'nin 1932'de Milletler Cemiyeti'ne katılması, uluslararası sistemde bir aktör olarak kendini kabul ettirme çabalarının bir göstergesidir. Bu dönemde 1934'te Balkan Antantı ve 1937'de Sadabat Paketi'ni imzalayarak bölgesel anlaşmalarla statükoyu korumayı hedeflemiştir.

1 Eylül 1939'da Almanya'nın Polonya'yı işgaliyle başlayan ve 8 Mayıs 1945 gece yarısı resmi olarak Avrupa'daki bölümü sona eren İkinci Dünya Savaşı; altı yıl boyunca Avrupa başta olmak üzere dünyanın 5 kıtasını muazzam bir şekilde etkilemiştir. Türkiye'nin savaş boyunca temel stratejisi savaş dışı kalmak olmuştur. Olağanüstü savaş ortamında ortaya çıkan dengeleri ve çelişkileri ustaca kullanarak ve ulusal çıkar kavramını en çıplak biçimde uygulayarak ayakta kalabilmesinin dikkat çekici bir örneğini göstermiştir. Bu başarıda en büyük pay dengeler ustası ve ihtiyatlı dış politika yaklaşımıyla dönemin Cumhurbaşkanı İnönü'ye aittir (Oran, 2015: 387-398). Devam eden süreçte Türkiye'nin 1952'deki NATO'ya katılımı, Soğuk Savaş boyunca Batı'nın önemli bir müttefiki olmasını sağlamıştır.

Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte Türkiye, dış politikasında yeni yönelimler geliştirmiştir. Türkiye, sadece Batı ile değil, aynı zamanda Orta Doğu, Afrika ve Asya gibi bölgelerle de daha yoğun diplomatik ve ekonomik ilişkiler geliştirmiştir. Bu noktada çalışmaya konu olan 1990-2010 döneminin incelenmesi, Türkiye'nin uluslararası sistemdeki yerini, değişen dinamiklere nasıl adapte olduğunu ve dış politikada izlediği stratejilerin sonuçlarını anlamak açısından son derece önemlidir.

Türk dış politikasının 1990-2010 yılları arasındaki süreçsel analizi, iki farklı dönemi temsil etmesi bakımından önemlidir. Bu dönemler arasında önemli siyasi, ekonomik ve toplumsal değişiklikler yaşanmıştır. 1990'lar, Türkiye'de koalisyon hükümetlerinin damgasını vurduğu bir dönemdir. Sürekli değişen koalisyonlar ve hükümet krizleri, siyasi istikrarsızlığın belirgin bir özelliği olmuştur. 2000'li yıllar ise Adalet ve Kalkınma Partisi'nin tek başına iktidarı ile sağladığı siyasi istikrar, ekonomik büyüme ve dış politikada aktif rol oynama çabalarının öne çıktığı bir dönemdir.

Bu tarihsel ve siyasi dönüşümün değerlendirilmesi Türk dış politikasının süreçsel analizinde teorik bir çerçevenin önemini ortaya koymaktadır. Bu çalışma, Türkiye'nin 1990-2010 döneminde dış politika davranışını şekillendiren iç politika, ekonomi ve güvenlik dinamiklerinin, uluslararası sistemin yapısal koşullarıyla nasıl etkileşime girdiği sorusuna cevap aramaktadır. Bu temel soru çerçevesinde 1990-2000 ve 2001-2010 dönemlerinde söz konusu iç dinamiklerin dış politika üzerindeki etkisi nasıl farklılaşmıştır? Uluslararası sistemden kaynaklanan baskılar, Türkiye'nin dış politika tercihleri üzerinde doğrudan mı yoksa iç değişkenler aracılığıyla mı etkili olmuştur?

Bu sorulara cevap aramak üzere çalışma, neoklasik realizmin açıklayıcı gücünü test etmeyi amaçlamaktadır. Bu bağlamda dış politika analizine yönelik birçok teori bulunmaktadır. Teoriler yalnız terimleri tanımlamakla kalmazlar, aynı zamanda yapılacak ya da yapılması haklı olarak beklenebilecek işlemleri de belirlemektedir. Onlar neyin ne ile bağlı olduğunu ve bağlantının nasıl kurulduğuna işaret ederler (Waltz&Quester, 1982: 14). Bir başka deyişle gerçek olguları soyutlaştırmakta ve basitleştirmektedirler. Soğuk Savaş döneminde bu teoriler içerisindeki en etkili yaklaşımlardan biri neorealizmdir. Uluslararası ilişkiler disiplinde neorealizm, devletlerin dış politika davranışlarını sistem düzeyindeki güç dağılımı ve uluslararası anarşi koşullarıyla açıklayan bir yaklaşımdır. Ancak, bu yaklaşımın devletlerin dış politika tercihlerini açıklamada yeterli olmadığına dair eleştiriler; Sovyet Rusya gibi büyük dünya devletinin, herhangi bir savaş kaybetmeden hızlı ve kesin bir şekilde dağılmasıyla daha belirgin hale gelmiştir (Kissinger, 2016: 741). Sovyet Rusya'nın dağılması uluslararası sistemdeki güç dengesinin değişmesine neden olmuş, ancak bu değişim tüm devletler tarafından aynı şekilde algılanmamış ve aynı tepkilere yol açmamıştır. Bu bağlamda neoklasik realizm, neorealizmin makro düzeydeki sistemik analizini, devletlerin içsel dinamiklerini de hesaba katarak genişletmiştir. Devletlerin bu yeni uluslararası düzene nasıl tepki verdiklerini anlamak için; liderlerin algıları, devletin kurumsal kapasitesi, iç politik denge ve kamuoyu etkisi gibi unsurların incelenmesini gerekli

kılmaktadır. Böylece neoklasik realizm, dış politikada karar alma süreçlerini daha kapsamlı ve derinlemesine analiz etmeye olanak tanıyan bir çerçeve sunmaktadır.

Neoklasik realizm, devletlerin dış politika davranışlarını analiz ederken sadece sistem düzeyindeki faktörleri ele almaz; aynı zamanda devletin iç müdahil değişken unsurlarını da değerlendirir. Somut bir dış politika olgusu olarak Türkiye-İsrail ilişkileri bu bağlamda ele alındığında dış politikanın analizi kapsamlı bir değerlendirme ile ortaya çıkabilmektedir. 1990'lı yıllarda İsrail'le Türkiye arasında gelişen iş birliği ikili ilişkileri stratejik sayılabilecek bir alana taşımıştı. 1996 yılında geniş bir alanı ihtiva eden istihbarat paylaşımı, askeri eğitim, savunma sanayisi vb. askeri iş birliği anlaşmalarıyla ikili ilişkiler en önemli dönüm noktalarından birini yaşamıştır. 2000'li yıllara gelindiğinde ise bu iş birliği giderek zayıflamış ve Mavi Marmara kriziyle büyük ölçüde sona ermiştir. Bu politika değişikliği uluslararası sistemden ziyade Türkiye'nin iç dinamikleriyle açıklanabilmektedir. Türkiye'nin daha fazla demokratikleşme hamleleri, Türk Silahlı Kuvvetleri'nin Türk siyasetindeki rolünün azalmasına ve dış politika karar verme sürecinin sivilleşerek kamuoyuna daha duyarlı hale gelmesine yol açmıştır. Bu durum geleneksel olarak İsrail'le daha yakın ilişkileri destekleyen askerlerin siyasetçiler üzerindeki etkisinin azalmasına ve bu ülkeyle ilişkilerin bozulması karşısında pasifleşmelerine yol açmıştır (Oran, 2013: 438). Daha sonraki süreç olan 2000'li yılların ortalarından itibaren ise ikili ilişkilerde liderlerin etkisi ortaya çıkmıştır. Türkiye-İsrail ilişkilerinde liderlerin rolü, ilişkileri belirlemede kilit faktör olmuştur. Türk dış politikasında yaşanan bu değişim iç müdahil değişkenlerin/yerel dinamiklerin analize dahil edilmesiyle mümkün olmaktadır. Bu yaklaşım, devletlerin neden zaman zaman uluslararası sistemin baskılarına karşı beklenmedik davranışlar sergilediklerini anlamaya yönelik önemli bir katkı sağlamıştır.

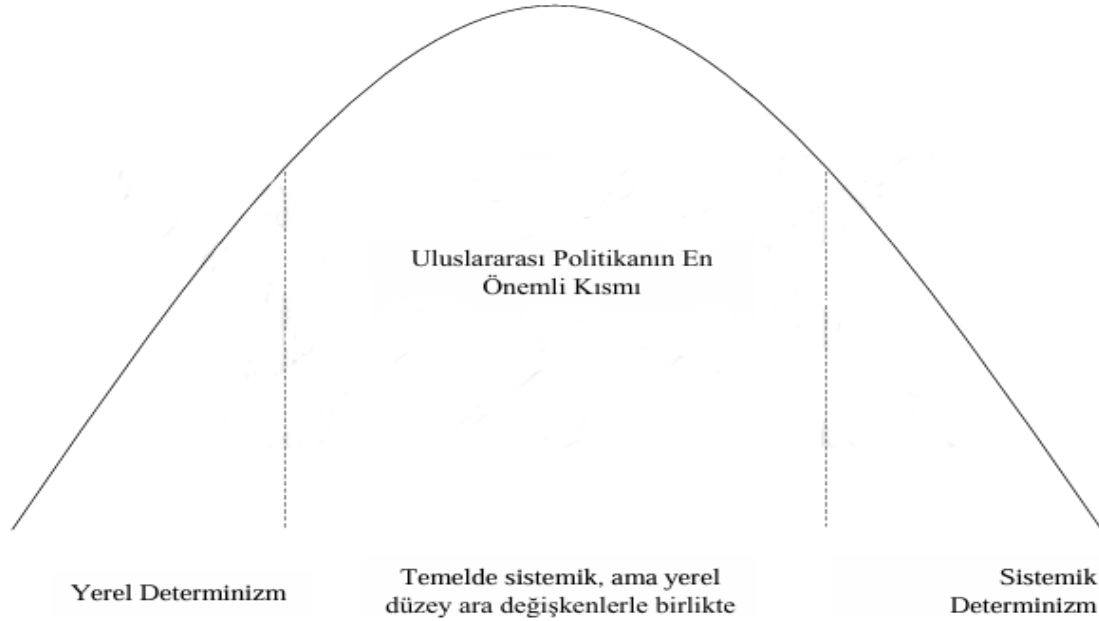
TEORİK ÇERÇEVE

Bir dış politika yaklaşımı olarak literatüre giren neoklasik realizm, Türk dış politikasının süreçsel analizinde kendini önemli bir pozisyona yerleştirmektedir. Bu tercih, teorinin soyut dünyası ile politikanın gerçek dünyası arasında kaçınılmaz bir bağ kurmaktadır (Walt, 1998: 29). Bu yaklaşım devletlerin dış politikalarını sadece uluslararası sistemin baskılarıyla değil, aynı zamanda iç politik dinamiklerle birlikte ele almaktadır (Schweller, 2004: 164). En temel anlamda neoklasik realist yaklaşım; uluslararası sistemin güç dağılımı devletlerin hareket alanını belirlerken, iç müdahil değişkenler bu sistemik kısıtların nasıl yorumlandığını ve dış politikaya nasıl yansıtıldığını belirler.

Soğuk Savaş'ın sona ermesi, iki kutuplu uluslararası sistemin çökmesine ve Amerikan liderliğinde tek kutuplu bir düzenin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Son Sovyet Lider Gorbaçov'un (1987: 17-27) politikaları, devleti daha güçlü bir duruma getirme amacı taşısa da sonuçlar istediği gibi olmamıştır. 1991'de Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte küresel dengeler kendini çok boyutlu ve karmaşık bir uluslararası sisteme bırakmıştır. Bu süreç neoklasik realizmin ortaya çıkışını tetikleyen önemli faktörlerden biri olmuştur. Yapısal realizmin devletlerin dış politikadaki farklı tepki ve davranışlarını açıklamakta yetersiz kaldığı yönündeki eleştiriler artmıştır. Bu nedenle yapısalcı yaklaşımlarda adeta bir kara kutu olarak ele alınan devlet, yeniden değerlendirilmek zorunda kalmıştır (Burchill&Linklater&Devetak, 2013: 70).

Şekil 1'de gösterildiği gibi neoklasik realizm, sistemik baskılar ile içsel faktörler arasındaki etkileşimi inceleyerek Soğuk Savaş sonrası devletlerin dış politika davranışlarını daha bütüncül bir yaklaşımla açıklamayı amaçlamıştır. Devletlerin demokratikleşme hareketleri, liderlerin algıları, ekonomik reform süreçleri dış politika yönelimlerini şekillendirmeye başlamıştır. Bu açıdan neoklasik realizm dış politikayı sadece sistemik baskılarla değil aynı zamanda devletin iç yapıları ve liderlerin stratejik hesaplamalarıyla birlikte ele alarak daha kapsamlı bir analiz sunmaya başlamıştır.

Neoklasik realizm bir dış politika analizi kuramıdır. Devletlerin dış politika davranışlarını analiz etmek için uluslararası sistemin yapısal baskıları ile iç dinamikleri birlikte ele alır (Rose, 1998: 145). Ayrıca belirtilmesinde faydalı olacak bir diğer husus ise neorealizmin devlet etkileşimlerinin sonuçlarını açıklamaya çalıştığı için bir uluslararası politika teorisi olmasıdır.

Şekil 1: Sistemik ve Yerel Değişkenlerin Göreceli Nedensel Önemi
Kaynak: Ripsman, Taliaferro and Lobell (2016) s.5

Neoklasik realizm, sistemik düzeydeki bağımsız değişken, birim düzeyindeki ara değişkenler ve dış politika davranışını ifade eden bağımlı değişken çerçevesinde açıklanacaktır.

Bağımsız Değişken

Neoklasik realizm, bağımsız değişken olarak devletlerin dış politika yönelimlerini de belirleyen uluslararası sistemin yapısal unsurlarını baz almaktadır. Bu noktada neorealist anlayıştan farklı olarak neoklasik realizm, bağımsız değişkenin dış politika davranışlarını doğrudan belirlemediğini, bunun yerine iç politika süreçleri tarafından süzgeçten geçirilerek dış politika çıktısına dönüştüğünü savunmaktadır. Uluslararası sistemin yapısal unsurları önemli kısıtlar ve fırsatlar sunmaktadır. Sistemsel zorunlulukların etkisi, politika yapıcılarının uluslararası sistemi nasıl algıladıklarına bağlı olarak şekillenmektedir. Liderlerin sistemi izin verici ya da kısıtlayıcı olarak değerlendirmeleri, bu zorunlulukların dış politika üzerindeki etkisinin düzeyini belirlemektedir (Lobell, 2011: 338-339).

Uluslararası sistem, neoklasik realizmin başlangıç noktasıdır. Uluslararası sistemden kasıt şu şekildedir: Batı Avrupa’da on altıncı ve on yedinci yüzyıllarda ortaya çıkan ve on dokuzuncu yüzyılın sonu ve yirminci yüzyılın başlarında Doğu Asya, Sahra Altı Afrika, Orta Asya, Hint yarımadası ve Amerika kıtasını da içine alan tek bir küresel uluslararası sisteme dönüşen devletlerarası sistemdir (Ripsman&Taliaferro&Lobell, 2016: 35).

Ara Değişkenler

Neoklasik realizmin ayırt edici teorik katkısını ara değişkenler oluşturmaktadır. Ara değişkenler, sistem tarafından gelen uyarıların devletlerin dış politikasına ne ölçüde dönüştüğünü açıklamaktadır. Her devletin iç siyasal dinamikleri, karar alma mekanizmaları, kurumsal kapasiteleri ve liderlik tarzı kendi tarihsel, toplumsal ve ideolojik bağlamı içerisinde şekillenmektedir (Viotti&Kauppi, 2012: 42). Ara değişkenlerin etki düzeyi ve içeriği devletlerin yapısal nitelikleriyle doğrudan ilişkilidir ve bu açıdan neoklasik realizm farklı ülkelerin dış politikalarını açıklamada esnek ve geniş bir perspektif sunmaktadır. Bu çalışmada ara değişkenler olarak lider etkisi ve algısı, ulusal yapı ve yerel faktörler alınmıştır.

Neoklasik realizm, dış politika analizinde liderlere özel bir yer tanır ve kuramsal vurgusunu büyük ölçüde liderlere dayandırmaktadır. Bu açıdan liderlerin algıları, stratejik tercihleri, dünya görüşleri dış politikada hangi eylemlerin benimseneceğini belirlemede kritik bir öneme sahiptir (Axelrod&Keohane, 1985:

247-248). Bu perspektifle neoklasik realizmin lidere atfettiği önemi daha ayrıntılı biçimde anlayabilmek için farklı disiplinler içerisinde yer alan lider sınıflandırmalarını incelemek faydalı olacaktır.

Max Weber'in liderlik üzerine yaptığı çalışmalar, liderlerin kişisel özelliklerinin ve algılarının uluslararası ilişkilerde nasıl önemli bir rol oynadığını göstermektedir. Max Weber yasal otoriter, geleneksel ve karizmatik olmak üzere üç lider tipi tanımlamıştır (Weber, 2005: 39-40). Weber'in lider tanımlamaları bireysel liderlerin kararlarında kişisel özelliklerin, toplumsal algılarının ve liderlik tarzlarının nasıl etkili olduğunu vurgulamaktadır. Bir başka lider sınıflandırması ise ABD'de birçok üst düzey görevde bulunmuş eski Amerikan Dışişleri Bakanı Henry Kissinger'a aittir. Kissinger, liderliğin doğasını tarihsel rol ve stratejik yaklaşımlarına göre analiz ederken liderleri iki temel sınıflandırmaya tabi tutmuştur: devlet adamı ve çığır açıcı lider (peygamber ve vizyoner tipi). Atatürk, Roosevelt ve Nehru devlet adamı vasfı taşıyan liderlere örnek olarak gösterilebilirken; Lenin ve Gandhi çığır açıcı liderler arasında gösterilebilir (Kissinger, 2022: 23-26). Liderlik çalışmalarına öncülük eden bir başka isim olan Hermann, dış politika karar alma süreçlerinde liderin kişilik özelliklerinin nasıl bir rol oynadığını sistematik biçimde analiz eden kuramsal katkılarıyla bilinmektedir. Liderlerin sisteme karşı tutumları, bilgiye açıklık düzeyleri ve motivasyonel yönelimleri farklı lider tipleri üretmekte; bu da aynı sistemsel ortamda dahi farklı dış politika çıktılarının ortaya çıkmasına neden olmaktadır (Hermann, 2003: 186). Ole Holsti ise liderlerin bilişsel çerçeveler aracılığıyla dış politikayı anlamlandırdığını ileri sürmektedir. Bu bilişsel haritaları oluşturan inançlar, bireyin çevreden gelen ve aksi halde duyular yoluyla alınan karmaşık sinyaller bütünü karşısında, bu bilgileri organize etmesini ve anlamlandırmasını mümkün kılmaktadır. Dış politika karar alıcıları da bu bağlamda diğer bireylerden farklı değildir (Holsti, 1976: 19-20). James Rosenau, devletlerin dış davranışlarını bağımlı değişken olarak sınıflandırmaktadır. Bu tür davranışların bireysel, hükümet, toplumsal ve sistemik öncüllerini bağımsız değişkenler olarak ele almaktadır (Rosenau, 1984: 252). Yapmış olduğu çalışmalarla dış politika davranışlarını şekillendiren bazı faktörler üzerinde durmuştur. Bu faktörlerden biri olan birey düzeyi, karar vericinin psikolojisi, eğitim geçmişi, kriz durumu deneyimleri gibi bireysel unsurları ele alır. Bu durum liderin dış dünyayı nasıl algıladığına ve hangi kararları verdiğine doğrudan/dolaylı olarak etki etmektedir. Rosenau'nun çalışması devletlerin dış politika davranışlarını sistem düzeyinin ötesine geçirerek içerisinde liderin de olduğu çok katmanlı bir analiz düzeyi ortaya koymaktadır.

Yukarıda sayılan yazarlar ve yaklaşımlarının dışında da literatürde lider üzerine çalışmalar mevcuttur. Yapılan çalışmaların ortak özelliği ise bulunduğu konum itibarıyla liderliğe atfedilen önemdir. Çünkü liderler, uluslararası tehditler, fırsatlar ve ulusal yetenekler hakkındaki bilgilere ayrıcalıklı erişime sahiptirler (Lobell&Ripsman&Taliaferro, 2009: 281). Neoklasik realizmin dış politika analizine getirdiği açıklayıcı gücün merkezinde yer alan liderlik kavramı; sistem ve iç dinamikler arasındaki ilişkiyi kurmaktadır. Liderin algı kapasitesi ve siyasal davranışı bu ilişkinin yönünü tayin eden en önemli ara değişkenlerden biridir.

Diğer ara değişkenler olan ulusal yapı ve yerel faktörler her ne kadar karar alıcıların etkisi/algısı kadar merkezi bir konumda yer almasa da farklı ölçek ve zamanlarda bu faktörlerin analize dahil edilmesi gerekliliği genel kabul görmektedir. Ulusal yapının dış politika davranışları üzerindeki belirleyici etkilerinden biri olarak ulusal stratejik kültür karşımıza çıkmaktadır. Stratejik kültür hem bilişsel hem de normatif düzeyde devletlerin stratejik tercihlerini yönlendiren yerleşik inançlar ve değerler bütünüdür ifade etmektedir. Stratejik kültür, devlet davranışını yalnızca maddi çevrenin dayattığı kısıtlamalar ve fırsatların bir sonucu olarak yorumlamak yerine, devletlerin ve liderlerin motivasyonları üzerindeki kültürel, fikrî ve normatif etkilerin önemini yeniden ortaya koymayı amaçlamaktadır (Johnston, 1995: 34-35).

Yerel faktörler, her ülkenin kendine özgü dinamikleri doğrultusunda farklı biçimlerde tezahür etmektedir. Kamuoyu ve medya etkisi, toplumsal baskı grupları ve çıkar koalisyonları, ekonomik yapıyı yerel faktörler olarak kabul edebiliriz (Kunz&Toje, 2012: 106). İç siyasî faktörlerin dış politika davranışlarını ne zaman etkilediği ve hangi iç grupların ve aktörlerin en önemli rol oynadığı farklı zaman ve ölçeklerde değişebilmektedir.

Bağımlı Değişken

Neoklasik realizm, dış politika analizinde bağımlı değişken olarak devletlerin dış politika davranışlarını ele almaktadır. Devletlerin dış politika davranışları, ittifak politikaları, stratejik yönelimler,

diplomatik tercihler ve askeri harcamalar olarak ele alabiliriz. Tüm bunların yanında devletlerin tehditlere verdiği yanıtlar, savaş ve barış yönelimleri, dengeleme veya yumuşatma politikaları da bağımlı değişken olarak analize dahil edilmektedir.

Bu doğrultuda, neoklasik realizmin bağımlı değişkenini oluşturan dış politika davranışlarının sistematik bir bütün olarak analiz edilebilmesi, grand strateji kavramını açıklayıcı bir çerçeve olarak ön plana çıkarmasıyla ortaya çıkmaktadır. Grand strateji, bir devletin dış dünyayla olan tüm ilişkilerini yönlendiren temel ilke ya da kavramsal çerçeve olarak tanımlanmaktadır. Bu çerçeve, devletin siyasi ve ideolojik hedeflerinin yanı sıra uluslararası ortamda ortaya çıkan tehdit ve fırsatları da dikkate alan, uzun vadeli bir yönelim ifade etmektedir (Ripsman&Taliaferro&Lobell, 2016: 84).

Uluslararası ilişkiler disiplininde bir dış politika teorisi olarak konumlanan neoklasik realizm, yalnızca süper güçleri değil; savaşan ya da başarısız devletler, bölgesel ve küçük güçler ile gelişmekte olan veya bölünmüş devletler gibi farklı kategorilerdeki aktörlerin dış politika davranışlarını da analiz kapsamına dâhil etmektedir (Lobell&Ripsman&Taliaferro, 2009: 213). Bu yönüyle teori, farklı devlet tiplerinin ürettiği dış politika çıktılarının karşılaştırmalı olarak incelenmesine imkân tanımaktadır.

TÜRKİYE-İSRAİL İLİŞKİLERİ (1990-2000)

1990'lı yıllar, Türkiye ile İsrail arasındaki ilişkilerin ekonomi, güvenlik ve diplomasi alanında hızla geliştiği bir dönem olmuştur. Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle Orta Doğu'da oluşan yeni güç dengeleri iki ülke arasında çıkar odaklı bir yakınlaşmayı beraberinde getirmiştir. Ayrıca Amerikan yönetimi, Orta Doğu'daki iki müttefiki olan Türkiye ve İsrail arasındaki iş birliğini desteklemiş, bölgedeki istikrarın ve Batı çıkarlarının korunmasını stratejik bir politika olarak değerlendirmiştir.

İki ülke liderleri ve üst düzey devlet yetkililerinin karşılıklı ziyaretleri önemli bir diplomatik ivme yaratmış, bu temaslar taraflar arasında karşılıklı güvenin inşasına katkı sağlamıştır. Ayrıca Bulgaristan Türkleri'nin Bulgar yönetiminin baskısına uğradığı dönemde Filistin Kurtuluş Örgütü ve bazı Arap ülkelerinin Türkiye'ye ciddi diplomatik destek vermemesi, Türkiye'nin Arap ülkelere bakışını kötü yönde etkilemiştir (Sönmezoğlu, 2016: 191). Türkiye'nin özellikle güney komşularından gelen güvenlik tehditleri iki ülke arasındaki yakınlaşmayı arttırmıştır. Türkiye ve İsrail'le problemli ilişkilere sahip Suriye, Yunanistan'la askeri anlaşma imzalamıştır. Bu bağlamda Türkiye, İsrail'le kurduğu iş birliği aracılığıyla bölgesel dengelere karşı üstünlük elde etmeye çalışmıştır (Tür, 2012: 47). Türkiye'nin İran ve Irak ile yaşadığı güvenlik sorunları da İsrail'le yakınlaşmayı beraberinde getirmiştir.

Bu dönemde Türkiye-İsrail ilişkileri yalnızca dış politika boyutuyla değil, iç politik dengelerle de yakından bağlantılıdır. 1990'lı yıllarda Türkiye'de askeri kurumların iç politikadaki etkisi fazlaydı. Türkiye'nin İsrail'le geliştirdiği yakın ilişkiler, ordu tarafından bölgesel güvenlik açısından stratejik bir adım olarak görülürken, aynı zamanda iç politikada laiklik karşıtı çevrelere dolaylı bir siyasal anlam taşımıştır.

1996 yılı, Türk-İsrail ilişkilerinin altın yılı olarak değerlendirilebilir. Bu yıl Türk ve İsrail Silahlı Kuvvetleri'nin ortak tatbikat yapmasına, askeri eğitim faaliyetlerine ve Türk hava sahasının İsrail uçakları tarafından eğitim amaçlı kullanılması vb. faaliyetlere imkân tanıyan Askeri Eğitim ve İşbirliği başta olmak üzere Savunma Sanayi ve Serbest Ticaret Anlaşmaları imzalanmıştır. Yaşanan tüm gelişmelerle Türkiye, 1996 yılında 54 adet F-4 savaş uçağının modernizasyonunu 600 milyon dolar bedelle, 1997 yılında 48 adet F-5 savaş uçağının modernizasyonunu 75 milyon bedelle İsraili şirketlere vermiştir (Sönmezoğlu, 2016: 205).

Aynı dönemde Başbakan Necmettin Erbakan'ın İsrail ile ilişkilere mesafeli ve temkinli bir yaklaşım benimsediği görülmektedir. Erbakan'ın dış politika vizyonu, İslam dünyasıyla ilişkilerin güçlendirilmesini önceleyen bir perspektife dayanmakta olup, bu durum Türkiye-İsrail ilişkilerinin seyrine ilişkin bazı tartışmaları da beraberinde getirmiştir. Ancak bu yaklaşım, devletin güvenlik bürokrasisi ve askerî yapısı tarafından aynı ölçüde paylaşılmamıştır. Dönemin Genelkurmay II. Başkanı Çevik Bir ve İsraili bir akademisyen olan Martin Sherman'ın değerlendirmelerine göre, Türkiye ile İsrail arasındaki stratejik iş birliği, yalnızca ikili ilişkiler bağlamında değil, aynı zamanda bölgesel güvenlik dengeleri açısından da kritik bir öneme sahiptir. Bu çerçevede ordu, Erbakan liderliğindeki hükümete, Türkiye'nin İslamcı bir yönelime girmesine veya İsrail ile yürütülen askeri iş birliğinin zayıflamasına izin verilmeyeceğini açık biçimde ifade etmiştir. Bu süreçte Erbakan hükümeti önemli ölçüde denetim altında tutulmuş; Türkiye ile İsrail arasında

askeri iş birliğine dayalı anlaşmaların sürdürülmesi sağlanmıştır. Nihayetinde söz konusu baskı süreci, Başbakan Erbakan'ın Haziran 1997'de görevinden ayrılmasıyla sonuçlanmıştır (Sherman&Bir, 2002: 26-27).

TÜRKİYE-İSRAİL İLİŞKİLERİ (2001-2010)

2000'li yıllar boyunca Türkiye-İsrail ilişkileri, önceki dönemde görece istikrarlı ve iş birliğine dayalı seyreden yapısından uzaklaşarak, artan siyasi gerilimler ve karşılıklı güvensizlik üzerinden şekillenen bir dönüşüm sürecine girmiştir. Bu dönüşümde özellikle Filistin meselesi ve İsrail'in Gazze merkezli güvenlik politikaları, Türkiye'nin dış politika söyleminde daha eleştirel bir çizgi benimsemesinde etkili olmuştur. Bu çerçevede Türkiye-İsrail ilişkilerinde yaşanan krizler, Gazze politikaları etrafında oluşan yapısal gerilimin sembolik ve diplomatik olaylar aracılığıyla görünür hâle gelmesi şeklinde ortaya çıkmıştır. Liderler arası diplomasiye yansıyan sert söylemler ve yüksek sembolik değere sahip krizler, ikili ilişkilerde önemli gerilim noktaları oluşturmıştır.

Bu bağlamda Gazze politikası ve Filistin meselesi, Türkiye-İsrail ilişkilerinde yaşanan diplomatik krizlerin arka planını oluşturan yapısal bir unsur niteliği taşımaktadır. Daha sonraki dönemde ortaya çıkan ve literatürde "One Minute Krizi" olarak adlandırılan gelişme ile Alçak Koltuk ve Mavi Marmara krizleri, bu yapısal gerilimin farklı bağlamlarda ve sembolik değere sahip olaylar üzerinden dışa vurumu olarak değerlendirilebilir. Dolayısıyla Filistin meselesi, söz konusu krizlerin anlaşılmasında merkezi bir analitik çerçeve sunmaktadır. İsrail ile Filistin arasında on yıllardır devam eden karşılıklı güvensizlik ve düşmanlık, çatışmanın derinleşmesine neden olmuştur. Bu bağlamda, Arap-İsrail çatışması dünya üzerindeki çözümü en güç ve en karmaşık çatışmalardan biri olarak kabul edilmektedir (Nye&Welch, 2018: 346-347).

Davos'ta yaşanan One Minute Krizi, Türkiye'nin İsrail'e yönelik eleştirilerinin yalnızca kapalı diplomatik kanallar aracılığıyla değil, uluslararası kamuoyuna açık biçimde ifade edilmeye başlandığını göstermesi bakımından önemlidir. Bununla birlikte bu kriz, Türkiye-İsrail ilişkilerinde söylemsel düzeyde bir kırılmaya yol açmış; karşılıklı güvenin zedelenmesine ve diplomatik temasların daha sınırlı bir çerçevede yürütülmesine neden olmuştur.

Türkiye-İsrail ilişkilerinde 2009 Davos Zirvesi sonrasında artan gerilim, 2010 yılında yaşanan ve kamuoyunda "Alçak Koltuk Krizi" olarak adlandırılan diplomatik olayla birlikte daha görünür bir nitelik kazanmıştır. Bu kriz, yalnızca iki ülke arasındaki geçici bir protokol tartışması olarak değil, aynı zamanda karşılıklı algıların sertleştiği, diplomatik dilin sembolik unsurlar üzerinden yeniden üretildiği bir kırılma anı olarak değerlendirilmelidir.

İki ülke ilişkileri, 2010 yılında daha derin ve sonuçları itibarıyla daha ağır bir krizle karşı karşıya kalmıştır. Türkiye-İsrail ilişkilerinde 2000'li yılların ortalarından sonra giderek artan siyasi ve diplomatik gerilim, 31 Mayıs 2010 tarihinde meydana gelen Mavi Marmara olayıyla birlikte doruk noktasına ulaşmıştır. Gazze'ye insani yardım ulaştırmayı amaçlayan ve uluslararası sularda seyreden filoya İsrail güvenlik güçlerinin müdahalesi, iki ülke arasındaki ilişkileri yalnızca diplomatik düzlemde değil, toplumsal ve siyasi algı boyutunda da derinden etkilemiştir. Bu yönüyle Mavi Marmara Krizi, daha önce yaşanan sembolik ve söylemsel gerilimlerin ötesine geçerek fiilî sonuçlar doğuran bir kriz niteliği taşımaktadır. Mavi Marmara Krizi, Türkiye-İsrail ilişkilerinde uzun yıllara dayanan stratejik iş birliği zeminini önemli ölçüde aşındırmış; ilişkilerin güvenlik merkezli yapısından ideolojik ayrışmaların belirleyici olduğu bir çerçeveye evrilmesine yol açmıştır. Bu çerçevede Türkiye, iki ülke arasındaki askerî iş birliği anlaşmalarının askıya alınması ve savunma alanındaki ilişkilerin dondurulması kararını almıştır. Söz konusu karar, yalnızca mevcut projelerin durdurulmasını değil, aynı zamanda yeni askerî anlaşmaların da imzalanmamasını içeren kapsamlı bir politika değişikliğini ifade etmektedir. Bu adım, Türkiye-İsrail ilişkilerinde 1990'lı yıllarda tesis edilen ortaklık zemininden belirgin bir kopuş anlamına gelmektedir.

2000'li yıllarda Türkiye'nin iç siyasi yapısında yaşanan dönüşüm de Türkiye-İsrail ilişkilerinin seyrini etkileyen önemli bir unsur olmuştur. Bu dönemde Türk Silahlı Kuvvetleri'nin dış politika ve güvenlik alanlarında sivil siyaset üzerindeki belirleyici etkisinin azalması, Türkiye'nin İsrail ile ilişkilerinde askerî-güvenlik merkezli yaklaşımın yerini daha siyasi ve normatif bir perspektife bırakmasına katkı sağlamıştır. Sivil siyasi aktörlerin dış politika karar alma süreçlerinde artan rolü, Filistin meselesine yönelik kamuoyu

duyarlılığıyla birleşerek Türkiye–İsrail ilişkilerinde daha mesafeli ve eleştirel bir çizginin ortaya çıkmasına yol açmıştır.

SONUÇ

Bu çalışmada, Türkiye’nin 1990–2010 yılları arasındaki dış politika davranışı neoklasik realist perspektif çerçevesinde analiz edilmiş ve Türk dış politikasının yalnızca uluslararası sistemin yapısal koşullarıyla açıklanamayacağı sonucuna ulaşılmıştır. Çalışma kapsamında incelenen İsrail ile ilişkiler, aynı uluslararası sistem içerisinde Türkiye’nin farklı dış politika davranışları geliştirebildiğini göstermiştir. Bu durum, sistemik baskıların iç siyasi ve kurumsal dinamikler tarafından filtrelenerek dış politika çıktısına dönüştürüldüğünü ortaya koymaktadır.

Çalışmanın bir diğer temel bulgusu, 1990’lı yıllarda Türk dış politikasının büyük ölçüde güvenlik merkezli ve Batı ittifakı eksenli bir karakter taşıdığı; ancak 2000’li yıllarla birlikte çok boyutlu, pragmatik ve görece özerk bir dış politika anlayışına yöneldiğidir. Özellikle siyasi liderliğin dış politika üzerindeki etkisinin artması, sivil-asker ilişkilerindeki dönüşüm, ekonomik kapasitenin güçlenmesi ve bölgesel gelişmeler, Türkiye’nin dış politika davranışında belirgin değişimlere yol açmıştır.

Bu çalışmadan elde edilen sonuçlar, neoklasik realizm yaklaşımının Türk dış politikasını açıklama kapasitesinin yüksek olduğunu ortaya koymaktadır. İncelenen dönem boyunca Türkiye’nin dış politika davranışları, yalnızca uluslararası sistemin yapısal baskılarıyla şekillenmemiş; söz konusu baskılar lider algıları, iç siyasi yapı, kurumsal dönüşüm, ekonomik bağımlılıklar ve güvenlik öncelikleri gibi ara değişkenler aracılığıyla dış politika çıktısına dönüşmüştür.

1990’lı yıllarda uluslararası sistemin tek kutuplu yapısı ve güvenlik merkezli bölgesel ortam, Türkiye’nin dış politika davranışını büyük ölçüde Batı ittifakı ekseninde şekillendirmiştir. Bu dönemde özellikle askerî bürokrasinin dış politika üzerindeki etkisi, güvenlik tehdit algılarının belirleyiciliği ve devletin güvenlik merkezli refleksleri, Türkiye’nin dış ilişkilerinde daha statükocu ve güvenlik odaklı bir yaklaşım benimsemesine yol açmıştır. 2000’li yıllarla birlikte ise hem uluslararası sistemde hem de Türkiye’nin iç siyasal yapısında önemli dönüşümler yaşanmıştır. Özellikle 11 Eylül sonrası güvenlik paradigmasının değişmesi, ABD’nin Afganistan ve Irak müdahaleleri, Rusya’nın yeniden güç kazanması ve bölgesel jeopolitiğin dönüşmesi Türkiye’nin dış politika alanını yeniden şekillendirmiştir. Bununla birlikte iç politikada sivil-asker ilişkilerindeki dönüşüm, ekonomik kapasitenin artması ve çok boyutlu dış politika anlayışının benimsenmesi, Türkiye’nin dış politika davranışında daha özerk ve pragmatik eğilimlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu çerçevede çalışma, Türk dış politikasının analizinde sistemik faktörlerin tek başına yeterli bir açıklama sunmadığını ortaya koymaktadır. Uluslararası sistemden kaynaklanan baskılar, Türkiye örneğinde doğrudan dış politika çıktısına dönüşmemiş; lider algıları, kurumsal yapı, iç siyasi dönüşümler, ekonomik bağımlılıklar ve güvenlik öncelikleri gibi ara değişkenler tarafından filtrelenmiştir.

Bağımsız Değişken (Sistemik Faktörler)	Ara Değişken (İç Müdahil Değişkenler)	Bağımlı Değişken (Dış Politika Çıktısı/Stratejisi)
Soğuk Savaş Sonrası ABD'nin Küresel Hegemonyası	Lider Algıları (Stratejik karar alıcıların İsrail ile iş birliğini hem ABD ile ilişkileri güçlendirmek hem de bölgesel güç perspektifini arttırmak için fırsat görmesi)	Askeri İş Birliği Anlaşmaları (Savunma- Eğitim-Teknoloji-İstihbarat)
1991 Körfez Savaşı (Irak'ın bölgesel istikrarsızlık yaratması-İran'ın Etki Artırımı)	TSK'nın Artan Rolü (Laik ve Güvenlik Odaklı)	Güvenlik Odaklı ve Pragmatik Öncelikli Tutum
Sovyet Rusya Sonrası Orta Doğu'daki Güç Boşluğu	İç Siyaset (Koalisyon Hükümetleri Dönemi)	Politik/Stratejik Ortaklık (Türkiye-İsrail ilişkilerinin derinliği; ABD ile ilişkilerinde gelişmesine yardım etti. Türkiye, İsrail'i bir bölgesel denge unsuru olarak gördü)
Suriye'nin Hatay Meselesi ve PKK'ya Yaklaşımı	Ekonomik Kırılganlıklar	Ekonomik Bağların Artması

Tablo 1: Türkiye-İsrail İlişkileri (1990-2000)

BAĞIMSIZ DEĞİŞKEN (SİSTEMİK FAKTÖRLER)	ARA DEĞİŞKEN (İÇ MÜDAHİL DEĞİŞKENLER)	BAĞIMLI DEĞİŞKEN (DIŞ POLİTİKA ÇIKTISI/STRATEJİSİ)
11 EYLÜL 2001 SALDIRILARI	Artan Lider Etkisi	2000'lerin başında askeri ve ticari ilişkiler devam etti ancak önceki döneme göre sınırlı kaldı
ABD'NİN IRAK MÜDAHALESİ	TSK'nın Azalan Rolü	Davos Krizi (Diplomatik Gerilim)
İSRAİL'İN GAZZE OPERASYONU	Siyasal İstikrar	Mavi Marmara Krizi (İsrail ile ilişkilerde Diplomatik Kriz ve ilişkilerin Asgari Düzeye İndirilmesi)
İRAN'IN ARTAN ETKİSİ (NÜKLEER ETKİ ARTTIRIMI)	Kamuoyu (İsrail'in Filistin Politikasına Yükselen Tepkiler)	İsrail'i Öncelemeyen Çok Yönlü Dış Politika Anlayışı

Tablo 2: Türkiye-İsrail İlişkileri (2001-2010)

Tablo 1 ve Tablo 2, Türkiye-İsrail ilişkilerinin 1990'lı yıllardan 2000'li yıllara uzanan süreçte önemli bir dönüşüm geçirdiği görülmektedir. 1990-2000 döneminde ilişkiler, büyük ölçüde güvenlik merkezli stratejik iş birliği ekseninde gelişmiştir. Soğuk Savaş sonrası oluşan tek kutuplu uluslararası sistem, bölgesel güvenlik tehditleri ve Irak merkezli istikrarsızlık ortamı, Türkiye'nin İsrail ile yakınlaşmasını teşvik eden temel sistemik faktörler arasında yer almıştır. Bunun yanında Türk Silahlı Kuvvetleri'nin dış politika üzerindeki etkisi ve koalisyon hükümetlerinin güvenlik odaklı yaklaşımı İsrail'i bölgesel denge unsuru olarak değerlendirmiş, iki ülke arasındaki askeri, istihbarî ve stratejik iş birliğinin güçlenmesine katkı sağlamıştır. Bu dönemde dış politika çıktısı, savunma ve güvenlik temelli stratejik ortaklık biçiminde ortaya çıkmıştır.

2001-2010 döneminde ise aynı ilişkilerin farklı bir karakter kazandığı anlaşılmaktadır. 11 Eylül sonrası değişen uluslararası güvenlik ortamı, ABD'nin Afganistan ve Irak müdahaleleri, İran'ın bölgesel etkisinin artması ve İsrail'in Gazze politikaları, ilişkilerin seyrini etkileyen temel sistemik gelişmeler olmuştur. Ancak bu süreçte dış politika davranışını belirleyen temel unsur yalnızca sistemik baskılar olmamış; iç siyasi dönüşüm, lider etkisinin artması, kamuoyunun Filistin meselesine yönelik hassasiyetleri ve sivil-asker ilişkilerindeki değişim gibi ara değişkenler de ilişkilerin yönünü doğrudan etkilemiştir. Özellikle Türkiye'nin çok boyutlu dış politika anlayışına yönelmesi ve İsrail'in Filistin politikalarına yönelik eleştirilerin artması, ikili ilişkilerde diplomatik krizlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. One Minute Krizi, Alçak Koltuk Krizi ve Mavi Marmara Krizi gibi gelişmeler, 1990'lı yıllardaki stratejik yakınlaşmanın yerini daha kırılğan ve çatışmalı bir ilişki yapısına bıraktığını göstermiştir.

Tablo 1 ve Tablo 2 genel olarak değerlendirildiğinde, Türkiye-İsrail ilişkilerinin her iki dönemde de yalnızca uluslararası sistemin dayattığı koşullarla açıklanamayacağı görülmektedir. Aynı sistemik ortam içerisinde farklı dış politika çıktılarının ortaya çıkması, neoklasik realizmin öngördüğü şekilde ara değişkenlerin dış politika davranışı üzerindeki belirleyici etkisini ortaya koymaktadır. Dolayısıyla tablolar, Türk dış politikasının analizinde lider algıları, iç siyasi yapı, kamuoyu ve kurumsal dönüşüm gibi unsurların sistemik faktörlerle birlikte değerlendirilmesi gerektiğini göstermesi bakımından çalışmanın temel argümanını desteklemektedir.

Bu çalışmada lider etkisi ve devlet kapasitesi öne çıkan ara değişkenler arasında yer almıştır. Özellikle siyasi liderliğin dış politika vizyonu, tehdit algılamaları ve bölgesel rol tanımlamaları, Türkiye'nin dış politika yönelimlerinin şekillenmesinde belirleyici olmuştur. Bununla birlikte ekonomik büyümenin sağladığı hareket alanı, kamuoyunun dış politika üzerindeki etkisinin artması ve bürokratik karar alma süreçlerindeki dönüşüm de Türkiye'nin daha bağımsız ve çok yönlü dış politika üretmesine katkı sağlamıştır.

KAYNAKÇA

1. Axelrod, R., Keohane, Robert O. (1985), Achieving Cooperation under Anarchy: Strategies and Institutions, World Politics, Vol. 38, No. 1, Published by: The Johns Hopkins University
2. Burchill, S., Linklater, A. (2013), Uluslararası İlişkiler Teorileri, (7. Baskı), Çev. Muhammed Ağcan, Ali Aslan, İstanbul: Küre Yayınları
3. Gorbachev, M. (1987), Perestroika/New Thinking for Our Country and the World, Published by: Harper&Row
4. Hermann, Margaret G. (2003), Assessing Leadership Style: A Traits Analysis, The Psychological Assessment of Political Leaders: With Profiles of Saddam Hussein and Bill Clinton, Jerrold M. Post (ed.), Published by: The University of Michigan Press
5. Holsti, O. (1976), Foreign Policy Formation Viewed Cognitively. Structure of Decision: The Cognitive Maps of Political Elites, Ed. Robert Axelrod, Published by: Princeton University Press
6. Johnston, A.I. (1995), Thinking about Strategic Culture, International Security, Vol. 19, No. 4 (Spring, 1995), Published by: The MIT Press

7. Kissinger, H. (2016), *Diplomasi*, Çev. İbrahim H. Kurt, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları
8. Kissinger, H. (2022), *Leadership: Six Studies in World Strategy*, New York: Penguin Press
9. Kunz, B., Toje, A. (2012), *Neoclassical Realism in European Politics / Bringing Power Back In*, Published by: Manchester University Press
10. Lobell, S. E., Ripsman, N. M., Taliaferro, J. W. (2009), *Neoclassical Realism, the State and Foreign Policy*, New York: Cambridge University Press
11. Lobell, S.E. (2011), *Great Powers in a Restrictive International Environment*, International Journal , Spring 2011, Vol. 66, No. 2, Published by: Sage Publications, Ltd. on behalf of the Canadian International Council
12. Nye, Joseph S., Welch, David A. (2018), *Küresel Çatışmayı ve İşbirliğini Anlamak*, (Çeviren: Renan Akman), (5. Basım), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları
13. Oran, B. (2015), *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt I: 1919-1980* (20. Baskı), Baskın Oran (ed.), İstanbul: İletişim Yayınları
14. Oran, B. (2013), *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt III: 2001-2012* (2. Baskı), Baskın Oran (ed.), İstanbul: İletişim Yayınevi
15. Ripsman, N. M., Taliaferro, J. W., Lobell, S. E. (2016), *Neoclassical Realist Theory of International Politics*, Oxford: Oxford University Press
16. Rose, G. (1998), *Neoclassical Realism and Theories of Foreign Policy*, World Politics, Vol. 51, No. 1, Published by: Cambridge University Press
17. Rosenau, James N. (1984), *A Pre-Theory Revisited: World Politics in an Era of Cascading Interdependence*, International Studies Quarterly, Vol. 28, No. 3 (Sep., 1984), Published by: Oxford University Press on behalf of The International Studies Association
18. Schweller, Randall L. (2004), *Unanswered Threats: A Neoclassical Realist Theory of Underbalancing*, International Security , Fall, 2004, Vol. 29, No. 2, Published by: The MIT Press
19. Sherman, M., Bir, Ç. (2002), *Formula for Stability: Turkey Plus Israel*, Middle East Quarterly, Vol. 9, No. 4, Published by: Middle East Forum
20. Sönmezoğlu, F. (2016), *Son Onyıllarda Türk Dış Politikası (1991-2015)*, İstanbul: Der Yayınları
21. Tür, Ö. (2012), *Turkey and Israel in the 2000s—From Cooperation to Conflict*, Israel Studies , Vol. 17, No. 3 (Fall 2012), Published by: Indiana University Press
22. Viotti, P.R., Kauppi, M.V. (2012), *International Relations Theory, (Fifth Edition)*, Published by: Pearson Education, Inc
23. Waltz, K., Quester, G. (1982), *Uluslararası İlişkiler Kuramı ve Dünya Siyasal Sistemi*, Çev. Ersin Onulduran, Ankara: SBF Yayınları
24. Walt, S. M. (1998), *International Relations: One World, Many Theories*, Foreign Policy, No. 110, Special Edition: Frontiers of Knowledge (Spring, 1998), Published by: Carnegie Endowment for International Peace
25. Weber, M. (2005), *Bürokrasi ve Otorite*, Çev. Bahadır Aydın, Ankara: Adres Yayınları.

(22)

Doç. Dr. Mehmet TAMER³³; Dr. Öğr. Üyesi Rahime ÇERÇİ³⁴

GELİR DAĞILIMININ AİLE İÇİ ŞİDDETE ETKİSİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME: KUMLU ÖRNEĞİ

AN EVALUATION OF THE IMPACT OF INCOME DISTRIBUTION ON DOMESTIC VIOLENCE: THE KUMLU CASE STUDY

ÖZ

Ekonomik bir süreç olarak değerlendirilen gelir, belirli bir zaman diliminde kişinin ya da topluluğun ekonomiye yönelik para, mal ve hizmet döngüsünü ifade etmektedir. Gelir dağılımı ise bir ekonomide meydana gelen gelirin, oyuncular arasında nasıl paylaştırıldığını gösteren ekonomik veriler tablosudur. Farklı türleri olan gelir dağılımında adil olunması gerekir. Bu durum siyasi istikrarı sağlarken, ekonomik büyümeyi de gerçekleştirmektedir. Aynı zamanda yoksulluğun azaltılmasında çok değerlidir. Toplumumuzda en küçük sosyal yapı olan aile ve gelir dağılımı arasında önemli bir ilişki mevcuttur. Gelir dağılımının düzeyi aileyi birçok yönden etkilemektedir. Şiddet sadece fiziksel bir eylem değildir. Aile içerisindeki kadınlar gelir yapılarına göre ekonomik anlamda şiddet içeren davranışlarla karşı karşıya kalabilir. Bu durum bazen fiziksel şiddetten daha yıkıcı olabilir. Bu çalışmada gelir dağılımının aile içi şiddete etkisini nitel görüşme tekniği ile ölçmek hedeflenmiştir. Bu çerçevede hazırlanan sorular belirlenen ölçekteki katılımcılara yöneltilerek, elde edilen sonuçlar ile gelir dağılımı ile aile arasındaki ilişki ve şiddet irdelenecektir. Çalışma sonuçlara ilişkin genel bir değerlendirme ile sonlandırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Gelir Dağılımı, Aile, Şiddet, Kumlu.

ABSTRACT

Income, considered an economic process, refers to the cycle of money, goods, and services contributed to the economy by an individual or community over a specific period. Income distribution, on the other hand, is a table of economic data showing how income generated in an economy is distributed among its players. Fairness is essential in income distribution, which has various types. This ensures political stability and economic growth, and is also invaluable in reducing poverty. In our society, there is a significant relationship between the family, the smallest social unit, and income distribution. The level of income distribution affects the family in many ways. Violence is not just a physical act. Women within families may face economically violent behaviours depending on their income level. This can sometimes be more devastating than physical violence. This study aims to measure the impact of income distribution on domestic violence using qualitative interview techniques. Questions prepared within this framework were posed to participants at a defined scale, and the results obtained will be used to examine the relationship between income distribution, family, and violence. The study concludes with a general evaluation of the results.

Keywords: Income Distribution, Family, Violence, Kumlu.

³³ Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Antakya Meslek Yüksekokulu, mtamer@mku.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-9806-9548>.

³⁴ Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Antakya Meslek Yüksekokulu, rahime.cerci@mku.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-5759-4167>.

GİRİŞ

Gelir dağılımındaki eşitsizliğin neden olduğu bireylerin kaynaklara erişiminin kısıtlanması toplum içerisinde olduğu kadar aile içerisinde de güç dengesizliklerine neden olmaktadır. Gelir dağılımında meydana gelen bozulmalar, bilhassa toplum içerisindeki alt gelir gruplarında kronik bir ekonomik stres oluşturmaktadır. Bu stres, bireylerin çatışma çözme yetilerini zayıflatmakla birlikte şiddet stresi azaltma aracı haline getirebilmektedir. Bu kapsamda yapılan çalışmalarda, ekonomik zorlukların, aile içerisindeki iletişim kalitesini düşürmekle birlikte saldırganlık düzeyinin artmasına neden olduğu tespit edilmiştir (Conger vd, 2010 : s. 692). Aile içerisindeki güç dengesi gelir, eğitim, statü gibi toplumsal ve ekonomik kaynaklara erişim imkanı oranıyla belirlenmektedir. Aile içerisinde ekonomik anlamda yetersiz kalan veyahut kadından daha düşük miktarda geliri olan erkekler, geleneksel aile içi otoritesini kaybedeceği düşüncesiyle, gerek ekonomik gerek psikolojik gerekse fiziksel şiddet türlerinden birine veyahut birden fazlasına başvurabilmektedirler. Dolayısıyla gelir eksikliği, aile içi şiddet tetiklemektedir.

Aile içi şiddet, sadece bireylerin duygusal ve zihinsel bozukluklarını ifade etmemektedir. Bu sorun bireysel olduğu kadar toplumsal yapıyla da doğrudan ilişkilidir. Bireysel yoksulluk halinin ötesinde, toplumun genelini kapsayan gelir dağılımındaki eşitsizlik şiddet oranlarının belirleyicisi konumundadır. Başka bir ifade ile bireyin toplum genelinin sahip olduğu refah düzeyinin altında kalması halini ifade eden görece yoksulluk hissi, bireyin kendisini toplumsal yapı içerisinde bulunan hiyerarşide konumlandıramamasından kaynaklı oluşan bir şiddet eğilimine yol açmaktadır.

Gelir dağılımına dayalı olarak gerçekleşen aile içi şiddet herhangi bir yaş, eğitim düzeyi veya coğrafi sınır gözetmeksizin bireylerin gerek fiziksel gerekse psikolojik bütünlüğü tehdit eden bir sorundur (May, 2019). Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) tarafından yapılan tanımlamalar ışığında aile içi şiddet; mevcut veya eski bir partner tarafından uygulanan ve fiziksel, psikolojik, cinsel veya ekonomik bağlamda zarar vermeyi amaçlayan her türlü baskılayıcı, zorlayıcı ve tahrip edici davranış örüntüsü olarak kavramsallaştırılmaktadır (Ünal, 2005 : s. 2). Aile içi şiddet dünya çapında milyonlarca insanı etkileyen yaygın insan hakları ihlalidir. Bu şiddet türü tüm sosyoekonomik gruplarda görülebilse de, araştırmalar sürekli olarak sosyoekonomik risk faktörlerinin aile içi şiddet olasılığını artırmada önemli bir rol oynadığını göstermektedir. Dolayısıyla ekonomik stres, aile içi şiddet için en önemli risk faktörüdür. Bu nedenle aile içi şiddet ile gelir arasındaki ilişkiyi incelemek, etkili stratejileri ve mali dezavantaj yaşayan mağdurları desteklemek için geliştirilecek politikaların oluşturulması açısından önem taşımaktadır (CAWC, 2024). Bu çalışmanın konusu da gelir dağılımındaki eşitsizliğin aile içi dinamiklerinin şekillenmesinde ve özellikle aile içi şiddet olgusunu nasıl tetiklediğini araştırmaktır.

Çalışmanın temel amacı, gelir dağılımındaki eşitsizliklerin aile içinde meydana getirdiği ekonomik stresin hane içerisinde şiddet mağdurlarının gündelik yaşamlarındaki etkisini nitel bir araştırma yaklaşımıyla derinlemesine ortaya koymaktır. Çalışma ile nicel çalışmaların ötesine geçilerek mağdur olan bireylerin iç dünyasını anlamak hedeflenmektedir. Başka bir ifade ile gelir dağılımının neden olduğu aile içi şiddetin sahada nitel teknik ile araştırılması standart akademik araştırmaların ötesine geçerek katılımcıların duygu dünyasını anlamak açısından önem arz etmektedir. Çalışma kapsamında, gelir dağılımının aile içi şiddete olan etkisi arasındaki ilişki incelenecektir. Araştırma aile gelirinin/gelir dağılımının etki ve sonuçlarını belirlemek yönünde nitel bir çalışmadır. Bu bağlamda Hatay ilinin Kumlu ilçesinde ikamet eden ailelerde kadınlarla görüşülerek, gelir dağılımı, aile içi ekonomi ve ekonomik sıkıntılar/finansal krizin aile içindeki şiddete etkisi ortaya konulacaktır. Nitel görüşme ile gerçekleştirilen çalışmanın sonuçları ortaya konularak, çalışma sonlandırılmıştır.

Gelir Dağılımı Kavramı

Gelir, belirli bir zaman diliminde bir kişi, grup, işletme veya tüm bir ekonomiye yönelik para, mal ve hizmet akışını temsil etmektedir (Karataş, 2019: 55). Gelir dağılımı ise, belirli bir zaman diliminde toplam

milli gelirin, bireysel ve toplumsal gruplar, bölgeler ile üretim sürecine katılan unsurlar arasındaki dağılımını ifade etmektedir (Acar, 2015: 44). Milli gelirin gerek bireyler gerekse üretim faktörleri arasındaki dağılım şekli hem ekonomik hem de sosyal açıdan önem arz etmektedir (Akbulut, 2021: 147-148). Başka bir ifade ile ekonomik bir süreç olarak değerlendirilen gelir dağılımı, sadece ekonomik parametrelere bağlı kalmayıp; demografik büyüme ve toplumun sosyokültürel dinamikler gibi çeşitli faktörlerin etkisi altında şekillenmektedir (Alabaş, 2015: 255).

Toplumsal refah artışının makro düzeyde sürdürülebilir bir sosyal barışa ve adalete dönüşmesi, oluşturulan katma değer toplumun tüm katmanları tarafından adilce bölüşülmesine bağlıdır. Nitekim gelir dağılımındaki dengesizliklerin derinleşmesi ve alt gelir grubunun nüfus içindeki ağırlığının artması, bu kitlelerin nitelikli sağlık, eğitim ve beslenme olanaklarından mahrum kalmasına yol açmaktadır. Söz konusu mahrumiyet, makroekonomik kalkınmanın temel itici gücü olan nitelikli iş gücü arzını sektöre uğratmakta ve nihayetinde ülkenin sosyoekonomik gelişme potansiyeli üzerinde yapısal bir bariyer oluşturmaktadır (Karaman ve Özçalık, 2007: 26).

Toplumu meydana getiren bireylerin yetenek, eğitim, tecrübe ve çalışma sürelerindeki farklılıklar, iş gücü piyasasında doğal bir ücret eşitsizliği oluşturmaktadır. Bu etkilerin yanı sıra, servet transferleri, piyasa rekabeti ve bölgesel gelişmişlik farkları gibi makro dinamikler de ulusal gelirin bölüşümünü doğrudan etkilemektedir. Dolayısıyla bireylerin iktisadi imkanlardan ve üretim faktörlerinden eşit oranda yararlanamaması, makroekonomik düzeyde mutlak bir gelir eşitliğinin oluşmasını imkansız kılmaktadır (Altınışik ve Peker, 2008: 116).

Gelir dağılımı, sadece iktisadi bir olguyu ifade etmemektedir. Kavram aynı zamanda uygulanan sosyoekonomik stratejilerin, kalkınma hamlelerinin ve toplumsal dönüşümün somut bir göstergesidir (Ulutürk ve Ersezer, 2011: 89). Gelir dağılımı, ekonomik faaliyetler sonucunda elde edilen toplam çıktının bölüşümü, temel iktisadi soruların (ne, nasıl ve kimin için üretilecek) ötesinde gelişen dinamik bir süreçtir. Gerek mal gerekse hizmet üretimi aracılığıyla makro düzeyde oluşturulan değer bölüşüm mekanizmaları, gelirin hesaplanması süreçlerinde dört farklı yöntemle ele alınmaktadır (Şengür ve Taban, 2016: 50). Bu yöntemler:

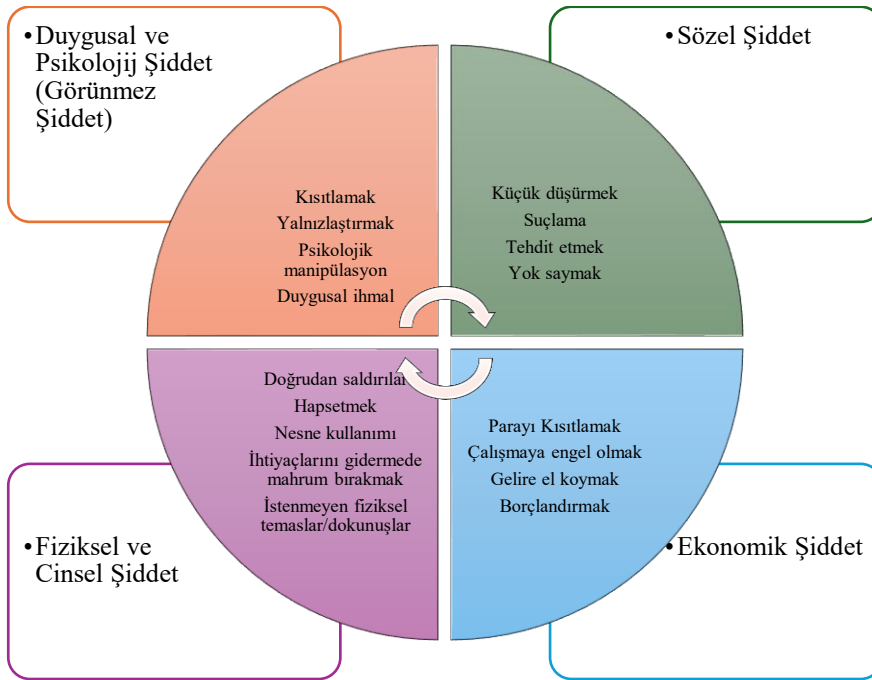
- **Kişisel gelir dağılımı**, bir ekonomide bireylerin refah düzeyini belirleyen kişisel gelir dağılımı; cinsiyet, yaş, eğitim seviyesi, mesleki konum ve bölgesel farklılıklar gibi mikro ve makro etkenler tarafından belirlenmektedir. Gelir adaletinin ya da eşitsizliğinin ampirik olarak ortaya konması, doğrudan hanehalkı ve fert ölçeğindeki gelir hacimlerinin incelenmesine dayanmaktadır. Dolayısıyla, kişisel gelir dağılımı analizleri, dönemsel olarak üretilen millî gelirin toplumsal sınıflar arasındaki paydaşlık ilişkisini belirlemesinin yanı sıra, hanehalklarının sosyoekonomik profillerindeki zamansal değişimleri ve eğilimleri haritalandırmak adına işlevsel bir araç sunmaktadır (Şerbetçi, 2015: 96).
- **Fonksiyonel gelir dağılımı**, üretim faaliyetleri sonucunda elde edilen toplam çıktının faktörler arasındaki bölüşümünün analizini esas almaktadır. Dolayısıyla bu kavram; milli gelirin ne kadarının emek gelirini (ücret ve maaş), ne kadarının sermaye ne kadarının faiz ve ne kadarının tarım gelirlerini oluşturduğunu belirlemeye yöneliktir (Yumuşak ve Bilen, 2000: 79).
- **Sektörel gelir dağılımı**, bir ekonomide üretilen toplam katma değer farklı iktisadi faaliyet alanları arasındaki bölüşümünü ortaya koyan bir kavramdır. Bu doğrultuda; tarım, sanayi ve hizmetler gibi temel üretim sektörlerinin ulusal gelirden elde ettikleri paylar ve bu payların zaman içindeki değişimi analiz edilmektedir. Böylece, makroekonomik dönüşümlerin hangi sektörlerin lehine veya aleyhine dinamikler meydana getirdiği uzun dönemli bir perspektifle incelenebilmektedir (Doğan ve Tek, 2007: 97).
- **Bölgesel gelir dağılımı**, toplam milli gelirin ülkeyi oluşturan coğrafi alanlar arasındaki paylaşım oranlarını ve bu alanlarda ikamet eden nüfusun ulusal refaha katılım payını ifade etmektedir. Bölgeler arası ekonomik ve sosyal eşitsizliklerin görünür kılınmasında kritik bir işlev gören bu dağılım yapısı; temelde coğrafi konum, iklimsel koşullar, bitki örtüsü, yerel sektörlerin gelişim parametreleri ve toplumsal dinamiklerin heterojen yapısından kaynaklanmaktadır (Egeli ve Özcan, 2014: 185).

Yukarıda açıklanan gelir dağılımı türleri ve toplumsal paylaşımındaki adaletsizlikler, sadece ekonomik birer veri olmanın ötesinde, toplumsal yapının en küçük birimi olan aile üzerinde de derin izler bırakmaktadır. Ekonomik eşitsizliğin ve kaynak kısıtlılığının aile içinde meydana gelen kronik stres, bireyler arasındaki güç ilişkilerini bozarak şiddet eğilimini artırabilmektedir. Kaynakların yetersizliği veya eşitsiz dağılımı, eşler arasında bir çatışma zemini hazırlayarak yapısal bir şiddet unsurunun kapısını aralamaktadır.

Gelir Dağılımı ve Aile İçi Şiddet İlişkisi

Tarihsel süreçte şiddet, temelinde bir otorite kurma ve tahakküm etme dürtüsüyle varlık göstermiş; bu durumdan en derin yaraları alan kesimler ise daima kadınlar ve çocuklar olmuştur. Aile kurumunun sağlıklı bir sevgi bağı yerine bir iktidar mücadelesi üzerine inşa edildiği durumlarda, eşlerden birinin üstünlük sağlama çabası şiddetin fitilini ateşlemekte ve bu baskı zamanla farklı boyutlara evirilmektedir (Vatandaş, 2003:28; Alkan vd, 2020: 3341). Kadınlar bu döngü içerisinde psikolojik baskıdan ekonomik kısıtlamalara, sosyal izolasyondan fiziksel saldırılara kadar geniş bir yelpazede mağduriyet yaşamaktadır. Ancak istatistiksel ve gözlemsel olarak en çok öne çıkan tür, fiziksel şiddettir (Gökkaya, 2012: 672; Alkan vd, 2020: 3341). Bu yöntem; karşı tarafı sindirmek, korku yoluyla iradesini kırmak ve tam bir denetim mekanizması oluşturmak amacıyla kullanılmaktadır. Sadece doğrudan temas değil; darp tehdidi, aşağılayıcı tutumlar ve bedensel bütünlüğe zarar veren her türlü eylem bu kapsamda değerlendirilmektedir (Alkan vd, 2020: 3341).

Şekil 1: Şiddet Döngüsü

Kaynak: Yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Ekonomik kaynakların toplumun farklı tabakalarına dengeli bir şekilde aktarılamaması, beraberinde çok boyutlu bir kriz sarmalını getirmektedir. Bu durum, toplumsal dokunun ve sosyal ilişkilerin doğrudan zarar görmesine neden olmaktadır. Zira gelir dağılımındaki eşitsizliğin meydana getirdiği yoksulluk hali, hiçbir bireyin kendi rızasıyla tercih edeceği bir yaşam biçimi değildir. İşsizlik, eksik istihdam ve kaynakların adaletsiz bölüşümü gibi kronik sorunlar; huzursuzluğu tetikleyerek toplumsal güveni zedeler ve şiddet olaylarının zeminini hazırlamaktadır (Savaş, 2006: 82). Şiddeti tetikleyen unsurlar aile içerisinde dönemsel ya da sürekli bir şekilde etkisini gösterebilmektedir (İbiloğlu, 2012: 206).

Gelir dağılımındaki bozulmalar, aile içi dinamikleri ve özel olarak fiziksel, psikolojik veya ekonomik şiddete neden olduğunu açıklayan yaklaşımlar bulunmaktadır. Şiddeti açıklayan psikolojik yaklaşımlar

bireysel deneyimlere, travmalara ve stres faktörlerine odaklanırken; sosyal ve aile sistemleri yaklaşımları, bireyin davranışlarının toplumsal ve ailevi bağlam çerçevesinde değerlendirilmesi gerektiğini savunmaktadır (Ghislandi vd., 2020: 5). Bu bağlamda, Blood ve Wolfe tarafından 1960 yılında ortaya atılan *Kaynak Teorisi*, aile bütçesine daha fazla sosyal ve ekonomik kaynak sağlayan bireyin daha fazla karar alma gücüne sahip olduğunu ileri sürmektedir (Khudoyqulova, 2025: 35). Aileyi bir güç mekanizması olarak tanımlayan kaynak teorisine göre; kaynak yetersizliği yaşayan erkekler aile içerisindeki otoritelerini korumak amacıyla şiddete başvururken, sosyoekonomik kaynakları kısıtlanan kadınlar da şiddetin açık hedefleri konumundadır. Başka bir ifade ile erkeğin ekonomik olarak yetersiz kaldığı veya kadının ekonomik anlamda erkeği geçtiği durumlarda, erkek geleneksel aile içi otoritesini koruyabilmek adına fiziksel şiddete yönelmektedir (Ofosu Koranteng ve Boasinke, 2025: 485). Bu kapsamda değerlendirildiğinde, gelir dağılımındaki dengesizlikler erkeklik rollerini tehdit ederek aile içerisindeki şiddetin tetiklenmesine neden olmaktadır. Bireyin şiddet eğilimi içerisinde bulunmasının temel nedeni içinde bulunduğu durum sonucunda sadece aile içindeki değil aynı zamanda toplum içindeki statüsünü kaybetmesiyle de doğrudan ilişkilidir. Bireyin, toplumun sunduğu tüketim standartlarına ve refah seviyesine ulaşamaması, kendisini başkalarıyla kıyasladığında hissettiği dışlanmışlık duygusunu derinleştirmektedir. Bu doğrultuda *Görelî Yoksulluk*, kaynak yetersizliğinin bireyde oluşturduğu statü endişesini ve toplumsal adaletsizlik hissini formüle ederek, bu birikmiş öfkenin neden aile üyelerine yönelik bir şiddet sarmalına dönüştüğünü açıklamada güçlü bir köprü görevi görmektedir.

Görelî Yoksulluk Teorisi, toplumun genel ekonomik seviyesine göre belirlenen ve farklı yaklaşımlarla hesaplanarak ortalama refah çitasının altında bir gelire sahip olma durumunu (Yar, 2015: 19) ifade etmektedir. Bu gruptaki bireyler, temel gereksinimlerini asgari düzeyde karşılayabilseler de eğitim, sağlık ve toplumsal hayata katılım gibi alanlarda kısıtlı imkanlara sahiptirler (Balcı İzgi ve Alyu, 2018: 992). Maddi yetersizliklerin ötesinde, özellikle yoksulluk sınırında yer alan ve istihdam edilmelerine rağmen insani yaşam koşullarına ulaşamayan, çalışan yoksullar, kitlelerde toplumsal huzursuzluk kronikleşmektedir. Bu bağlamda, asgari ihtiyaçların dahi karşılanamadığı düşük ücret politikaları, toplumsal barışı zedeleyerek suç oranlarının, ahlaki aşınmanın ve asayiş problemlerinin artmasına zemin hazırlamaktadır (Akın, 2015: 21-22). Günümüz tüketim toplumunda, bireyin içinde yaşadığı toplumun diğer üyeleri ile kendini kıyaslamasıyla meydana gelen görelî yoksulluk, aile içerisinde var olan ilişkilerde çok derin ve yıkıcı etkiler oluşturmaktadır. Birey, temel ihtiyaçlarını karşılayabilse bile, toplumsal normların gerektirdiği yaşam standartlarına ulaşamadığı zaman ciddi anlamda psikolojik baskı altına girmektedir. Bu baskı da aile içindeki şiddetin oluşmasına zemin hazırlamaktadır. Birey toplumsal olarak arzuladığı hayat şartlarına ulaşamadığında, bu durum kronik bir öfkenin oluşmasına neden olmaktadır. Bu öfke hali, dış dünyaya karşı korunaklı alan olarak tarif edilebilecek ev içinde patlamaların oluşmasına neden olmaktadır.

YÖNTEM

Bu araştırma nitel bir çalışmadır. Çalışma grubu 10 aileden oluşmaktadır. Başlangıçta 12 aile ile görüşme hedeflenmiş ancak 10 aile görüşmeye olumlu dönüş sağlamıştır. Araştırmada belirlenen ailelerde kadınlar çalışma grubunu oluşturmaktadır. Ailede yer alan kadınlara şu sorular sorulmuştur:

- S1. Hane içerisindeki bütçe, mutfak veya faturaların ödenmesi gibi temel ihtiyaçların giderilmesine yönelik harcamaların kontrolü kimde?
- S2. Hane içerisindeki temel ihtiyaçları giderme noktasında gelirin yetersiz kaldığı dönemlerde (işsizlik, borçlanma, ani gelişen olumsuzluklar) aile içerisinde iletişim ve eşinizin size ve çocuklara olan yaklaşımı değişiyor mu? Değişiyorsa bu değişimler nelerdir?
- S3. Hane bütçenizi çevrenizdeki (akraba, komşu) diğer kişilerle kıyasladığınızda hissettiğiniz yetersizlik veya haksızlık duyguları aile içindeki ilişkilerinize nasıl yansımaktadır?
- S4. Evliliğiniz süresince eşinizin ekonomik gücü (harçlık, kredi kartı kullanımı gibi) sizi cezalandırmak veya kısıtlayarak kontrol altına almak için bir güç olarak kullandığını hissettiniz mi? Evetse bize bunu anlatabilir misiniz?

S5. Hane içerisinde herhangi bir şekilde (fiziksel, sözel, psikolojik) şiddet ile karşılaştığınızda bu durumun oluşmasındaki başlangıç noktasının ekonomik sıkıntılar veya finansal tartışmaların ne kadar etkili olduğunu düşünüyorsunuz?

S6. Aile içerisinde yaşanan olumsuz bir durum karşısında yeterli miktarda paranızın olmaması, kalacak başka bir yerinizin olmaması o an eşinize verecek tepkileri nasıl etkilemektedir?

S7. Aile içinde yaşamış olduğunuz olumsuz durumlar sonrasında dışardan bir destek mekanizmasına başvurmayı düşündüğünüzde ekonomik yetersizlikler (avukat tutma, kendi ailene yük olma) bu adımı atmanıza olan etkisi nedir?

S8. Ekonomik açıdan sizin ile aynı gelire sahip olan ancak aile içerisinde şiddetin yaşanmadığı aileleri gözlemlediğinizde; sizin ailenizde meydana gelen şiddet ortamının o ailelerde olmayışının nedeninin ne olduğunu düşünüyorsunuz?

S9. Size göre ekonomik denemelerden dolayı aile içinde yaşanan, şiddete maruz kalan kadınların bu durumdan kurtulabilmesi için neler yapılması gerekmektedir?

S10. Ekonomik şiddet ve aileye etkisi ile ilgili eklemek istediğiniz başka bir şey var mı?

Veri Toplama Aracı ve Verilerin Analizi

Çalışmada veri toplama aşamasında esnekliği sağlaması nedeniyle yarı yapılandırılmış bireysel görüşme tekniği kullanılmıştır. Bu teknik kullanılırken araştırmanın veri kalitesini arttırabilmek adına katılımcılara yöneltilen sorular onları yargılayıcı bir dilden arındırılarak oluşturulmasının yanında katılıcının soruları net bir şekilde anlayabilmesi için soruların açık ve anlaşılır bir formda formüle edilmesine özen gösterilmiştir. Araştırmaya ilişkin veriler, çalışma kapsamında araştırma alanı olarak belirlenen Hatay'ın Kumlu ilçesinde yaşayan kadın katılımcılar ile 15.05.2026 - 25.05.2026 tarihleri arasında yapılan görüşme ile toplanmıştır. Görüşme esnasında katılımcılara çalışmanın amacı hakkında bilgiler verilmiştir. Katılımcıların rahat olması amacıyla herhangi bir elektronik cihaz kullanılmamıştır. Böylece çalışma kapsamında katılımcılara yöneltilen sorulara katılımcıların daha gerçekçi cevap vermesi hedeflenmiştir. Görüşmeler sonucunda elde edilen veriler, yöneltilen sorularla tablolaştırılmıştır.

Araştırmanın Amacı ve Kapsamı

Bu çalışmanın amacı gelir dağılımının aile içindeki etkilerini analiz etmektir. Hatay ilinin Kumlu ilçesinde yer alan merkez mahallelerde ikamet eden ailelerdeki kadınlara hazırlanan nitel görüşme soruları yöneltilmiş ve alınan cevaplarla analiz yapılmıştır. Araştırmada uygulanacak nitel görüşme soruları için Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulunun 08.05.2026 tarihli ve 25 sayılı kararı ile etik onay ve izinler alınmıştır.

Araştırmanın Varsayımları

Gelir dağılımının neden olduğu aile içi şiddetin sahada nitel teknik ile araştırılmasında katılımcıların duygu dünyasını anlamak açısından önemlidir. Bu nedenle ailedeki kadınların olabildiğince gerçek düşünceleri elde edilmeye çalışılmıştır. Araştırmaya katılmada gönüllülük esası dikkate alınmıştır. Katılımcıların nitel görüşme sorularını doğru anlayıp, cevap verdikleri varsayılmıştır.

Araştırmanın Modeli

Çalışma betimleyici araştırma özelliğine sahiptir. Çalışmada Hatay ilinin Kumlu ilçesinde ikamet eden ailelerdeki kadınlara görüşme soruları iletilerek, veriler toplanmış ve analiz gerçekleştirilmiştir.

Evren ve Örneklem

Araştırmanın evreni Hatay ilinin Kumlu ilçesidir. Örneklem burada ikamet eden ailelerdir. Ayrıca ailelerin gelir yapılarındaki farklılık, çalışmayı daha da zengin hale getirmektedir.

Araştırmanın Sınırlılıkları

Bu araştırmanın sınırı sadece Kumlu ilçesidir. Bu açıdan araştırmada elde edilen bulgular sadece bu ilçeye özgüdür. Değerlendirme de yine bu ilçe ile sınırlı olacaktır.

BULGULAR

Araştırmada ailelerdeki kadınlarla görüşmeler sonucunda elde edile verilen analizler yapılmıştır. Analiz sonucundaki bulgular tablosal hale getirilmiştir. Çalışmaya katılan ailelerde görüşülen katılımcıların tamamı kadınlardan oluşmaktadır. Çalışmada yer alan kadınların eğitim durumu ise %60 ilköğretim, %20 ortaokul ve %20 lise olduğu görülmektedir. Çalışmadaki kadınların %30'u 18-25 yaş, %10'u 25-35 yaş, %10'u 35-45 yaş, %30'u 45-55 yaş ve %20'si ise 55-65 yaş aralığında yer almaktadır. Yapılan görüşmeler sonucunda elde edilen veriler ve sonuçlar aşağıdaki gibidir.

Tablo 1. Hane içerisindeki bütçe, mutfak veya faturaların ödenmesi gibi temel ihtiyaçların giderilmesine yönelik harcamaların kontrolü kimde?

Cevaplar	Kontrol evin babasında. (f 8) Kontrol evin annesinde. (f 1) Fatura ve temel ihtiyaçlar iş bölümü ile gerçekleştirilmektedir. (f 1)
Öneri	Görüşülen ailelerde ekonomik harcamaların genellikle evin erkek reisi (baba, eş) tarafından gerçekleştirildiği görülmektedir. Ailelerden sekiz tanesinde sorumluluk erkektedir. Sadece bir ailede kadın ekonomiden tam anlamıyla sorumlu iken bir ailede ise iş bölümü yapıldığı ve harcamaların ortak giderildiği görülmektedir. Uzun vadede yaşanacak olumsuzluklara yönelik aile bütçesinin ortak yürütülmesi ve harcamaların beraber gerçekleştirilmesi iki taraf için hem kolaylık hem de sorumluluğu beraber üstlenilmesi açısından önemlidir. Bu çerçevede ortak hareket edilmesi sorumluluğun paylaşılması anlamında değerlidir.

Tablo 2. Hane içerisindeki temel ihtiyaçları giderme noktasında gelirin yetersiz kaldığı dönemlerde (işsizlik, borçlanma, ani gelişen olumsuzluklar) aile içerisinde iletişim ve eşinizin size ve çocuklara olan yaklaşımı değişiyor mu? Değişiyorsa bu değişimler ne?

Cevaplar	Değişmez, aile bireylerine yansıtmaz. (f 8) Değişir, sinirli ve asabi tavırlar sergiler. (f 2)
Öneri	Ailelerin önemli bir bölümü ekonomik sıkıntıların yaşandığı dönemde evin erkek reisinin yaşanan olumsuzlukları kendi içinde çözdüğü özellikle çocuklara yansıtmadığı ifade edilmiştir. İki aile de ise babanın veya eşin bu durumda sinirli ve gergin olduğu görülmektedir. Değişmez cevabı veren ailelerde baba/eş maddi sıkıntıları kendi içine atmakta, sorunu sadece kendisi göğüslemekte ve aile bireylerini bu olumsuz durumdan korumaya çalışmaktadır. Bu özellikle aile huzuru ve çocukların mutluluğu açısından çok kıymetlidir. Ancak burada baba/eş yıpranabileceği gibi sağlık problemleri ile karşı karşıya kalabilir. Özellikle evin annesi/eşi ile durumu paylaşması hem destek almak hem de çözümler üretmek açısından önem arz edebilir. Diğer yandan ekonomik buhranda sinirli ve asabi tavırlar sergilenen ailede aile bireyleri olumsuz etkilendiği gibi bazen en temel ve gerekli ihtiyaçların karşılanmasında utangaç/korkak davranılması beraberinde temel alanlarda (sağlık, eğitim gibi) sorunlar oluşturabilir.

Tablo 3. Hane bütçenizi çevrenizdeki (akraba, komşu) diğer kişilerle kıyasladığınızda hissettiğiniz yetersizlik veya haksızlık duyguları aile içindeki ilişkilerinize nasıl yansımaktadır?

Cevaplar	Hissediyorum, üzülüyorum. (f 3) Dışarıdaki insanlar ve ailelerle ilgilenmiyorum. (f 4) Hissediyorum, gergin oluyorum. (f 2) Hissediyorum aileme yansıtmıyorum. (f 1)
----------	---

Öneri	Ailelerde ekonomik kıyaslamaların yaşandığı görülmektedir. Bu kıyaslama ailelere üzüntü ve gerginlik gibi etkiler oluşturduğu ifade edilirken, aileye bu durumu yansıtmaya çalışmayan aile de mevcuttur. Ancak ailelerin yarıya yakını dışarıdaki insanlar ve ailelerle ilgilenmediğini sadece kendi ailesine odaklandığını belirtmektedir. Bu çok önemlidir. Toplumlar da hiç kuşkusuz ekonomik sınıflar mevcuttur. Burada önemli olan gelire göre yaşam şekli ve planı oluşturmaktır. Başkalarının sahip oldukları veya olmadıkları ile kıyas yapmak aileye önemli ölçüde zarar verebilir. Aileler kendi içinde mutlu ve huzurlu bir yaşam için bu tür karşılaştırmalardan uzak durmalıdır.
-------	---

Tablo 4. Evliliğiniz süresince eşinizin ekonomik gücü(harçlık, kredi kartı kullanımı gibi) sizi cezalandırmak veya kısıtlayarak kontrol altına almak için bir güç olarak kullandığını hissettiniz mi? Evetse bize bunu anlatabilir misiniz?

Cevaplar	Hayır, hissetmedim.(f 7) Evet, hissettim.(f 3) (Harçlık vermez, ihtiyaçları eksik karşılar)
Öneri	Ailede eşin ekonomik gücü bir cezalandırma, kısıtlama veya güç olarak çoğunlukla kullanılmadığı görülmektedir. Bazı ailelerde ise ekonomik gücün olumsuz etkileri olduğu görülmektedir. Özellikle eşe/çocuğa harçlık verilmemesi ve ihtiyaçların eksik/geç karşılanması gibi sonuçlar ortaya çıkmaktadır. Ekonomik gücü aile bireyleri için bir tehdit olarak kullanmak, ailenin her anlamda mutluluğu açısından problem oluşturur. Aile içinde oluşacak her türlü küslük, iletişim sıkıntısı vb durumlarda dahi ekonomiyi kısıtlayıcı, cezalandırıcı bir güç olarak görmek veya kullanmak son derece tehlikelidir. Kısa, orta ve uzun vadede ailenin temel yapısına zarar verebilir. Her ne olursa olsun bu durumdan kaçınılması gerekmektedir.

Tablo 5. Hane içerisinde herhangi bir şekilde (fiziksel, sözel, psikolojik) şiddet ile karşılaştığınızda bu durumun oluşmasındaki başlangıç noktasının ekonomik sıkıntılar veya finansal tartışmaların ne kadar etkili olduğunu düşünüyorsunuz?

Cevaplar	Tartışmalarda ekonomik sıkıntılar etkilidir.(f 4) Tartışmalarda ekonomik sıkıntılar etkili değildir. (f 4) Tartışmalarda ekonomik sıkıntılar kısmen etkilidir. (f 2)
Öneri	Ailelere yöneltilen bu soruda ekonomik/finansal sorunların tartışma oluşturulmasında veya oluşturulmamasında yarı yarıya bir sonuç çıktığı gözlenmektedir. İki aile ise kısmen de olsa ekonominin aile içi tartışmalarda etkili olduğunu ifade etmektedir. Ailelerin, ekonomik/finansal sorunlarda veya kriz ortamında yapıcı bir şekilde hareket etmesi yine aile mutluluğu için elzemdir. Dönemsel ekonomik sorunlar meydana gelebilir. Önemli olan burada anlayış, sabır, yapıcı tavırlarla hareket ederek, bu süreci ailece başarılı yönetebilmektir. Bu durum ailenin uzun vadede devamlılığı ve mutluluğu açısından gereklidir.

Tablo 6. Aile içerisinde yaşanan olumsuz bir durum karşısında yeterli miktarda paranızın olmaması, kalacak başka bir yerinizin olmaması o an eşinize verecek tepkileri nasıl etkilemektedir?

Cevaplar	Yeni iş bulması yönünde konuşmalar yaparım. (f 6) Maddiyat veya maddi sebeplerden ötürü asla olumsuz tepki vermem.(f 3). Bende çalışmak istediğimi belirtirim. (f 1)
Öneri	Kadınlar genel olarak eşlerine iş bulması ve çalışmasının gerekliliğini dile getirdiği görülmektedir. Yaşanacak olumsuzlukların giderilmesi ve kimseye muhtaç olunmaması açısından çalışmanın önemli olduğu belirtilmektedir. Bazı kadınlar ise eşlerine herhangi bir tepki vermediği sürecin geçici olacağını ve birikimlerin ihtiyaçların giderilmesi kullanılabileceğini ifade etmiştir. Bir kadın katılımcı da aileye ekonomik destek sağlamak amacıyla kendisinin de çalışacağını belirtmiştir. Görülebilir ki kadınlar eşlerinin iş bulup çalışmasını kıymetli görmektedir. Aslında bu durum güçlü ve bağımsız aile ekonomisi için değerlidir. Belki de eşe verilecek en doğru tepki budur. Ancak bu durum eşi kırmadan, suçlamadan ve ailenin huzuru da belirtilerek ifade edilmelidir. Aksi durumda daha farklı olumsuzluklar meydana gelebilir.

Tablo 7. Aile içinde yaşamış olduğunuz olumsuz durumlar sonrasında dışardan bir destek mekanizmasına başvurmayı düşündüğünüzde ekonomik yetersizlikler (avukat tutma, kendi ailene yük olma) bu adımı atmanıza olan etkisi nedir?

Cevaplar	Evimi, çocuklarımı asla terk etmem.(f 7). Anne, baba ve kardeşlerimden yardım isterim. (f 3)
Öneri	Aileler bu durumda her ne olursa olsun evi terk etmeme eğiliminde olduğu görülmekte, yöneltilen soruya karşılık aile hayatının devamlılığını arzulamaktadır. Üç ailede yer alan kadınlar ise ekonomik yetersizlikler sonucunda son ihtimal olarak anne/baba veya kardeşten yardım isteyeceğini belirtmektedir. Soru yöneltilen aileler burada kendilerini etkileyen nedenden ziyade yapacaklarını veya atacakları adımı dile getirmişlerdir. Sonuçlar göstermektedir ki kadınlar ailesini ve yuvasını bozmak istememekte, ailenin devamlılığını dile getirmektedir. Son çare anne/baba ve kardeş olduğunu belirtmektedirler.

Tablo 8. Ekonomik açıdan sizin ile aynı gelire sahip olan ancak aile içerisinde şiddetin yaşanmadığı aileleri gözlemlediğinizde; sizin ailenizde meydana gelen şiddet ortamının o ailelerde olmayışının nedeninin ne olduğunu düşünüyorsunuz?

Cevaplar	Dışarıdaki ailelerle ilgilenmem ve kıyaslamam. (f 6) Aile içi yönetim, değer ve iletişim. (f 4)
Öneri	Aileler genelde kendi içyapılarına odaklanmış olup, diğer ailelerin yapısı ve iç dünyasını dikkate almamaktadır. Dört aile ise şiddet ortamının olmamasında aile içi yönetim, değer verme ve iletişim unsurlarının etkili olduğunu savunmaktadır. Bu unsurların aileleri iç şiddetten uzak tuttuğunu düşündürmektedir. Bu cevaplar beraberinde iletişim kanallarının güçlü olması, ailenin her ferdine değer verilmesi ve yönetim sürecinin başarılı olması ailelerin şiddet ortamından uzak durmasının temel nedenleri olarak görülmektedir.

Tablo 9. Size göre ekonomik nedenlerden dolayı aile içinde yaşanan, şiddete maruz kalan kadınların bu durumdan kurtulabilmesi için neler yapılması gerekmektedir?

Cevaplar	İstihdam hakkı verilmeli. (f 4) Devlet her yönden destek olmalı. (f 3) Maaş bağlanmalı. (f 2) Evine gereken değeri ve önemi vermeli. (f 1)
Öneri	Kadınlar ekonomik sıkıntılar ve şiddet sonrasında rahata çıkabilmeleri için en çok talep edilen desteğin iş imkanı/istihdam edilmesi olduğu görülmektedir. Kimseye muhtaç olmamak ve hayatını sağlık bir şekilde sürdürmek için istihdam edilmesi elzemdir. Diğer bir cevap ise devletin kadına her anlamda destek olması başka bir ifadeyle kadının arkasında durmasıdır. Kadınların bir kısmı temel ihtiyaçlarını karşılayacakları bir maaşın olmasını isterken, bir kadın katılımcının ise şiddete maruz kalmamak için evine ve ailene gereken önem ve değer verilmesini dile getirmiştir. Genel olarak bu cevaplar beraberinde yaşanacak böyle bir durumda devletin sosyal devlet ilkesi beraberinde kadınların kimseye muhtaç olmadan yaşaması için istihdam edilmesi değerlidir. Bunun dışında maaş seçeneği ve onların rahat yaşayacağı kadın evleri yine önemli politikalarlardır.

TARTIŞMA VE SONUÇ

Aile içerisindeki güç dengesi gelir, eğitim, statü gibi toplumsal ve ekonomik kaynaklara erişim imkanı oranıyla belirlenmektedir. Aile içerisinde ekonomik anlamda yetersiz kalan veya kadından daha düşük miktarda geliri olan erkekler, geleneksel aile içi otoritesini kaybedeceği düşüncesiyle, gerek ekonomik gerek psikolojik gerekse fiziksel şiddet türlerinden birine veya birden fazlasına başvurabilmektedirler.

Dolayısıyla gelir eksikliği, aile içi şiddeti tetiklemektedir. Gelirin hesaplanması süreçlerinde kişisel, sektörel, bölgesel ve fonksiyonel gelir etkisi kullanılmaktadır. Bu dağılımlar ekonomik birer veri olmanın ötesinde, toplumsal yapının en küçük birimi olan aile üzerinde de derin izler bıraktığı bir gerçekliktir. Aile içinde şiddet döngüsünde ise ekonomik, sözel, fiziksel ve cinsel, duygusal ve psikolojik şiddet yaşandığı görülmektedir.

Hatay ilinin Kumlu ilçesinde gerçekleştirilen nitel çalışma ile aile gelirinin ve gelir dağılımının aile içinde yarattığı etki ve sonuçları ortaya konulmuştur. Araştırmancının çalışma grubu 10 aileden oluşturmaktadır. Çalışmada katılımcılara yöneltilen görüşme soruları sonucunda şu sonuçlara varılmıştır:

1. Hatay ilinin kırsalında yer alan Kumlu ilçesinde çalışmaya katılan kadınların genel olarak aile bağlarının çok güçlü olduğu gözlenmiştir.
2. Ekonomik kaygıların önemli olduğu ancak genelde ikinci planda görüldüğü, aile içi huzurun önemli olduğu dile getirilmiştir.
3. Ekonomik yönetim genelde eş/babada olmakla beraber ekonomik/finansal sıkıntının olduğu süreçte ailelerde farklı davranışlar sergilenmektedir.
4. Ekonomik sorunların yaşandığı ve maddi yetersizliklerin olduğu dönemde kadınlar eşlerine destek olmakta ve yeni bir iş bulmaları yönünde telkinde bulundukları görülmüştür.
5. Kadınlar ekonomik sıkıntı sürecinde evlerini asla terk etmeyeceklerini ve ailelerini hiçbir yönden başkalarıyla kıyaslamadıkları görülmektedir.
6. Ekonomik yönden yaşanan şiddete maruz kalan kadınların en büyük güvencesinin devlet olduğu görülmektedir. Kadınlar devletten iş/istihdam, maaş ve koruma gibi hususlarda beklentilerinin olduğu görülmektedir.

KAYNAKÇA

1. Acar, İ. (2015). Türkiye’ de Gelir Dağılımı. *Hak İş Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, 4(8), 42-59. <https://izlik.org/JA89ER59YU>.
2. Akbulut, E. (2021). Türkiye’ de Enflasyon, Faiz, Vergiler ve Gelir Dağılımı İlişkisi: s. Ampirik Analiz. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 17(1), 147-169. <https://izlik.org/JA82KP43JM>.
3. Akın, F. (2015). Gelir Dağılımı ve Gelir Dağılımı Müdahale Gereği. *İş ve Hayat*, 1(1), 9-24. <https://izlik.org/JA56MY57SY>.
4. Alabaş, M. M. (2014). Türkiye’ de Bölgesel Düzeyde Gelir Dağılımı Eşitsizliğinin İncelenmesi. *IV. Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi, Bildiriler Kitabı II*, içinde (255-271), İnönü Üniversitesi, Malatya.
5. Alkan, Ö., Yılmaz, F., & Abar, H. (2020). Türkiye’ de Kadına Yönelik Aile İçi Şiddeti Etkileyen Faktörlerin Sıralı Probit Regresyon Modeliyle Belirlenmesi. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 9(5), 3338-3360. <https://doi.org/10.15869/itobiad.743667>.
6. Altınışık, İ., & Peker, H. S. (2008). Eğitim ve Gelir Dağılımı Eşitsizliği. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 2008(2), 101-118. <https://izlik.org/JA28XC23KN>.
7. Balcı İzgi, B., & Alyu, E. (2018). Yoksulluk ve Gelir Dağılımı Eşitsizliği: s. OECD ve AB Ülkeleri Panel Veri Analizi. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17(3), 988-996. <https://doi.org/10.21547/jss.414774>.
8. CAWC (2024), Socioeconomic Risk Factors for Domestic and Intimate Partner Violence - CAWC, (Erişim Tarihi: s. 14.04.2026) <https://www.cawc.org/news/socioeconomic-risk-factors-for-domestic-and-intimate-partner-violence>
9. Conger, R. D., Conger, K. J., & Martin, M. J. (2010). Socioeconomic Status, Family Processes, and Individual Development. *Journal of Marriage and Family*, 72(3), 685-704.

10. Doğan, C., & Tek, M. (2007). Türkiye’de Gelir Dağılımının Toplanma Oranı Yöntemiyle Analizi. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 93-119. <https://izlik.org/JA93NK34WX>.
11. Egeli, H. & Özcan, G. (2014). *Gelir Dağılımının Sosyo Ekonomik ve Mali Etkileri*. R. Gökbunar, M. Miynat, B. Kovancılar, T. Canbay ve S. Cura (Ed.), Prof. Dr. Naci Birol Muter’e Armağan İçinde (179-200). Celal Bayar Üniversitesi Rektörlük Basımevi- Manisa.
12. Ghislandi S., Muttarak R. & Shaikh M. (2020). Empowering girls, delaying marriage: s. Exploring the role of marital age and education on domestic violence in India. *IIASA Working Paper. Laxenburg, Austria*: s. WP-20-002.
13. Karataş, M. (2019). Gelir Dağılımının Teorik Yapısı. *Hak İş Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, 8(21), 52-79. <https://doi.org/10.31199/hakisderg.546147>.
14. Karaman, B., & Özçalık, M. (2007). Türkiye’de Gelir Dağılımı Eşitsizliğinin Bir Sonucu: s. Çocuk İşgücü. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 14(1), 25-41. <https://izlik.org/JA79DM76NE>.
15. Khudoyqulova, N. (2025). Gender roles and power dynamics in marriage: s. a sociological observation in Uzbekistan. *The American Journal of Political Science Law and Criminology*, 7(8), 34–38. <https://doi.org/10.37547/tajpslc/Volume07Issue08-05>.
16. May, B. (2019). The Intersection of Domestic Violence and Poverty - SafeHouse Center, (Erişim Tarihi: s. 14.04.2026) <https://www.safehousecenter.org/the-intersection-of-domestic-violence-and-poverty>.
17. Ofosu-Koranteng, Monica & Boasinke, Raymond Kwasi. Resource Theory and Family Violence: s. Exploring the Views and Opinions of Undergraduate Students from a Ghanaian University. *African Journal of Empirical Research*, 1 (6), 484–498. DOI: s. 10.51867/ajernet.6.1.41.
18. İbiloğlu, O.A. (2012). Aile İçi Şiddet. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar-Current Approaches in Psychiatry*, 4(2): s.204-222 doi: s.10.5455/cap.20120413.
19. Savaş, O. (2006). Gelir Dağılımı ve Şiddet İlişkisinin Sosyo- Ekonomik Politikalar Açısından İncelenmesi (Yüksek Lisans Tezi). *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Anabilim Dalı*, Çanakkale.
20. Şerbetçi, G. (2015). Türkiye’de Uygulanan Finansal Politikaların Gelir Dağılımı Üzerindeki Etkisi. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 4(1), 93-116. <https://izlik.org/JA47YS95CM>.
21. Şengür Y. D. D. M., & Taban, P. D. S. (2016). Gelir Dağılımı-Tasarruf İlişkisi: s. Türkiye’de Hanehalkı Gelir Türünün Tasarruflar Üzerindeki Etkisi. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16(1), 49-71. <https://izlik.org/JA75JG72PZ>.
22. Turgut, A. Ş. (2019). Türkiye’deki Gelir Eşitsizliğinin Toplumsal Cinsiyet, Kadının İstihdamı ve Kadın Yoksulluğu Açısından Değerlendirilmesi. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(38), 315-329. <https://doi.org/10.35343/kosbed.581637>.
23. Ulutürk, S., & Ersezer, D. (2011). Gelir, Gelir Dağılımı Yaklaşımları ve Devletin Rolü. *Maliye Araştırma Merkezi Konferansları*, 47, 87-105. <https://izlik.org/JA39CL85MB>.
24. Ünal, G. (2005). Aile İçi Şiddet. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 8(8). <https://doi.org/10.21560/spcd.24524>.
25. Yar, F. (2015). *Türkiye’de Gelir Dağılımı ve Yoksulluk*. Global Politika ve Strateji Analizi 2, Ankara.
26. Yumuşak, G. İ. & Bilen, M. (2000). Gelir Dağılımı - Beşeri Sermaye İlişkisi ve Türkiye Üzerine Bir Değerlendirme. *K.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi* 1(1), 77-96.

<http://www.turansam.com>

TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches

TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2026; Ay: Eylül; Cilt: 18/YAZ, Sayı: 71

TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2026; Month: September; Volume: 18/SUMMER, Issue: 71
DOI: <http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041> ; WEB: <http://www.TURANSAM.com>

(23)

Dr. Öğretim Üyesi Özgür DOĞAN¹, İsmail Hakkı TAŞALAN²

SPOR İŞLETMELERİNDE ALGILANAN HİZMET KALİTESİ: BİR ALAN ARAŞTIRMASI*
PERCEIVED SERVICE QUALITY IN SPORTS BUSINESSES: A FIELD STUDY

ÖZ

Bu çalışmanın temel amacı, bir hizmet işletmesi olarak spor işletmelerinden yararlanan bireylerin algıladıkları hizmet kalitesinin belirlenmesidir. Bu çalışma Artvin ili ve ilçelerinde bulunan 8 özel spor/fitness işletmesinden yararlanan bireylerle yürütülmüştür. Araştırmanın yapıldığı dönemde spor/fitness işletmelerinden yararlanan kişi sayısı 644'tür. Araştırma kapsamında toplam 306 kişiden anket yoluyla elde edilen veriler analiz sürecinde kullanılmıştır. Hizmet kalitesi ölçeğine ilişkin boyutlar orijinal ölçekte 6 iken, bu çalışmada faktör yükü açısından uygun olmayan ifadelerden dolayı ölçek 4 boyutlu olarak analiz sürecinde kullanılmıştır. Yapılan Mann-Whitney U ve Kruskal-Wallis H testleri sonucunda; yaş, cinsiyet, öğrenim durumu ve çalışma durumu değişkenleri açısından hizmet kalitesi algılamalarında anlamlı bir farklılaşma olduğu görülmüştür. Hizmet alma süresi açısından ise hizmet kalitesi algılamalarında anlamlı bir farklılaşma olmadığı görülmüştür. Yapılan korelasyon analizi, yaş ve öğrenim durumunun, çıktı kalitesi ile pozitif yönlü ilişkili olduğunu ortaya koymaktadır. Hizmet alma süresinin ise fiziksel çevre kalitesi ile pozitif yönde bir ilişkiye sahip olduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Spor İşletmeleri, Hizmet, Hizmet Kalitesi

JEL Kodları: M31, L15, Z21

ABSTRACT

This study determines the perceived service quality of consumers at eight private sports and fitness facilities in Artvin. Out of a total population of 644 users, data were collected from 306 participants via questionnaires. While the original service quality model has six dimensions, this study utilized a four-dimensional structure after excluding items incompatible with the factor analysis. Mann-Whitney U and Kruskal-Wallis H tests revealed significant differences in service quality perceptions based on age, gender, education, and employment status; however, no significant difference was found regarding the duration of service usage. Furthermore, correlation analysis showed that age and education are positively related to outcome quality, while the duration of service usage correlates positively with physical environment quality.

Keyword: Sports Businesses, Service, Service Quality.

JEL Codes: M31, L15, Z21

¹ Dr. Öğretim Üyesi, Artvin Çoruh Üniversitesi, Hopa İİBF, İşletme Bölümü, ozgurdgn@artvin.edu.tr, ORCID: 0000-0003-1573-4042

² Bilim Uzmanı, htasalan@gmail.com, ORCID: 0000-0003-2703-2398

* Bu çalışma İsmail Hakkı TAŞALAN'ın "Spor İşletmelerinden Yararlananların Hizmet Kalitesi Algısı: Artvin İli Spor İşletmeleri Örneği" isimli yüksek lisans tezinden türetilmiş, "Spor İşletmeleri ve Hizmet Kalitesi Algısı: Artvin İli Örneği" başlıklı (özet olarak yayınlanmış) bildirinin genişletilmiş halidir.

GİRİŞ

Günümüz iş dünyası yoğun çalışma temposunun artış gösterdiği ama fiziksel aktivitelerin çalışma temposu oranında artış göstermediği bir hayatı temsil etmektedir. Yoğun çalışma hayatı ile birlikte artan fiziksel hareketsizlik ise bireylerin fizyolojik görünümelerini, sağlıklarını etkilemekte ve bu durum zihinsel olarak da bireyleri meşgul eden bir sorun haline gelmektedir. Çalışma hayatı içerisinde yer almayan bireyler de hızlı yaşama uygun beslenme alışkanlıkları yüzünden benzer sorunları yaşamaktadırlar. Bireyler bu sorunun çözümü için; beslenme alışkanlıklarını değiştirmek, diyet yapmak gibi çözümleri gündemlerine alsalar da, en az bu çözümler kadar spor faaliyetlerine daha fazla zaman ayırmayı da yaşamlarının merkezine almaktadırlar. Bu amaçla, günümüzde giderek yaygınlaşan, farklı türde aktiviteleri (fitness, pilates, sauna vb) yapmaya imkân veren özel spor salonlarına daha fazla gitmeye başlamışlardır. Bu spor salonları sadece sağlık sorunu yaşayanların bir tercihi olmamaktadır. Sağlıklı yaşamını sürdürmek isteyen, stresten uzaklaşmak isteyen, zinde kalmak isteyen bireylerin de tercihi spor salonları olmaktadır. Bu bağlamda, bir hizmet işletmesi olarak, bireylerin amaçlarına ulaşmak için yararlandıkları bu spor işletmeleri, memnuniyet beklentisinin de yüksek olduğu işletmelerdir (Akdeniz, 2004, s158; Yıldırım, 2017).

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Hizmet kavramını Kotler (1997); “özü itibarıyla soyut olan, herhangi bir malın sahipliğiyle sonuçlanmayan, üretilmesi herhangi bir fiziksel ürüne bağıllık gösterebilen veya göstermeyen, bir taraftan diğer bir tarafa sunulan bir faaliyet veya fayda” şeklinde tanımlamaktadır (Kotler, 1997, s. 347). Hizmetler; bir kurum veya kişi tarafından, bir başka kurum veya kişi için ve onların mevcudiyetiyle birlikte sunulan ya da ortaklaşa üretilen eylemler, performanslar ve süreçlerdir (Zeithaml, Bitner ve Gremler, 2009, s.4). Hizmet, müşteri sorunlarına çözüm olarak sunulan, büyük oranda somut olmayan nitelikteki bir faaliyet veya faaliyetler dizisini ifade etmektedir. Bu faaliyetler normalde —ancak zorunlu olmamak kaydıyla— müşteri ile hizmet çalışanları ve/veya hizmet sağlayıcının fiziksel kaynakları, malları ya da sistemleri arasındaki etkileşimler sırasında gerçekleşmektedir (Grönroos, 1990, s.27). Hizmetler, bir tarafın diğerine sunduğu ekonomik faaliyetlerdir. Bu faaliyetler çoğunlukla, hizmeti alan kişilerin kendilerinde ya da alıcıların sorumluluğunda olan nesne veya diğer varlıklarda arzu edilen sonuçları elde etmek amacıyla zamana dayalı edimlerden yararlanır. Hizmet müşterileri; ödedikleri para, zaman ve harcadıkları çaba karşılığında mal, iş gücü, mesleki beceriler, tesisler, ağlar ve sistemlere erişim yoluyla bir değer elde etmeyi beklerler, ancak normal şartlarda, bu süreçte yer alan fiziksel unsurların hiçbirinin mülkiyetini edinmezler (Lovelock ve Wirtz, 2011, s. 15).

Hizmet kavramının temel özelliklerini soyutluk (intangibility), ayrılmazlık (inseparability), değişkenlik (heterogeneity), bozulabilirlik / depolanamazlık (perishability) olarak ifade etmek mümkündür. Soyutluk özelliği hizmetin fiziksel olmayışını (dokunulamazlık, koklanamazlık, tam olarak görülemezlik) ifade etmektedir. Ayrılmazlık özelliği üretim ve tüketimin aynı anda gerçekleşmesini, hizmetin sağlayıcısından ayrı düşünülmeceğini ifade etmektedir. Değişkenlik özelliği, kalitesinin kim tarafından, ne zaman, nerede ve nasıl sunulduğuna bağlı olarak değişeceğini ifade etmektedir. Kalite için bir standardizasyonun zorluğuna atıf yapılmaktadır. Bozulabilirlik/ depolanamazlık ise hizmetin satılmak ya da kullanılmak amacıyla stoklanamamasını ifade etmektedir (Zeithaml, Parasuraman, A. ve Berry, L. L. 1985).

Literatürde bir hizmet işletmesi olarak spor/fitness işletmelerinde hizmet kalitesini ölçmek amacıyla yapılan çeşitli araştırmalar ve geliştirilen ölçekler mevcuttur. Bunların bazıları; QUESC - Quality Excellence of Sports Centres (Kim & Kim, 1995), SSQRS - Scale for Service Quality in Recreational Sports (Ko & Pastore, 2005), SQAS - Service Quality Assessment Scale (Lam, Zhang & Jensen, 2005) şeklinde vermek mümkündür. Aşağıda temel nitelikte olan Parasuraman ve arkadaşları (1985,1988) tarafından geliştirilmiş ölçek ve bu araştırmada kullanılan Uçan’ın (2017) ölçeği hakkında bilgi verilmektedir.

Parasuraman, Zeithaml ve Berry (1985) yaptıkları ilk çalışmada hizmet kalitesini (SERVQUAL) 10 boyutlu bir kavram olarak ifade ederken boyutların birbiriyle aşırı örtüşmesi ve ölçme konusunu

kolaylaştırmak adına hizmet kalitesi kavramını 5 boyutlu olarak ele almışlardır (Parasuraman, Zeithaml ve Berry, 1988).

İlk olarak yer alan 10 boyut; somut varlıklar (tangibles), güvenilirlik (reliability), heveslilik / duyarlılık (responsiveness), yeterlilik / ehliyet (competence), nezaket (courtesy), inanılabilirlik / dürüstlük (credibility), emniyet / güvenlik (security), ulaşılabilirlik (access), iletişim (communication), müşteriye anlamak (understanding the customer) şeklindedir. Yapılan boyut birleştirme işlemi ile; yeterlilik, nezaket, inanılabilirlik ve emniyet boyutları birleştirilerek güvence (assurance) boyutu ile ifade edilmiş; ulaşılabilirlik, iletişim ve müşteriye anlamak boyutları birleştirilerek Empati (Empathy) boyutu ile ifade edilmiştir Somut varlıklar, güvenilirlik ve heveslilik boyutları ise aynen kalarak diğer 3 boyutu oluşturmuşlardır (Parasuraman, Zeithaml ve Berry, 1988).

Bu çalışmada, literatürde daha önce bir anakütle olarak araştırmaya konu olmamış Artvin ili spor işletmeleri seçilerek mevcut spor işletmelerinden duyulan memnuniyet düzeyi belirlenmeye çalışılmıştır. Araştırma kapsamında Uçan (2017) tarafından geliştirilen 31 ifade ve 6 boyuttan (fiziksel çevre kalitesi, ortam koşulları kalitesi, egzersiz alet ekipman kalitesi, program kalitesi, etkileşim kalitesi, çıktı kalitesi) oluşan “Spor-Fitness Merkezleri Algılanan Hizmet Kalitesi Ölçeği (SFM-HKÖ)” kullanılmıştır. Literatürde yer alan, spor işletmelerinden duyulan memnuniyet konulu çalışmalara ise, ulaşıkları bulgular bağlamında çalışmanın sonuç kısmında yer verilmektedir.

YÖNTEM

Araştırmanın Amacı ve Problemi

Bu çalışma Artvin ilinde bulunan spor işletmelerinden yararlanan bireylerin hizmet kalitesine ilişkin algılarını ölçmeyi amaçlamaktadır.

Araştırmanın temel problemi ise; Artvin ilinde bulunan spor işletmelerinden yararlanan bireylerin hizmet algılamalarında demografik değişkenler açısından anlamlı bir farklılık olup olmadığıdır.

Araştırmanın Değişkenleri

Araştırmada temel olarak 2 değişken grubu bulunmaktadır. İlk değişken grubu demografik faktörlerden (yaş, cinsiyet, öğrenim durumu, çalışma durumu, hizmet alma süresi) oluşmakta iken; algılanan hizmet kalitesi ikinci değişken grubunu oluşturmaktadır. Algılanan hizmet kalitesi boyutu; fiziksel çevre kalitesi (FÇK), ortam koşulları kalitesi (OKK), egzersiz alet-ekipman kalitesi (EAEK), program kalitesi (PK), etkileşim kalitesi (EK) ve çıktı kalitesi (ÇK) şeklinde 6 alt boyutu içermektedir.

Araştırmanın Hipotezleri

Araştırma bağlamında oluşturulan hipotezler aşağıdaki gibidir.

H₁: Hizmet alanların, hizmet kalitesi ve alt boyutlarına ilişkin algılamaları yaş değişkenine göre anlamlı biçimde farklılık göstermektedir.

H₂: Hizmet alanların, hizmet kalitesi ve alt boyutlarına ilişkin algılamaları cinsiyet değişkenine göre anlamlı biçimde farklılık göstermektedir.

H₃: Hizmet alanların, hizmet kalitesi ve alt boyutlarına ilişkin algılamaları öğrenim durumu değişkenine göre anlamlı biçimde farklılık göstermektedir.

H₄: Hizmet alanların, hizmet kalitesi ve alt boyutlarına ilişkin algılamaları çalışma durumu değişkenine göre anlamlı biçimde farklılık göstermektedir.

H₅: Hizmet alanların, hizmet kalitesi ve alt boyutlarına ilişkin algılamaları hizmet alma süresi değişkenine göre anlamlı biçimde farklılık göstermektedir.

H₆: Hizmet kalitesi ve alt boyutlarına ilişkin algı düzeyleri ile demografik değişkenler arasında anlamlı bir ilişki söz konusudur.

Örnekleme Süreci

Çalışanın örnekleme “Kolayda Örneklem” yöntemi ile belirlenmiştir. Bu çalışmada kolayda örneklem yönteminin kullanılma nedeni, Artvin ilinin coğrafi koşullarının güçlüğü ve araştırmacı için zaman ve maliyet konusunda fayda sağlamasıdır.

Araştırma kapsamında Artvin ili ve ilçelerindeki 8 özel spor/fitness işletmesinden anket yöntemi ile veri elde edilmiştir. İlgili araştırmada kullanılan veriler 2022 yılı Ocak ve Mayıs ayları içerisinde anket yöntemi ile elde edilmiştir. Araştırma kapsamındaki spor/fitness işletmelerinden yararlanan kişi sayısı ilgili tarihte 644’tür. Toplamda ulaşılan 312 kişiden anket verisi elde edilmiş ancak değerlendirme için uygun olmayan 6 anket verisi analiz kapsamından çıkarılarak 306 adet anket verisi analiz sürecinde kullanılmıştır.

Veri Toplama Yöntemi ve Aracı

Araştırma sürecinde veriler anket yoluyla elde edilmiştir. İlgili anketler örneklemden gelebilecek sorulara yanıt verebilmek amacıyla yüz yüze görüşme yoluyla doldurtulmuştur.

Anket formunda demografik özellikleri ölçmek amacıyla 5 soru yer alırken, hizmet kalitesi algısını ölçmek amacıyla 31 ifadeden oluşan “Spor-Fitness Merkezleri Algılanan Hizmet Kalitesi Ölçeği (SFM-HKÖ)” kullanılmıştır. SFM-HKÖ 6 alt boyuttan oluşmaktadır. Bu alt boyutlar; Fiziksel Çevre Kalitesi (FÇK), Ortam Koşulları Kalitesi (OKK), Egzersiz Alet Ekipman Kalitesi (EAEK), Program Kalitesi (PK), Etkileşim Kalitesi (EK) ve Çıktı Kalitesi (ÇK) şeklindedir. İlgili ölçek Uçan (2007) tarafından oluşturulmuştur.

Verilerin Analizi

Analiz sürecinde SPSS 26 programı kullanılmıştır. Demografik değişkenlerin sunulmasında frekans, yüzde ve ortalama değerlerinden yararlanılmıştır. Verilerin analizi için ise; Kruskal-Wallis H, Mann Whitney-U ve Korelasyon testlerinden yararlanılmıştır.

SFM-HKÖ ‘nün tümü için Cronbach’s Alpha değeri 0.95 olarak bulunmuştur. Ölçeğin alt boyutları için Cronbach’s Alpha değerlerine bakıldığında; FÇK için ($\alpha=0.85$), OKK için ($\alpha=0.77$), EAEK için ($\alpha=0.82$), PK için ($\alpha=0.83$), EK için ($\alpha=0.95$), ve ÇK için ($\alpha=0.92$) olduğu görülmüştür.

BULGULAR

Demografik Özelliklere Ait Bulgular

Araştırmada yer alan örneklem; yaş, cinsiyet, öğrenim durumu, çalışma durumu ve hizmet alma süresi değişkenleri açısından aşağıdaki tablolarda istatistiksel olarak ifade edilmektedir.

Demografik faktörlere ilişkin bulgular Tablo 1’deki gibidir. Tablo 1’e bakıldığında araştırma örneklemini oluşturan 306 kişinin büyük bir çoğunluğunun 35 yaşa kadar olan grup içerisinde yer aldığı görülmektedir. 40 yaş üstü bireylerin sayısının ise oldukça az olduğu görülmektedir. Örnekleme oluşturan 306 kişiden 118’ini kadınların, 188’ini ise erkeklerin oluşturduğu görülmektedir. Öğrenim durumuna göre en büyük grupların lise ve üniversite mezunu oldukları, en küçük grupların ise sırasıyla doktora, yüksek lisans ve ilköğretim-ortaöğretim mezunu oldukları görülmektedir. Çalışan ve çalışmayan bireylerin sayılarının birbirlerine oldukça yakın olduğu görülmektedir. Kurumdan hizmet alma süresi açısından en büyük grupların sırasıyla 0-3 Ay aralığında ve 3-6 Ay aralığında kurumdan hizmet alanlar oldukları görülmektedir.

Tablo 1: Demografik Faktörlere İlişkin Bulgular

Yaş	Frekans	Yüzde %	Öğrenim Durumu	Frekans	Yüzde %
20 ve altı	72	23.5	İlköğretim-Ortaöğretim	17	5.6

21-25	72	23.5	Lise	121	39.5
26-30	69	22.5	Yüksekokul	38	12.4
31-35	50	16.3	Üniversite	120	39.2
36-40	29	9.5	Yüksek Lisans	8	2.6
41-45	8	2.6	Doktora	2	0.7
46 ve üzeri	6	2.0	Hizmet Alma Süresi	Frekans	Yüzde %
Çalışma Durumu	Frekans	Yüzde %	0 - 3 Aydan az	112	36.6
Evet	156	51.0	3 - 6 Aydan az	65	21.2
Hayır	150	49.0	6 Ay - 9 Aydan az	37	12.1
Cinsiyet	Frekans	Yüzde %	9 Ay - 1 Yıldan az	25	8.2
Kadın	118	38.6	1 Yıl - 2 Yıldan az	27	8.8
Erkek	188	61.4	2 Yıl ve üzeri	40	13.1
Toplam	306	100.0	Toplam	306	100.0

Sonraki kısımda ölçeklerin analiz sürecine uygunluğu için yapılan ön testler ve bulguları yer almaktadır.

Ölçeğe İlişkin Yapılan Ön Testler

Bu kısımda Uçar (2007) tarafından geliştirilen SFM-HKÖ ölçeği ile ilgili yapılan faktör analizi, güvenilirlik testi ve normal dağılım bulguları yer almaktadır.

Yapılan faktör analizi sonucunda 6 alt boyut içeren ölçeğin 4 alt boyutlu olarak oluştuğu görülmüştür. OKK ve PK boyutlarına ilişkin toplam 6 ifadenin faktör yükleri birçok alt faktöre yüklenmiştir. Bu nedenle 31 ifadeli ölçekte yer alan 6 ifade araştırma kapsamından çıkarılarak analiz sürecine dâhil edilmemiş ve ölçek 4 alt boyutlu olarak analiz sürecine dahil edilmiştir.

Yapılan Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) Örneklem Yeterliliği Ölçütü ve Barlett'in Küresellik Testi sonucunda KMO değerinin (0.94) olduğu ve Barlett testinin anlamlılık düzeyinin ise $p=0.000$ olduğu görülmüştür.

Yapılan faktör analizi sonucunda ifadeler için en düşük faktör yükünün 0.52 en yüksek olanın ise 0.87 olduğu görülmüştür. Ölçeğin tümü ve alt boyutları için Cronbach's Alpha katsayılarının ($\alpha>0.60$) olduğu görülmüştür.

Verilerin normal dağılıp dağılmadığı ile ilgili yapılan analiz sonuçlarına bakıldığında, Kolmogorov-Smirnov ve Shapiro-Wilk değerlerinin $p=0.05$ ' ten ($p=0.000<0.05$) küçük olduğu görülmüştür. Bu sonuç verilerin normal dağılmadığını göstermektedir. Kolmogorov-Smirnov ve Shapiro-Wilk değerleri Tablo 2'deki gibidir.

Tablo 2: Yaş Değişkenine Göre Algılanan Hizmet Kalitesi

	Kolmogorov-Smirnov			Shapiro-Wilk		
	Statistic	df	Sig.	Statistic	df	Sig.
FÇK	.194	306	.000	.831	306	.000
EAEK	.185	306	.000	.832	306	.000
EK	.261	306	.000	.695	306	.000
ÇK	.391	306	.000	.609	306	.000

Ölçeğe İlişkin Ortalamalar

Araştırmada kullanılan anket formu 5'li Likert Tipinde oluşturulmuştur. Katılımcıların ölçekte yer alan ifadelerle katılma düzeylerini 1 ile 5 arasında (1= Kesinlikle katılmıyorum, 5= Kesinlikle katılıyorum) işaretlemeleri istenmiştir. Analiz sonucunda ölçekte yer alan FÇK alt boyutunun (4.12), EAEK alt boyutunun (4.17), EK alt boyutunun (4.59), ÇK alt boyutunun (4.73) ortalamaya sahip olduğu görülmüştür. İfadeler içerisinde en düşük ortalama değerin 3.9248, en yüksek ortalama değerin ise 4.8072 olduğu görülmüştür. İfadeler içerisinde en düşük standart sapma değerinin 0.46, en yüksek standart sapma değerinin ise 1.21 olduğu görülmüştür.

Hipotez Testi Bulguları

Araştırma kapsamında oluşturulan hipotezlerin kabul edilip edilmeyeceğini görmek üzere Mann-Whitney U ve Kruskal-Wallis H testleri yapılmıştır. Toplam 5 araştırma hipotezi bu kapsamda test edilmiştir. Aşağıda sırasıyla hipotezler ve hipotez testleri sonrasında kabul edilen hipotezlere ilişkin test sonuçları yer almaktadır.

H₁: Hizmet alanların, hizmet kalitesi ve alt boyutlarına ilişkin algılamaları yaş değişkenine göre anlamlı biçimde farklılık göstermektedir.

Yapılan Kruskal-Wallis H testi sonucunda, sadece FÇK ve ÇK alt boyutlarında yaş değişkenine göre anlamlı bir farklılaşma olduğu görülmüştür. Farklılaşmanın hangi yaş gruplarında olduğunu görmek üzere yapılan Mann-Whitney U testleri FÇK alt boyutunda 20 ve altı yaş grubunun hem 21-25 yaş aralığından hem de 26-30 yaş grubundan farklılaştığı görülmüştür. 20 ve altı yaş grubu sıra ortalaması olarak iki gruptan da daha düşük ortalamaya sahiptir. ÇK alt boyutunda ise 36-40 yaş aralığının 21-25 yaş, 26-30 yaş ve 31-35 yaş aralığından farklılaştığı görülmüştür. 36-40 yaş grubu sıra ortalaması olarak üç gruptan da düşük ortalamaya sahiptir. Bu sonuçlara göre H₁ hipotezi kabul edilmiştir. Yapılan analiz sonucuna ilişkin bulgular Tablo 3’teki gibidir.

Tablo 3: Yaş Değişkenine Göre Algılanan Hizmet Kalitesi

Yaş	Sıra Ortalamaları	
	FÇK alt boyutu	ÇK alt boyutu
20 ve altı	135.42	115.10
21-25	170.10	161.77
26-30	164.80	176.32
31-35	164.38	167.82
36-40	120.59	151.53
41-45	146.50	144.50
46 ve üzeri	119.17	154.83
H	12.978	29.884
P	.043	.000

H₂: Hizmet alanların, hizmet kalitesi ve alt boyutlarına ilişkin algılamaları cinsiyet değişkenine göre anlamlı biçimde farklılık göstermektedir.

Yapılan Mann-Whitney U testi sonucunda, “Hizmet Kalitesi Algısı (Toplam)” ve tüm alt boyutlarında cinsiyete göre anlamlı bir farklılaşma olduğu görülmüştür. Bu sonuçlara göre H₂ hipotezi kabul edilmiştir. Yapılan analiz sonucuna ilişkin bulgular Tablo 4’teki gibidir.

Tablo 4: Cinsiyet Değişkenine Göre Algılanan Hizmet Kalitesi

Cinsiyet	Sıra Ortalamaları				
	FKK alt boyutu	EAEK alt boyutu	EK alt boyutu	ÇK alt boyutu	Hizmet Kalitesi Algısı (Toplam)
Kadın	180.25	175.81	182.92	181.67	184.49
Erkek	136.71	139.50	135.04	135.82	134.35
U	7935.500	8460.000	7621.000	7768.500	7345.000
P	.000	.000	.000	.000	.000

H₃: Hizmet alanların, hizmet kalitesi ve alt boyutlarına ilişkin algılamaları öğrenim durumu değişkenine göre anlamlı biçimde farklılık göstermektedir.

Yapılan Kruskal-Wallis H testi sonucunda sadece ÇK alt boyutunda öğrenim durumuna göre anlamlı bir farklılaşma olduğu görülmüştür. Farklılaşmanın hangi yaş gruplarında olduğunu görmek üzere yapılan Mann-Whitney U testleri ÇK alt boyutunda üniversite mezunlarının hem lise hem de yüksekokul mezunlarından farklılaştığı görülmüştür. Üniversite mezunları sıra ortalaması olarak iki gruptan da daha

yüksek ortalamaya sahiptir. Bu sonuçlara göre H₃ hipotezi kabul edilmiştir. Yapılan analiz sonucuna ilişkin bulgular Tablo 5'deki gibidir.

Tablo 5: Öğrenim Durumu Değişkenine Göre Algılanan Hizmet Kalitesi

Öğrenim Durumu	Sıra Ortalamaları
	ÇK alt boyutu
İlköğretim-Ortaöğretim	142.79
Lise	144.36
Yüksekokul	134.72
Üniversite	167.16
Yüksek Lisans	186.88
Doktora	201.50
H	11603
P	.041

H₄: Hizmet alanların, hizmet kalitesi ve alt boyutlarına ilişkin algılamaları çalışma durumu değişkenine göre anlamlı biçimde farklılık göstermektedir.

Yapılan Mann-Whitney U testi sonucunda, sadece ÇK alt boyutunda çalışma durumuna göre anlamlı bir farklılaşma olduğu görülmüştür. Bu sonuçlara göre H₄ hipotezi kabul edilmiştir. Yapılan analiz sonucuna ilişkin bulgular Tablo 6'daki gibidir.

Tablo 6: Çalışma Durumu Değişkenine Göre Algılanan Hizmet Kalitesi

Çalışma Durumu	Sıra Ortalamaları
	ÇK alt boyutu
Evet	164.09
Hayır	142.49
U	10048.000
P	.009

H₅: Hizmet alanların, hizmet kalitesi ve alt boyutlarına ilişkin algılamaları hizmet alma süresi değişkenine göre anlamlı biçimde farklılık göstermektedir.

Yapılan Kruskal-Wallis H testi sonucunda Hizmet Kalitesi Algısı ve hiçbir alt boyutunda anlamlı bir farklılaşma olmadığı görülmüştür. Bu sonuçlara göre H₅ hipotezi ret edilmiştir.

Korelasyon Analizi Bulguları

Demografik değişkenler ile algılanan hizmet kalitesi (alt boyutları da dahil) arasında bir ilişki olup olmadığını görmek üzere korelasyon analizi yapılmıştır. Yapılan analiz sonucunda yaş, öğrenim durumu değişkeninin çıktı kalitesiyle (ÇK) pozitif yönde bir ilişkiye sahip olduğu, hizmet alma süresinin de fiziksel çevre kalitesi (FÇK) ile pozitif yönde ilişkiye sahip olduğu görülmüştür. Bu sonuçlara göre H₆ hipotezi kabul edilmiştir.

H₆: Hizmet kalitesi ve alt boyutlarına ilişkin algı düzeyleri ile demografik değişkenler arasında anlamlı bir ilişki söz konusudur.

Yapılan korelasyon analizinin sonuçları Tablo 7'deki gibidir.

Tablo 7: Korelasyon Analizi

	1	2	3	4	5	6	7	8
1.Yaş	1.000	.408**	.290**	.003	-.017	.074	.199**	.023
2.Öğrenim durumu		1.000	.161**	-.041	.044	.098	.162**	.040
3. Hizmet Alma Süresi			1.000	.120*	-.014	.055	.085	.056
4.FÇK				1.000	.681**	.730**	.393**	.889**
5.EAEK					1.000	.652**	.305**	.879**
6.EK						1.000	.547**	.827**

7.ÇK							1.000	.535**
8. Algılanan Hizmet Kalitesi (Toplam)								1.000

Yapılan korelasyon analizi sonucunda yaşın ve öğrenim durumunun, çıktı kalitesi ile pozitif yönlü ilişkili olduğu görülmüş, spor tesisinden hizmet alma süresi ile fiziksel çevre kalitesi arasında pozitif yönlü bir ilişkiye sahip olduğu görülmüştür. Yaş, eğitim durumu ve hizmet alma süresinin, toplam ölçek ile ilişkili olmadığı bulgusuna ulaşılmıştır. Toplam ölçek, alt boyutları ile pozitif yönlü anlamlı bir ilişkiye sahiptir.

SONUÇ

Yapılan çalışmada yaş ile çıktı kalitesi arasında pozitif yönlü bir ilişki olması insanların yaş aldıkça spor salonundan beklentilerini daha gerçekçi bir zemine oturtmalarını ifade edebilmektedir. Daha genç yaşlardaki bireylerin standartlarının ve aynı ölçüde beklentilerinin daha yüksek olması onları bir anlamda memnuniyetsizliğe sevk edebilecektir. Genç bireyler süreçleri diğer bir deyişle içinde bulunulan anları, sonuçlardan daha fazla önemseyebilmektedirler. Daha olgun bireylerin zihninde ise sonuca ulaşabilmek daha önemli bir yer tutabilmektedir. Ayrıca yaş almak bireylerin tolerans seviyelerini de yıllar içerisinde arttırabilmekte, küçük terslikleri görmezden gelmelerini sağlayabilmektedir.

Daha eğitilmiş bireyler aldıkları hizmet ve elde edilen sonuçlar arasındaki ilişkiyi daha rasyonel biçimde analiz edebileceklerdir. Bilişsel düzeyin yüksek olması verilen para ve alınan hizmet arasındaki ilişkiyi diğerlerinden daha fazla anlamaları olarak değerlendirilebilir. Yaşın bir parçası olarak eğitilmiş bireyler süreç ile ilgili operasyonel aksaklıkların normal olduğunu bilir ve bu küçük terslikler sonuca ulaşmayı olumsuz etkilemedikçe önemli olmadığını düşünebilirler.

Hizmet alma süresinin artması ile fiziksel çevre kalitesi arasındaki ilişkiyi birkaç başlık altında ele almak mümkündür.

İlk olarak, salona gitmeye yeni başlayan bireyler önceleri kilo vermek ya da kas yapmak gibi zihinlerini meşgul eden sorunlarla salona gelebilirler. Bireyler, zaman geçtikçe ve zihinlerini meşgul eden sorunları azaldıkça, fiziksel çevre daha dikkat ettikleri bir yer halini alabilecektir.

Ayrıca yıllar içerisinde açılan yeni salonlar, bireylerin fayda-maliyet dengesini gözeterek fiziksel çevreyi de bu bağlamda değerlendirmelerini doğurabilecektir. Yeni salonların açıldığı yerlerde bu husus önemli bir kriter olarak karşımıza çıkabilecekken, küçük yerler ya da bu tip rekabetin olmadığı yerlerde içinde bulunulan duruma ilişkin yapılan değerlendirmeler de farklılaşabilecektir.

Bir diğer husus da ev ve iş ortamından sonra spor salonlarının adeta bir üçüncü mekân olarak insanın hayatında önemli bir yer tutabileceği gerçeğidir. İş ve ev ortamını kendileri için cazip ve konforlu kılmaya çalışan bireyler bunu büyük oranda spor işletmeleri için de düşüneceklerdir.

Literatürde yer alan kimi çalışmalar ve ulaşıtları temel bulgular ise aşağıdaki gibidir.

Altunışık ve Çelik (2021) Trabzon ilinde fitness salonlarından yararlanan ve 332 kişiden oluşan bir örnekleme yürüttükleri araştırmalarında, orta öğretim mezunlarının hizmet algılarının yükseköğretim mezunlarına göre daha yüksek olduğu, ayrıca erkeklerin hizmet kalitesi algılarının kadınlardan daha yüksek olduğu bulgusuna ulaşmışlardır (Altunışık ve Çelik, 2021, s. 3227).

Cizrelioğulları, Altun ve Barut (2021) Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyetinde sağlık ve spor merkezlerinden yararlanan 2015 kişilik bir grupta yürüttükleri çalışmada, servis kalitesi (algı ve beklenti) ve yaş faktörlerinin, müşteri memnuniyeti üzerinde olumlu bir etkisi olduğunu tespit etmişlerdir (Cizrelioğulları, Altun ve Barut, 2021, s.46)

Çakmak ve Akcan (2023) Gaziantep ilinde faaliyet gösteren spor tesislerinden yararlanan 164 kişi ile yürüttükleri araştırmalarında beklenen ve algılanan hizmet kalitesi arasında bir fark olup olmadığını çeşitli boyutlar açısından incelemişlerdir. Cinsiyet, üyelik süresi, haftalık tesis kullanım sıklığı ve günlük tesis

kullanım süresi değişkenlerine göre anlamlı bir farklılık olmadığı görülürken, gelir düzeyi ve eğitim düzeyi açısından anlamlı bir fark olduğu görülmüştür.

Gelir düzeyi açısından, algılanan hizmet kalitesi altındaki giyinme odaları ve tesiste sunulan hizmet kalitesi boyutlarının farklılaştığı görülmektedir. Burada düşük gelir grubunda yer alanların gerek giyinme odaları gerekse tesiste sunulan hizmet kalitesi boyutlarında orta gelir düzeyine sahip olanlardan daha yüksek bir algı düzeyine sahip oldukları görülmektedir. Eğitim düzeyi açısından ise, üniversite mezunu olanların giyinme odalarına ilişkin beklentilerinin ilkökul mezunlarına göre daha yüksek olduğu, tesis hizmetlerine yönelik beklentiler açısından ise ilkökul mezunlarının beklentilerinin üniversite ve lise mezunlarına göre daha düşük olduğu görülmüştür (Çakmak ve Akcan, 2023, ss.140-141)

Buğdaycı (2018) tarafından Konya ilinde özel ve kamuya ait spor merkezlerinden yararlanan toplam 736 kişiden oluşan bir grupta yürütülen çalışmada, özel ve kamuya ait merkezlerin tümünde beklenen ve algılanan hizmet kalitesi boyutlarındaki (personel, program, giyinme odası, tesis) ortalamaların düşük çıktığı görülmüştür. Özel spor merkezlerine ilişkin hizmet puanları ortalamalarının, kamuya ait olanlardan daha yüksek olduğu görülmüştür (Buğdaycı, 2018, s. 220).

Dinç ve Eraslan (2025) Türkiye’de spor tesislerini ve öğrenci yaşam merkezlerini rekreasyon alanı olarak kullanan 400 yükseköğretim öğrencisiyle yürüttükleri araştırmalarında, öğrencilerin hizmet kalitesi algılarının; fiziksel donanım, güvenilirlik, isteklilik, güven, empati ve memnuniyet boyutlarından oluştuğunu belirlemişlerdir. Cinsiyet açısından kadınların; fiziksel donanım, güvenilirlik, yanıt verebilirlik/heveslilik, güvence, empati ve memnuniyet algıları erkeklerden daha yüksek çıkmıştır. 18 yaş ve altında olan kullanıcılar, 19 yaş ve üstü kullanıcılara göre tüm alt boyutlar açısından daha düşük ortalama saha sahiptirler. Gelir düzeyi açısından iyi gelire sahip olanların ortalamaları orta düzeyde gelire sahip olanlardan, orta düzeyde gelire sahip olanların ortalamaları da düşük gelire sahip olanlardan yüksektir (Dinç ve Eraslan, 2025, ss.343-346).

Göksel, Çoban ve Akgül (2024) Muğla Kültür Sanat Spor Merkezi bünyesinde yer alan spor tesisinden yararlanan 375 kişi ile yürüttükleri çalışmada yaş, cinsiyet ve eğitim düzeyi açısından, hizmet kalitesi alt boyutlarında (sözleşme/üyelik, eğitici ilgisi, fiziksel koşullar, temizlik ve etkileşim) açısından bir farklılık olmadığını tespit etmişlerdir. Hizmet alma süresi açısından 3 yıldan uzun süredir hizmet alanların, 1 yıldan daha az hizmet alanlara göre temizlik boyutunda daha yüksek ortalama saha oldukları görülmüştür. Haftada 5-6 kez spor yapmaya gelenlerin eğitici ilgisi ve etkileşim boyutlarında haftada 1-2 kez spor yapmaya gelenlere göre daha yüksek ortalama saha oldukları görülmüştür (Göksel, Çoban ve Akgül, 2024, ss.206-212).

Günel ve Duyan (2024) Antalya, Isparta ve Burdur illerindeki Gençlik ve Spor İl Müdürlükleri ile belediyeler bünyesinde antrenman yapan 769 sporcu ile yürüttükleri çalışmada yaş değişkeninin tek başına hizmet kalitesi üzerinde bir etkisi olmadığını, ancak eğitim değişkeninin hizmet kalitesi üzerinde tek başına etkili olduğunu test etmişlerdir. Yaş değişkeninin, eğitim değişkeni ile birlikte hizmet kalitesi üzerinde yaklaşık % 3.6 etkisi olduğunu ifade etmektedirler (Günel ve Duyan, 2024, s.56).

Yaprak (2023) Balıkesir ili Bandırma ilçesinde yer alan bir fitness salonuna devam eden 436 kişi ile yürüttüğü çalışmasında, ekipman niteliği, eğitmen niteliği, yönetimin hizmet kalitesine olan bağlılığı ve tamamlayıcı hizmetlerin spor salonu üyelerinin hizmet kalitesine ilişkin memnuniyet düzeyleri üzerinde anlamlı bir etkisinin olmadığı bulgusuna ulaşmıştır. Buna karşılık diğer kişilerle etkileşimin, hizmet kalitesine ilişkin memnuniyet üzerinde anlamlı bir etkisinin bulunduğu bulgusuna ulaşmıştır (Yaprak, 2023, s.144).

Yıldız, Polat ve Güzel (2018) Manisa ilinde özel spor salonlarına giden 680 kişilik bir örneklem ile yürüttükleri araştırmalarında, kadınların, spor salonuna fiziksel anlamda bir değişim beklentisi ve psikososyal bir değişim beklentisi ile gitmelerine etki eden hizmet kalitesi unsurlarının benzer olduğunu (ÇK, PK ve EK) tespit etmişlerdir. Erkeklerin spor salonuna fiziksel anlamda bir değişim beklentisi ile gitmelerine etki eden hizmet kalitesi unsurlarının; FÇK, EAEK, ÇK, PK ve EK olduğu görülürken, psikososyal bir değişim beklentisi ile gitmelerine etki eden hizmet kalitesi unsurlarının ise; ÇK, PK ve EAEK olduğu görülmüştür.

Salonun fiyatını pahalı bulanların fiziksel anlamda bir değişim beklentisi ile gitmelerine etki eden hizmet kalitesi unsurlarının, ÇK, PK ve EK olduğu; psikososyal bir değişim beklentisi ile gitmelerine etki

eden hizmet kalitesi unsurlarının ise, EK, ÇK ve EAEK olduğu belirlenmiştir. Salonun fiyatını makul bulanların fiziksel anlamda bir değişim beklentisi ile gitmelerine etki eden hizmet kalitesi unsurlarının, EK, PK, ÇK, EAEK, FÇK olduğu; psikososyal bir değişim beklentisi ile gitmelerine etki eden hizmet kalitesi unsurlarının ise, FÇK, ÇK ve PK olduğu görülmüştür (Yıldız, Polat ve Güzel, 2018, ss.183-184).

Yıldız ve Duyan (2019) Türkiye'nin batısındaki dört büyük ticari spor ve fiziksel aktivite merkezinden yararlanan (fitness, yüzme, tüplü dalış ve rüzgâr sörfü, kano ile katamaran yelkenciliği dahil su sporları) 193 kişi ile yürüttükleri araştırmada hizmet kalitesinin, müşteri tatmini ve müşteri sadakatini ile ilişkili olduğu bulgusuna ulaşmışlardır. Yapılan hiyerarşik regresyon analizi ise; hizmet kalitesinin hem doğrudan, hem de müşteri memnuniyetini artırmak suretiyle, dolaylı biçimde, müşteri sadakatini etkilediğini göstermektedir (Yıldız ve Duyan, 2019, ss.24-25).

Kaya ve Mutlutürk (2025) çeşitli spor işletmelerinden yararlanan 414 kişilik örneklem grup ile yürüttükleri araştırmalarında, hizmet kalitesinin müşteri memnuniyeti üzerinde pozitif yönde bir etkisi olduğunu tespit etmişlerdir. Hangi hizmet kalitesi boyutlarının etkili olduğunu görmek için yapılan çoklu regresyon analizi sonucunda ise; fiziksel özellikler, heveslilik ve güvenilirlik boyutlarının müşteri memnuniyeti üzerinde etkili olduğu, güven ve empati boyutlarının ise etkili olmadığı görülmüştür (Kaya ve Mutlutürk, 2025, s.11).

Kaya ve Mutlutürk (2025) cinsiyete göre hizmet kalitesi boyutlarında bir farklılaşma olup olmadığını görmek üzere yaptıkları t-testi sonucunda; fiziksel özellikler, heveslilik, güvenilirlik, güven ve empati boyutlarında erkeklerin ortalamalarının kadınlardan anlamlı biçimde farklılık gösterdiğini tespit etmişlerdir. Yaşa göre hizmet kalitesi boyutlarında bir farklılaşma olup olmadığına bakıldığında sadece fiziksel özellikler boyutunda anlamlı bir farklılık olduğu görülmüştür. Medeni durum açısından hizmet kalitesi alt boyutlarında anlamlı bir farklılık olmadığı görülmüştür. Eğitim durumu açısından hizmet kalitesinin tüm boyutlarında anlamlı bir farklılık olduğu görülmüştür. Fiziksel özellikler boyutu hariç, tüm alt boyutlarda üniversite mezunlarının ortalamaları diğer tüm gruplardan yüksektir. Fiziksel özellikler boyutunda ise lisansüstü grubunun ortalamaları diğer gruplardan yüksektir (Kaya ve Mutlutürk, 2025, s.13).

Asmawi, Kutip, Gilbert ve Mohamad Azmi (2024) Malezya'nın kuzey bölgesinde yer alan stadyumlara gelen 104 kişi ile yürüttükleri çalışmada, hizmet kalitesinin alt boyutlarının müşteri memnuniyeti üzerindeki etkisini görmek üzere regresyon analizi yapmışlardır. Analiz sonucunda, fiziksel unsurlar, güvenilirlik, güven ve empati boyutlarının, müşteri memnuniyeti üzerinde pozitif yönde ve anlamlı etkisi olduğu ancak heveslilik boyutunun anlamlı bir etkiye sahip olmadığı görülmüştür (Asmawi, Kutip, Gilbert ve Mohamad Azmi, 2024, s.57).

Eun ve Lee (2013) spor tesislerindeki hizmet kalitesinin, müşteri memnuniyeti, tesis imajı ve tavsiye niyeti üzerindeki etkisini ölçmek üzere, halka açık bir buz pateni işletmesinde 354 kişiden oluşan bir örneklem grupla bir çalışma yürütmüşlerdir. Çalışmada hizmet kalitesi altında yer alan boyutlar; işletme/operasyon hizmeti, yiyecek ve içecek hizmeti, etkinlik ve program hizmeti, güvenlik hizmeti ve kullanım/faydalanma hizmeti şeklindedir. Yapılan analizler sonucunda cinsiyete göre işletme/operasyon hizmeti ve kullanım/faydalanma hizmeti boyutlarında anlamlı bir farklılık olduğu görülmüştür. Erkeklerin ortalamaları kadınlardan yüksektir. Yaşa göre işletme/operasyon hizmeti ile etkinlik ve program hizmeti boyutlarında anlamlı bir farklılık olduğu görülmüştür. Her iki boyutta da 20-30 yaş arası grup ortalaması diğerlerinden yüksektir. Eğitim durumuna göre etkinlik ve program hizmeti boyutunda anlamlı bir farklılık olduğu görülmüştür. Lise ve altı düzeyde eğitime sahip olanlar en yüksek ortalamaya sahiptirler.

Yapılan regresyon analizi ise hizmet kalitesi boyutlarından sadece işletme/operasyon hizmeti ile güvenlik hizmeti boyutlarının müşteri doyumu üzerinde anlamlı bir etkisi olduğu görülmüştür (Eun ve Lee, 2013, ss.7-8).

Aslan (2006) Ankara'daki 7 üniversitenin spor ve fitness merkezlerini kullanan akademik personel, idari personel ve öğrencilerden oluşan 484 kişilik örneklem grupla yürüttüğü çalışmada hizmet kalitesi boyutlarını; personel, program, giyinme odası, tesis şeklinde ifade etmektedir. Cinsiyete göre gruplar arasında hizmet kalitesi boyutları açısından anlamlı bir farklılık bulunmamıştır (Aslan, 2006, s. 62). Özel ya da kamuya ait

üniversitelerin spor ve fitness merkezlerini kullanma durumuna göre hizmet kalitesi boyutlarına ilişkin ortalamalarda da anlamlı bir farklılık olmadığı görülmüştür (Aslan, 2006, s. 64).

Çalışkan ve Erdoğan (2022) Konya ilinde özel fitness ve spor salonlarından yararlanan 354 kişilik örneklem grup ile yürüttükleri çalışmada hizmet kalitesini “program ve eğitmen kalitesi” ve “fiziksel çevre ve ekipman kalitesi” şeklinde 2 alt boyutlu olarak ele almaktadırlar. Çalışmada elde edilen sonuçlar incelendiğinde cinsiyete göre fiziksel çevre ve ekipman kalitesi alt boyutunda kadınlar lehine anlamlı bir farklılık olduğu görülmüştür. Yaş gruplarına göre ise “program ve eğitmen kalitesi” boyutunda anlamlı bir ortalama farklılığı olduğu görülmüştür. 27-30 yaş grubunun ortalaması diğer yaş grubu ortalamalarından daha yüksektir. Eğitim durumu değişkenine göre bakıldığında ise 2 alt boyutta da anlamlı bir farklılık olduğu görülmüştür. Her iki alt boyutta da Lisansüstü eğitime sahip olanların ortalaması diğerlerinden daha yüksektir. Hizmet aldıkları süre göz önüne alındığında ise 2 alt boyutta da anlamlı bir farklılık olduğu görülmüştür. İki alt boyutta da 12 ay ve üzeri devam edenlerin ortalaması diğerlerinden daha yüksektir (Çalışkan ve Erdoğan, 2022, ss.53-55).

Özat, Revan ve İribalcı (2025) Konya il merkezindeki spor merkezlerinden yararlanan 311 kişi ile yürüttükleri çalışmada hizmet kalitesini; etkileşim kalitesi, çıktı kalitesi, fiziksel çevre kalitesi, egzersiz alet-ekipmanlarının kalitesi, program kalitesi ve ortam koşulları kalitesi şeklinde 6 alt boyut ile almışlardır. Araştırmalarında cinsiyete göre etkileşim kalitesi ve çıktı kalitesi ortalamalarında kadınlar lehine anlamlı bir farklılık olduğu görülmüştür. Yaşa göre ise etkileşim kalitesi, çıktı kalitesi, fiziksel çevre kalitesi ve ortam koşullarının kalitesi boyutlarında anlamlı bir farklılık olduğu görülmüştür. Ortam koşullarının kalitesi ve fiziksel çevre kalitesi boyutlarında 31 yaş ve üzeri grupta yer alan bireyler diğerlerinden daha yüksek ortalamaya sahipken; etkileşim kalitesi ve çıktı kalitesi boyutlarında 26-30 yaş grubunun ortalamalarının diğerlerinden daha yüksek olduğu görülmüştür. Eğitim durumu değişkeni açısından ise fiziksel çevre koşulları kalitesi ve ortam koşulları kalitesi boyutlarında anlamlı bir farklılık olduğu görülmüştür (Özat, Revan ve İribalcı, 2025, ss.4-6.).

Yapılan bu çalışmada kullanılan veriler nicel veriler olup, odak grup görüşmeleri veya derinlemesine mülakatlar gibi nitel yöntemler kullanılarak müşterilerin hizmet kalitesi algıları daha derinlik içeren bir biçimde ele alınabilir.

Spor işletmelerinden hizmet alan X, Y ve Z kuşaklarının hizmet kalitesi beklentileri ve algıları farklılık gösterebilecektir. Farklı kuşakların tüketim alışkanlıkları ve memnuniyet düzeylerinin demografik değişkenler bağlamında karşılaştırmalı olarak ele alınması faydalı olacaktır.

Yapılan bu çalışma ilişkisel ve kesitsel bir veri toplama sürecine dayanmaktadır. Tüketici beklentilerinin zamanla değiştiği göz önüne alındığında aynı örneklem grubun hizmet kalitesi algısının üyelik başlangıcında, 6. ayın sonunda ve 1. yılın sonunda ölçülerek boylamsal (longitudinal) bir çalışmanın yapılması yararlı olacaktır.

KAYNAKÇA

1. Akdeniz, S. (2004). *Özel spor merkezlerinde hizmet kavramının önemi ve müşteri memnuniyetine yönelik bir uygulama* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
2. Altınışık, Ü., & Çelik, A. (2021). Investigation of Service Quality Perceived by Fitness Center Consumers. *Pakistan Journal of Medical and Health Sciences*. 15(10). 3225-3229.
3. Aslan, M. (2006). *Determination of the service quality among sport and fitness centers of the selected universities* [Master's thesis, Middle East Technical University].
4. Asmawi, M. D. H., Kutip, M. F., Gilbert, C., & Mohamad Azmi, A. A. (2024). Understanding Customer Satisfaction in Stadium Environments: The Contribution of Service Quality in North Malaysia. *Jurnal Sains Sukan & Pendidikan Jasmani*, 13(1). 53–60. <https://doi.org/10.37134/jsspj.vol13.1.6.2024>

5. Buğdaycı, S. (2018). Examination of the Service Quality Perception in Private and Public Sports Centers (Konya Example). *Turkish Journal of Sport and Exercise*, 20(3). 220-223. <https://doi.org/10.15314/tsed.483819>
6. Cizrelioğulları, M. N., Altun, Ö., & Barut, P. (2021). The Relationship Between Service Quality and Customer Satisfaction: Sport and Health Centers in North Cyprus. *Yaşar Üniversitesi E-Dergisi*, 16. 40-50. <https://doi.org/10.19168/jyasar.821482>
7. Çakmak, M. A., & Akcan, F. (2024). Examination of Service Quality Perceptions of Multi-Purpose Sports Facility Users. *European Journal of Physical Education and Sport Science*, 10(4). 131-151.
8. Çalışkan, M. Y., & Erdoğan, M. (2022). Spor Merkezlerinden Hizmet Alan Üyelerin Hizmet Kalitesi Algılarının ve Beklentilerinin Karşılanma Düzeyinin İncelenmesi. *Türk Spor Bilimleri Dergisi*, 5(1). 49-63. <https://doi.org/10.46385/tsbd.998687>
9. Dinç, Y., & Eraslan, H. (2025). A Study on the Service Quality Perceptions of Students Using Sports Facilities and Businesses in the Student Life Center as a Recreational Area. *Revista Latinoamericana de la Papa*, 29(1). 335-350.
10. Eun, H. K., & Lee, J. H. (2013). The impact of service quality of public sports facilities on citizens satisfaction, image, and word-of-mouth intention. *The sport journal*, 16(1). 1-15.
11. Göksel, A. G., Çoban, M., & Akgül, A. (2024). The Effect of Service Quality in Sports Businesses on Customer Satisfaction. *Eurasian Journal of Sport Sciences and Education*, 6(2), 200-223. <https://doi.org/10.47778/ejsse.1518961>
12. Grönroos, C. (1990). Service Management and Marketing: Managing the Moments of Truth in Service Competition. Lexington, MA: Lexington Books.
13. Günel, İ., & Duyan, M. (2020). The Effect of Service Quality on Athlete Satisfaction: An Empirical Results From Sports Facilities of Public Organizations. *European Journal of Management and Marketing Studies*, 5(3). 51-65.
14. Kaya, F. E., & Mutlutürk, N. (2025). The Relationship Between Service Quality and Customer Satisfaction in Sports Facilities. *Beden Eğitimi Spor Sağlık Ve Efor Dergisi*, 4(4). <https://bessedjournal.com/index.php/pub/article/view/160>
15. Kim, D., & Kim, S. Y. (1995). QUESC: An instrument for assessing the service quality of sport centers in Korea. *Journal of Sport Management*, 9(2). 208-220.
16. Ko, Y. J., & Pastore, D. L. (2005). A hierarchical model of service quality for the recreational sport industry. *Sport Marketing Quarterly*, 14(2). 84-97.
17. Kotler, P. (1997). Marketing Management: Analysis, Planning, Implementation, and Control. Upper Saddle River, NJ: Prentice-Hall.
18. Lam, E. T. C., Zhang, J. J., & Jensen, B. E. (2005). Service Quality Assessment Scale (SQAS): An instrument for evaluating service quality of health-fitness clubs. *Measurement in Physical Education and Exercise Science*, 9(2). 79-111.
19. Özat, Ü., Revan, S., & İribalcı, Ş. (2025). Spor Merkezlerinden Rekreatif Amaçlı Hizmet Alan Bireylerin Hizmet Kalitesi Algıları ve Memnuniyet Düzeyleri Arasındaki İlişki. *Türk Spor Bilimleri Dergisi*, 8(1). 1-13.
20. Parasuraman, A., Zeithaml, V. A., & Berry, L. L. (1985). A conceptual model of service quality and its implications for future research. *Journal of Marketing*, 49(4). 41-50.
21. Parasuraman, A., Zeithaml, V. A., & Berry, L. L. (1988). SERVQUAL: A multiple-item scale for measuring consumer perceptions of service quality. *Journal of Retailing*, 64(1). 12-40.
22. Uçan, Y. (2007). *Spor-fitness merkezlerinin algılanan hizmet kalitesi ölçeğinin geliştirilmesi* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Abant İzzet Baysal Üniversitesi.
23. Uçan, Y. (2007). *Spor-fitness merkezlerinin algılanan hizmet kalitesi ölçeğinin geliştirilmesi* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü.
24. Yaprak, B. (2023). Determining the Factors Affecting the Satisfaction of Sports Complex Members: A Case Study on Bullseye Athletics. *Kırklareli Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 12(2). 144-162. <https://doi.org/10.53306/klujeas.1245029>

25. Yıldırım, M. (2017). Spor Tesisleri Müşteri Memnuniyeti Ölçeği Geliştirilmesi: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması. *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum*, 6(16), 157-176.
26. Yıldız, K., Polat, E., & Güzel, P. (2018). A study investigating the perceived service quality levels of sport center members: A Kano model perspective. *Journal of Education and Training Studies*, 6(4). 177-188.
27. Yıldız, S. M., & Duyan, M. (2019). The Relationship among service quality, customer satisfaction, and customer loyalty: An empirical investigation of sports and physical activity sector. *Pamukkale Journal of Sport Sciences*, 2019(1). 17-30.
28. Zeithaml, V. A., Bitner, M. J., & Gremler, D. D. (2009). *Services Marketing: Integrating Customer Focus Across the Firm* (5th ed.). Boston: McGraw-Hill Irwin.
29. Zeithaml, V. A., Parasuraman, A. ve Berry, L. L. (1985). Problems and strategies in services marketing. *Journal of Marketing*, 49(2). 33-46.